DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TARİHSEL SÜREÇTE DOKUMACILIK – MEKAN İLİŞKİSİNİN KORUMA AMAÇLI DEĞERLENDİRİLMESİ: TİRE – KULA – BULDAN ÖRNEĞİ

Nezihat KÖŞKLÜK

Temmuz, 2009
İ ZM İ R

TARİHSEL SÜREÇTE
DOKUMACILIK – MEKAN İLİŞKİSİNİN
KORUMA AMAÇLI DEĞERLENDİRİLMESİ:
TİRE – KULA – BULDAN ÖRNEĞİ

Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü
Doktora Tezi
Mimarlık Bölümü, Restorasyon Anabilim Dalı

Nezihat KÖŞKLÜK

Temmuz, 2009
İ ZM İ R

DOKTORA TEZİ SINAV SONUÇ FORMU

NEZİHAT KÖŞKLÜK, tarafından **PROF. DR. ETİ AKYÜZ LEVİ** yönetiminde hazırlanan **"TARİHSEL SÜREÇTE DOKUMACILIK – MEKAN İLİŞKİSİNİN KORUMA AMAÇLI DEĞERLENDİRİLMESİ: TİRE – KULA – BULDAN ÖRNEĞİ"** başlıklı tez tarafımızdan okunmuş, kapsamı ve niteliği açısından bir doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Eti AKYÜZ LEVİ

Yönetici

Prof. Dr. Emel GÖKSU	Prof. Dr. Orcan GÜNDÜZ
Tez İzleme Komitesi Üyesi	Tez İzleme Komitesi Üyesi
Jüri Üyesi	Jüri Üyesi

Prof.Dr. Cahit HELVACI

Müdür

TEŞEKKÜR

Çok değerli bilgileri ile çalışmamı yönlendiren tez izleme komitem; danışmanım Sn. Prof. Dr. Eti Akyüz Levi, Sn. Prof. Dr. Emel Göksu ve Sn. Prof. Dr. Orcan Gündüz'e ve yeterlik jürisi üyelerim Sn. Prof. Dr. Nur Akın ve Sn. Doç. Dr. Eser Gültekin'e, tez sınav jürisi üyelerim Sn. Doç. Dr. Nadide Seçkin ve Sn. Prof. Dr. Erhan Kırtay'a,

Eğitim hayatımda emeği olan bütün hocalarıma,

Samimi ilgileri için bölüm sekreterimiz Sn. Meryem Gemicioğlu'na, Fakültemiz Özlük İşleri Bürosu'ndan Sn. Selin Köroğlu'na ve Üniversitemiz F.B.E. Öğrenci İşleri Bürosu'ndan Sn. Filiz Gürsan'a,

Alan araştırmalarım sırasında esirgemedikleri misafirperverlikleriyle Buldanlı, Kulalı ve Tireli tüm dostlarıma,

Her zaman yanımda olan sevgili annem Nurten Köşklük, babam Sese Köşklük, kardeşim İbrahim Deniz Köşklük'e ve tez teslim sürecindeki destekleri için eşim Erol Kaya'ya sonsuz teşekkürlerimle…

Nezihat KÖŞKLÜK

TARİHSEL SÜREÇTE DOKUMACILIK – MEKAN İLİŞKİSİNİN KORUMA AMAÇLI DEĞERLENDİRİLMESİ: TİRE – KULA – BULDAN ÖRNEĞİ

ÖZ

İzmir'in hinterlandında konumlanan Tire, Kula ve Buldan'da yerel, ulusal ve ulus aşırı ölçeklerde faaliyet gösteren, en önemli iş ve sanat dalı olarak dokumacılık, kent dokularının ve mimarilerinin biçimlenmesine doğrudan etki etmiştir. Dokumaları ve geleneksel dokularıyla tanınan bu üç kentte, dokumacılık ve geleneksel mimari arasında güçlü bir ilişki vardır. Özellikle Endüstri Devrimi'nden günümüze kadarki tarihsel süreçte, dokumacılık alanında olan değişimler, mekansal anlamda da değişimlere neden olmuştur.

Bu süreç incelendiğinde, üç kentte de ev-işlik-aile emeği birlikteliği ve el tezgahları geleneği üzerine temellenen dokumacılığın, bazı ortak noktalar dışında farklı bir seyir izlediği görülmektedir. Tire ve Kula'da dokumacılık geleneği, yeni çağın gerektirdiği modern tezgahların geleneksel evlere girmesine gerek kalmadan, önemini yitirmiş ve neredeyse yok olmuştur. Geleneksel ev dokumacılık anlamında herhangi bir dönüşüme uğramadan, ev-işlik ilişkisi çözülmüştür. Buldan'da ise ağırlıklı olarak, geleneksel el tezgahlarının yerini modern tezgahlar almış ve ev-işlik ilişkisi, sonuçları tartışmalı da olsa, yeni bir boyut kazanarak, yeni düzenlemelerle devam etmiştir. Denilebilir ki, Buldan'da tarihsel süreçte değişmeyen tek şey, dokumacılığın devam ettirilmesidir. Tüm dönüşümlere rağmen Buldan dokumacılığı, ortaya çıktığı ilk zamanlardan günümüze kadar, ağırlıklı olarak ev-işlik-aile emeği birlikteliği ilkesine göre sürdürülmektedir.

Bu tezde, ele alınan bu üç kentin farklı konum, coğrafya ve dokuma ekonomilerinin ortaya çıkardığı tespitler, bir bilgi olarak koruma alanına aktarılmaktadır. Osmanlı dokuma üretim merkezleri özelinde koruma yaklaşımlarının ne olması gerektiği, genel geçer koruma yaklaşımları yerine, bu kentlere özgü insan-mekan-üretim ilişkileri sorgulanarak tartışılmaktadır. Böylece, koruma alanına yönelik yeni bir veri alanı oluşturulması, ilgili kurum ve aktörlere

uygulamalarında yeni ve sağlıklı yaklaşımlar kazandırılması hedeflenmektedir.

Anahtar sözcükler: Tire, Kula, Buldan, geleneksel dokuma üretimi, ev-işlik-aile emeği, geleneksel dokuma üretimin dönüşümü, tarihsel süreçte dokumacılık-mekan ilişkisi, toplumsal-mekansal dönüşümler, koruma ve sürdürülebilirlik

EVALUATION OF TEXTILE INDUSTRY-SPACE RELATION ON THE PURPOSE OF CONSERVATION IN THE HISTORICAL PERIOD: EXAMPLES OF TİRE – KULA - BULDAN

ABSTRACT

Textile, which plays active role in local, national and international scales, has directly affected the shaping of city texture and architecture as the most important work and art field in Tire, Kula and Buldan, which are situated in the hinterlands of İzmir. There is strong correlation between textile industry and architecture in these three cities reknown for their textiles and traditional textures. Changes in textile industry have also caused spacial changes, especially in the historical period from the industrial revolution till today.

Examining this period, textile industry founded on unity of home-atelier-family labor and hand workbench traditions follow different paths, except at some mutual points, in all of the three cities. Textile industry traditions in Tire and Kula has lost its importance and nearly disappeared before the need to allow new workbenches required by the new age into traditional houses. House-atelier relationship has been solved without the traditional house transforming in any way related to the textile industry. However in Buldan, modern workbenches have heavily taken the place of traditional workbenches, house-atelier relationship has gained a new dimension and continued with new arrangements, albeit with controversial results. It can be said that the only thing not changed in Buldan during the course of history is the continium of the textile industry. Textile industry in Buldan is still being sustained with the unity of home-atelier-family labor principle in spite of all the transformations from its very beginnings till today.

Emerging by establishments of different location, geography and economies of textile industry for these three cities are transfered to the protection field as knowledge in this thesis. What needs to be the protection approaches specific to these cities in place of general conservation approaches, is discussed by questioning

the human-space-production relationships in the cases of textile production centers of the Ottoman. Therefore making related institution and actors earn new and healthy approaches is targeted by creating a new data area related to the field of protection.

Keywords: Tire, Kula, Buldan, traditional production of textiles, home-atelier-family labor, transformation of traditional textile production, textile industry-space relationship in the historical course, socio-spacial transformations, conservation and sustainability

İÇİNDEKİLER

Sayfa

TEZ SINAV SONUÇ FORMU ii
TEŞEKKÜR..... iii
ÖZ.....iv
ABSTRACT.....vi

BÖLÜM BİR – GİRİŞ.....1

1.1 Çalışmanın Amacı 1
1.2 Çalışmanın Kapsamı.....3
1.3 Çalışmanın Yöntemi.....4
1.4 Çalışmanın İlgili Literatür İçindeki Yeri 6
1.5 Çalışmanın Kurgusu 11

BÖLÜM İKİ – ENDÜSTRİ DEVRİMİ, DOKUMACILIK ve TÜRKİYE'DE DOKUMA SANAYİ 13

2.1 Endüstri Devrimi ve Yeni Üretim Süreçleri 13
2.1.1 Endüstri Devrimi, Öncesi ve Sonrası.....13
2.1.2 Fordist Üretim Biçimi 18
2.2 Dokumacılık.....19
2.2.1 Dokumacılığın Tarihsel Gelişimi.....19
2.2.2 Dokumacılığın Büyük Medeniyet Merkezlerindeki Gelişimi 22
2.3 Türkiye'de Dokuma Sanayi 28
2.3.1 Osmanlı İmparatorluğu 28
2.3.1.1 Osmanlı İmparatorluğu'nda Sanayinin Tarihsel Gelişimi.....28
2.3.1.2 Osmanlı İmparatorluğu Dokuma Sanayisi.....33
2.3.1.3 Osmanlı İmparatorluğu Dokuma Sanayisinin Tarihi Süreç İçinde Genel Durumu ve Endüstri Devrimi ile İlişkisi 39

2.3.2 Cumhuriyetten Günümüze....43
2.3.2.1 Planlı Kalkınma Öncesi Dönemde Dokuma Sanayisi....44
2.3.2.2 Planlı Kalkınma Döneminde Dokuma Sanayisi....47

BÖLÜM ÜÇ – BATI ANADOLU OSMANLI DOKUMA ÜRETİM MERKEZLERİ: TİRE, KULA, BULDAN ÖRNEĞİ....56

3.1 Tire....58
3.1.1 Tarihsel Süreçte Tire....58
3.1.2 Geleneksel Tire Beledi Dokumacılığı....62
3.1.2.1 Dokumacılığın Tarihi....63
3.1.2.2 Dokumacılığın Tekniği....65
3.1.3 Geleneksel Tire Mimarisi....69
3.1.4 Koruma Amaçlı Geleneksel Üretim – Geleneksel Mimari İlişkisi....86
3.2 Kula....88
3.2.1 Tarihsel Süreçte Kula....88
3.2.2 Geleneksel Kula Halı Dokumacılığı....93
3.2.2.1 Dokumacılığın Tarihi....94
3.2.2.2 Dokumacılığın Tekniği....95
3.2.3 Geleneksel Kula Mimarisi....100
3.2.4 Koruma Amaçlı Geleneksel Üretim – Geleneksel Mimari İlişkisi....111
3.3 Buldan....119
3.3.1 Tarihsel Süreçte Buldan....119
3.3.2 Geleneksel Buldan Dokumacılığı....122
3.3.2.1 Dokumacılığın Tarihi....122
3.3.2.2 Dokumacılığın Tekniği....124
3.3.3 Geleneksel Buldan Mimarisi....127
3.3.4 Koruma Amaçlı Geleneksel Üretim – Geleneksel Mimari İlişkisi....145
3.3.5 Katalog Çalışması....150

BÖLÜM DÖRT – OSMANLI DOKUMA ÜRETİM MERKEZLERİNİN KORUNMASI İÇİN ÖNERİLER ve SONUÇ 176

KAYNAKLAR 192

EKLER 206

Terimler Sözlüğü..... 206-213
Buldan – Tablo ve Katalog
Buldan'da Bir Restorasyon Önerisi

BÖLÜM BİR
GİRİŞ

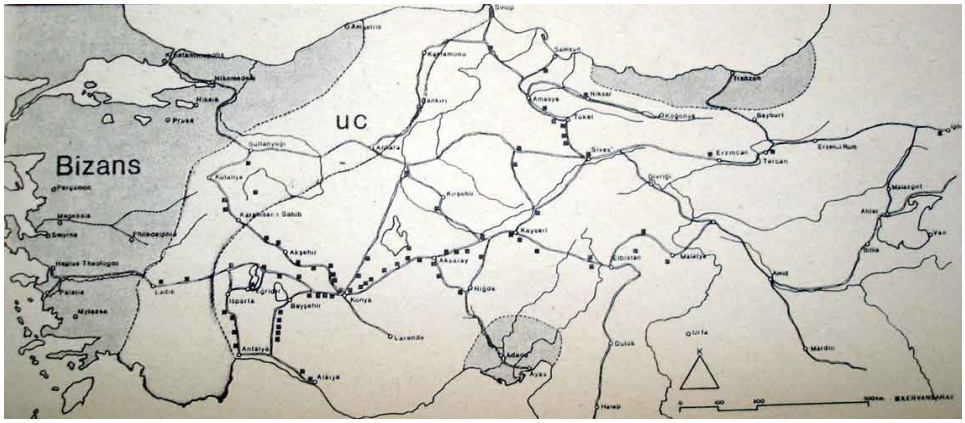
Gideceğimiz yolu hepimiz biliyoruz. Fakat, yol uzadıkça ayrıldığımız alem, bizi her günden biraz daha meşgul ediyor. Şimdi onu, hüviyetimizde gittikçe büyüyen bir boşluk gibi duyuyoruz. Biraz sonra, bir köşede bırakıvermek için sabırsızlandığımız ağır bir yük oluyor. İrademizin en sağlam olduğu anlarda bile, içimizde hiç olmazsa bir sızı ve bazen de, bir vicdan azabı gibi konuşuyor.

Sade millet ve cemiyetlerin değil, şahsiyetlerin de asıl mana ve hüviyetini, çekirdeğini, tarihilik denen şeyin yaptığı düşünülürse, bu iç didişme hiç de yadırganmaz. Mazi daima mevcuttur. Kendimiz olarak yaşayabilmek için, onunla her an hesaplaşmaya ve anlaşmaya mecburuz (Tanpınar, 1992, s. 7,8).

1.1 Çalışmanın Amacı

Batı Anadolu, sahip olduğu doğal özelliklerden dolayı, Antik çağlardan beri dokumacılık alanında ön plana çıkmıştır. İpliğin ve dolayısıyla dokumacılığın hammaddelerinden olan pamuk, Gediz, Küçük Menderes ve Büyük Menderes havzalarında, bölgenin üç önemli ovasının tarıma elverişli topraklarında yetiştirilmektedir. Arazinin engebeli yapısından ötürü hayvancılığın yaygın olması, ipliğin bir diğer hammaddesi olan yünün de kolaylıkla elde edilmesini sağlamıştır. Dokuma ipliğinin boyası, yine bölgedeki ormanlardan getirilen çam ve meşe palamudunun kabuğundan, kökboyası tarzında imal edilmektedir. Boyayı sabitleştirmek içinse, her türlü su kaynağı açısından zengin olan bölgenin sıcak suları kullanılmaktadır.

Yörenin geçmişte batıyı Anadolu içlerine ve Mezopotamya'ya bağlayan önemli ticaret yolları üzerinde yer alması ise, dokumacılığın gelişmesini sağlamıştır (Şekil 1.1, 1.2).

Şekil 1.1 13. yüzyılın ikinci yarısında Anadolu yol ağı (Tanyeli, 1987)

Şekil 1.2 Batı Anadolu ticaret yolları (Bektaş, 1991)

İzmir'in hinterlandında konumlanan Buldan, Kula ve Tire'de yerel, ulusal ve ulus aşırı ölçeklerde faaliyet gösteren, en önemli iş ve sanat dalı olarak dokumacılık, kent dokularının ve mimarilerinin biçimlenmesine doğrudan etki etmiştir. Dokumaları ve geleneksel dokularıyla tanınan bu üç kentte, dokumacılık ve geleneksel mimari arasında güçlü bir ilişki vardır. Bu, rastlantısal bir ilişki değildir. Bu doktora çalışması kapsamında, her üç kentte dokumacılık-kentsel doku/mimari ilişkisinin ve etkileşiminin irdelenmesi amaçlanmaktadır. Her üç kentin birbirlerinden farklı

konum, coğrafya ve ekonomilerinin yarattığı özgünlüklerin tespiti üzerinde durulmaktadır.

Çalışmada dokumacılık ve geleneksel mimari ilişkisi, üç şekilde ortaya konulmaktadır. İlki, dokumacılık alanındaki uzmanlaşma ve sanatsal yetkinliğe erişime koşut olarak ekonomik anlamda da zenginleşen her üç kentte, özellikle 19. yüzyılda Osmanlı sivil mimarisinin en güzel örneklerinin oluşturulmasıdır. Bu yetkinlikte bir mimarlık kültürünün ortaya çıkmasına neden olan unsurlar düşünüldüğünde, hiç kuşkusuz dokumacılık başlarda yer almaktadır. Çalışmadaki ikinci kurgu, dokumacılığın evlerin mimarisi ile ilişkisidir. Üçüncüsü ise, süreç içerisinde dönüşen dokumacılık eyleminin mekansal karşılıkları ve koruma sorunları üzerinedir.

Ekonominin kentleri biçimlendirme ve dönüştürme gücü yadsınamaz. Çalışmanın amacı, dokumacılık-mekan ilişkisini yukarıda kısaca açıklanmaya çalışılan kurgu üzerinden değerlendirmek, tarihi süreçte değişen üretim ilişkileri doğrultusunda, özellikle ev-işlik-aile birlikteliğine dayanan geleneksel üretim dokumacılığa koşut olarak, Batı Anadolu Osmanlı dokuma üretim merkezlerinden Buldan, Kula ve Tire'deki değişimin yönünü mekansal olarak kurmaktır.

Bir başka ifadeyle, ekonomik yapıyı değiştiren üretimde yaşanan farklılaşmaların, mekansal yansımalarını ortaya koymak, bu bilgiler ışığında, ev-işlik-aile birlikteliğine dayanan dokuma üretiminin ve geleneksel mekanın sürdürülebilirliğine ilişkin çözüm önerilerini araştırmaktır. Bir başka deyişle, Osmanlı dokuma üretim merkezleri özelinde koruma yaklaşımlarının ne olması gerektiğini, bu kentlere özgü insan-mekan-üretim ilişkilerini sorgulayarak tartışmaktır.

1.2 Çalışmanın Kapsamı

Mekanla ilgili bir doktora çalışmasının kendi inceleme alanını, belirli bir mekanda ve zamanda sınırlaması zorunludur. Bu çalışmada Buldan, Kula ve Tire olmak üzere üç kent ele alınmıştır. Bu kentler, İzmir'in hinterlandındadır. Her biri Gediz, Küçük

Menderes ve Büyük Menderes olmak üzere, Ege Bölgesi'nin üç önemli havzasında konumlanmaktadır. Yerel, ulusal ve ulus aşırı ölçeklerde üretim vermektedirler. Dolayısıyla bu çalışmada, ele alınan üç kentin farklı konum, coğrafya ve dokuma ekonomilerinin yarattığı insan-mekan-üretim ilişkilerinin özgünlüklerinin tespit edilmesinin, dokuma üretim merkezlerinde koruma yaklaşımlarının temeli olması gerektiği üzerinde durulmaktadır.

Bu çalışmada Endüstri Devrimi, önemli bir kırılma noktası olarak irdelenmiştir. Çünkü Endüstri Devrimi, bu tezde de vurgulandığı gibi, geleneksel üretim biçimlerinin yeni üretim süreçlerine doğru evrilmeye başlamasının dönüm noktası olmuştur. Çalışmada Endüstri Devrimi öncesi geleneksel model ve devrim sonrası üretim modellerinin dönüşümüne koşut olarak konut ve kentin dönüşümü incelendiği için, zaman olarak da 19. yüzyıldan günümüze kadar süregelen bir dilim ele alınmaktadır.

1.3 Çalışmanın Yöntemi

Bilimlerin ortaya çıkması ve gelişmesinde, nitel ve nicel yöntemlerin önemli bir rolü vardır. Nitel yöntemler, olayları anlamaya, açıklamaya yönelik öğeleri ortaya koymayı, ölçülebilirlik noktasından hareket eden nicel ya da diğer adıyla matematiksel yöntemler ise, olayları matematiksel-mantıksal bir düşünme biçimiyle ele alma, irdeleme, betimleme, çözümleme ve açıklamayı amaçlar (Armağan, 1983).

Tez kapsamında, nitel ve nicel yöntemlerin birbirlerini tamamlayıcı ve destekleyici olma temel görüşünden hareket edilmiştir. Nitel yöntemler içinden özellikle, tarihsel olayların ya da bu olayları yaşayanların bırakmış oldukları izleri içeren belgeleri inceleyerek, bu olaylar hakkında bilgi vermeye çalışan tarihsel yöntem ve bir bilimsel araştırma süreci içinde sık sık başvurduğumuz yöntemlerden biri olan, benzerlikleri ve ayrılıkları ortaya koyarak, olayların zaman süreci içindeki değişmelerini ya da aynı zaman süreci içindeki yapısal-işlevsel durumlarını anlamaya yarayan karşılaştırma yöntemi kullanılmıştır. Başka bir deyişle, karşılaştırmalı tarihsel bir yöntem olan diyalektik yöntem ile nicel yöntemden yararlanılmıştır. Bu

doğrultuda literatür tarama, gözlem ve inceleme, fotoğraflama, haritalama, kentsel ve mekansal bilgi toplama, değerlendirme, karşılaştırma, yorumlama, analizler ile mekan ve kent bazında modeller üretme, bir başka ifade ile sentezleme yapılmıştır.

Tezin kapsamını mekanda ve zamanda sınırlamak, sağlıklı ölçütler belirlendiği taktirde sistematik görünmektedir. Konunun söz konusu mekanlar ve zaman sürecinde ele alınması, yani yönteme ilişkin kurgu şöyle olmuştur:

1. Tezin literatür çalışması iki doğrultuda gelişmiştir. Bir taraftan tezin arka planını oluşturan Endüstri Devrimi, yeni üretim süreçleri, dokumacılığın tarihsel gelişimi ve Osmanlı İmparatorluğu'na ilişkin kaynaklar taranmış, diğer taraftan Buldan, Kula ve Tire'ye ilişkin özgün ve ikincil kaynaklar incelenmiştir. Kentlerin genel tanıtımlarına, geleneksel dokularına ve dokumacılık faaliyetlerine ilişkin bilgilere lokal olarak ulaşılmıştır. Birbirinden bağımsız tüm bu bilgilerden, tezin inceleme alanı doğrultusunda, birbirleriyle ilişkili yeni bilgiler üretilmesi olanaklı olmuştur. Dolayısıyla mevcut kaynaklar değerlendirilmiş, söz konusu değerlendirme çabaları sonucunda, bazı yeni varsayımlar öne sürülebilmiştir.

2. Literatür araştırmaları, alan çalışmaları ile birlikte yürütülmüştür. Alan çalışmaları, hem elde edilen ön bilgilerin ya da ortaya atılan hipotezlerin somut bir platformda sınanmasını, hem de yeni veriler elde edilebilmesini olanaklı kılmıştır.

3. Mevcutlar bazında yapılan bu değerlendirme çalışmaları ve tez kapsamında geliştirilen bir restorasyon projesi ışığında, yeni projeksiyonlar oluşturulmuştur. Günümüzde koruma ile ilgili kurumsal ve yasal düzenlemelerin yeniden nasıl tanımlanması gerektiğine ilişkin öneriler ortaya konarak, Osmanlı dokuma üretim merkezlerinde yapılacak restorasyon çalışmalarında ya da daha genel bir ifadeyle koruma yaklaşımlarında kullanılacak yöntemler belirlenmiş ve sonuçlar elde edilmiştir.

1.4 Çalışmanın İlgili Literatür İçindeki Yeri

Tezin amacına yönelik, doğrudan olmamakla birlikte, mevcut olan kaynakları, üç grupta toplamak mümkündür.

İlk grup, "kent"e dair kaynaklardır. Tahrirler ve nüfus sayımları, şer'iye sicilleri (kadı defterleri), vakfiye ve vakıfnameler, salnameler (il yıllıkları), seyahatnameler, eski fotoğraflar, seyyahların gravürleri gibi tarihi ve asal bilgi kaynakları, Osmanlı kentinin genel yapısını kavramaya dönük kaynaklar ile daha özelde Buldan, Kula ve Tire ile ilgili kent tanıtım kitapları, bu gruba girmektedir.

İkinci grubu, "yapı"ya ilişkin kaynaklar oluşturmaktadır. Genelde "Osmanlı Evi" olarak adlandırılan yapı tipini kavramaya yönelik bu gruba, konu ile ilgili çeşitli çalışmalar girmektedir. Yine özelde Buldan, Kula ve Tire'deki geleneksel konutlar ile ilgili yapılmış çalışmalar bu kapsamda yer almaktadır.

Son grup ise, tezin arka planını oluşturan Endüstri Devrimi ve dokumacılığa ilişkin kaynaklardır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun kentsel doku ve yapı geleneği ile ilgili olarak, Nur Akın'ın 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Galata ve Pera, Sevgi Aktüre'nin 19. Yüzyıl Sonunda Anadolu Kenti Mekansal Yapı Çözümlemesi, Ayda Arel'in Osmanlı Konut Geleneğinde Tarihsel Sorunlar, Cengiz Bektaş'ın Babadağ Evleri, Cerasi'nin Osmanlı Kenti, Serim Denel'in Batılılaşma Sürecinde İstanbul'da Tasarım ve Dış Mekanlarda Değişim ve Nedenleri, Sedat Hakkı Eldem'in Türk Evi Plan Tipleri, Türk Evi I, II, Türk Mimari Eserleri, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Beş Şehir, Uğur Tanyeli'nin Anadolu-Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci (11.-15. yy), Yılmaz Tosun'un 17-19. Yüzyıllarda Batı Anadolu'da Osmanlı-Türk Şehir Dokuları Bu Dokuları Oluşturan Evler ve Korunmaları ile koruma bağlamında, B. Altınsay'ın Korusak da mı Saklasak, Korumasak da mı Saklasak?, M. Balston'un Koruma mı, Saklama mı?, E. Göksu'nun Kentsel Mekan ve Tarih Felsefesi, İ. Tekeli'nin Kültürel Mirasın Sürdürülebilirliği adlı yayınları yol gösterici olmuştur. Söz konusu

kaynaklar, Orta Asya'dan Anadolu'ya, Akdeniz'den Balkanlar'a yayılan Osmanlı kentinin oluşumu ve tarih içindeki gelişimi, bir başka deyişle fiziksel evrim süreci, bu süreç içerisinde Batılılaşma süreci gibi dönemsel farklılıklar, mekanların kuruluşundaki temel mantık, bir başka deyişle mekansal yapı, Osmanlı konut geleneği, plan öğeleri, plan tipleri, tarihsel sorunlar, koruma ve sürdürülebilirlik bağlamında kullanılmıştır.

Tarihsel kaynaklar ve seyahatnameler bazında, Aşıkpaşazade'nin Tevarih-i Ali Osman, V. Cuinet'in La Turquie d'Asie 3, Evliya Çelebi'nin Seyahatname, Katip Çelebi'nin Cihannüma, Muhammed Et Tanci'nin İbni Batuta Seyahatnamesi, M. Neşri'nin Kitab-ı Cihan-nüma, G. Pachymeres'in Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae, W. M. Ramsay'in The Historical Geography of Asia Minor, Şemseddin Sami'nin Kamus-ul Alam, C. Texier'nin Asie Mineure adlı yayınları ile 1300, 1307, 1332 yılları Aydın Salnameleri, Ahenk ve Anadolu Gazeteleri'nden yararlanılmıştır. Bu kaynaklar, özellikle de yazarının gezdiği yerler hakkında gözlemlerini ve bilgileri yazıya döktüğü seyahatnameler, çalışılan kentlerin tarihsel süreçlerini aydınlatmada yol gösterici olmuştur.

İncelenen kentler bazında, Buldan'a ilişkin olarak, Türk Ansiklopedisi Denizli maddesi, Yurt Ansiklopedisi Denizli maddesi, Ana Britannica Buldan maddesi, O. Z. Avralıoğlu'nun Buldan ve Yöresinin Tarihçesi, S. Ayata'nın Kasabada Zanaat Üretimi ve Toplumsal Tabakalaşma Buldan, A. Batur, A. Ağır, N. Köşklük, Z. Öngül'ün TÜBA-TÜKSEK Buldan (Denizli) Kentsel Kültür Varlıkları Envanter Çalışması 2002 Yılı Raporu, T. Baykara'nın Denizli Tarihi, Buldan Belediyesi'nin Tanıtım Kitabı, Denizli Valiliği'nin İl Yıllığı, T. Gökçe'nin 16. ve 17. Yüzyıllarda Lazıkiyye (Denizli) Kazası, İller Bankası'nın 1949 Belediyeler Yıllığı, N. Köşklük'ün Buldan Tarihi Çevre Dokusu Araştırması ve Geleneksel Üretimin Dönüşümü ve Dönüşümün Mekansal Karşılıkları-Denizli Buldan Örneği, A. Uğurlu ve S. S. Uğurlu'nun Yörenin Kültürel Kimliği Olarak Buldan Bezi, İ. H. Uzunçarşılı'nın Osmanlı Tarihi 1 adlı yayınları kullanılmıştır.

Kula'ya ilişkin olarak, E. Akyüz, D. Orhun, B. Yıldırım, Ö. Arıtan'ın Kula'dan İki Ev, E. Anmaç'ın İngiliz Sermayesinin Batı Anadolu Halıcılığına Etkisi ve Şark Halı Kumpanyası, Yurt Ansiklopedisi Manisa maddesi, R. Bozer'in Kula'da Türk Mimarisi, İslam Ansiklopedisi içinde B. Darkot'un Kula maddesi, A. Erdem'in Kula Tarihsel Sit-Sivil Mimarlık Örnekleri Üzerine Bir Araştırma, N. Fersan'ın Küçük Anadolu Kentlerinde Tarihsel Dokunun Korunması ile İlgili Bir Yöntem Araştırması, E. Göksu ve S. Ecemiş'in Kula'da Mekanı Yeniden Okumak, N. Köşklük'ün Kula'da Halı Dokumacılığının Tarihsel Süreçte Geleneksel Konut ve Kentsel Doku ile İlişkisi, Kula Belediyesi'nin Kula Kitabı, H. Şahin'in Tarihin Güzel Mirası Kula, M. H. Şenalp'in Kula, İ. Tosun'un Tarihi, Sosyal, Kültürel ve Turizm Yönü ile Kula, Y. Tosun'un Milli Mimarimizde Kula Evleri, İ. H. Uzunçarşılı'nın Kütahya Şehri, M. Ç. Varlık'ın XVI. Yüzyılda Kütahya Sancağı'nda Yerleşme ve Vergi Nüfusu ve Türk Ansiklopesi içinde T. Yücel'in Kula maddesi yayınlarından yararlanılmıştır.

Tire'ye ilişkin olarak, A. M. Armağan'ın Belgelerle Beylikler Devrinde Tire, Tüm Yönleriyle Tire 1, 2, Tire Guide, İ. Aslanoğlu'nun Tire'de Camiler ve Üç Mescit, Tire Beylik Dönemi Camileri, M. Başaran'ın Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Tire, T. Baykara'nın Türk Şehircilik Geleneğinde Tire, İslam Ansiklopedisi içinde B. Darkot'un Tire maddesi, A. E. Göksu'nun Formation and Alteration Process of The Small Town Centers in Anatolia: The Case Study of Tire ve Mekansal Özelliklerini Koruyan Yerleşmelerde Oluşum ve Değişim Süreci Tire, A. Halaçoğlu'nun Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913), İzmir Valiliği'nin Cumhuriyet'in 50. Yılında İzmir, M. Kürüm'ün Tire Evleri, Türk Mimarisinde Tire Evleri, A. Sürür'ün İzmir-Tire'de Beledi Dokumaları, F. Tokluoğlu'nun Tire Çevre İncelemeleri, İ. H. Uzunçarşılı'nın Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri adlı yayınları kullanılmıştır.

Üç kente dair, adı geçen kaynaklar, kentlerin coğrafi ve tarihsel durumlarını, yönetsel yapılarını, sosyal yapı ve yaşamlarını, ekonomik yapılarını, tarihsel dokularını ve mimari özelliklerini kavramayı kolaylaştırmıştır.

Endüstri Devrimi ve yeni üretim süreçleri bağlamında L. Benevolo'nun Avrupa Tarihinde Kentler, G. A. Cohen'in Karl Marx'ın Tarih Teorisi Bir Savunma, A. E. Doğan'ın Birikimin Hamalları, F. Engels'in İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu, D. Harvey'in Postmodernliğin Durumu, E. Mandel'in Marksist Ekonomi Kuramına Giriş, G. Şaylan'ın Postmodernizm, S. Tanilli'nin Uygarlık Tarihi, Yüzyılların Gerçeği ve Mirası II Ortaçağ: Feodal Dünya, III 16. ve 17. Yüzyıllar: Kapitalizm ve Dünya, IV 18. Yüzyıl: Aydınlanma ve Devrim, V 19. Yüzyıl: İlerlemenin Çelişmeleri ve VI 20. Yüzyıl: Yeni Bir Dünyanın Aranışında adlı yayınları kullanılmıştır. Avrupa tarihi içindeki önemli kırılma noktalarından biri olan Endüstri Devrimi, dokumacılık için de en önemli kırılma noktası olduğundan ve dolayısıyla dokuma üretim merkezlerindeki geleneksel üretimi de dönüştürdüğünden, Avrupa'yı Endüstri Devrimi'ne hazırlayan süreçleri ve ardındaki gelişmeleri kavrama bağlamında, adı geçen kaynaklar yol gösterici olmuştur.

Dokumacılık bağlamında, H. R. Alpay'ın Dokuma Makinaları, anonim bir çalışma olan Türkiye'de İpek ve İpekli Mensucat Sanayii, M. Arlı'nın Doğal Bitkisel Boyalarla Boyama Yöntemleri Üzerine Düşünceler, H. Ö. Barışta'nın Türk El Sanatları, B. Deniz'in Türk Dünyasında Halı ve Düz Dokuma Yaygıları, Y. Durul ve O. Aslanapa'nın Selçuklu Halıları Başlangıcından Onaltıncı Yüzyıl Ortalarına Kadar Türk Halı Sanatı, İ. Fazlıoğlu'nun Eskiçağda Dokuma, N. Girişken'in Doğu Halıları, N. Gürsu'nun Türk Dokumacılık Sanatı Çağlar Boyu Desenler, M. Harmancıoğlu'nun Lif Teknolojisi (Dokuma Maddelerinin Genel Özellikleri), Lif Teknolojisi (Yün ve Deri Ürünü Diğer Lifler) ile İzmir ve Çevre Yörelerde Halıcılığın Durumu, G. Işıksaçan'ın Batı Anadolu'nun Başlıca Halı Merkezlerinde İmal Edilen Halıların Desen ve Kaliteleri Üzerinde Araştırmalar, H. İnalcık'ın Türkiye Tekstil Tarihi Üzerine Araştırmalar, Ö. Küçükerman'ın Anadolu'nun Geleneksel Halı ve Dokuma Sanatı İçinde Hereke Fabrikası "Saray'dan Hereke'ye Giden Yol" ve Türk Giyim Sanayii Tarihindeki Ünlü Fabrika "Feshane" Defterdar Fabrikası, Manisa Valiliği Kültür ve Turizm Müdürlüğü'nün Manisa Yöresi Halıları Sergisi, M. Ö. Oğuz, E. Aydoğan, N. Aytuzlar, T. Saltık Özkan'ın Türkiye'de 2004 Yılında Yaşayan Geleneksel Meslekler, A. Ödekan'ın Mimarlık ve Sanat Tarihi, T. Öz'ün Turkish Textiles and Velvets XIV-XVI Centuries, J. Raby ve A. Effeny'nin

İpek Osmanlı Dokuma Sanatı, Z. Sönmez'in 19. Yüzyıl Sonlarında Türk Halılarının Avrupa'ya İhracı Konusundaki Gelişmelere Kısa Bir Bakış, The Historical Research Foundation İstanbul Research Center'ın Kıyafetü'l-İnsaniyye fi Şemaili'l-Osmaniyye, H. Ürer'in Haneden Ticarethaneye Batı Anadolu Halıcılığı (1836-1935), M. Yakartepe ve Z. Yakartepe'nin Tekstil Teknolojisi Elyaf'tan Kumaş'a ile dokumacılık sorunları ve geliştirilmesi anlamında, Y. Altuntaş'ın El Sanatlarının Dünü, Bugünü ve Sorunları, H. Dulkadir'in Halk El Sanatlarının Derlenmesi, Araştırılması, Eğitim ve Pazarlanmasında Halk Eğitim Merkezlerinin Önemi ve Bir Uygulamanın Sonuçları, S. Şatır'ın Geleneksel Türk El Sanatlarının Çağdaş Gelişimi Açısından Tasarımın Artan Önemi, A. Uğurlu'nun Güzel Sanatlar Perspektifinde El Dokumacılığı ve Geleneksel Dokuma Sanatlarında Devamlılık Süreci ve Evrenselleşme Sorunu adlı yayınlarından yararlanılmıştır. Tüm bu kaynaklar, dokumacılıkla ilgili her türlü bilgiyi, dokumacılığın tarihinden dokuma türlerine, dokuma ile ilgili üretim donatılarından önemli dokuma üretim merkezlerine, dokumacılıkla ilgili sorunlara kadar pek çok konuyu aydınlatmada yardımcı olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu sanayi ve daha spesifik olarak dokuma sanayi özelinde, S. Akşin'in Siyasal Tarih (1789-1908), Osmanlı Devleti 1600-1908 ve Osmanlı Devleti 1908-1980, S. Faroqhi'nin İktisat Tarihi (1500-1600), İktisat Tarihi (17. ve 18. Yüzyıllar) ve Osmanlı'da Kentler ve Kentliler Kent Mekanında Ticaret Zanaat ve Gıda Üretimi 1550-1650, F. Georgeon'un Keçi Kılından Kalpağa: Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Yüzyılında Ankara'nın Gelişimi, H. İnalcık'ın Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600) ve Türkiye Tekstil Tarihi Üzerine Araştırmalar, M. Kunt'un Siyasal Tarih (1600-1789), O. Kurmuş'un Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi, M. S. Kütükoğlu'nun Osmanlı İktisadi Yapısı, M. Sencer'in Osmanlı Toplum Yapısı Eleştirel Bir Yaklaşım, T. Timur'un Osmanlı Toplumsal Düzeni, Z. Toprak'ın İktisat Tarihi adlı yayınları yol gösterici olmuştur. Söz konusu kaynaklar, Osmanlı'nın ekonomik yapısını ve özelde dokuma sanayisini ve ardından üç bin yıla dayanan köklü bir tekstil sanayi ve ticareti geleneği üzerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde, 1960'lardan başlayarak tekstil sektörünün yurt ekonomisinin başta gelen bir kolu durumuna gelmesini kavramamızı sağlamıştır.

Teze yardımcı olacak kaynaklarda, konuya parçacı ya da lokal yaklaşılmıştır. Bu çalışmada, mevcut kaynaklar değerlendirilmiş, birbirinden bağımsız tüm bu bilgilerden, tezin inceleme alanı doğrultusunda, birbirleriyle ilişkili yeni bilgiler üretilmiş, yeni varsayımlar öne sürülebilmiştir.

Halihazırda, dokumacılık ve mimari üzerine yapılmış birtakım çalışmalar bulunmaktadır. Örneğin Elif Özlem Aydın'ın Prof. Dr. Zeynep Ahunbay'ın danışmanlığında hazırladığı "Bursa'da İpek Fabrikaları ve İpekçilikle İlgili Endüstri Mirasının Korunması" başlıklı doktora tezi, adından da çok rahat anlaşıldığı üzere, büyük ölçekli dokuma üretim mekanlarının korunması odaklı bir çalışmadır. Bu çalışmada ise, ev-işlik-aile birlikteliği ve bu birlikteliğin sürdürülebilirliğine odaklanılmıştır.

Üretime koşut bir kentsel değişim sürecinin tanımlanması ve elde edilen verilerin koruma amaçlı kullanımı, tezin getireceği yeniliklerdir. Restorasyon çalışmalarına yönelik yeni bir veri alanı oluşturmayı amaçlayan bu tezle, ilgili kurumlara ve aktörlerine, uygulamalarında yeni ve sağlıklı yaklaşımlar kazandırılmış olacaktır. Dolayısıyla, tez kapsamında önerilen bir restorasyon projesi aracılığıyla, günümüzde ilgili kurumsal ve yasal düzenlemelerin de yeniden nasıl tanımlanması gerektiğine ilişkin çözümler ve açıklamalar getirilecektir. Bu açıdan da tez önemlidir.

Günümüzde tarih araştırmaları büyük bir önem taşımakta, Osmanlı Anadolu kentlerine ilişkin çalışmalar da geçmişe göre hız kazanarak, çok çeşitli araştırmalara konu olmaktadır. Bu bağlamda ele alınan tez, en başta Tanpınar'dan da aktarıldığı gibi, geçmişi inceleyerek bugünü anlama, kendimizi tanıma-tanımlama ve geleceğe ışık tutmada bir araç olması dolayısıyla da önemlidir.

1.5 Çalışmanın Kurgusu

Dört bölümden oluşan bu çalışmanın ilk bölümünde, amaç, kapsam, yöntem, çalışmanın ilgili literatür içindeki yeri ve kurgusu verilmektedir.

İkinci bölümde, Endüstri Devrimi, dokumacılık ve Türkiye'de dokuma sanayi aktarılmaktadır. Endüstri Devrimi ile dokumacılık arasında çok güçlü bir bağlantı vardır. Dokumacılık, Endüstri Devrimi için lokomotif sektör olurken, Endüstri Devrimi de getirdiği teknolojik yenilikleriyle dokumacılığın seyrini değiştirmiştir. Endüstri Devrimi ve dokumacılık, adeta birbirinin içinden doğmuş ve karşılıklı olarak birbirine ivme kazandırmıştır. Endüstri Devrimi, dokumacılık için en önemli kırılma noktası olduğundan ve dolayısıyla dokuma üretim merkezlerindeki geleneksel üretimi de dönüştürdüğünden, tezde yer almaktadır. Hemen arkasından, Fordist üretim biçimi aktarılmaktadır. Bunun sebebi, geleneksel konuttaki dokuma eyleminin, Fordist üretimin bant mantığını çağrıştırmasıdır. Bu bölümde, dokumacılık konusu da tarihsel gelişimi ve büyük medeniyet merkezlerindeki gelişimi ile ele alınmaktadır. Bu genel anlatımlardan sonra, konuyu sınırlandırıp tez ile ilgili olarak, Türkiye'de dokuma sanayi irdelenmektedir. Bu bağlamda öncelikle Osmanlı sanayisinin tarihi süreç içinde genel durumu, özelde dokuma sanayi ve Endüstri Devrimi ile ilişkisi, son olarak da Cumhuriyetten günümüze dokuma sanayi işlenmektedir.

Hazırlık niteliğindeki bu bölümden sonra gelen üçüncü bölümde, Batı Anadolu Osmanlı dokuma üretim merkezlerinden, tez kapsamında ele alınan örnekler olan Tire, Kula ve Buldan tanıtılmaktadır. Alan araştırmalarının aktarıldığı ve tezin ana bölümü durumundaki üçüncü bölümde, her kent bazında tarihsel süreç, dokumacılık geleneği, geleneksel mimari, üretim ve mimari ilişkisi ele alınmaktadır. Tarihsel süreç içinde dönüşen dokumacılık eyleminin mekandaki karşılıkları anlatılmaktadır. Bu anlamda tezde ayrıntılı olarak incelenen Buldan'daki 26 tane ev-işlikten oluşan katalog çalışmasının yorumları bu bölümde yer almaktadır.

Son bölüm olan dördüncü bölüm, Osmanlı dokuma üretim merkezleri özelinde ne yapılması ve yapılmaması gerektiği ile koruma yaklaşımlarını, bu kentlere özgü insan-mekan-üretim ilişkilerini sorgulayarak tartışmakta ve öneriler getirmektedir. Bu bölümde, çalışmanın önemi belirtilmekte, elde edilen sonuçlar ortaya konulmaktadır.

BÖLÜM İKİ
ENDÜSTRİ DEVRİMİ, DOKUMACILIK ve TÜRKİYE'DE DOKUMA SANAYİ

2.1 Endüstri Devrimi ve Yeni Üretim Biçimleri

2.1.1 Endüstri Devrimi, Öncesi ve Sonrası

18. yüzyılın büyük çoğunluğu kırsal ve okuma yazması olmayan halkı, yalın araçlar ile toprağı işlemek için birtakım çabalar sarf ederdi (Şekil 2.1). Bunun karşılığında alınan ürün de yetersiz oluyordu. Seyahat araçları, atın yapabileceği en fazla hıza bağlı olduğundan, insanların çoğunluğu, yaşadığı bölgenin dışına pek çıkamıyordu. Bununla beraber, bu bir ölçüde kapalı dünyayı sarsan yeni bir gelişmenin ilk işaretleri de görülmektedir. "Çevrili alanlar parça çiftçiliğinin yerini aldığında, motorlu tezgah el tezgahına üstün geldiğinde, daktilo tüy kalemi kapı dışarı ettiğinde, maddi üretim tarzında bir değişiklik var demektir" (Cohen, G. A., çev., 1998, s. 101).

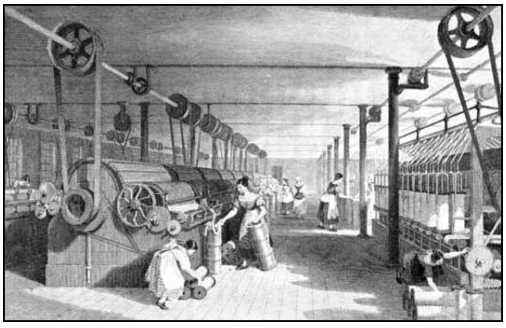
Şekil 2.1 Feodal üretim biçimi (www.francehistoire.free.fr/moyen/feodalite)

18. yüzyılın ortalarında İngiltere'de başlayan ve 19. yüzyılda Avrupa'da görülen, sanayi üretiminde, teknolojide, tarımsal üretim biçimlerinde ve ulaştırma araçlarındaki bu yeni gelişme, makineleşmenin ürünüdür. Tüm dünyada köklü

değişiklikler yaratan bu gelişme Endüstri Devrimi olarak adlandırılmaktadır (Tanilli, 2002a).

Böylece, bir yerde feodal üretim biçiminin doğuşu, gelişmesi ve sona erişinin tarihi olan Ortaçağ Tarihi biter, Avrupa'nın en ileri ülkelerinde burjuva devrimlerinin, yani kapitalizmin doğuşunu izleyen devrimlerin tarihi olan Modern Tarih başlar (Tanilli, 2003a).

Endüstri Devrimi'nin, 18. yüzyılın başlarında ilk sanayileşme hareketlerinin görüldüğü İngiltere'nin, Hindistan'ı 1757 Savaşı'yla yağmalamasından sonra 1760 yılında başladığı düşünülmektedir. Bu savaştan elde edilen ganimetler İngiltere'ye getirilmiş, 1757-1780 yılları arasında Hindistan'dan 40 milyon sterlin ve ayrıca köle emeği ile 40 milyon sterlin daha sağlanmıştır. Bu dönemde Hindistan'dan sağlanan gelirler, İngiliz sanayisinin birikim fonunu iki kattan fazla arttırmış ve İngiltere'de Endüstri Devrimi için gerekli sermaye birikiminin oluşmasını sağlamıştır. Sözkonusu süreçte, öncelikle dokuma sanayisindeki gelişmeler sayesinde İngiltere dokuma ihracatına başlamıştır. Büküm ve dokuma makinelerinin icadıyla el tezgahları ortadan kalkmaya başlamış, böylece geçmişte el emeğine gereksinen dokuma olgusu dönüşmüş, üretim hızlanıp serileşirken pamuk gereksinimi artmıştır (Engels, F., çev., 1997), (Şekil 2.2). Bu nedenle, 1781-1791 yılları arasındaki pamuk ithali daha önceki dönemlerin üç katına ulaşmış, dokuma sanayisi İngiliz ekonomisinin temeli olmuştur.

Şekil 2.2 Edward Baines'in History of Cotton Manufacture (1835) kitabından bir illüstrasyon (www.umbc.edu)

Pamuklu dokuma sanayisindeki gelişmeyle İngiltere, dünya çapında ekonomik güç olan Hollanda ile giriştiği rekabet sonucu önderliği ele geçirmiştir. Böylece, ince tülü ve yünlüleri bütün dünyada ünlü olan, hemen tüm ülkelerin mallarını deniz yoluyla taşıma ayrıcalığını elde ettikleri için bir bakıma bütün dünya ticaretini denetleyebilen ve "denizlerin hamalları" olarak adlandırılan Hollanda tacirlerinin yerini, "deniz köpekleri" diye adlandırılan İngiliz korsan tacirleri almıştır (Tanilli, 2003b).

Özetle bu dönemde, sömürgelerin yağmalanması, köle ticareti, savaşlar ve korsanlık İngiliz burjuvazisini zenginleştirmiştir.

18. yüzyılın sonlarında İngiltere'de başlayan Endüstri Devrimi, Avrupa'ya da yayılmıştır. 1850'de Fransa ve Belçika, 19. yüzyılın sonuna doğru Almanya, İsveç, Kuzey İtalya, Amerika Birleşik Devletleri, Rusya ve Japonya sanayileşen ülkeler olmuştur.

Endüstri Devrimi, ülkelerin yerel koşullarına göre farklı yollar izlemiştir. Fransa'da Endüstri Devrimi'nin yanı sıra gerçekleşen Büyük Fransız Devrimi ile feodalizm yıkılmış, burjuvazi iktidarı ele geçirmiştir. Sanayileşmenin geç başladığı Almanya, teknolojik gelişmeleri sanayiye uygulamak suretiyle açığı kapatarak, daha erken sanayileşen ülkelere yetişmiştir. İngiltere'den bağımsızlığını kazanmak için savaş vermek zorunda olması nedeniyle, Amerika Birleşik Devletleri en geç sanayileşen ülkelerden biridir. Bununla birlikte, geniş topraklarının verimliliği, doğal kaynaklarının bolluğu ve petrol zenginliği nedeniyle kısa sürede gelişerek geç sanayileşmiş ülkelerin başında yer almıştır. Günümüzde de dünyanın en büyük sanayiye sahip ülkelerinden biridir. Rusya, geç başlayan sanayileşmesine Sosyalist Devrim'den sonra devletçi ve merkezi planlamayla devam etmiştir. Hızla sanayileşen ülkenin kalkınmasında, kaynaklarını merkezi planlama ilkesiyle harekete geçirmesi ve verimli bir biçimde kullanması en büyük etkendir. Japonya geri kalmış ve feodal bir ülkeyken, Avrupa ülkelerinin ve Amerika Birleşik Devletleri'nin sömürgeci müdahalesi ile karşılaşmıştır. Bu müdahale sonucu, geleneksel yapısı çözülen

Japonya silkelenerek sanayileşmeye başlamıştır. Asya'daki sömürgelerinden elde ettiği gelirler ve ileri teknolojiyi sanayiye uygulamak suretiyle Japonya gelişimini hızlandırmıştır (Tanilli, 2002b).

Endüstri Devrimi'nin bu gelişme çizgisi iki aşamalıdır (Tanilli, 2002a): Yaklaşık olarak 1750'den 1890'lara değin süren ilk aşamaya Buhar Çağı da denilmektedir. Çünkü bu dönemde fabrikaların başlangıçta kullandıkları hidrolik enerjinin yerini buhar enerjisi almıştır. İlk aşamanın merkezi Batı Avrupa olmuş, özellikle maden kömürü bakımından zengin ülkeler, hareketin başını çekmişlerdir. 1896'dan 1928'e dek fiyatlarda yeni bir yükseliş, Endüstri Devrimi'nin ikinci aşamasını başlatmıştır. Enerji kaynakları bakımından, maden kömürü önemli bir rol oynamaya devam ederken, elektrik ve petrol gibi gitgide büyüyen bir rol oynayan başka enerji kaynakları da bulunmuş; kimya sanayi, mekanik sanayi gibi yeni sanayi alanları ortaya çıkmıştır. İkinci aşamada yukarıda anlatıldığı gibi, Rusya, Japonya ve Birleşik Amerika yükselirken, Batı Avrupa'nın dünya çapındaki eski egemen rolü kaybolmaya başlamıştır.

Endüstri Devrimi ile birlikte önemli gelişmeler olmuştur (Tanilli, 2002c). Çeliğin üretimi ve kullanımı bu sırada olmuş, 1763'te buhar makinesi bulunmuştur. Su kanalları bu dönemde önem kazanarak ham ve mamul maddelerin ulaşımında büyük rol üstlenmiştir. Kömür, gıda maddeleri ve inşaat gereçleri, Londra'ya ve diğer önemli limanlara su kanalları aracılığıyla taşınmıştır. 1829'dan sonra demiryolu ulaşımı büyük önem kazanarak, sanayiye ve ticarete hizmet eden çok yararlı bir ulaşım türü olmuştur. Demiryollarıyla birlikte ham ve mamul maddelerin taşınmasının yanı sıra, kalabalık insan yığınlarının kırsal kesimlerden sanayi kentlerine ulaştırılması da kolaylaşmıştır.

Endüstri Devrimi ile birlikte küçük aile atölyelerinde gerçekleştirilen el emeğine dayalı üretimin yerini, büyük tesislerde seri biçimde gerçekleştirilen tekniğe dayalı üretim almaya başlamış, zamanla geleneksel üretimin küçük üretim birimleri, modern sanayi üretiminin karşısında dayanamayarak yok olmuş, yerlerini yapımevleri ve fabrikalar almıştır. Bunun sonucu olarak, sanayi öncesi toplumun

zanaat ekonomisinin aktörleri olan küçük zanaatkarlar işsiz kalarak fabrikalarda işçi olarak çalışmaya başlamıştır.

Endüstri Devrimi tarımsal yapıda da değişikliğe neden olmuş, buna karşılık tarımsal yapının çözülmesi de Endüstri Devrimi'ni hızlandırmıştır. Sanayinin gereksindiği işgücü, tarım kesiminden karşılanmaya başlamış, çok sayıda köylü topraklarını bırakarak kentlere göçmüştür. Kırsal yapıda yerel feodallerin otoritesi azalmış ve giderek kaybolmuştur. Büyük şehirler çevresinde kurulmuş, daha verimli ve endüstrileşmeye başlamış çiftliklerde tarımın sanayileştiği ve uzmanlaştığı, mekanik tarım araçlarının el emeğinin yerine geçtiği, çalışmanın daha düzenli ve bütün sene sürdüğü, ayrıca ölü zamanın ortadan kalktığı görülmektedir (Mandel, E., çev., 1998).

Endüstri Devrimi'nin etkileri toplumsal yaşantıda da görülmüştür. Sanayi öncesi toplumsal yaşantıda değişim çok yavaş olurken, sanayi toplumunda o zamana dek görülmemiş ölçüde hızlı değişmeler gerçekleşmiştir. Küçük kentler hızla büyümüş, insanlar birkaç on yıl içinde kentlerin hızlı gelişmesine tanık olmuşlardır (Benevolo, L., Çev., 2006). Endüstri Devrimi ile birlikte, bilimsel teoriler somut ürünleriyle (teknolojik buluşlar) birlikte toplum yaşamında yerini almış, gelenekler ve dinsel otorite etkisini yitirmeye başlamıştır.

Sanayileşmeye bağlı olarak bazı ülkeler hızla kalkınırken, sanayileşmemiş ülkeler sanayileşmiş ülkelere bağımlı duruma gelmişlerdir. Bu ülkelerde henüz gelişmekte olan sanayi, daha çok tüketim malları üreten sanayidir. Hızlı kalkınmanın itici gücü olan ağır sanayiye ekonomilerinde ağırlık verememekte, tüketim malları ağırlıklı sanayide de hammadde ve makine bakımından dışa bağımlı olmaktadırlar. Kalkınma çabasındaki bu ülkelerin, sanayi üretimine, özellikle yatırım malları ve ara malları sanayisine ağırlık vermeleri, üretimde en ileri teknolojiyi kullanmaları gerekmektedir. Gerçek anlamda sanayileşerek, mamul maddelerin ithalini azaltıp ihracatını arttırmak, ancak bu yolla olanaklıdır.

Günümüzde sanayileşme, dünya ölçüsünde büyük boyutlara varmış, teknolojik gelişmeler çok ileri aşamalara ulaşmıştır (Tanilli, 2003c). Bilimle teknik, kitlesel üretimi yetkinleştirmekte, maliyet fiyatlarını azaltmakta, mekanizasyonu ve otomatizasyonu geliştirerek verimliliği arttırmada el eledir. Üretime robot, bilgisayar teknolojilerinin girmesi ile sanayi kuruluşları eskiye oranla daha fazla büyüyerek üretimdeki paylarını arttırmakta, aynı alanda üretim yapan kuruluşlar birleşme eğilimine (şirket evlilikleri) girmektedirler.

Yeni teknolojilerin ortaya çıkışı, şirket birleşmeleri, üretim ölçeğinin değişmesi, üretimde değişen organizasyon, üretim ilişkilerinin yeniden yapılanması, tüketimdeki değişmeler, toplumda ve üretim yapısında dönüşümlerin yaşanmasına neden olmuştur. Buna bağlı olarak üretimin, ucuz emeğin bulunduğu ve düşük maliyetlerin yer aldığı ülkelere doğru kaydığı görülmekte, Fordist üretim biçiminden Post-Fordist üretim biçimine veya esnek üretime geçiş söz konusu olmaktadır (Tanilli, 2003c).

2.1.2 Fordist Üretim Biçimi

Bu üretim biçimi, Henry Ford'un, otomobil ürettiği Ford Motor Company fabrikalarında ilk defa hayata geçirdiği, verimliliği yüksek derecede arttıran yürüyen bantlı üretimi temel aldığı için "Fordist" üretim biçimi olarak anılmaktadır. Bir üretim bandı çevresinde toplu üretimin gerçekleştirildiği, idari işler ile kol kuvvetine dayalı işlerin bir ayrımla belirlendiği, iş bölümlerinin ve tanımlarının katı bir şekilde yapıldığı, ürün standartlaşmasının verimlilik artışları getirdiği ve artan talebin bu standartlaşmayı hızlandırdığı bir üretim biçimi olarak tanımlanmaktadır (Şaylan, 1999).

Fordist üretimde esneklik yoktur (Harvey, D., çev., 1997). Üründe ve işgücünde standartlaşma görülmektedir. Üretim çok küçük parçalara ayrılmış; hangi işçinin, hangi parçayı, ne kadar ve nasıl bir zamanda yapacağı belirlenmiştir. Üretim aşamasında emek gücünün bilgi ve deneyimlerinden, becerilerinden yararlanma söz konusu değildir. Bu üretim, niteliksizleştirilmiş homojen bir işgücü ortaya çıkarmıştır.

1914'te başlasa da, Fordist üretimin 1930 krizine ve II. Dünya Savaşı'na kadar çok yavaş yayıldığı görülmektedir. İşgücünün geleneksel becerilerini devre dışı bırakan, uzun çalışma saatlerini benimseyen bir üretimi kabullenmek kolay olmamıştır. Tüm bunların sonucunda Fordist üretim, ancak 1945-1973 yılları arasında yaygınlaşmıştır.

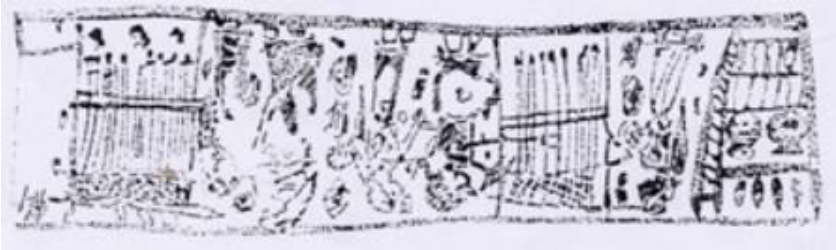
Bu üretimin mekandaki yansımaları; sanayi tesislerinin belirli noktalarda toplanması, hızla büyüyen firmaların üretimin belirli odaklarda toplanmasına neden olmasıdır.

Fordizm'de üretimin devamlılığı için değişmemesi gereken şeyler; tüketicinin nitelik ve talepleri, işgücü piyasası ve işgücü ilişkileridir. Bu iki özellikte meydana gelen sapmalar, Fordizm'in bunalıma girmesine neden olmaktadır. Nitekim, dünyada 1945-1970/75 arasında hızlı bir ekonomik gelişme ve canlı bir birikim sürecini yaratan Fordizm, 1970'lerde gelişmesinin sınırlarına varmış ve üretkenlik potansiyelini tüketerek krize girmekten kurtulamamıştır (Doğan, 2002).

2.2 Dokumacılık

2.2.1 Dokumacılığın Tarihsel Gelişimi

Tarihin ilk dönemlerinden başlayarak insan yaşamında beslenme, barınma ve giyinmenin önemli bir yer aldığı görülmektedir (Şekil 2.3, 2.4). Giysinin yapılmasına ve hazırlanmasına yönelik dokumacılığın ilk olarak nerede, nasıl ve ne zaman başladığına ilişkin kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Sonuca ulaşmayan araştırmalara göre, gözler Mısır ve Mezopotamya'dan sonra şimdi Orta Asya'ya yönelmiştir. Tarihçiler yer neresi olursa olsun, dokumacılık sanatının insanlık tarihi kadar eski olduğunu düşünmektedir (Harmancıoğlu, 1973).

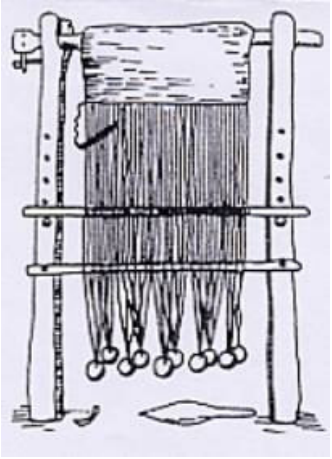
Şekil 2.3 Vazo üzerine resmedilmiş ağırlıklı dokuma tezgahı, M.Ö. 600 (Fazlıoğlu, 2001)

Yünün kullanılması ve dolayısıyla iplik elde edilmesi ile dokumacılıkta büyük gelişmeler yaşanmıştır. Neolitik Çağ'ın sonlarına doğru, hayvanların evcilleştirilmesiyle ilkel yünlü dokumacılığın başladığı anlaşılmaktadır. Kullanılan iğneler, taş, kil ve kemik ağırşaklar, Neolitik Çağ insanlarının dokuma bildiklerini göstermektedir (Alpay, bt).

Şekil 2.4 Vazo üzerine resmedilmiş dokuma tezgahı, M.Ö. 6. yüzyıl (Fazlıoğlu, 2001)

Dokuma tezgahları üzerine yapılan araştırmalar, ilk tezgahların dikey olduğu yönündedir (Şekil 2.5). Bu ilk tezgahlar, iki çatal sopa üzerine oturtulmuş bir diğer sopadan oluşmakta, tezgahta iplere el ile tek tek hareket verilmekte ve ipler arasından atkı ipliği yumak şeklinde geçirilmektedir. Bugün kullanılmakta olan geleneksel halı ve kilim tezgahları, ilk dikey tezgahların biraz daha gelişmiş formudur (Fazlıoğlu, 2001).

Şekil 2.5 Uçları ağırlıklı dikey dokuma tezgahı, Neolitik dönem (Fazlıoğlu, 2001)

Yatay tezgahlar ise, uçlarından birbirine bağlanmış ağaç parçalarından meydana gelen yatay çerçevelerdir (Fazlıoğlu, 2001), (Şekil 2.6). İlk dokumalarda, atılan atkıların el ile sıkıştırıldığı, daha sonraları "kılıç" denilen yassı bir ağacın kullanıldığı görülmektedir. Günümüzde "kılıç"ın yerini "kirkit" denilen tarak almıştır (Barışta, 1988).

Şekil 2.6 Yatay dokuma tezgahı, M.Ö. 2000 (Fazlıoğlu, 2001)

Dokumacılığın ve dokuma tezgahlarının gelişimi, son 850 yıl içerisinde gerçekleşmiştir (Alpay, bt), (Şekil 2.7).

Şekil 2.7 Basit dokuma makinesi, 19.yüzyıl (www.destech.uludag.edu.tr/tarihiyleurun)

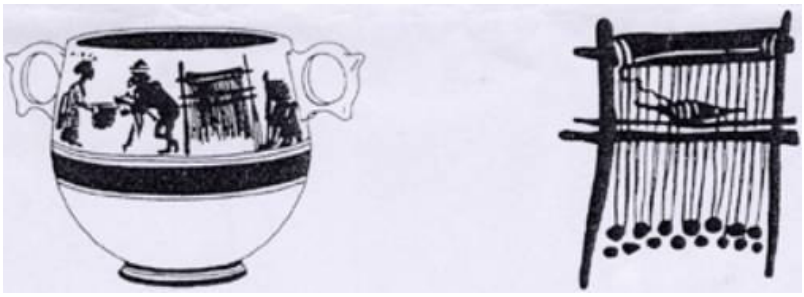
Özellikle atkı atma sisteminin geliştirilmesi ve tezgahın mekanize edilmesi yönündeki çalışmalar, Jacquard'ın kendi ismiyle anılan Jakar makinesini 1801'de icat etmesiyle doruğa ulaşmıştır (Alpay, bt). Büküm ve dokuma makinelerinin icadıyla el tezgahları ortadan kalkmaya başlamış, böylece geçmişte el emeğine gereksinen dokuma olgusu dönüşmüş, üretim hızlanıp serileşmiştir.

1980'li yıllardan sonra ise, elektronik ve bilgisayar sistemlerinin çok hızlı bir şekilde gelişmesinin ardından, dokuma makinelerinin de özellikle üretim hızlarında yani atkı atma hızlarında sürekli artış görülmektedir (Yakartepe ve Yakartepe, 1995).

2.2.2 Dokumacılığın Büyük Medeniyet Merkezlerindeki Gelişimi

Dokumacılık, dünyanın çeşitli yerlerinde; teknik, kullanılan hammadde, kalite ve sanat yönünden pek çok değişiklikler göstermiştir.

Mısır. Mısır'da dokumacılığın Neolitik Çağ'da başladığı, takip eden çağlarda geliştiği görülmektedir (Şekil 2.8). Ağırlıklı olarak kadınların dokumacılık ile ilgilenmeleri, Mısır tarihi boyunca en iyi cinsten ürünlerin meydana getirilmesinde etkendir (Fazlıoğlu, 2001).

Şekil 2.8 Mısır yakınlarındaki Kabirion kutsal alanında ele geçen vazolar üzerine resmedilmiş dokuma tezgahı, M.Ö. 5. yüzyıl (Fazlıoğlu, 2001)

Sümer tipinde, "konakeş" denilen ve yünden yapılan uzun elbiseler, daha sonra başlayacak büyük gelişmelerin kaynağıdır. Dokumada temel hammaddeleri keten olan Eski Mısır, keten sanayinin beşiği olmuştur. Özellikle IV. Sülale'nin Snefru Devri, keten kumaşların dokunmasında büyük gelişmelerin yaşandığı bir dönemdir. Yapılan araştırmalar, keten ipliklerinin çok ince olarak elde edildiğini göstermektedir (Harmancıoğlu, 1973). Dokumacılıkta hammadde olarak keten dışında, Yukarı Mısır'da yetişen bodur bir ağaç türünün lifleri de kullanılmıştır.

İlk Mısır kumaşlarında en basit örgü tipi olan, gridal "bezayağı" örgüsü kullanılmıştır. "Kapt" denilen kalın dokumalar, bir başka tür olarak yer almaktadır.

Eski Mısırlılar'ın geniş çeşit yelpazeli dokumaları, kullanılan tezgah ve aletler konusunda zengin bilgi vermektedir (Harmancıoğlu, 1973). Dokumacılıkta en çok kullandıkları ketenin ekilmesi, toplanması, temizlenmesi ve mamul haline getirilmesi ile ilgili bilgiler doğrultusunda, Mısır'da M.Ö. 2000 yılına kadar dokumanın yere çakılı tezgahlarda yapıldığı anlaşılmaktadır. Mısır'da kurdele ve kumaş dokuyan plakalı tezgahlar da kullanılmıştır.

Mezopotamya. Bu topraklar üzerinde filizlenen pek çok kültür, dokumacılıkta kendini göstermiştir. Mezopotamya'da Sümerler, dünyanın medeniyet öncüleridirler. Sümerler'de dokumacılık Mısır'daki gibi, kadınlar tarafından yapılmıştır. Mısır keten dokuma ülkesi iken, Mezopotamya yün dokuma ülkesidir (Harmancıoğlu, 1973). Sümerler'in koyun yünlerini evlerinde veya genel imalathanelerde dokuyarak kumaş haline getirdikleri anlaşılmaktadır.

M.Ö. 2725'te Mezopotamya egemenliğini ele geçiren Samiler, Sümer medeniyetini, sanatını, yazısını yalnız öğrenmekle kalmamış, aynı zamanda geliştirmişlerdir. Dokumacılıkta da gelişen Samiler, hayvansal liften yararlanmışlardır. Mezopotamya topluluklarından Babilliler, pazara hakim olmalarına karşın, başlangıçta pamuğu bilmemekteydiler. Zamanla, Hindistan'dan gelen ham pamuk, Babil tezgahlarında işlenerek çok değerli kumaşlar durumuna getirilmeye başlanmıştır. Mezopotamya'da Asur'un da dokumacılıkta Babil kadar büyük bir merkez olduğu düşünülmektedir. Bu iki merkezden çıkan dokumalar daha sonraları İran ve Hint dokumacılığında etkili olmuştur (Gürsu, 1988). Mezopotamya topluluklarından Sasaniler de kendilerine bırakılan miras ile dokumacılıkta büyük ilerlemeler kaydetmişlerdir.

İran. İran'da yapılan kazılardan elde edilen bulgular, dokumacılıkta farklı tekniklerin kullanıldığını, çeşitli kalitede kumaşların yapıldığını göstermektedir (Gürsu, 1988). Bunlara göre, saray imalathanelerinde, yarattıkları her sanat şaheseri için ikramiye alan desinatörler ve dokuyucular bulunmaktadır. Günümüze kadar ulaşan süslü kumaşlar ve duvar halıları da İran'ın eski sanatı ile ilgili ipuçları vermektedir.

İran kumaşları arasında en zarif olanları, M.S. 16. yüzyıla ait kadifelerdir. Bu dönem, dokumacılık tekniğinin en yüksek seviyeye ulaştığı dönemdir. Bu yüzyılda iç çözgülü ve çift katlı kumaş yapan tezgahlar kullanılmıştır. İpekli sanayi de büyük bir gelişme göstermiştir (İnalcık, 2008).

Hindistan. Tekstilin en önemli hammaddelerinden pamuk ve pamuklu dokuma, M.Ö. 3000'de Hindistan'da görülmektedir. Bu nedenle Hindistan, pamuklu dokumanın merkezidir. 17. yüzyılda Hindistan'dan Avrupa'ya pamuklu dokuma ihracı büyük gelişme göstermiştir. Yalnız İngilizler tarafından yapılan ihracat 200.000 parçayı bulur. Bu durum, Hint dokumacılık sanayinin ne derece gelişmiş olduğunun göstergesidir (Harmancıoğlu, 1973).

Hindistan'da çıkmamasına karşın, burada geliştirilmiş bir dokuma tekniği daha bulunmaktadır. Keşmir'de, yüksek dağlarda yaşayan uzun tüylü keçilerin yününden dokunan kumaş, şal olarak uygulama sahası buluyordu. O yüzyıllarda çok değer kazanan ve kaşmir denen bu şallara, Hint ve İran hükümdarları özel ilgi göstermişler, imal edilmesi için atölyeler kurdurmuşlardır (İnalcık, 2008). Özellikle Hint hükümdarlarının kaşmir dokuyucularını getirmek için çok çaba sarf ettikleri, bazı dokumacıların bu baskıdan dolayı Güney Rusya'ya göç ettikleri görülmektedir. Hindistan'da kullanılan bir diğer dokuma tekniği ise, çözgü ipliklerinin renk hizalarının kaydırılmasıyla özgün desen görünümünün elde edildiği "ikat"dır. Düz dokumaları desenlendirmede batikten yararlanılmış, metal parçaları, pullar ve küçük aynalar kullanılmıştır.

Çin. İpekböcekçiliği ve M.Ö. 3000'de ipeğin ilk defa Çin'de geliştiği, buradan çevreye yayıldığı görülmektedir. Buna bağlı olarak ipekli dokumalarıyla ünlenmiştir. Çin'in tekstil dünyasına bir diğer katkısı da, jakarlı tezgahlar olmuştur (Alpay, bt). Tezgahlardaki bu gelişme, Batı'ya M.S. 6. yüzyılda gelmiştir.

Orta Asya. Yapılan araştırmalarda, evli ve köy hayatı süren bir toplum görülmektedir. Ailede, erkeklerin tarlada çalışıp, vahşi hayvan avında görev aldığı; kadınların zahireyi değirmen taşında dövdüğü, fırında ekmek pişirdiği ve iplik büküp, dokuma yaptığı bir işbölümü vardır. Bütün Türk boylarında dokumacılık, yaşantının ayrılmaz bir parçasıdır. Dokuma sanatında hissedilen, Çin ve Bizans teknikleridir (Ödekan, 2000).

Anadolu. Anadolu'da Hititler, Frigler ve Lidyalılar döneminde dokumacılık, önemli bir yer tutmuş ve ilerleme kaydetmiş, Persler ve Romalılar döneminde ise fazla bir gelişme gösterememiştir. Bizans Dönemi ise Anadolu'da dokumacılık için oldukça hareketli bir dönem olmuştur. Dolayısıyla Türkler Anadolu'ya 1071'de geldiklerinde, kendilerinden önce bu topraklara yerleşmiş medeniyetlerin zenginleştirdiği ileri seviyede bir dokumacılık bulmuşlardır.

Eski yurtlarında yaşantılarının ayrılmaz bir parçası olan dokumacılık, Anadolu'da da Türkler'in en önemli el sanatlarından biri olmuştur. Orta Asya'da eski bir geçmişi olan bu el sanatını, Selçuklular ile Anadolu'da izlemek mümkündür. Türkler Orta Asya'dan getirdikleri dokumacılık bilgisini, Anadolu'da kendilerinden önce varolan medeniyetlerin dokumacılık tekniğiyle birleştirerek çok ileri düzeye ulaştırmışlardır (Barışta, 1988; Ödekan, 2000). Kazılarda bulunan taştan, topraktan ve kemikten tezgah ağırlıkları, ağırşaklar ve iğne mekikleri bunu doğrulamaktadır. 1331'de Denizli'ye gelerek bir ay kadar kalan Arap seyyah İbni Batuta, "Orada pamuktan altın işlemeli imal olunur ki, misli yoktur. Pamuğun nefis olması ve kuvvetli eğrilmiş bulunması dolayısıyla ziyade dayanır. Bu kumaş beldenin ismi ile anılır" diyerek Anadolu dokumalarını övmüştür (Muhammed Et Tanci, 1993). Selçuklu dokumacılığı ile ilgili kayıtlarda; Selçuklu Sultanı Alaaddin tarafından Osman Bey'e gönderilen hediyeler arasında Diba-i Rumi (Selçuk dibası) isminde bir kumaş bulunduğu geçmektedir (Gürsu, 1988).

Sınırların genişlediği Osmanlı İmparatorluğu döneminde, öncelikle sarayın ve ordunun giyim ihtiyaçlarını karşılamak üzere, Anadolu dokuma sanayi daha da gelişmiştir (Gürsu, 1988). Gelişme döneminde Anadolu'da görülen dokuma çeşitlerinden yüzlercesine örnek olarak; Antakya çuhaları, Musul'un ipek üzerine sırma karışık kumaşları, Bursa, Bilecik, Üsküdar dokumaları, Halep ve Adana astarları sayılabilir.

Anadolu'da dokumacılık, gelmiş geçmiş tüm medeniyetler tarafından yoğrularak, şekillenerek, dünden bugüne aktarılan çok eski bir sanattır. Bu açıdan günümüzde Türkiye'nin çeşitli yerlerinde, bilgisi asırlardan beri nesilden nesile aktarılan ve

bulunduğu yerleşme için karakteristik olan dokuma örneklerini görebilmek mümkündür (Küçükerman, 1987).

Anadolu'da dokumacılığın yapılmasının birçok nedeni vardı. Bunlardan en önemlisi, ananevi bir sanat olmasıydı. Dokumacılığın bir el sanatı olarak gelişmesinin diğer önemli nedeni, asıl işi tarım olan halkın dokumacılığı yardımcı bir iş olarak görmesi ve bundan yan kazanç sağlamasıydı. Ayrıca, ekimi sınırlı dağlık bölgelerde göçebe halk, geçimini vakıf olduğu dokumacılıkla sağlamış, tarıma uygun olmayan kurak bölgelerde de el dokumacılığı önem kazanmıştır. İktisadi nedenlere bağlı olarak bazı bölgelerde, halkın elbiseliklerini kendisinin dokumak ve dokutturmak zorunda kalması ya da sanayi imalatını gerek renk ve desen, gerekse kalite ve sağlamlık açısından kendi gelenek, görenek ve yaşayışlarına uygun bulmaması Anadolu'da dokumacılığın yaygın olmasının nedenleri arasında sayılabilir. Tüm bu nedenler, el dokumacılığını kaçınılmaz hale getirmiştir. Ancak, hemen hemen her yerleşmede görülmekle birlikte, el dokumacılığının bazı bölgelerde daha hakim olduğunu söylemek mümkündür.

Anadolu'da günümüzde el dokumalarında kullanılan hammaddeler; yün, kıl, tiftik, pamuk, keten, kenevir ve ipektir. Bunlardan yün, kıl, tiftik, keten ve kenevir el ile, pamuk ise elin yanı sıra motor gücü ile eğrilerek iplik haline getirilmektedir (Harmancıoğlu, 1973).

Yünden yapılan el dokumaları, dış elbiselikler, şalvarlık, kadın ve erkek kumaşları, şallar, kalın abalar, kilim, halı, heybe, çuval, çorap gibi; keçi kılından yapılan el dokumaları, çadırlık, harar çuval, hayvan başlığı gibi; tiftikten yapılan el dokumaları, battaniye, elbiselik ince kumaşlar, kuşaklar, masa ve yatak örtüleri, bluz, eldiven, çorap gibi; pamuktan yapılan el dokumaları, iç çamaşırı, gömlek, astarlık ince bez, çizgili alaca bezleri, yollu yatak çarşafları, minder örtüleri, peşkir, havlu, pike gibi, ketenden yapılan el dokumaları, iç çamaşır, gömlek ve elbiselik dokuma, perde, masa örtüleri; ipekten yapılan el dokumaları, yatak örtüleri, seccade ve bel örtüleri gibi ürünlerin yapımında kullanılmaktadırlar (Yakartepe ve Yakartepe, 1995).

2.3 Türkiye'de Dokuma Sanayi

2.3.1 Osmanlı İmparatorluğu

2.3.1.1 Osmanlı İmparatorluğu'nda Sanayinin Tarihsel Gelişimi

Sanayinin tarihsel gelişimi, dört dönemde incelenmektedir. Bu ayrım yapılırken, ekonomik yapıyı ve dolayısıyla sanayiyi etkileyen önemli tarihsel kırılma noktaları temel alınmıştır. Birinci dönem, Osmanlı İmparatorluğu'nun Klasik Dönemi'ni, ikinci dönem, Tanzimat ve Islahat Fermanları gibi önemli tarihleri içeren 19. yüzyılın ilk yarısına kadar olan dönemi, üçüncü dönem, bu zamandan Meşrutiyet'in ilanına (1908) kadar olan dilimi, dördüncü dönem ise, Meşrutiyet'in ilanı ile Cumhuriyet'in ilanı arasındaki 15 yılı kapsamaktadır.

Birinci Dönem. Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş yıllarından itibaren feodal düzen içinde, bütünleşmiş, oldukça dengeli bir yerleşme organizasyonunun olduğu bilinmektedir (Timur, 2001). Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nda sanayi, feodal düzen ve teknolojik olanakların bütünleşmesiydi.

Gelişme dönemi teknolojisi, imparatorluğun ihtiyaçlarını karşılarken bazı ürünlerin de ihraç edilmesini olanaklı kılmaktaydı. Örneğin, 16. yüzyılın sonlarında Ankara'da soflu kumaşların imalatı oldukça canlı görünmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun hali vakti yerinde olan alıcıları bu kumaşa ilgi gösterdikleri gibi, Polonyalı, Venedikli ve İngiliz tüccarlar da bunun ihracatını yapmaktadırlar. Bunun gibi, ipekli dokuma, deri dikme iğneleri gibi mamuller, dış piyasalarda aranan mallardı. Osmanlı İmparatorluğu, 15. ve 16. yüzyıllarda bazı Avrupa ülkelerine göre ileri bir el sanatları ve küçük sanayiye sahipti. Özellikle Bursa ipekçiliği, Selanik ise, yünlü kumaş imalatı ile ünlüydü (Faroqhi, 2000a).

Şekil 2.9 Padişah huzuruna çıkmış loncaları betimleyen minyatürler (www.kapalicarsidergisi.com/.../loncalar)

Sanayi, o dönemdeki meslek kuruluşları olan loncalar kanalıyla örgütlenmekteydi (Şekil 2.9). Loncaların görevi, imalat ve kalite kontrolünün yanı sıra Osmanlı ürünlerini her tarafta aranır hale getirmekti.

İkinci Dönem. 17. yüzyılın başında Rumeli ve Anadolu'nun çoğu bölgelerinde ciddi kriz belirtilerine rastlanmaktadır. Bursa'daki ipekli kumaş ve Selanik'teki çuha sanayi durmadan gerilemektedir (Faroqhi, 2000b).

Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'da ve dünyada yaşanan köklü değişime ve sanayileşme hareketlerine kayıtsız kaldığı ve ayak uyduramadığı görülmektedir. Osmanlı'nın el tezgahlarına dayalı geleneksel üretim biçimi, yaşanan hızlı makineleşme ile yarışamaz hale gelmiştir (Küçükerman, 1987).

Genel olarak 17. ve 18. yüzyılda gelişememenin nedenleri; Osmanlı toplumunun iç dinamiğindeki farklılıklar, büyüme ve mahalli kontrol sistemindeki karmaşa, ikili anlaşmalardan kapitülasyonlara kadar uzanan etkenler olarak sıralanabilir (Kunt, 2000).

Üçüncü Dönem. 19. yüzyılın ilk yarısından Meşrutiyet'in ilanına kadar olan aralığı kapsayan bu dönem, aynı zamanda Avrupa'nın kendine hammadde ve pazar aradığı dönemdir. 1740 Anlaşması ile Fransızlar, 1838 Ticaret Anlaşması ile de İngilizler pazar imkanı bulmuşlardır. Bunlara bağlı olarak Osmanlı'da bazı değişiklikler yaşanmaya başlamıştır. 16. yüzyılın feodal düzeni içinde pek çok yönü ile oturmuş görülen ve göreli olarak dengede duran geleneksel Osmanlı sistemi, artan yoğunlukta dış ticaret, değişen ulaşım ve üretim fonksiyonları nedeniyle bozulmuştur (Küçükerman, 1987).

Böylece, 19. yüzyılla birlikte geleneksel zanaat yapısı giderek çözülmeye başlamıştır. Devletin talep yelpazesi, zanaat ölçeğinden fabrikaya geçişi zorunlu kılmıştır. Çağdaş donanımlı bir ordu gereği, devlet öncülüğünde fabrika üretimini gündeme getirmiştir. Osmanlı sanayisinin ilk örnekleri bu nedenle pazar göstergelerinden bağımsız, maliyet kaygısından uzak, devlet siparişleriyle çalışan fabrikalardan oluşmuştur. Bu fabrikalar, Osmanlı'nın ilk sanayi kuruluşları olup, Cumhuriyet'in devraldığı sınai mülkiyette hatırı sayılır bir yer işgal etmişlerdir. Ordunun talep örüntüsü doğrultusunda dokuma ve deri sektörleri, Osmanlı sanayileşmesinde başı çekmiştir (Toprak, 2000).

Bu dönemde Endüstri Devrimi'nin önemi geç de olsa anlaşılmıştır.

Osmanlı Batılılaşması. "Batılılaşma" olarak adlandırılan ve 19. yüzyıla tarihlenen değişimler dizisi, zaman içinde birbirleriyle bağıntılı olarak yer alan birçok olayı birden içerir. Bu olaylar, Osmanlı Devleti'nin siyasal egemenliğinin ve kuvvetinin 18. yüzyıl başlarında azalmasıyla başlamış, batıdaki Endüstri Devrimi'ne katılamayan Osmanlı teknolojisi ve ekonomisinin gelişme zorluklarına ek olarak, batı ile zorunlu bir karşıtlaşma içinde karşılıklı savaş, ticaret ve kültür ilişkilerinin zorlamasıyla sürmüştür.

III. Selim döneminde ikamet elçilerinin atanmaları, dış ilişkilerde bir dönüm noktası olmuştur. 1835'de ise daimi elçilikler kurulması kararı alınmış, giderek karmaşıklaşan yabancı ilişkilere düzen ve denetim getirilmek istenmiştir. Halbuki,

Venedik 1454'de, Polonya 1475'de, Rusya 1497'de, Fransa 1525'de, Avusturya 1528'de, İngiltere 1583'de, Felemenk 1612'de kurdukları daimi elçilerle Osmanlılarla ticaret amaçları olan diğer devletlerin de yapacağı gibi, danışman görünümünde kendi çıkarlarını gözetmiş ve geliştirmişlerdir (Akın, 2002).

Fransa, Avusturya ve Rusya deniz taşımacılığını arttırmış, Avrupa kökenli kumaş, porselen, mücevher, yaldızlı lüks ev eşyalarına kadar gerekli gereksiz tüketim mallarını İstanbul'a akıtmıştır. Akdeniz ticaretindeki bu yeni güçler, pazar olanaklarını arttırmak amacıyla Osmanlı sınırları içinde eylemlerini yoğunlaştırmışlardır. Bu eylemler, İstanbul limanı yoluyla ithalat, Trabzon yoluyla Rusya-İran arasında transit taşımacılığı, Beyrut'la ihracat, Selanik ve İzmir limanları ile de ithalat ve ihracatta yoğunlaşmıştır (Kurmuş, 1982), (Şekil 2.10). Ticaret eylemlerini yürütmek amacıyla kurulan şirketler, 19. yüzyılın başlarında yabancı kökenli ailelerin yanında gayrimüslimlerden bir komisyoncular grubunun ortaya çıkarak baskı öğesi olmalarına yol açmıştır. Özellikle İngiliz ticareti, yatırımları ve ticareti yürüten kuruluşlarıyla hem içeriden, hem de dışarıdan baskı kurmayı başarmışken, Osmanlı uyruklu bu diğer baskı grubu da ekonomide söz sahibi olarak ticaret ilişkilerini yürütmüştür.

Şekil 2.10 İzmir Limanı, 1880 (www.izmirrehberi.8m.com)

Batının anlaşılamayan bu ilerlemesinin görüntüsü karşısında, doğmakta olan yeni uygarlığa ayak uyduramamanın askeri bakımdan yenilgi, çöküş ve toprak kaybı olduğu fikriyle yenileşme gerektiği düşünülmüş ve Osmanlı yönetiminin dayandığı din hukuku ve yasa zihniyeti bir taraftan sürdürülürken, değişme ve yenileşme genelde askeri yönde aranmıştır (1839 Tanzimat ve 1856 Islahat Fermanları). Avrupa'daki değişikliklerin dayandığı ekonomik ve teknolojik etkenlerin niteliği üzerinde ise durulmamıştır (Sencer, 1999).

Böylece Tanzimat, bir ikilem içinde bulunmaktadır (Akşin, 2000a). Yöneticiler hem ulemayı darıltmamak, hem de batının onayını sağlamak için şeriat, eski kanun ve nizamlara dayanan eski kurumları; batıdan alınan ve Osmanlıca'ya çevrilen yeni kanun ve nizamlara dayanan yeni kurumlarla birlikte yaşatma yoluna girmişlerdir. Tanzimat'ın bu özelliği, yeni bir hukuk devletinin tam olarak kurulamamasında görüldüğü gibi, devlet yönetiminden kent yönetimine kadar birçok eylem alanına yansımıştır. Padişahın ve sadrazamın tutumunda, askerlik sisteminde, yönetimde, eğitimde, adalet sistemi ve mahkemelerde, Avrupa kanunlarından çeviri veya alıntı olarak doğrudan alınan kanun ve nizamlarla sağlanan eşitlik ve yenilikler; medreseden ve yeni eğitim kurumlarından yetişenlerin birbirlerine yabancı kalmalarına neden olmuştur. Bu yabancılaşma, dünya görüşü ve davranışların sonucu olarak fiziksel çevreye yansımış, mimaride ve kentsel çevrede de benzer ikilemi ortaya çıkarmıştır (Denel, 1982). İlk bakışta karmaşık göründüğü halde, değişimin farklı gruplarda belirli özellikler göstermesi, Osmanlı bünyesi içinde nüfus ve yaşamdaki ikilemin mekanlara yansıması ve dış etkilerin görsel olarak ortaya çıkması bir ilişkiler dizisinin belirlenmesine olanak vermektedir.

Dördüncü Dönem. Batı ile aradaki farkın kapatılması istem ve çabalarının dönemidir. İki yılı dışında ayaklanmalarla geçmesine rağmen, sanayinin gelişmesi açısından önemli sonuçlar elde edilen bu dönem, Meşrutiyet'in ilanı (1908) ile Cumhuriyet'in ilanı (1923) arasındaki 15 yılı kapsamaktadır (Akşin, 2000c). Osmanlılar'ın batı ile ilişkilerinin artması neticesinde dış etkilerle oluşan ekonomik bir yapının ortaya çıktığı bu dönemde sanayinin kalkınması için:

- 1913 yılında Sanayi Teşvik Kanunu çıkarılmış,
- İlk kez sanayi sayımı yapılmış,
- Ulusal sanayiyi kurmak amacıyla özel esaslara dayanan Gümrük Yasası çıkarılmıştır.

Sanayi sayımı, Osmanlı topraklarının sınırlı bir alanında gerçekleştirilmiş; ispirtolu içkiler, ayakkabı, hazır elbise, çamaşır gibi bazı kesimler istatistik kapsamına alınmamıştır. Yine de, Osmanlı sanayi üzerine genel bir fikir verebilecek niteliktedir. Bu istatistiklere göre, Osmanlı topraklarında sanayi kuruluşlarının önemli bir kısmı, İstanbul ve İzmir çevresindedir. Adana ve Tarsus'taki dört iplik fabrikasıyla bazı kentlerdeki un ve deri fabrikaları dışında Anadolu'nun başka yörelerinde sınai işletmeye pek rastlanmamıştır (Toprak, 2000).

2.3.1.2 Osmanlı İmparatorluğu Dokuma Sanayisi

Dokumacılık. Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyıla kadar, el tezgahı ile dokumacılık hayli ileriydi. Büyük atölyelerden çok, dokuma merkezlerindeki evlerde el tezgahları daha yaygındı (Kütükoğlu, 1999). Geleneksel ürünler; hilali, seraser, canfes, hare, şahnik, zerbaft, Şam bağdadesi, Dernek kemhası, Şam toplusu, darai, puladi ve şami bezenmiş ipekliler, suvai, elvani, gülgün, Halep ve Adana astarları, Şam damaskosu, ipek, gümüş, altın işlemeler, yazmalar olmak üzere geniş bir çeşitlilik göstermekteydi (Küçükerman, 1987). Yünlü ve ipekli dokumacılık belli yerlerde toplanmış olmasına karşılık, pamuklu dokumacılık daha yaygındı (Kütükoğlu, 1999).

Özellikle dokuma ipek ve çatma üretimi, Bursa, Bilecik çevresinde ve yakın zamana kadar İstanbul'da Üsküdar'daki atölyelerde yaşatılmaya devam edilmiştir. Bursa'da zamanın en meşhur kadifesi olarak tanınan Cenova kadifelerinden bile daha güzel kadife, alaca, bez, peştamal, fitil, ibrişim ve çatma, ipekli kese, çatma nakış, kadife yastık, İstanbul'da çuha, diba, kadife, alaca, peştamal, kemha, bez, halı, aba, kebe, sof, ehram, çadır, ibrişim, düğme üreten yaygın bir sanayi vardır. Ayrıca, Malatya'da kırmızı bez, Ankara'da sof ve sof ipliği, Kütahya'da seccade ve halı,

Selanik'te çuha, Uşak ve Kula'da halı ve kilim olmak üzere imparatorluğun hemen her yanında, dokuma sanayi dikkati çekmektedir (Küçükerman, 1987).

Yünlü Kumaşlar. 16.-18. yüzyıllarda Anadolu'nun en ünlü yünlü dokuması olan sof, tiftik keçilerinin Mayıs ayına doğru kırkılıp, yünlerinin eğrilmesinden sonra dokunurdu. Hemen her evde bir dokuma tezgahının bulunduğu ve en kaliteli sofların dokunduğu Ankara'dan sonra, soflarıyla ünlü bir başka şehir Tosya'ydı. Sof, başta İstanbul olmak üzere Bursa, Halep ve Avrupa ülkelerine gönderilirdi. Bazı dönemlerde, yeterli ip bulunamaması ve sofçu esnafının işsiz kalması olasılığına karşı, sof ipliğinin ihracı yasaklanırdı. Buna rağmen yabancı tüccarlar, gizliden aldıkları sof ve sof ipliğini memleketlerine ihraç ederlerdi. Ankara ve Tosya'nın bir başka ünlü dokuma türü, sof gibi tiftikten dokunan muhayyer idi. 1870'de Güney Afrika'da, daha sonra Amerika'da tiftik keçisi yetiştirilmesi, tiftik keçileri ile ünlü Ankara'nın önemini azalttı. Dolayısıyla sof ve muhayyer dokumacılığı da ömrünü tamamlamış oldu (Georgeon, F., çev., 1999).

Devrin çok tutulan bir diğer yünlü kumaşı, çuka/çuha idi. Selanik'teki Yahudiler tarafından dokunan çukalar, barani denilen yağmurluk ve mirahuri denilen elbise dikiminde kullanılırdı. Devlet tarafından, yeniçeri çukası dokumaları karşılığında, Selanik'teki dokumacıların Rumeli'de miri fiyatla yün toplamalarına izin verilmiş, ancak yeniçeri çukası tamamlanmadan diğer çukaların dokunması yasaklanmıştı. 17. yüzyılda çukanın kalitesi giderek bozulmuş, asker dahi bunu kullanamaz hale gelmiştir. Dışa olan bağımlılığı azaltabilmek üzere, 1708'de İstanbul'da Selanikli ustaların çalıştırıldığı bir çuka imalathanesi faaliyete geçirilmiş, ancak bütün çabalara karşın, ürün kalitesi Avrupa seviyesine yükseltilemediğinden, 1732'de faaliyetine son verilmiştir. Bunda, üstün kaliteli İngiliz çukalarının Londrine adıyla taklidini yapan, böylece Osmanlı pazarını geniş çapta ele geçiren Fransızlar'ın da rolü vardır (Küçükerman, 1988; Kütükoğlu, 1999).

Aba ve şayak da önemli yünlü dokuma türleriydi. 18. yüzyılda iç ve dış piyasaya ürün veren Filibe, Lofça, Tatarcık, İslimye, Kızanlık, Usturumca ve Balıkesir gibi Rumeli ve Batı Anadolu'nun başlıca aba merkezleri, 19. yüzyılda askeri alanda

yapılan reformdan sonra faaliyetlerini daha da arttırmak zorunda kaldı (Kütükoğlu, 1999).

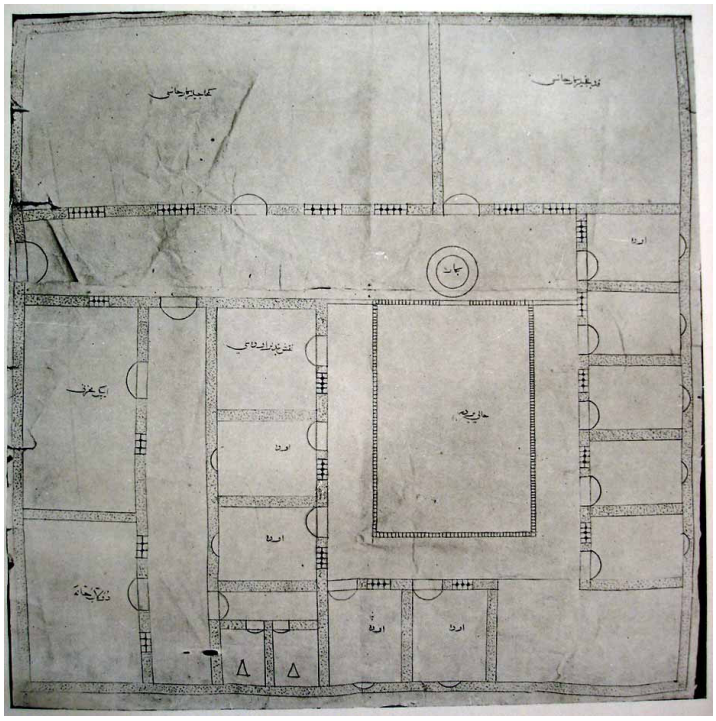
İpekli Kumaşlar. Osmanlı İmparatorluğu'nun en önemli ipekli dokuma merkezleri, Bursa başta olmak üzere İstanbul, Halep, Şam, Bilecik, Amasya ve Sakız idi. Dokuma tekniklerine göre farklılıklar gösteren ipekli kumaşlar içinde, 16. yüzyıldan itibaren İstanbul'da devlet atölyelerinde dokunmaya başlanan seraser en ünlüsüydü (Şekil 2.11). Çözgü ipliği olarak Bursa, İran ve Trablus ipekleri bir arada, atkı ipliği olarak ise Simkeşhane'den temin edilen altın ve gümüş tel kullanılırdı (Anonim, 1958; Gürsu, 1988; Kütükoğlu, 1999; Raby ve Effeny, 2001).

Şekil 2.11 Yeniçerilerin Şehzade Mehmed'in geçeceği yolları top top seraserlerle döşemesi, yaklaşık 1582 (Raby ve Effeny, 2001)

Avrupalılar'ın Ottoman diye andıkları, atkı iplikleri pamuktan, kalın bir kumaş türü olan kemha, elbiselik ve döşemelikte kullanılır, Bursa, İstanbul, Edirne, Amasya ve Sakız'da atölyelerde dokunurdu (Atölye planlarına ulaşmak mümkündür, Şekil 2.12). Dokumasında, atkı ipliklerinin gizlenip, çözgü ipliklerinin gösterildiği bir teknik kullanılan atlas, önceleri İran, Şam ve Venedik'ten getirilirken, 16. yüzyılda İstanbul, Bursa, Alaşehir ve Maraş'ta dokunmuştur. Çözgü telleri pamuk ve renkli ipekten, atkı telleri pamuktan, çizgili parlak bir kumaş olan ve dokunduktan sonra

pişirilip perdahlanan kutnu, en mükemmel olarak Şam ve Bağdat'ta dokunurdu. Dokuma tekniği halıyı andıran, sırf ipekli dokumasına zaman zaman altın tel de katılan kadife, Bursa, İstanbul (yoğun olarak Üsküdar), Bilecik, Aydos, Bağdat, Göynük ve Karaman'da dokunurdu. Elbiselik ve döşemelik cinsleri farklı olan kadifelerin kabartma havlı olanlarına, çatma kadife adı verilirdi. Ham ipeğin kumaşa verdiği sertliği önlemek ve daha ucuza mal edebilmek için, çözgü ipliklerinde önce keten, sonra pamuk kullanılan kadifelerin zamanla kalitesi bozulmaya başlamıştı (Anonim, 1958; Gürsu, 1988; Kütükoğlu, 1999; Raby ve Effeny, 2001).

Şekil 2.12 Bir kemha ve kadife dokuma atölyesinin planı, 17. yüzyıl (Öz, 1950)

İpekli kumaşlar, sayılanlarla sınırlı değildi. Dokunduktan sonra pişirilmeyen tafta ve dokunduktan sonra pişirilmesiyle ondan ayrılan vale, bürümcük, sereng, fıta / futa diğer ipekli kumaş türleridir (Anonim, 1958; Gürsu, 1988; Kütükoğlu, 1999; Raby ve Effeny, 2001).

Avrupa'da çok aranan ipekli kumaşları üreten Osmanlı ipekli sanayisinin durumu, 16. yüzyılın sonlarından itibaren değişmeye başladı. Avrupa'nın önce ipek kumaş

yerine ipek ipliği, 19. yüzyılda ipek iplik yerine ipek kozası almaya başlaması, 17. yüzyıldan itibaren özellikle Venedik ipekli kumaşlarının Osmanlı saray çevreleri ve tüm Osmanlı sınırları içinde geniş bir pazar bulması, yerli ipek dokumacılığının gerilemesine sebep oldu (Raby ve Effeny, 2001). Venedik ile harp haline girildiğinde piyasada daralma görülmesi yanında fiyatların da yükselmesi gibi faktörler dolayısıyla, 1720'de İstanbul'da devlet tarafından bir ipekli imalathanesi kuruldu. Sakız'dan getirilen ustalar ile faaliyete geçen imalathane, serbest pazarda satış yapacak kadar imalatını arttırdıysa da, 18. yüzyılın ikinci yarısında bu tempoyu devam ettiremedi (Kütükoğlu, 1999).

Pamuklu kumaşlar. Osmanlı İmparatorluğu'nda, özellikle pamuk ziraatı yapılan şehir ve kasabalarda, pamuklu dokumacılık çok yaygındı. Pamuk yetiştirilen yerlerin başında Çukurova ve Menderes nehirleri çevresi gelmekte, onları Alanya, Erzincan ve Malatya çevresi izlemekte; Amasya – Merzifon ve Tokat çevresinde de az miktarda olmak üzere ekim yapılmaktaydı. Kıbrıs Adası ve Mısır'da da pamuk ekiliyordu. Pamuklu dokumacılık, yalnızca pazara mal vermek için değil, halkın kendi gereksinimini sağlamak için de yapıldığından, şehir ve kasabalarda lonca mensubu dokumacılar yanında, köylere kadar yayılmış evlerdeki küçük tezgahlar da faaliyet gösteriyordu (Kütükoğlu, 1999).

Özelliklerine göre değişik adlar alan pamuklu dokumaların her birinin kullanım yerleri farklıydı. Kaftan, kapama, şalvar, zıbın, iç çamaşırı, entari ve astar yapımında kullanılan bogası, İstanbul, Manisa, Denizli, Hamid, Borlu, Diyarbakır, Tokat, Kastamonu ve Musul'da dokunurdu. Değişik renkteki ipliklerle boyuna çizgili olarak dokunan, daha ziyade kadın kaftanı ve zıbın yapımında kullanılan alaca kumaşları içinde en ünlüleri, Manisa, Beyşehir, Tire ve Mısır alacalarıdır. Daha çok sarık sarmada kullanılan, ince bir pamuklu dokuma türü olan tülbentlerin Hint kökenli olanlarına rağbet fazla olsa da, Musul, Ermenek, Çine gibi yerlerde dokunduğu da tespit edilmektedir. Çoğunlukla gömlek yapımında kullanılan ve bez adıyla anılan dokumalar ise Rize'den Edremit'e, Sinop'tan Mısır'a kadar pek çok yerde dokunmaktaydı (Barışta, 1988; Kütükoğlu, 1999).

Günlük hayatta kullanılan bu pamuklulardan başka, ordu için çadır, donanma için yelken yapımında bol miktarda pamuklu kumaşa ihtiyaç vardı. Askerin yazlık elbisesi de yelkenlik kumaştan yapılıyordu. Bunlar, Batı Anadolu'da Aydın ve Saruhan sancaklarıyla Bergama kazası, Soma ve Gelibolu ile çevresinde dokunmaktaydı. 18. yüzyılda kalyonların sayılarının artmasıyla, daha çok yelken bezine ihtiyaç duyuldu. Devlet, bir taraftan ithalata başvururken, diğer taraftan da tersanede bir dokuma atölyesi kurdu. İmalathanenin kapasitesi, donanmanın harp yıllarındaki yelken bezi gereksinimine göre ayarlanırken, sulh zamanında üretim fazlasının özel gemi sahiplerine satılması yoluna gidildi. 1826'da tersane bünyesinde bir de iplik imalathanesi kurulmasıyla, sadece donanma için üretim yapacak olan ilk Osmanlı entegre tesisi de faaliyete geçirilmiş oldu (Küçükerman, 1988; Kütükoğlu, 1999).

Boyacılık. Dokuma yapılan hemen her merkezde görülmekle birlikte boyahaneler, 16. yüzyıldan başlayarak en yoğun olarak Tokat, Çorum, Merzifon, Bursa, Hamid, Ankara, Kayseri, Adana, Urfa, Malatya, Maraş ve Antep gibi şehirlerde toplanmıştı (Arlı, 1984). İplik, kumaş, deri, kağıt gibi maddelerin her birinin hangi boyahanede boyanacağı, boyacı esnafı arasındaki anlaşmalar ile önceden tespit edilirdi (Gürsu, 1988).

Bu boyahanelerde, üç ana renkten kırmızı için kökboya ve kımız, mavi için çivit, sarı için alacehri kullanılırdı. Kökboya, alacehri ve çivit bitki, kımız ise bir böcekti. Kökboya, Batı, Orta ve Güneydoğu Anadolu'da; alacehri, Orta ve Güneydoğu Anadolu'nun daha çok volkanik arazilerinde yetişirdi. Çividin en makbulü Lahor'da yetişeniydi ve ithal mal oluşu dolayısıyla kıymetliydi. Boyayı tutabilmesi ve rengin sabitlenmesi için kumaşa, en kalitelisi Gediz çevresi ve Trakya'dan çıkarılan şapla bir işlem uygulanırdı (Kütükoğlu, 1999).

18. yüzyılda Osmanlı'nın dokuma boyacılığı, özellikle de Edirnekari denilen, pamuğu kırmızı boyama tekniği, Avrupa'nın dikkatini çekmiştir. Fransız tüccarlar, bu tekniğin gizli yanlarını öğrenip Fransa'da uygulamak için birçok girişimde bulunmuştur. Bu amaçla, Türkiye'deki Fransız sefirlerin Fransa'ya gönderdikleri

çeşitli formüller sonuç vermemiş, bunun üzerine bir grup tüccar Edirne'ye gitmek için özel izin istemiştir (Gürsu, 1988; Küçükerman, 1987).

Simkeşlik. Gümüş ve çekmek anlamındaki Farsça sim ve keş kelimelerinden meydana gelen simkeş, gümüş ve altın çeken esnafa verilen isimdir. Simkeş, bu kıymetli madenleri Darphane'den temin etmek, günlük maden işleme miktarını aşmamak gibi sıkı kurallara bağlı olarak çalışırdı (Kütükoğlu, 1999).

Simkeş imalathanelerinin bulunduğu binaya simkeşhane denilirdi. Bursa ve Selanik'te de olmakla beraber en büyük simkeşhane, Fatih tarafından İstanbul'da yaptırılandı. Bu simkeşhanelerde imal edilen ve kullanılan malzemeye göre değişik adlar alan sırma ve kılabdanlar, devlet ricalinin elbiselerinde, sancaklarda, kılıç ve gaşiye denilen eyer örtülerinde, ipekli dokumalarda kullanılırdı (The Historical Research Foundation İstanbul Research Center, 1987), (Şekil 2.13).

Şekil 2.13 Surname, Divan üyelerine, bölük ağalarına, bölük başlarına hil'at giydirilmesi, 16. yüzyıl (Raby ve Effeny, 2001)

2.3.1.3 Osmanlı İmparatorluğu Dokuma Sanayisinin Tarihi Süreç İçinde Genel Durumu ve Endüstri Devrimi ile İlişkisi

Osmanlı İmparatorluğu'nda I. Dünya Savaşı'ndan önce, bugünkü anlamda bir sanayiden söz etmek zordur. Sanayi, belli başlı birkaç konu üzerinde yoğunlaşmaktadır (Küçükerman, 1987):

- Giyim malzemesi ve dokuma sanayi
- Gemi sanayi
- Et ve deri ürünleri ile ilgili sanayi
- Savaş araçları üretimi ile ilgili sanayi
- Gıda sanayi

Bu sanayi türlerinden dokuma sanayi, zaman içinde oldukça önemli düzeylere gelmiştir. Geleneksel özelliklerini sürdüren küçük sanatlar, el ve ev sanatları, ülkenin kendi isteklerini karşılayabilecek ve aranan ürünleri başarılı bir şekilde ortaya koyabilecek boyuttadır (Kütükoğlu, 1999).

İlk kapitülasyon imtiyazının verildiği 1532 yılına kadar geçen süreçte, geleneksel dokuma sanayisinin durumu şöyledir (Küçükerman, 1987):

- Geniş imparatorluk içinde "gerekeni sağlayan" bir üretim düzeni kurulmuştur. Kendine yeter durumda olan imparatorluğun üretim ve tüketimi, belirli bir denge içindedir.
- Esnaf ve sanayi, mesleki bir düzen içinde ve kontrol altındadır. Düzenli bir örgütlenme ile, hem örgütün ihtiyaçları, hem de ürünün akışı sağlanmıştır.
- Sanata ilgi, artarak gelişim gösterir. Köklü bir dokumacılık geleneğiyle, nitelikli el dokuması ürünlere ulaşılabilmiştir. Avrupa ülkelerine de çeşitli tipte ürün gönderilmiştir. Bu ürünler, dışarıda büyük ilgi görmüş olduğu için "Frenkpesenk, Frenkbeğendi" gibi isimler ile anılmıştır.

Ancak, Avrupa'daki endüstrinin zorlamaları ile bu istikrarın uzun süremeyeceği görülmeye başlanmıştır. 19. yüzyılın ortalarında hızla gelişen Avrupa sanayi, dış piyasalarda ve yüzyılların ortaya çıkardığı Anadolu'nun geleneksel sanayisinde etkili olmaya başlar (Toprak, 2000).

Avrupa dokuma sanayisinde hızlı makineleşme, 1750 yıllarında yoğunlaşmaktadır. Dokuma işçileri bu duruma büyük tepki göstermektedir. Emek tasarruflu yeni makinelerin, daha sonraları "teknolojik işsizlik" olarak adlandırılacak işsizliğe yol açmasından korkmaktadırlar (Engels, F., çev., 1997). Makinelerin

sanayide etkili olmasıyla ortaya çıkan bir diğer problem, gittikçe artan yün ve pamuk ihtiyacının nasıl giderileceğidir. Ham madde sağlamak için yeni kaynaklar bulmak gerekmektedir. Yakın Doğu ve Türkiye, bu konuda ilgi çekici özellikler taşımaktadır. Bu özellikleri değerlendirmek için Avrupa pek çok girişimde bulunur. Avrupa'da gelişmekte olan bu büyük boyutlu sanayi için, 18. yüzyılda Türkiye'den ve özellikle de İzmir'den yün, pamuk yanında altın ve gümüş işleme telleri gibi ürünler ihraç edilmektedir (Toprak, 2000).

Hammaddeden sonuç ürünün elde edilmesine kadar geçen sanayi üretimi sırasında, çözümlenmesi gerekli olan önemli bir nokta daha vardır. O da, iplik bükücülerden kaynaklanan tıkanıklıktır. Bu sıkıntının giderilmesi gerekmektedir. Böylece 1773'te merdanelerden yararlanılarak iplik bükme çalışmaları başlar. 1780 ile 1860 yılları arası, dokuma sanayisinin hızlı gelişmeleri ile doludur. 1804'te el tezgahları, desenli kumaş dokumaya uygun olan gelişmelerle karşı karşıyadır. Bu arada, inorganik enerjiyle çalışan makineler ve tezgahlar devreye girer. Böylelikle kadınlar da tezgah başına geçmiş olur. Bir kadın, tek başına üç dört tezgaha bakabilmektedir. Bütün bu gelişmeler, işçi başına üretimin artmasını sağlar. Böylece üretim maliyeti de düşmeye başlar. Artık Avrupa dokuma sanayisi, Doğu'ya bol miktarda ucuz ve oldukça kaliteli dokuma ürünleri gönderebilmektedir (Alpay, bt).

Avrupa'daki dokuma sanayisinin geçirdiği teknolojik aşamalar ve ulaştığı bu etkili durum, bununla birlikte 1532'den Tanzimat Fermanı'nın ilan edildiği 1839 yılına kadarki süreç, Tanzimat'tan sonra da uzun süre devam eden iç gümrükler, Osmanlı İmparatorluğu'nda o günlere kadar geçerli olan düzeni sarsmaya başlamıştır. Dokuma sanayisinde denge korunamamış ve çeşitli sıkıntılar ortaya çıkmaya başlamıştır. Kapitülasyon imtiyazları, 1532'den sonra yapılan anlaşmalarla daha da genişletilmiştir. 1838 Anlaşması, Tanzimat'la birlikte Türkiye'deki yabancılara serbest ticaret hakkını da vermiştir. Ayrıca dışarıdan Türkiye'ye girecek eşyaya sadece % 5 gümrük resmi uygulaması getirilmiştir. Böylece limanlar arasında kendi gemileriyle etkili ulaşım ağları kuran yabancılar, sanatkar kesimine karşı güçlenmiştir. Türkiye, Avrupa'da üretilen her şey için açık bir pazar durumuna

gelmiştir. Halka Doğru Dergisi'nin 40. sayısında bu durum çok net bir şekilde ifade edilmektedir (Küçükerman, 1987, s. 29):

…Esnaf pek çok çalışıyor; fakat maksatsız, hedefsiz, silahsız çalışıyor. Kendilerini için için yiyip bitiren bir mikrop var ki bir gün çürümüş, kurumuş bir ağaç gibi kalacaklar. Bu mikrop, Avrupa'nın memleketimizde her an artan mamulatıdır… Buna karşı iki şey düşünülüyor. Biri Avrupa'dan gelecek eşyaya çok gümrük resmi koymak, bu suretle satımlarına mani olmak; diğeri çalışmanın yolunu öğrenmek.

Tüm bunlar karşısında, Türkiye'deki dokuma sanayi sarsılmış, küçük hacimde üretim yapan ve makinelerden yararlanmayan geleneksel dokuma tezgahları, bütün dünyada olduğu gibi Türkiye'de de yavaş yavaş gerilemeye ve sahneden çekilmeye başlamıştır. Bu arada, Tanzimat'la birlikte önce askerler, sonra da siviller için giyim biçimi değiştirilmiş, halk Avrupa giyimine yönelmiştir (Küçükerman, 1988). Avrupai dekorasyon eğilimi ile birlikte mobilya ve döşemelik kumaş ihtiyacı da ortaya çıkmıştır. Böylece değişmeye başlayan ihtiyaçlar, geleneksel dokumacılık ürünlerinin kullanım alanının daha da daralmasına yol açmıştır.

Endüstri Devrimi'ni başlatan Avrupa'da, terk edilen ilkel tezgahların yerinde endüstri düzeni kurulmuş, Osmanlı İmparatorluğu'nda ise bu aşamaya geçilemediği için en basit dokuma ürünlerini bile dışarıdan getirmek gerekmiştir (Toprak, 2000).

18. yüzyılda başlayıp 19. yüzyılda iyice sıkıntılı bir duruma giren geleneksel sanayiyi düzeltmek için pek çok çalışma yapılmıştır. Buna göre (Küçükerman, 1987):

- Esnafın eskiden olduğu gibi kişisel ve tek başına çalışmasında fayda yoktur. Bir kuruluş olarak, gerekli sermaye ve işgücünü sağlayarak çalışması gerekmektedir.
- Fiyat yönünden ölçülü ve uygun ürünlerin gazetelerde ilan edilmesi uygundur.

- Defolu ürün yapılmaması, eksik ve hileli üretim yapmaya cesaret edenler olursa cezalandırılması gereklidir.

Sanayinin gelişmesi için bir komisyon kurulması, sanayi okulu ve sanayi sergileri açılması, sanayi şirketleri kurulması, yapılan çalışmalar arasında en önemlileridir. Geleneksel birçok sanayi kolu, şirket yapısına dönüştürülmüştür. 1865'de Simkeş ve Kılabdancı Esnafı Şirketi ile 1867'de Kumaşçı Esnafı Şirketi böyle kurulmuştur. Kurulan bu şirketlere devlet tarafından her türlü kolaylık sağlanmıştır. Devlet, büyük tezgahlarda yüzlerce işçi çalıştıran fabrikalar kurmuş ve çalıştırmıştır. Bu konuda yabancı sermaye de harekete geçmiştir. Bursa'da ve Lübnan'da birer ipek fabrikası, Adana, Tarsus ve İzmir'de pamuk ipliği fabrikaları, Afyon ve İzmir'de halı ipliği fabrikaları kurulmuştur. Osmanlı Devleti, ürünlerinin tanıtımı için birçok sergiye de katılmıştır. Örneğin 1851 Londra Sergisi'ne tarım, sanayi ürünleri ve özellikle güzel kumaşlar, yaldızlı işlemeler, değerli şallar yollamıştır. 1867 yılında katıldığı Paris Sergisi'nde, 100 kadar madalya ve mansiyon, ayrıca Mısır'la birlikte bir de Büyük Ödül almıştır. Genel olarak bütün bu ödüller, tarım ürünleri, ipekçilik ve dantelcilik alanından gelmiştir (Küçükerman, 1987).

2.3.2 Cumhuriyetten Günümüze

1923-1962 yılları arasında, ülkede önemli bir üretim kapasitesi oluşmuştur (Akşin, 2000c). En temel hammadde pamuğun Türkiye'de önemli miktarda yetiştiriliyor olması, izleyen yıllarda ülkede tekstil sektörünün daha da gelişmesine hizmet etmiştir. 1972 yılına kadar olan süreçte ilk planlı kalkınma denemesinin yapılmasıyla, sektör iyice genişlemiştir. 1989'a kadar olan süreç, sektörün dışa açılma yılları olmuştur.

Tekstil sektörü, hazır giyim ve konfeksiyon sektörünün de gelişimine önemli katkı sağlamıştır (Yakartepe ve Yakartepe, 1995). 1990'lı yıllara gelindiğinde tekstil sektörünün Türkiye'nin genel ihracatı içerisindeki payı %11'e çıkmıştır. Bugün 5 milyar dolar değerinde ihracat ile sektör, ekonominin önde gelen bileşenlerinden biri durumundadır.

Cumhuriyet Dönemi tekstil tarihini iki dönemde incelemek mümkündür.

2.3.2.1. Planlı Kalkınma Öncesi Dönemde Dokuma Sanayisi

Cumhuriyetin ilk on yılında diğer sektörlerde olduğu gibi, dokuma sanayinde de gelişme sağlanamamıştır. Bunun başlıca nedenleri; 1929 yılına kadar eski gümrük rejiminin devam etmesi yolunda Lozan Antlaşması'nda bir madde bulunması nedeniyle korumacı gümrük politikalarının uygulanamaması, İzmir İktisat Kongresi'nde ortaya konan ilkelerin sanayide devlet öncülüğünü engellemesi, mali kaynakların yetersizliğidir (Akşin, 2000c).

1927 sanayi sayımlarına göre dokuma sanayi, tarım sanayiden sonra ikinci büyük sanayi durumundadır. Bununla birlikte dokuma üretimi, temel tüketimi karşılayamamaktadır. 1930'lardaki iç ve dış gelişmeler, devletçi sanayileşme sürecine girilmesini sağlamıştır. Sümerbank öncülüğünde pamuklu ve yünlü dokuma yatırımları hedeflenmiş ve bu doğrultuda Bursa Merinos, Bakırköy, Kayseri, Ereğli, Nazilli, Malatya iplik ve dokuma fabrikalarıyla Iğdır İplik Fabrikası kurulmuştur (Arıtan, 2004; İnalcık, 2008).

Atatürk'ün ekonomik devriminin mihenk taşı olan ve yine Atatürk tarafından ismi verilen Sümerbank (Atatürk, uygarlığın temeli olan pek çok ilki başaran, tekstil ve el sanatlarında çok gelişen, günümüzdeki bankacılığa benzeyen ilk ekonomik kuruluşu da kuran, dilleri Türkçe'ye benzeyen ve Türklerin atası olarak düşündüğü Sümer uygarlığından etkilenerek bu ismi vermiştir), özel bütçenin temelini oluşturan katma bütçeli idare uygulamasının başladığı 11 Temmuz 1933 yılında kurulmuş, ticari nitelikte mal üreten bir kuruluştur. Genç Türkiye Cumhuriyeti'nin sanayileşmesini sağlamak, temel sanayi dallarında kurumlar oluşturmak, Türk ulusunun gereksinimlerini karşılamak, ülkenin her bölgesindeki yöre insanına iş, aş ve görgü götürmek üzere "Sanayide Devlet" sloganı ile anılan bir Cumhuriyet kurumu olan bu önemli tekstil sanayi kuruluşu, aynı anda banka konumundadır (http://www.sumerholding.gov.tr).

Devletçilik adı altında benimsenen strateji, devletin üretim ve yatırım alanlarında büyük bir rol oynamasını gerektiriyordu. Az sayıdaki işadamı kısa sürede kâr sağlayamayacakları alanlara yatırım yapmakta isteksiz davranırlarken, hükümet, tutarlı bir sanayi temeli yaratmak için önlemler almaya başladı. Devlet, gelişmekte olan Batı ile Anadolu'nun gelişmemiş illeri arasındaki uçurumu kapatmak için, sanayi projelerini bütün Anadolu'ya dağıtmıştır. Strateji, Anadolu'daki Kayseri ve Malatya gibi il merkezlerinde fabrika kurmaktı. Böylece bütün bölgenin zamanla bundan yararlanacağı ve gelişeceği umuluyordu. Hükümetin o güne kadar izlenen sanayi politikasında bazı değişiklikler yapılmasına ve devletçi ekonomiye geçilmesine karar vermesi; Amerikalılardan oluşan bir uzmanlar heyetine Türkiye'nin genel ekonomisi hakkında ayrıntılı bir etüt hazırlattırılmasından ve Sovyet uzmanlarına da devletçe kurulması tasarlanan sanayi tesisleri ile ilgili incelemeler yaptırılmasından anlaşılmaktadır (http://www.sumerholding.gov.tr).

Söz edilen devlet stratejisi doğrultusundaki ilk büyük Sümerbank kompleksi, 1932 yılında İsmet İnönü'nün, Sovyetler Birliği'nden 8,5 milyon liralık kredi almasıyla inşa edilen, Eylül 1935'te açılan Kayseri Fabrikası'dır (Şekil 2.14). Yapının tasarımı Sovyetler Birliği'ne aittir. Kayseri Bez Fabrikası ve Lojmanları, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk kamu yatırımı olup, halk tasarrufuyla oluşturulmuştur. Türkiye'de ilk modern tekstil kuruluşu olarak büyük bir üne kavuşmuştur (Arıtan, 2004; İnalcık, 2008).

Şekil 2.14 Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası

Yine dönemin önemli sanayi tesisleri, Sümerbank bünyesinde kurulmuş, daha sonra ayrılarak bağımsız birer kuruluş olmuşlardır. Sümerbank kurulduğunda Osmanlı'dan gelen yalnızca dört fabrikaya sahiptir. Bunlar; Bakırköy Pamuklu Dokuma Fabrikası, Feshane Yünlü Dokuma Fabrikası, Hereke İpekli ve Yünlü Dokuma Fabrikası, Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası'dır. Devralınan bu dört fabrikanın ardından, tekstil, deri, boya, kimya, halı, porselen, demir-çelik, selüloz-kağıt ve çimento fabrikaları da Sümerbank tarafından kurulmuştur. Kısa süre içerisinde 58 adet büyük ölçekli işletme, 500'ü aşkın mağaza (Yerli Mallar Pazarı), 49 şubeli bankası ile Türkiye'de özel kesimin gerek sermaye, gerekse teknik bilgi ve beceriden yoksun olduğu dönemlerde Sümerbank devletin tüm yükünü omuzlamış ve Türkiye'de sanayileşmenin öncülüğünü yapmıştır. Türkiye'de ilk araştırma geliştirme (arge) birimi yine Sümerbank tarafından kurulmuştur. Böylece 1933'den başlayarak yapılan yatırımlarla ülkemizde istihdam sorununa da önemli ölçüde çözüm getiren Sümerbank, kuruluşunda sadece toplam 5000 memur ve işçi çalıştırırken 1990'lı yıllara gelindiğinde, modern işletmelerinde 5000'e yakın memur ve 36000'in üzerinde işçi çalıştırır duruma gelmiştir. Böylece özelleştirme kapsamına alınıncaya kadar toplam olarak 41000 kişilik bir işgücüne sahip olmuştur (http://www.sumerholding.gov.tr).

Sanayileşme hareketimizin, ulusal çıkarlarımız doğrultusunda verimli bir şekilde yürütülmesi, kurulan işletmelere nitelikli eleman yetiştirilmesi, devlet sermayesiyle kurulan bütün işletmelerin etüt ve planlarının hazırlanması ve yönetimi, kurulmuş ve kurulacak endüstriyel işletmelere kredi açmak ve memleketimizde sanayi öncülüğünü yapmak üzere kurulan Sümerbank'la birlikte Türkiye ekonomisinin bugünkü biçimini almasında etkili olan "Karma Ekonomik Model" uygulanmaya başlanmıştır (Akşin, 2000c).

Sümerbank, kuruluşundan 2001 yılına kadar, başta Türk Silahlı Kuvvetleri ve Emniyet Genel Müdürlüğü'nün eğitim elbisesi, iç çamaşırı, postal, çadır, paraşüt, çarşaf, battaniye, havlu olmak üzere tüm ihtiyaçlarını karşıladığı gibi, Azerbaycan,

Ürdün, Arnavutluk, Bosna Hersek gibi ülkelerin ordu ve polis teşkilatlarının tekstil ihtiyaçlarını da karşılamıştır (http://www.sumerholding.gov.tr).

1950 yılındaki iktidar değişikliğiyle, sanayileşmede özel sektörü destekleyen politikalar uygulamaya sokulmuş, alınan teşvik tedbirleri ile özel sektörün bu alandaki faaliyetleri geliştirilmiştir. Ancak özel yabancı sermaye, teknoloji transferi sağlayan lisans anlaşmalarıyla, dokuma sanayinden daha ileri teknoloji gerektiren kimya, otomotiv, tarım sanayilerinin kurulmasını desteklediğinden, bu dönemde dokuma sanayinin tüm imalat sanayi içindeki payı gerilemiştir. 1950 yılında % 26,1 olan bu pay, 1960 yılında % 21'e düşmüştür. Bu dönemde ilginç bir gelişme, 1953 yılında Sümerbank'ın özel sektörün pamuklu dokuma imalat hacmini aşmasıdır (İnalcık, 2008).

2.3.2.2. Planlı Kalkınma Döneminde Dokuma Sanayisi

Bu dönemde dokuma sanayi, imalat sanayi içinde hızla gelişen, özellikle İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi'nde büyük ihracat olanaklarına ulaşan sektörlerden biri olmuştur. Planlı kalkınma döneminin başlamasından 1972 yılına kadar, dokuma sanayinin imalat sanayi üretim değeri içindeki payı 2,16 kat artmış, dokuma sanayi ikinci yüksek üretim değerine sahip sektör olmuştur (Akşin, 2000c).

Dokuma sanayi, birinci, ikinci ve üçüncü beş yıllık dönemlerde önemli yatırımlar yaparak selüloz, poliamin, polyester, akrilik üretimine geçmiştir. Dokuma sanayi kapsamına giren tüm mallar için üçüncü dönemde öngörülen fiziki üretim artışı, yurt içi talep ve ihracat olanaklarının artmasından kaynaklanmaktadır (İnalcık, 2008).

Dördüncü dönemde, özellikle pamuk ipliği ve dokuma üretimi bağlamındaki dengesizliklerin giderilmesi üzerinde önemle durulmuştur. Bu dönemde yeni pamuk ipliği tesisleri kurma yerine, pamuklu dokuma, boya-apre, hazır giyim ve diğer alanlardaki fabrikaların alt sektör üretimleri arasındaki fiziksel dengenin sağlanması hedeflenmiştir. Pamuklu dokuma, sentetik elyaf ve iplik örgü konfeksiyon

ürünlerinin yanı sıra el halılarının ihracatı da önemli bir biçimde ağırlık kazanmaya başlamıştır (İnalcık, 2008).

Beşinci dönemde, yeni bağımsız tesislerin kurulması yerine, dokuma sanayinin ihracata dönük olarak geliştirilmesi, rekabet gücünün ve kapasitenin arttırılması hedeflenmiştir. Ekonomik kapasitenin altında kurulmuş olan sanayi birimlerinin genişletilmesi ve modernizasyonu ilkesi benimsenmiştir. Bu dönemde kamu yenileme ve modernizasyon dışında yatırım yapılmamıştır. Özellikle 1982–1988 arasında, çok sayıda konfeksiyon üretim tesisleri kurulmuştur (İnalcık, 2008).

1980'li yıllarla birlikte liberal ekonominin uygulanmaya başlamasıyla ve dünyada gelişmiş devletlerin yalnızca sağlık, eğitim, adalet ve güvenlik gibi temel hizmetlerde yer alması, diğer alanlardan çekilerek görevini özel sektöre devretmesi düşüncesiyle gelişen özelleştirme sürecinden Türkiye de etkilenmiştir. 28 Mayıs 1986 tarih ve 3291 sayılı Kamu İktisadi Teşebbüslerinin Özelleştirilmesi Hakkında Kanun çerçevesinde; 11 Eylül 1987 tarih, 12184 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile Sümerbank'ın özelleştirilmesine karar verilerek, banka Kamu Ortaklığı İdaresi'ne devredilmiştir. Özelleştirme sürecinde şirket yeniden yapılandırılarak, bankacılık birimi ayrılmış, sanayi sektöründe faaliyetlerine devam eden bölümü Sümer Holding A.Ş. adını almıştır (http://www.sumerholding.gov.tr).

Özelleştirme sürecinde Türkiye Yapağı ve Tiftik A.Ş., Erhaz, Sihaz, Tümosan, Turban, Türkiye Zirai Donatım Kurumu gibi pek çok kuruluşu bünyesinde eriten Sümerbank; TÜPRAŞ, Erdemir, Telekom gibi son dönemde yapılan özelleştirmeler hariç, Türkiye'nin sekiz milyar $ civarında olan toplam özelleştirme gelirinin 881 milyon $'lık (yaklaşık % 11'lik) bölümünü kendi bünyesinde yine kendi varlıklarını özelleştirerek yapmıştır (http://www.sumerholding.gov.tr).

1993'de holdingin bankacılık birimi, Yüksek Planlama Kurulu kararıyla Sümerbank adı altında yeniden yapılandırılmıştır. Ekim 1995'te Garipoğlu Şirketler Grubu'na 103.4 milyon dolara satılarak özelleştirilmiştir. Hayyam Garipoğlu'nun Malki cinayeti ve Türkbank skandalına adının karışması, Sümerbank'ın elinden

alınarak 21 Aralık 1999'da TMSF'ye devredilmesine neden olmuştur. Sümerbank, 9 Ağustos 2001 tarihinde Oyak Grubu'na satılmış, Oyakbank A.Ş.'ye 11 Ocak 2002 tarihinde tescil edilmiştir (http://www.sumerholding.gov.tr) .

Uzun süren bir özelleştirme süreci yaşayan ve işletmelerinin tamamı özelleştirilen Sümerbank (Sümer Holding A.Ş.), 2005 yılı sonunda kapatılmayı beklerken, ÖİB'nin kararı ile bundan vazgeçilerek TÜGSAŞ ve SEKA'dan sonra Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş'ye ait üç şeker fabrikasını bünyesine katmıştır. Böylece işlevi genişleyerek devam edecek olan Sümer Holding A.Ş. Genel Müdürlüğü'ne 27.09.2005 tarihinde Sezai Ensari atanmıştır. Bugün itibariyle üç adet Şeker Fabrikası, bir adet Kağıt İşletmesi ve Limanı, bir adet Fosfat Tesisi olmak üzere 23 iştiraki ile söz konusu işletme ve genel müdürlüğünde mevcut 432 memur, 881 daimi işçi ve 675 geçici işçi olmak üzere toplam 1988 personeli bulunmaktadır. Kampanya dönemlerinde geçici işçi sayısı değişebilmektedir (http://www.sumerholding.gov.tr).

Türkiye'de tekstil alanında beşinci dönemdeki gelişmelerin devam ettirilmesi ve uluslararası rekabet gücünün korunup geliştirilebilmesi için, altıncı plan döneminde, dış pazara dönük teknolojiye sahip yatırımların teşvik edilmesi ön görülmüştür (İnalcık, 2008).

1980 yılı küreselleşme süreciyle birlikte, Türkiye dokuma sanayinin ihracata yönlendirilmesi, pamuğa olan talebin artmasına neden olmuştur. 1980–86 yılları arasında üretim ve tüketimde ortaya çıkan dengesizlikler, pamuk üretiminde stoklara neden olmuştur. 1986 yılından sonra ülkede artan pamuk fazlalığını eritmek için, pamuk ihracı teşvik edilmiş, bu politikalar sonucunda pamuk stokları erimeye ve yurt içindeki sanayiciler pamuk sıkıntısı çekmeye başlamışlardır. 1987 yılında ise, pamuk ihracatını azaltmak için politikalar oluşturulmuş, ihraç edilen her kilogram için fiyat istikrar fonuna 30 cent kadar ödeme yapılması kararlaştırılmıştır. Kasım 1987'de ise bu politikalara son verilmiştir. Pamuk ipliği üretimi, 1990'lı yılların başında durgunluk dönemine girmiş, 1990–93 yılları arasında sınırlı bir biçimde yapılmıştır. Bu durgunluk döneminin temelinde, Asya ülkeleri çıkışlı ucuz pamuk ipliği ithalatının ve işgücü maliyetlerinin artması yatmaktadır (İnalcık, 2008).

Türk dokuma sektörü, iplik türlerine göre yünlü, pamuklu ve sentetik dokuma olmak üzere üç şekilde ele alınmaktadır. Pamuklu ve yünlü dokuma üretimlerinde, 1984-1994 yılları arasında inişli ve çıkışlı bir grafikle birlikte, sürekli artan bir eğilim izlemektedir. Sentetik dokuma üretimi ise, sentetik iplik üretiminde olduğu gibi düzensiz bir gelişme göstermektedir (Yakartepe ve Yakartepe, 1995).

Dokuma ve giyim sanayi sektörü, Türkiye imalat sanayi dalında faaliyette bulunan firmalar açısından, firma katma değer, istihdam, yatırım ve ihracat açısından önemli bir yer tutmaktadır (Tablo 2.1, 2.2, 2.3). İmalat sanayinde dokuma ve giyim sektörünün aldığı pay, yıllar itibariyle % 14–19 arasında dalgalanma göstermektedir (EBSO).

Tablo 2.1 Türkiye genelinde işyeri sayısı içerisinde dokuma ve giyim sanayi (EBSO)

Yıllar	İmalat Sanayi	Dok. ve Giy. San.	Yüzdelik Pay
1988	9322	1403	15,1
1989	9445	1626	17,2
1990	8273	1572	19,0
1991	8258	1536	18,6
1992	11231	1842	16,4
1993	10541	1898	18,0

Tablo 2.2 Türkiye genelinde yaratılan katma değer (milyon TL) içerisinde dokuma ve giyim sanayi (EBSO)

Yıllar	İmalat Sanayi	Dok. ve Giy. San.	Yüzdelik Pay
1988	26958737	3897366	14,4
1989	45480072	6597228	14,5
1990	76776206	11211151	14,6
1991	132984210	18740683	14,2
1992	247932162	36729450	14,8
1993	451901458	83387078	18,5

Emek yoğun bir sektör olan dokuma ve giyim sanayi Türkiye'de büyük bir istihdam alanı yaratmaktadır. 1993 yılı itibariyle, yaklaşık 272000 kişi, bu sektörde istihdam edilmiştir (EBSO), (Tablo 2.3).

Tablo 2.3 Türkiye genelinde yaratılan istihdam oranları (kişi) içerisinde dokuma ve giyim sanayi (EBSO)

Yıllar	İmalat Sanayi	Dok. ve Giy. San.	Yüzdelik Pay
1988	2170000	164920	12,2
1989	2466000	200053	8,1
1990	2360000	283771	12,0
1991	2656000	261288	9,8
1992	3284000	265954	8,1
1993	3002000	272782	9,1

AB ile Gümrük Birliği dikkate alınarak 1994 ve 1995 yıllarında yapılan ek yatırımlarla birlikte, Türkiye'de tekstil konusunda önemli miktarda üretim kapasitesi oluşmuştur. Kurulu makine parkı açısından kapasite değerlendirildiğinde, dünya kısa elyaf iğ kapasitesinin % 3,7'si, uzun elyaf iğ kapasitesinin % 5,2'si, OE rotor kapasitesinin % 6,4'ü, mekiksiz dokuma tezgahlarının % 2,7'si, mekikli dokuma tezgahlarının % 1,8'i ve yünlü dokuma tezgahlarının % 5'i Türkiye'de bulunmaktadır (Alpay, bt; Yakartepe ve Yakartepe, 1995).

Konfeksiyon sektörüne göre daha sermaye yoğun bir yapısı bulunan tekstil sektöründe, işletmeler genellikle orta büyüklükte örgütlenmiş olup, entegre büyük tesisler de bulunmaktadır. Türkiye genelinde ihracata yönelik üretim yapan 7500 civarında tekstil imalatçısı bulunmaktadır. Tekstil mamulleri, kurulu kapasite ve üretim bakımından İstanbul, İzmir, Denizli, Bursa, Kahramanmaraş, Gaziantep gibi illerde yoğun olarak yapılmaktadır.

Tekstil sektörünün makine parkı, genel olarak en yüksek teknoloji ile donanımlı olup, Türkiye'de çok gelişmiş bir tekstil terbiye sanayi de bulunduğundan, katma değeri yüksek, özellikli ürünler rahatlıkla üretilebilmekte ve pazarlanmaktadır (Alpay, bt; Yakartepe ve Yakartepe, 1995).

1990 yılında 1,42 milyon dolar değerinde tekstil ürünü ihraç edilen Türkiye'de, 2004 yılsonu itibariyle beş milyar dolar değerinde ihracat yapılmıştır (Tablo 2.4). Son on beş yılda tekstil ihracatı üç mislinden fazla büyümüştür. 2003 yılına ilişkin WTO istatistiklerine göre, Türkiye % 3,1 pay ile dünyanın onuncu, % 4,8 pay ile AB ülkelerinin ikinci büyük tekstil sağlayıcısıdır (DTM Ekonomik Araştırmalar ve Değerlendirme Genel Müdürlüğü).

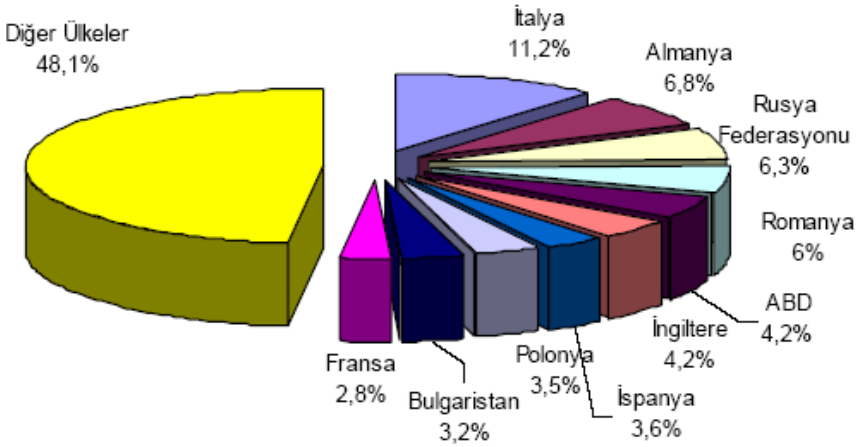
Tablo 2.4 Yıllar itibariyle Türkiye'nin tekstil ve hammaddeleri ihracatı (DTM Ekonomik Araştırmalar ve Değerlendirme Genel Müdürlüğü)

YIL	Genel İhracat (1000 $)	Tekstil ve Hammaddeleri İhracatı (1000 $)	Teks. ve Ham.İhracatının Payı %
1990	12.959.289	1.424.249	*11,0*
1991	13.593.539	1.374.357	*10,1*
1992	14.365.414	1.369.322	*9,5*
1993	15.345.000	1.457.490	*9,5*
1994	18.107.000	1.944.818	*10,7*
1995	21.637.041	2.130.665	*9,8*
1996	23.224.465	2.352.142	*10,1*
1997	26.261.072	2.730.421	*10,4*
1998	26.973.952	2.811.763	*10,4*
1999	26.588.264	2.733.641	*10,3*
2000	27.774.906	2.818.768	*10,1*
2001	31.339.991	3.060.947	*9,8*
2002	36.059.089	3.204.383	*8,9*
2003	47.252.836	3.943.499	*8,3*
2004	62.773.654	4.950.081	*7,9*
2005(*)	29.405.144	2.045.236	*7,0*

Tekstil ihracatında pamuklu ürünlerin (pamuk elyaf, iplik ve dokuma kumaş) % 25 gibi önemli bir payı bulunmaktadır. En fazla ihraç edilen tekstil mamulleri; pamuklu dokuma kumaşlar, yatak çarşafları, örme mensucat, ambalaj için torba ve çuvallar ile sentetik-suni devamsız liflerden dokuma kumaşlardır.

Tekstil ihracatı açısından en önemli pazar, toplam ihracatın yaklaşık % 46'sının yapıldığı AB ülkeleridir. Eski AB ülkeleri, geleneksel olarak en önemli pazarımız olmakla birlikte, yeni AB ülkelerine yapılan ihracat da hızla artmaktadır. Ayrıca, AB ülkeleri dışında kalan diğer Avrupa ülkeleri ile Rusya Federasyonu ve diğer cumhuriyetlere yönelik tekstil ihracatımız da kayda değer oranlarda artmakta olup,

bu pazarlarda ciddi ihracat potansiyelleri mevcuttur (İhracatçı Birlikleri Kayıtları), (Şekil 2.15).

Şekil 2.15 Tekstil ihracatında başlıca pazarlar, 2005 Ocak-Mayıs
(İhracatçı Birlikleri Kayıtları)

Ülkeler bazında değerlendirildiğinde, sırasıyla İtalya, Almanya, Rusya Federasyonu, Romanya ve ABD en fazla tekstil ihraç edilen ülkelerdir (Tablo 2.5). Tekstil sektörü ihracatında belli pazarlarda yoğunlaşmanın olduğu görülmektedir. Örneğin ihracat büyüklüğü açısından, önde gelen ilk on ülkeye yapılan ihracat, toplamın % 52'sini oluşturmaktadır. Ancak son yıllarda hızla bir pazar çeşitlemesine gidildiği gözlenmektedir (İhracatçı Birlikleri Kayıtları).

Tablo 2.5 Türkiye'nin tekstil ve hammaddeleri ihracatında başlıca pazarlar (İhracatçı Birlikleri Kayıtları)

	2004 Ocak - Mayıs 1000 $	Toplam Teks'de Pay %	2005 Ocak - Mayıs 1000 $	Toplam Teks'de Pay %	05 / 04 Değişim %
İtalya	228.724	*12,4*	229.850	*11,2*	0,5
Almanya	126.743	*6,9*	138.969	*6,8*	9,6
Rusya Federasyonu	96.149	*5,2*	129.145	*6,3*	34,3
Romanya	102.601	*5,6*	123.651	*6,0*	20,5
ABD	86.323	*4,7*	85.892	*4,2*	-0,5
İngiltere	83.538	*4,5*	85.888	*4,2*	2,8
İspanya	70.130	*3,8*	72.951	*3,6*	4,0
Polonya	58.993	*3,2*	71.735	*3,5*	21,6
Bulgaristan	50.898	*2,8*	65.759	*3,2*	29,2
Fransa	58.145	*3,2*	58.143	*2,8*	0,0

Tekstil sektörü bir yandan mevcut ihracat yapılan ülkelerdeki pazar payını artırmak, diğer yandan da yeni pazarlara girme ve pazar çeşitliğini genişletmek amacıyla, yoğun bir tanıtım ve pazarlama faaliyeti içinde olup, bu yöndeki gayretlerini sürdürmektedir.

Günümüzde tekstil ve konfeksiyon temininde dünyanın önde gelen ekonomileri arasında yer alan Türkiye'de, hazır giyim ve konfeksiyon sanayinin ihtiyaçlarını başarılı ve etkin şekilde karşılayacak düzeyde tekstil üretimi yapılmaktadır. Bu büyük kapasiteler için gereken pamuk ihtiyacının bir bölümü de ithal edilmektedir.

Türkiye kumaş tasarımı konusunda önemli ilerlemeler sağlamış ve son yıllarda bu tasarımları, özel gösterimler ile önde gelen pazarlarda tanıtır olmuştur. Kendi markasını yaratan, patentlerini alan Türk tekstil sanayicileri, hem Türkiye'de hem de yurtdışında önemli konfeksiyon ve ev tekstili firmalarına kumaş temin etmektedirler (Şatır, 1999).

Tasarım konusunda, yurtiçinde çeşitli kuruluşlar tarafından Türkiye'ye önemli adımlar aldıran desen tasarım yarışmaları düzenlenmekte; böylece hem sektöre genç yetenekler kazandırılmakta hem de mamul çeşitlendirilmesine olanak verilmektedir (Uğurlu, 1984).

Tekstil konusunda, birçok uluslararası fuara milli katılım organize edilmekte, yurtiçinde uluslararası fuarlar düzenlenmekte ve Türkiye'nin bu konudaki önemli potansiyeli tüm dünyaya tanıtılmaktadır.

Mevcut dünya konjonktüründe sektörün en öncelikli hedefi; katma değeri yüksek, kaliteli, özgün mamulleri üretip makul fiyata pazarlamaktır. Diğer yandan, tüm dünyadaki eğilimlere paralel şekilde, üniversite-sanayi ve kurum işbirliğiyle araştırma-geliştirme çalışmalarına ağırlık vererek, teknik tekstil üretimi konusunda önemli mesafeler kaydedilmektedir (Şatır, 1999; Uğurlu, 1984).

Türk tekstil sektörünün hammadde ve üretim açısından avantajları şunlardır:

-Temel hammaddeler açısından zenginlik. Türkiye, 900 bin ton dolayında pamuk üretimi ile dünyanın altıncı büyük pamuk üreticisidir. Ayrıca, kayda değer miktarda suni ve sentetik elyaf üretimi yapılmaktadır (Yakartepe ve Yakartepe, 1995).

-Başta Avrupa ülkeleri olmak üzere ana pazarlara coğrafi yakınlık. Türkiye, dünyadaki en büyük tekstil ithalatçılarından olan AB ülkelerine coğrafi olarak en yakın tekstil tedarikçisi ülkelerden birisidir. Coğrafi yakınlık dolayısıyla nakliye sürelerinin kısa oluşu, çabuk teslimat ve hızın en önemli belirleyicilerden olduğu yoğun rekabet ortamında, Türkiye'ye önemli avantajlar sağlamaktadır.

-Kalifiye ve eğitimli işgücü. Türkiye, iyi eğitimli ve genç nüfusu ile sektörün işgücü ihtiyacını kolaylıkla karşılayacak kapasiteye sahiptir. Mesleki eğitim veren çok sayıda okul bulunmakta, eğitim devlet ve sivil toplum örgütleri tarafından düzenlenen mesleki seminer ve kurslarla desteklenmektedir.

-Gelişmiş bir tekstil terbiye sanayi olması. Tekstil sanayimizin sahip olduğu en önemli avantajlardan biri, oldukça gelişmiş bir tekstil terbiye sanayisinin olmasıdır. Çoğu özel sektör tarafından işletilen tekstil terbiye firmaları, son teknolojiyi kullanmakta ve teknolojiye önemli yatırımlar yapmaktadır.

-Kalite, çevre ve insan sağlığına önem verilmesi, işçilerin çalışma koşulları konusunda duyarlılık. Dünyada çevre ve insan sağlığına verilen önem ve işçilerin çalışma koşullarının iyileştirilmesi yönünde artan bilince paralel olarak, tekstil sektöründe faaliyet gösteren firmalarımız da gerekli duyarlılığı göstermektedirler. Ayrıca, iş kanunu ve sosyal güvenlik kanunumuz da, çalışanların iş koşulları konusunda pek çok düzenleme içermektedir.

-AB ile Gümrük Birliği Anlaşması ve diğer bazı ülkeler ile serbest ticaret anlaşmaları olması. Türkiye 1996 yılı başından itibaren AB ile gümrük birliği uygulamasına geçmiş olup, bunun yanında pek çok ülke ile serbest ticaret anlaşması imzalamıştır. Ayrıca, Türkiye'de uygulanan liberal ticaret politikaları ve yabancı sermaye yatırımlarına sağlanan kolaylıklar, Türkiye'yi cazip bir yatırım ve ticaret alanına dönüştürmektedir.

BÖLÜM ÜÇ
BATI ANADOLU OSMANLI DOKUMA ÜRETİM MERKEZLERİ: TİRE, KULA, BULDAN ÖRNEĞİ

Anadolu'da dokumacılık, gelmiş geçmiş tüm medeniyetler tarafından yoğrularak, şekillenerek, dünden bugüne aktarılan çok eski bir sanattır. Bu açıdan günümüzde Türkiye'nin çeşitli yerlerinde, bilgisi asırlardan beri nesilden nesile aktarılan ve bulunduğu yerleşme için karakteristik olan dokuma örneklerini görebilmek mümkündür (Küçükerman, 1987).

Anadolu'da dokumacılığın yapılmasının birçok nedeni vardı. Bunlardan en önemlisi, ananevi bir sanat olmasıydı. Dokumacılığın bir el sanatı olarak gelişmesinin diğer önemli nedeni, asıl işi tarım olan halkın dokumacılığı yardımcı bir iş olarak görmesi ve bundan yan kazanç sağlamasıydı. Ayrıca, ekimi sınırlı dağlık bölgelerde göçebe halk, geçimini dokumacılıkla sağlamış, tarıma uygun olmayan kurak bölgelerde de el dokumacılığı önem kazanmıştır. İktisadi nedenlere bağlı olarak bazı bölgelerde, halkın elbiseliklerini kendisinin dokumak ve dokutturmak zorunda kalması ya da sanayi imalatını gerek renk ve desen, gerekse kalite ve sağlamlık açısından kendi gelenek, görenek ve yaşayışlarına uygun bulmaması Anadolu'da dokumacılığın yaygın olmasının nedenleri arasında sayılabilir. Tüm bu nedenler, el dokumacılığını kaçınılmaz hale getirmiştir. Ancak, hemen hemen her yerleşmede görülmekle birlikte, el dokumacılığının bazı bölgelerde daha hakim olduğunu söylemek mümkündür.

Batı Anadolu, sahip olduğu doğal özelliklerden dolayı, Antik çağlardan beri dokumacılık alanında ön plana çıkmıştır. İpliğin ve dolayısıyla dokumacılığın hammaddelerinden olan pamuk, Gediz, Küçük Menderes ve Büyük Menderes havzalarında, bölgenin üç önemli ovasının tarıma elverişli topraklarında yetiştirilmektedir. Arazinin engebeli yapısından ötürü hayvancılığın yaygın olması, ipliğin bir diğer hammaddesi olan yünün de kolaylıkla elde edilmesini sağlamıştır. Dokuma ipliğinin boyası, yine bölgedeki ormanlardan getirilen çam ve meşe palamudunun kabuğundan, kökboyası tarzında imal edilmektedir. Boyayı

sabitleştirmek içinse, her türlü su kaynağı açısından zengin olan bölgenin sıcak suları kullanılmaktadır.

Şekil 3.1 Batının önemli dokuma merkezleri: Manisa, Uşak, İzmir, Aydın, Denizli, Muğla

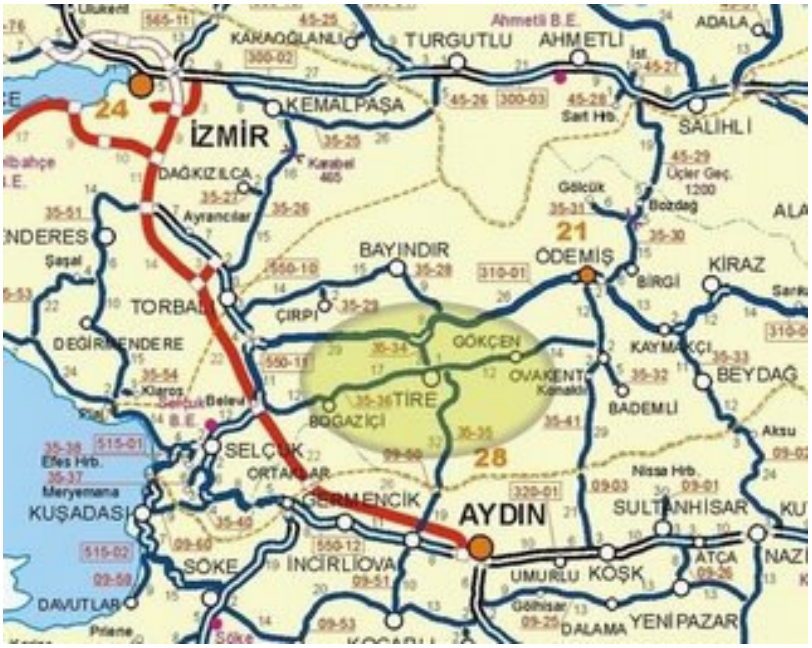
Yörenin geçmişte batıyı Anadolu içlerine ve Mezopotamya'ya bağlayan önemli ticaret yolları üzerinde yer alması ise, dokumacılığın gelişmesini sağlamıştır. Bu bağlamda Babadağ, Kızılcabölük, Tavas, Denizli, Nazilli, Uşak, Birgi, Ödemiş, Selçuk, Aydın, Manisa, Kula, Muğla batının önemli dokuma merkezleri olmuştur (Şekil 3.1).

Bu merkezler içinde Buldan, Kula ve Tire ise büyük önem taşımaktadır. İzmir'in art alanında konumlanan bu üç yerleşmede yerel, ulusal ve ulus aşırı ölçeklerde faaliyet gösteren, en önemli iş ve sanat dalı olarak dokumacılık, kent dokularının ve mimarilerinin biçimlenmesine doğrudan etki etmiştir. Dokumaları ve geleneksel dokularıyla ile tanınan bu üç kentte, dokumacılık ve geleneksel mimari arasında güçlü bir ilişki vardır.

3.1 Tire

3.1.1 Tarihsel Süreçte Tire

Bağlı olduğu İzmir ilinin yaklaşık 80 km güneydoğusunda yer alan Tire'nin, doğusunda Ödemiş, kuzeyinde Bayındır, kuzeybatısında Torbalı, batısında Selçuk ilçeleri, güneyinde ise Aydın ili bulunmaktadır (Şekil 3.2).

Şekil 3.2 Tire ve çevre yerleşimler (www.yesiltire.net)

Tire'nin kimler tarafından kurulduğu kesin olarak bilinmemekle birlikte, şehrin ve havalisinin ilk olarak Hititler'in elinde bulunduğu tahmin edilmektedir (Tokluoğlu, 1973). Tire'nin adı Thira, Thyeira, Tyrha, Apeteira, Thyra, Teira, Thyrea ve Thyraia olarak çeşitli kaynaklarda görülmektedir (Armağan, 2000; Darkot, 1979; Tokluoğlu, 1973). Tire, Lidyalılar Dönemi'nde prenslik merkezi olmuştur. Prens Giges zamanında sağlanan istikrar ortamında Tire'nin de bulunduğu Sardes-Susa Kral Yolu üzerinde konaklama ve yerleşme merkezleri kurularak rahat bir ticaret ortamı sağlanmıştır. Son Lidya kralı Krezüs zamanında ise şehir en parlak dönemini yaşamıştır (Darkot, 1979). M.Ö. 6. yüzyılda Persler, Lidya Devleti'ni ortadan kaldırarak Batı Anadolu'ya girmişlerdir. Pers saltanatı döneminde liman kenti Milet'in önemini yitirmesi nedeniyle Efes, Büyük Menderes vadisinden inen yola en yakın liman olarak Güney Ticaret Yolu'nun son durağı olmuştur. Kervan yolu ise Tralles (Aydın)'den Tire yolu ile Efes'e ulaşmaktadır (Başaran, 2000). Anadolu'da Güney Ticaret Yolu olarak adlandırılan yol şebekesi Roma Dönemi'nde önemli bir değişikliğe uğramadan tamamen gelişmiştir. Bu dönemde Roma ile bağlantının temel noktası olan Efes ve Tire'nin de dahil olduğu Efes'in hinterlandı daha fazla önem kazanmıştır. Bizans Dönemi'nde ve 13. yüzyılın ikinci yarısında Türklerin bu bölgeyi ele geçirmesinden sonra da Efes hinterlandı, ticari önemini korumaya devam etmiştir.

12 yıllık bir Osmanlı ara dönemi (1390-1402) haricinde, Tire 1425'e dek Aydınoğulları Beyliği'nin kenti olarak kalmıştır. Beylikler Dönemi'nde, her beyliğin art bölgesindeki artı ürünü denetleyebildiği bir merkezi bulunmakta ve kervan yolları ile beylik merkezleri birbirine bağlanmaktadır (Uzunçarşılı, 1988). Siyasal istikrarsızlık sonucunda uzun mesafe ticareti varlığını sürdürememiştir. Ancak Batı Anadolu'da yine de bir gelişmeden söz edilebilir. Doğu ticaretindeki gerilemeyle birlikte, batıda yeni bir ticari etkinlik doğmuştur. Önceki dönemde mamul maddelerin ticareti ağırlık taşırken ve kentlerin tarım dışı faaliyetlerinde bir uzmanlaşma varken, Beylikler Dönemi'nde hammaddeler önem kazanmıştır. Balmumu, kereste, pamuk, yün, reçine gibi ürünler karadan Antalya'ya, Büyük Menderes üzerinden Balat'a ya da Güzelhisar (Aydın)-Tire bağlantısı ile Ayasuluk'a sevk edilmiştir (Başaran, 2000).

15. ve 16. yüzyıllar içerisinde tarımsal artı ürün tımar sistemi ile denetlenirken, uluslararası ticaret önem kazanmış, artı ürünün yol sistemi de yönünü değiştirmiştir. Batı Anadolu'daki yollar, merkez Bursa olmak üzere değişmiş ve Bursa'dan Anadolu'ya yayılan diğer yollarla birlikte Bursa-Balıkesir-Bergama-Manisa-İzmir hattı da önem kazanmıştır. 1453 yılında İstanbul'un başkent olmasıyla bütün yolların İstanbul'a yönelmesi sonucu, Bursa-İzmir yolu da İstanbul'a bağlanmıştır.

Ancak, artı ürünün bölge dışından denetlenmesi ve bölgenin gelişen ticaret eksenlerinin dışında kalmasıyla, bölgenin önemindeki göreli azalma Tire'yi çok fazla etkilememiştir. Genelde, bir kentteki han sayısı o kentin ticari önemini göstermektedir. 16. yüzyılın sonlarına doğru Tire'de de çok sayıda han olduğu görülmektedir. Bu yüzyılda Batı Anadolu'da kıyı kentlerinden çok, iç merkezler gelişmiştir. Tire, bölgenin nüfusu 7.000-9.000 arasındaki kentlerindendir (Faroqhi, S., çev., 2000c).

İzmir tarafından gölgede bırakılmadan önce Tire, bölgenin kentsel merkeziydi ve pamuklu dokuma üretimini sürdürüyordu. Kaynaklarda en fazla, tekstil ürünlerinin üretim ve satışına ayrılmış çarşılara rastlanmaktadır. Bunlar külahduz (normal başlık yapımcısı), takkeci, bezzaz ve muytab (keçi kılından heybe ve çuval dokuyanlar) çarşılarıdır (Başaran, 2000).

Tarih boyunca birçok gezgin Tire'ye uğramış ve seyahatnamelerinde bu kente de yer vermişlerdir. Katip Çelebi, 1585/1648 yılında yazmış olduğu Cihannüma adlı eserinde (Katip Çelebi, 1732), 16. yüzyılda yaşamış olan İbni Batuta, seyahatnamesinde (Muhammed Et Tanci, 1993) Tire'yi anlatmışlardır. 1671 yılında şehre uğrayan Evliya Çelebi, seyahatnamesinde, yüz kırk dört cami ve mescit, otuz medrese, altmış sübyan mektebi, yirmi yedi büyük han, on üç hamam ve iki yüz yetmiş çeşme olduğunu yazdığı Tire'den şöyle söz etmektedir:

...ve Anadolu Eyaleti'nde Aydın Sancağı Paşası'nın tahtıdır ve bir mamur âbâdan livadır…Ve bu şehir cümle altmış sekiz mahalledir. Ve cümle bin sarayı âlileri ve

gayri hanedanların cümlesi bağ ve bahçeli ve gül gülistanlı kiremit örtülü mamur ve müzeyyen kârgir binayı kadîm musanna hane'i zibalardır kim Manisa binalarından şirindir...Yayladan bu şehre nazar olunsa güya Halep şehri gibi kurşunlu bir şehri benderdir...Ve bu şehrin kıble canibindeki haneleri yedi bayır ve dere tepe üzre vaki olmuş havadar evlerdir. Ve birbiri üzre kat enderkat hadikalı büyutu ra'nalardır kim serapa revzenleri şarka ve şimal canibinde Tire sahrasına nazır havadar dilküşa büyutlardır (Evliya Çelebi, çev., 1984).

Tire, 15. yüzyılın ortalarından 17. yüzyılın sonuna kadar Aydın Livası'na bağlı bir sancak merkezi olmuştur (Darkot, 1979).

Osmanlı İmparatorluğu'nda 15. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak bütün imparatorluk topraklarında resmi sayımlar yapılmış ve kayıtlar tutulmuştur. Memleket Tahriri denilen nüfus sayımı, toprak kaydı nedeniyle yapılmıştır (Faroqhi, 2000a). 1808-1839 yılları arasındaki II. Mahmut döneminde, toprak veya mülk yazımı dışında doğrudan doğruya nüfus sayımına 1839'da oluşturulan özel bir meclis ile karar verilmiştir. 1831 sayımının yapılmasının gerekçeleri arasında II. Mahmut'un yapacağı geniş ölçekli ıslahat düşüncesi büyük rol oynamaktadır (Akşin, 2000a).

Tire'de 1831 sayımı şer'i memurlar tarafından gerçekleştirilmiştir. İlk esas olarak din, göz önüne alınmıştır. Halk, İslam ve Reaya diye iki gruba ayrılmıştır. Bu nüfus sayımına göre merkez nüfusu 12.142'dir. Bunun 734'ü Rum, 15'i Ermeni, 16'sı Yahudi, geri kalanı ise Müslüman'dır. 1914 yılını kapsayan bir sayımda da Müslüman nüfus 37.514, Ermeni nüfus 24, Rum nüfus 3.227, Yahudi nüfus 1872, Yunan Katolik nüfus 1, Bulgar nüfus ise 98 kişi olarak kaydedilmiştir. 1927 yılında 39.228 olan nüfusun % 97.23'ü İslam, % 2.7'si de Musevi din grubuna mensup bireylerdir. Bu sonuçlardan Türk ve Müslüman nüfusun Tire'nin temelini oluşturduğu görülmektedir. Kayıtlarda Yahudiyan ve Rumiyan mahallelerinden de söz edilmekte, dinsel mekan olarak camilerin yanında üç Ortodoks kilisesi ve üç sinagogun varlığı bilinmektedir. Yahudiler'in Müslüman mahallelerinde ev satın alıp yerleşmeleri, Yahudi nüfusunun arttığını göstermektedir. Balkan Savaşı yıllarında 9.764 Rum'un, Tire'den ayrıldığı belirtilmekte ve bunun nedeninin, İttihat ve

Terakki Partisi'nin, tüm ülkede yürüttüğü Rum tehciri politikası olduğu düşünülmektedir. Bu göç sırasında adalara Tire'den 350 kişinin gittiği belirtilmektedir. Ancak Yunan İşgali sırasında karşı bir göç başlamış, Tire, Manisa ve Ödemiş'e gelenler 7.000 kişiyi bulmuştur (Başaran, 2000).

Tire, 1867 tarihine kadar Aydın Livası'na bağlı kasabalar içindedir. 1829 yılında kentin mahallelerinde güvenliğin sağlanması ve nüfusun denetim altına alınması gibi nedenlerle muhtarlık örgütü oluşturulmuştur. İlk Vilayetler İdaresi Kanunu'yla vilayet, sancak, kaza ve nahiye teşkilatına gidilmesi ile birlikte, 23 Mayıs 1867 tarihinde yeni Aydın Vilayeti'nin İzmir sancağına bağlanmıştır. Tire, 1864 yılında Belediye olarak örgütlenmiştir (Darkot, 1979). 4 Eylül 1923 tarihinde düşman işgalinden kurtulan Tire, günümüzde İzmir iline bağlı bir belediyeliktir.

3.1.2 Geleneksel Tire Beledi Dokumacılığı

Şekil 3.3 Beledi dokuması

Ham ipek ve kalın pamuk ipliğinden seyrek olarak dokunan ve tezgahta istenilen uzunluk verilen, sadece Tire'ye özgü bu dokuma, yataklık, yorganlık, döşemelik ve perdelik olarak kullanılmakta ve düğün çeyizi olarak hazırlanmaktadır (Şekil 3.3). Tire beledileri, renkleri, motifleri, dokunuş şekli, kullanılan iplikleri ve çift kat oluşu ile ünlüdür (Başaran, 2000; Sürür, 1984).

3.1.2.1 Dokumacılığın Tarihi

Dokumacılığın gelişmesi için gerekli olan bütün koşullar, bu yörede mevcuttur. Ege'nin Bursa'sı olarak tanımlanan ve geçmişte Küçük Menderes havzasında iktisadi bir merkez olan Tire'de ipliğin ve dolayısıyla dokumacılığın hammaddelerinden olan pamuk, Küçük Menderes'in suladığı tarıma elverişli ovada yetiştirilmektedir.

Arazinin engebeli yapısından ve ılıman iklimi nedeniyle sürekli yeşil kalan otlaklarından ötürü hayvancılığın yaygın olması, ipliğin bir diğer hammaddesi olan yünün de kolaylıkla elde edilmesini sağlamıştır. Bu nedenle bazı dağ ve tepelere "Bereket" adı bile verilmiştir (Tokluoğlu, 1973). Yine dokuma ipinde kullanılan boya, yerel bitkilerden kök boyası tarzında imal edilmektedir. Son olarak, yörenin geçmişte Anadolu içlerine uzanan yolların kilit noktasında bulunması, kervan yolu üzerinde yer alması (Darkot, 1979), ticaretin ve özellikle dokumacılığın gelişmesini sağlamıştır.

Önemli bir pamuk üretim merkezi olan Tire, Batı Anadolu'da Denizli, Menemen, Manisa, Çine ve Bergama ile birlikte anılmaktaydı. Bu merkezlerden bazıları, belli pamuk veya pamuklu dokuma türüyle ünlenmiştir. Tire ipliğinin (rişte-i Tire) iç pazarda egemen bir duruma gelmesi nedeniyle, ince pamuk ipliği kısaca "tire" olarak adlandırılmıştır. Tire ipliği, Akçaşehir ve Aydın Güzelhisar civarındaki kırsal alanda eğirtilmekteydi. Bu ipliğin dokumacılara satışı ve fiyatları resmi olarak düzenlenmekte ve saptanmaktaydı (Başaran, 2000).

16. yüzyılda bu bölgede üretilen pamuk ipliği dış pazara da satılmaktaydı. Gemiler, İzmir Limanı'ndan pamuk ipliğini alıp Avrupa'ya götürüyordu. İpliğin yanı sıra, pamuk ve ipek karışımı bir dokuma olan ve en iyi kalitede üretilen "alaca", Boğdan ve Lehistan'a giden önemli bir ihraç malı idi (İnalcık, H., çev., 2003).

Dokumalar; beledi, astar, krepon, kaput, abdest makraması, peşkir ve hamam peştamalı şeklinde çeşitlenerek, bezzaz çarşısı, dokumacılar çarşısı, ipek kumaşçılar

çarşısı gibi çarşı ve pazarların da çeşitliliğini gündeme getirmekteydi (Tokluoğlu, 1973).

Tire dokumaları arasında en özgün olan ve mesleğin babadan oğula geçmesi nedeniyle geçmişte "Veledi" olarak da anılan beledi dokuması, 1871 tarihli Bursa Salnamesi'nde "İplikten mamul beledi tabir olunur bir nevi dokuma" şeklinde geçmektedir (Öz, 1950).

Konya başta olmak üzere Orta Anadolu civarına satılan beledinin, Araplara ehram olarak satıldığı, bir zamanlar Osmanlı ve hatta Avrupa saraylarının en seçkin köşelerinde yer aldığı, 16. yüzyılda damga resmi alınmayarak desteklendiği ve Avrupa mamulatına karşı yaşatılabilmesinin ve geliştirilmesinin çarelerinin arandığı bilinmektedir (Başaran, 2000).

17. yüzyıl başlarında Anadolu'yu ziyaret eden Polonyalı Ermeni Simeon, Tire'yi mamur ve ticareti canlı bir şehir olarak zikretmekte, her gün yük bağlandığını ve bir kervanın yola çıktığını belirtmektedir (Darkot, 1979).

Batı Anadolu'da çırçır makinesi olmadığından pamuğu temizlemek için, çok zaman alan son derece ilkel bir yöntem kullanılıyordu. 19. yüzyılda Tire'de bir fabrika açılarak bu sorunun ortadan kaldırılması ve ihracata dönük pamuk üretimine girmek isteyen tüccarın isteği doğrultusunda, içinde çekirdek ve tohum bulunmayan temiz pamuk üretiminin arttırılması sağlanmıştır. Böylece 1860'larda ilkel yapılanmanın yerini balyaların standart ölçüler içerisinde olduğu bir düzenlemeler zinciri almış, 1863'te çırçır fabrikası sayısı üçe çıkmıştır (Başaran, 2000).

Şemseddin Sami'nin de, bir ticaret kazası olarak halı ve bez dokuma tezgahlarına sahip bulunduğunu aktardığı (Şemseddin Sami, 1889'dan aktaran Başaran, 2000) Tire'de, çulhacı, urgancı, beledi dokumacı gibi mesleklerin ağırlıklarını yıllarca koruduğu, 1844-1845 yılları Temettuat Defterleri aracılığı ile en fazla meslek sahibinin sanat ve ticaret alanında olduğu ve bu oranın % 62.35'e ulaştığı anlaşılmaktadır. Bu sanat ve ticaret erbabından; çulhacılar Ekinhisarı-Bademiye,

Şehirderesi, peştamalcılar Hacı Fakihler, bezzazlar Rumiyan, Beledi dokumacıları Ekinhisarı-Bademiye mahallelerinde yoğunlaşmaktadır (Başaran, 2000). Beledi dokumaları ilk olarak Tire'de Işıklı Mahallesi'nde üretilmiş, Yunanlılar'ın giderken yakıp yıktığı bu mahallenin esnafı daha sonra Ekinhisarı-Bademiye Mahallesi'ne geçmiştir.

3.1.2.2 Dokumacılığın Tekniği

Dokumanın Yapım Aşamaları. Bu ürünler, ara vermeden çalışılarak ortalama bir günde ortaya çıkmaktadır. Üretime geçmeden önce, oldukça uzun bir zaman alan ve yörede "dışarı işleri" olarak tanımlanan bir hazırlığın yapılması gerekmektedir (Oğuz, Aydoğan, Aytuzlar ve Saltık Özkan, 2005).

Bir tezgahın hazır hale gelebilmesi ve üretime geçebilmesi için bir aylık bir hazırlık süreci gerekmektedir. Bu süreç içerisinde çerçeveye ipler bağlanmakta, perdahlar hazırlanmakta, ipliğin dayanıklılığını arttıran haşıllama işlemi yapılmakta ve çözgü ipleri hazırlanmaktadır.

Beledi dokuma tezgahında 1330 adet çözgü bulunmaktadır. Çözgü ipleri siyah ve beyaz olmak üzere iki renktir. Beyaz çözgü ipleri dokumanın astarını oluşturmaktadır. Bu çözgü iplerinin önceden pişirilerek gerilmesi ve bal mumu ile mumlanması gerekmektedir. İpliğin sarılması ve pişirilmesi ustalık istemektedir. Fazla pişirildiği zaman zor sarılmakta, az piştiği zaman da kumaşta parlak durmamaktadır. Bu hazırlık döneminde çözgü ipleri haşıllanmaktadır. Bu işlem, tarakta ipliğin kopmadan, rahat ve kaygan olarak çalışmasını sağlamaktadır. Çözgüler, haşıllama işlemine girmeden önce siyaha boyanmaktadır.

Yapılan işlemlerden bir diğeri, pedris adı verilen, çözgü ipinin yeni çözgüye bükülerek eklenmesi işlemidir. Bu işlem, dokuma yapılırken çözgü ipinin kopması halinde de uygulanmaktadır. Kopan ipi düğüm atmadan eklemede ipin yumuşak ve ince olması gerekmektedir. Bu işlemde genellikle yirmi numara iplik kullanılmaktadır. İşlem sırasında ustaya iki kişi yardım etmektedir.

Daha sonra çözgü ipleri yumak haline getirilmektedir. Ayrıca ham olarak alınan ve üretimin hammaddesini oluşturan ipek, usta tarafından, üretime geçmeden önce boyanmaktadır. İplikler orlon, yünlü, simli, pamuklu da olabilmektedir (Oğuz ve diğer., 2005).

Dokuma Tezgahının Öğeleri. Beledi dokumaları, beledi dokuma tezgahında üretilmektedir (Şekil 3.4). Jakarlı dokuma tezgahları ile benzerlik gösteren bu tezgaha dışarıdan bakıldığında çok karmaşık bir yapı dikkati çekmektedir (Sürür, 1984). Beledi tezgahları, verdikleri desenlere göre çeşitli isimler almaktadır. Bunlar içerisinde en zengin desenleri veren, Süleymaniye adı verilen tezgahlardır. Beledi tezgahının kısımları şunlardır:

Keşken (Çerçeve): İki ağaç çubuktan ve bunların arasına gerilmiş iplerden meydana gelmektedir. Beledi tezgahında yirmi dört adet çerçeve bulunmaktadır.

Mekik: Mekik, atkı ipliklerinin atılmasına yaramaktadır. Beledi dokuma tezgahının en temel elemanı olan mekik, boynuzdan yapılmaktadır. Orta kısmında masurun takılması için demir bir tığ bulunmaktadır. Masur, mekiklere takılan ipliğe verilen addır. Dokumaya başlamadan önce, atkıda kullanılacak iplikler çıkrık yardımıyla masurlara sarılmaktadır. Atkı olarak orlon, yün, koza ipeği, pamuk ipliği gibi her türlü iplik kullanılabilmektedir. Üretim sırasında mekiklerin usta tarafından değiştirilmesi desen ve renk farklılıklarını sağlamaktadır.

Tefe: Telleri sıkıştırmaya ve gevşetmeye yaramaktadır.

Şekil 3.4 Geleneksel beledi el tezgahı

Tarak: Beledi dokuma tarağı, iki ahşap arasına yerleştirilmiş düzgün kesilmiş sazlardan oluşmaktadır. Zamanla eskiyen taraklar usta tarafından yenilenmektedir.

Selmin: Tezgahta dokunan kumaşın dolanmasına yarayan kısmıdır. Her 35-40 cm'de bir, dokunan kumaş dolanmaktadır.

Dem: Tezgahın en önemli öğelerinden biri olup, çözgü iplerinin düzgün bir şekilde durmasını sağlamaktadır. Dem kullanılmadığı takdirde ipler karışmakta ve düğüm olabilmektedir. Tezgahta demin bir tarafında çözgü, bir tarafında dokuma bulunmaktadır. 1330 adet teli vardır ve 1330 adet çözgü ipi, bu tellerin arasından geçmektedir. Belli bir süreden sonra demlerde kırılmalar olabilmektedir.

Pedahta: Tezgahın altında yer alan ve ipleri hareket ettirmeye yarayan ayaklara verilen isimdir. Tezgahta hareket, çerçevelerin altına orta noktadan bağlanmış olan bu pedallara basılarak sağlanmaktadır. Beledi dokuma tezgahı 13 ayaklıdır (Oğuz ve diğer., 2005).

Dokuma Tezgahının İşleyişi. İlk jakarlı örnek denilebilecek beledi dokuma tezgahında başarılı bir dokuma üretmek, beceriye olduğu kadar uzun alışkanlıklara da bağlıdır (Sürür, 1984) (Şekil 3.5).

Şekil 3.5 Geleneksel beledi el tezgahının işleyişi

Kiraz ağacından yapılan beledi tezgahı, yirmi dört çerçeveyi kumanda edebilen bir el tezgahıdır. Tezgahta maymuncuk denilen düzeneklerle bu çerçeveleri on üç ayak kontrol etmekte, ayaklar aynı zamanda çerçevelerin değişmesini sağlamaktadır. Basılan ayakların konumuna göre çerçeveler yer değiştirmektedir. Yer değiştiren çerçeveler arasından mekikler atılarak desen oluşturulmaktadır. Çerçeve, maymuncuk ve pedahta üçlemesi desenlerin oluşmasını sağlayan bir sistemdir. Desenler bu üçlü arasındaki uyumun ve çalışma sisteminin bir sonucudur (Oğuz ve diğer., 2005).

60 cm enindeki beledi dokumanın siyah ve beyaz olmak üzere, iki ayrı renkte 1330 tel çözgü ipi mevcuttur. Zaman içinde tellerin yıpranması veya kopması halinde ekleme denilen basit bir işlemle kopan parçalar birleştirilmektedir. Bu, ustanın el-göz becerisi ve tecrübesiyle mümkün olmaktadır. Usta, çözgü iplerinin kopmasından anında haberdar olmaktadır. Çünkü sistem bu durumda, desen oluşturulmasına imkan vermemektedir (Sürür, 1984).

3.1.3 Geleneksel Tire Mimarisi

13. ve 14. yüzyıllarda Anadolu'nun Türkleşme ve İslamlaşma süreci neredeyse tamamlanmış, merkezi iktidar çözülerek çok parçalı bir siyasal sistem oluşmuştur. Yeni sistem, tarımsal üretim teknolojisinin ve ulaşım biçiminin sınırlamaları içinde dönemin yerleşme yapısını da belirlemiştir.

Çok parçalı siyasal sistemin sonucu olarak, büyük kaynakların üretilemediği ve küçük bir alanın denetim altında tutulduğu beyliklerde bu durum, kentin fiziksel yapısına da yansımaktadır. Batı Anadolu Beylik kentlerinin 13. yüzyıl İç Anadolu kentine göre, çok daha az "kentsel" ve "yarı kırsal" olduğu düşünülmektedir. Ancak Tire ve Ayasuluk bu tanımın dışında kalmaktadır (Tanyeli, 1987).

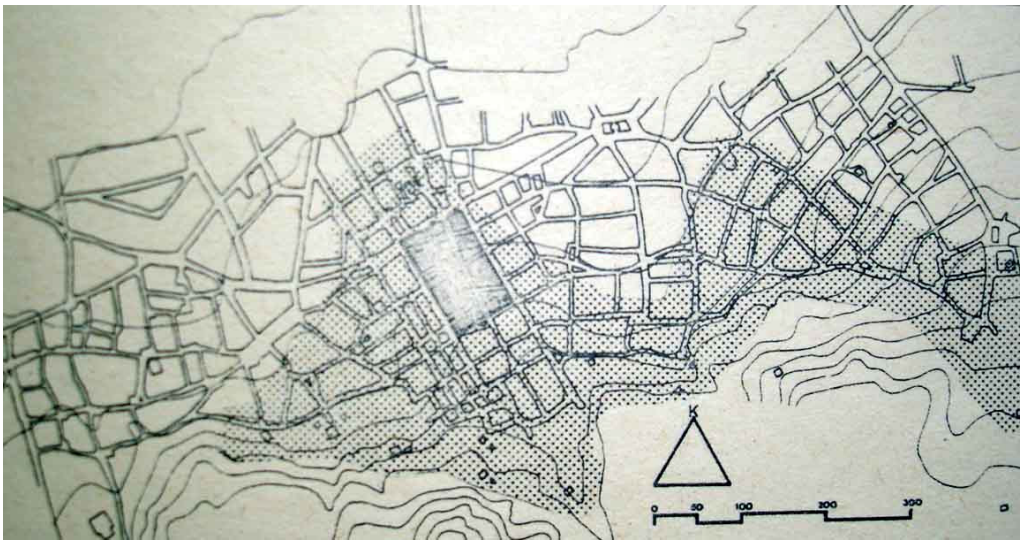
Bizans kaynakları Tire'de Türk çağının bir tahribatla başladığını belirtse de, Tire konusunda bilinen hemen her şey Türkler'in gelişiyle başlamaktadır. Bizans Tiresi, büyük olasılıkla dönemin Arap saldırılarına karşı koymak için yapılan kale (Baykara, 1994) ve kuzeyindeki ortogonal sokak ağına sahip kesimden ibaretse, Beylikler Dönemi'nde kentin hızla büyüyüp zenginleştiği rahatlıkla söylenebilir (Şekil 3.6). Bu dönemde kentte, bugün mevcut olan yapılar göz önüne alınırsa 14 cami, mescit ve medrese yapılmıştır (Aslanoğlu, 1978, 1994).

Şekil 3.6 13. yüzyıl sonunda Thyra (Tanyeli, 1987)

Diğer beylik kentlerindekinin aksine, Tire'de çarşının gelişkin ve büyük olduğu çeşitli vakfiyelerden kanıtlanabilmektedir (Başaran, 2000). 16. yüzyılda Evliya Çelebi çarşı kesiminden "..ve cümle tariki ambarın üstad mühendis satranc nakşi tarih idüb vaz'ı esası bu üslub üzre tezyin olunmuştur" şeklinde bahsetmektedir (Evliya Çelebi, çev., 1984). Evliya Çelebi'nin sözünü ettiği dik açılı plan düzeni, bugün bile çarşı kesiminden Ulucami'ye doğru kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda uzanan alanda kolayca görülmektedir.

Tire'de Beylik Dönemi mahalle adlarına bakıldığında, hiçbir mahalle adının Türkmen oymaklarıyla bağlantılı olmadığı görülmektedir. Bu dönemde yoğun bir Türkmen yerleşmesi söz konusu olduğu halde mahalle adları, cami ve mescitleri yapan kişilerle ilgili ya da Hisariçi, Kalealtı gibi konum belirleyici niteliktedir (Başaran, 2000).

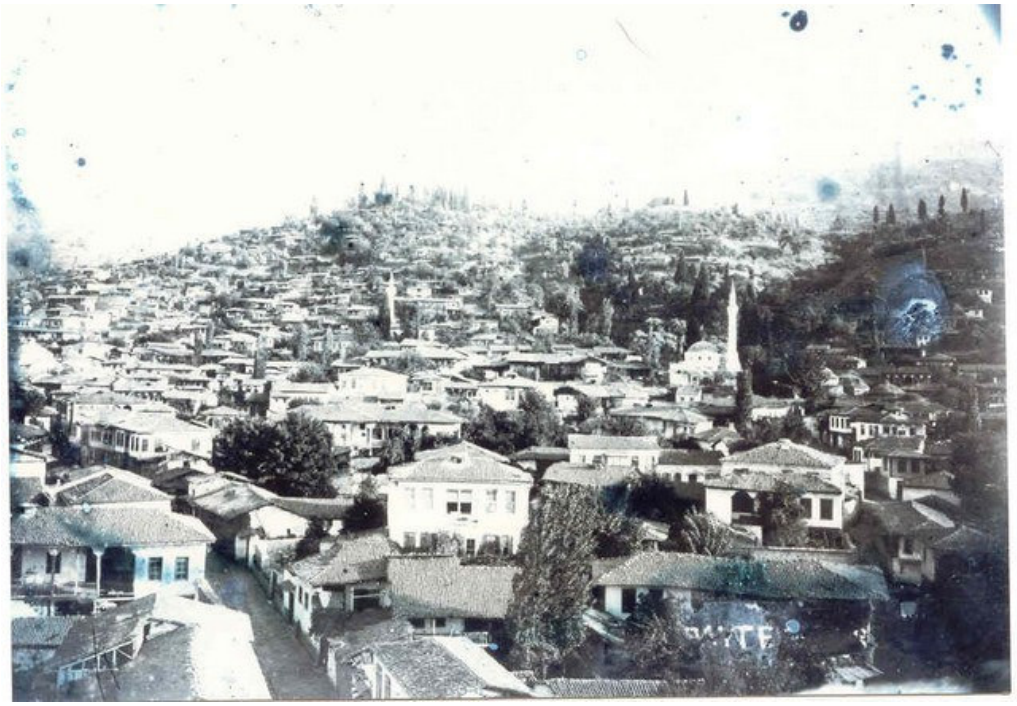

Şekil 3.7 15. yüzyılın ortalarında Tire (Tanyeli, 1987)

Tire'nin şehirleşme sürecine ne zaman girdiği hakkında kesin veriler yoktur. Lidyalılar Dönemi'nden bu yana Anadolu'nun kilit noktası durumundaki önemli merkezlerinden biri olan Tire'de en eski yerleşim yörenin güneyinde ve doğusunda başlamış, Osmanlılar Devri'nde özellikle II. Murad Dönemi (1421-1451) ile birlikte yerleşim batıya kadar ilerlemiştir (Şekil 3.7). Günümüzde kent merkezi korunmak

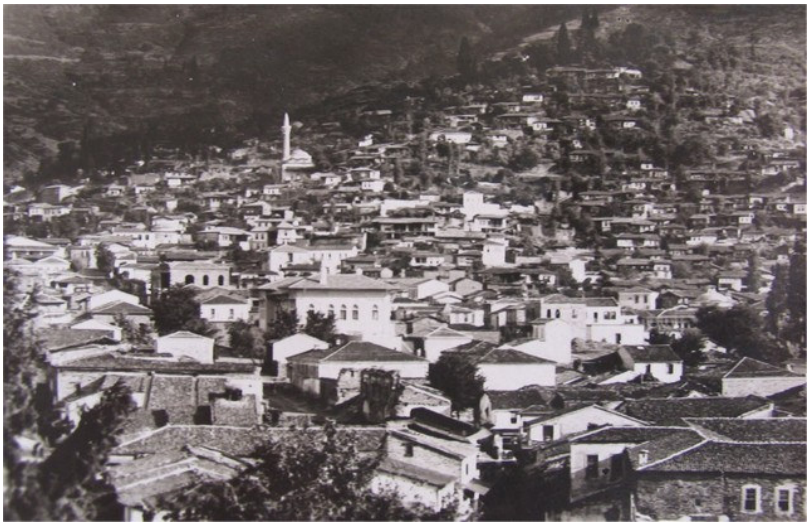
suretiyle, kuzeye doğru, karayolları boyunca gelişme devam etmektedir (Göksu, 1985, 1986; Tanyeli, 1987).

Tire'nin gelişmesini Klasik Osmanlı Dönemi'nde tamamladığı ve bugün kentin fiziki yapısını belirleyen dokunun Klasik Osmanlı Dönemi sonunda tümüyle varolduğu söylenebilir (Şekil 3.8, 3.9).

Şekil 3.8 Tire kentsel dokusu (www.tire.bel.tr/album_view.asp?kategori=Eski%20Tire)

Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş ve yükseliş dönemleri olan 14., 15. ve 16. yüzyıllarda, yeni mahalleler kurulması yoluyla hızla genişleyen kentsel yerleşim alanı, 17. yüzyıl başlarında ulaştığı sınırları yaklaşık olarak 19. yüzyıl sonlarına kadar korumuş, ancak 19. yüzyıl sonunda, o da kendi iç dinamikleri ile değil, dış etmenler sonucu, kentsel arazi kullanımına eklemlenen demiryolu, yeni ticaret merkezi, yönetici merkez, burjuva mahallesi, göçmen mahallesi, bağ evleri, askeri kışla gibi yeni öğelerin yarattığı çekim noktaları nedeniyle büyüme değişme süreci içine girmiştir (Cerasi, M., çev., 2001).

Şekil 3.9 Tire kentsel dokusu
(www.tire.bel.tr/album_view.asp?kategori=Eski%20Tire)

Osmanlı İmparatorluğu'nda sosyo-ekonomik yapının genel değişim süreci içinde, 19. yüzyılın ikinci yarısında ticaret kentlerinde, sosyal tabakalaşma açısından iki sınıf oluştuğu gözlenmektedir. Bunlardan birincisi kentlerde çökmekte olan zanaatlarla küçük esnaf ve zanaatkarlar; ikincisi ise bölgenin ürünlerini düşük vergiler ödeyerek dış pazarlara satan Rum tüccarlarla, bu ürünleri köylüden toplayan ve küçük ölçekte toptan perakende ticaretle uğraşan Ermeniler'dir. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin kaybettiği topraklardan getirilerek yerleştirilen göçmenler birinci sınıfa, yönetimde görevli devlet memurları ile sivil ve asker bürokratların oluşturduğu yönetici grubu ikinci sınıfa yakındır. Yerel burjuvazinin çalıştığı geleneksel esnaf çarşıları, 16. ve 17. yüzyıldaki konumlarını 19. yüzyıl sonuna kadar korurken, diğer kesimin işyerleri olarak tanımlanabilecek yeni dükkanlar ve hanlar eski merkezin uzantısındaki yeni ticaret merkezini oluşturmaktadır.

19. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan bu sınıf farklılaşması, kent içi ulaşım ve konut alanlarında da ikili bir yapının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ticaretle uğraşan Rum ve Ermeni azınlıkların at arabasını kentlere sokmasıyla, kent çevrelerindeki bağlık bahçelik alanlarda yeni mahalleler oluşmuştur. Aynı yıllarda kent içinde yangınlar sonucu yok olan mahallelerde ve göçmenlerin yerleştirilmesi için yeni planlanan mahallelerde, at arabası ulaşımına olanak sağlayacak şekilde

düzgün yollar açılmaya başlanmıştır. Böylece kent içi konut alanlarında; geleneksel dokuyu oluşturan homojen mahallelerle yeni planlanan mahalleler arasında ikili bir yapı oluşmuştur (Aktüre, 1987).

Tire merkez yapısının oluşumuna bakacak olursak, Aydınoğulları döneminde, bugünkü Değirmendere, Ekinhisarı, Kavakdibi, Eski Mezarlık (Merkez Ortaokulu), Kara Gazi, Karakadı ve Bahçekahve semtlerinin dışında yerleşim yoktu. Toptepe altı (Kurt Mahallesi), Buğdaydede, Kalamos tepeleriyle, Ulucami ve üst kısımları yerleşime açıktı. Tire çarşısında bulunan bedesten dışında Türk yerleşimi yoktu. Merkez yerleşimi ve batıya kayma Osmanlı Dönemi'nde gerçekleşmiştir (Armağan, 1990). II. Murat'ın kumandanlarından olan Halil Yahşi Bey'in Aydınoğlu Beyi Cüneyt'i yenmesiyle Osmanlı yönetimine geçilmiş ve Tire merkez çarşısı kurularak yerleşim batıya doğru açılmıştır. Beylikler Dönemi'nde 15 mahalle söz konusu iken, Osmanlılar Dönemi'nde bu mahallelerin bölünmesi ile birlikte yeni mahalleler ortaya çıkmıştır. (Armağan, 1983, 1989). Evliya Çelebi'nin 17. yüzyıldaki tespitinde mahallelerin sayısı 68'e ulaşmaktaydı (Evliya Çelebi, çev., 1984).

Osmanlı Devleti, 18. yüzyılda askeri, siyasal ve iktisadi gücünden çok şey yitirmeye başlamıştır. Avrupa'nın bilimsel ve teknolojik ilerleme ve gelişiminden uzak kalan Osmanlı Devleti, iyileşmenin yalnızca ordu kademelerinde olmasına karar vermiştir. Ancak, Avrupa'nın teknik gelişmelerine uzak kalan Osmanlı ordusu, toprak bütünlüğünü tehdit eden ve sürekli baskı unsuru olan Avusturya ve Rusya ile yaptığı savaşları kaybetmeye başlamıştır. 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı (93 Harbi) sırasında kaybedilen topraklardan, yarım milyon kadar Türk Anadolu'ya gelmiştir (Akşin, 2000b). Rumeli'den gelen göçmen akını ile birlikte Tire medreseleri ve camileri göçmenlerle dolup taşmaya başlamıştır (Başaran, 2000).

Devlet, göç eden Rumelili vatandaşlarına çiftlikler ayırmış ve ev yapmalarına yardımcı olunmuştur. Gelen göçmenler de, padişaha ve devlete bağlılıklarını göstermek için oluşturdukları mahallelere ve köylere Osmanlı padişahlarına ithafen Hamidiye, Aziziye, Reşadiye; rahata ve huzura kavuşmaları nedeniyle Refahiye, Kemaliye gibi isimler vermişlerdir (Halaçoğlu, 1994).

Aydın bölgesinde başlayan muhacir yerleştirmesiyle birlikte birçok muhacir köyleri ortaya çıkmıştır. Kırkhane göçmenlerinin Tire kazasında oluşturdukları köyün Hamidiye ismini alması da, yukarıda belirtildiği gibi Osmanlı padişahlarına duyulan minnetin bir ifadesidir.

Girit'ten gelen göçmenlerle birlikte yerleşim olgusunun hızlandığı görülmektedir. 1899 yılında, yediyüz küsur nüfuslu Girit İslam muhacirleri Tire'ye yerleştirilmiş, bu muhacirler için evler yapılmıştır. Deliktepe civarında da otuz dokuz hane olarak düzenlenen yapılaşmanın Girit muhacirleri için kış gelmeden yetiştirilmeye çalışılması, gazete haberlerinden anlaşılmaktadır. 1911 yılında Trablusgarp Savaşı ile bu bölgeden kaçan muhacirler de Tire'ye gelmiştir. 1913 yılında da muhacir sorununun Tire'yi iyice uğraştırdığı anlaşılmaktadır. Çengel Alanı'nda yapılması planlanan göçmen evlerinin, bu alanın Tire kazasının merası ve askerin talim yeri olması dolayısıyla Eğin Hisarı ve Aşıklı mahallelerinde yapılması kararlaştırılmıştır (22 Şevval 1331/24 Eylül 1913 tarihli Ahenk gazetesinden aktaran Başaran, 2000).

Aydın Salnameleri'ne göre 1927 yılına kadar Tire'de emlak görünümünü incelemek olanaklıdır. Salnamelerde hem yapıların niteliği, hem de hangi milletten kişilere ait olduğu belirtildiğinden Tire'de fiziksel yapının biçimlenmesi irdelenebilmektedir (Başaran, 2000).

1926 yılına gelinceye kadar Tire'de 42 mahalle bulunmaktadır (Tokluoğlu, 1973). 20 Nisan 1926 tarih ve 91 sayılı kararla, mahalleler bir araya getirilerek sayıları 16'ya indirilmiştir. 1927 yılı itibariyle Tire'de 16 mahalle, 7.066 ev, 73 cadde ve 370 sokak bulunmaktaydı (Başaran, 2000).

Deprem ve yangınlar diğer geleneksel yerleşmelerde olduğu gibi Tire'de de şehrin fiziksel yapısını değiştirmiştir (Başaran, 2000). 1653 yılında Aydın merkezli şiddetli bir deprem, Batı Anadolu'da büyük bir felakete neden olmuştur. İzmir'de 2.000-3.000 kişinin ölümüne sebep olan bu deprem, Söke ve Tire'de de büyük hasar yaratmıştır. 1688 Ağustos, 1739 Nisan ve 1778 Haziran depremleri de Tire'de etkili

olmuştur. 1846-1850 yılları arasında 40 gün devam eden deprem seli ile İzmir, Büyük Menderes ve Küçük Menderes bölgelerinde, 29 Temmuz 1880 yılında gerçekleşen deprem de önemli hasarlar meydana getirmiştir (İzmir Valiliği, 1973).

Birinci Dünya Savaşı yıllarında yaşanan büyük yangın birçok binayı yok etmiş ve şehri büyük zararlara uğratmıştır (Tokluoğlu, 1973). 1916-1917 tarihinde meydana gelen bu yangında, iki bin ev, belediye dairesi, dört yüz elli dükkan, sekiz han, yedi medrese, beş cami, üç mektep, iki külliye, üç havra, iki hamam, iki eczane, on fırın, iki yağhane yokolmuştur. Bu yangından sonra devlet, yangının getirdiği ziyan ve zararın iyileştirilmesi için çeşitli etkinliklerde bulunmuştur. Yangından evleri zarar görenlere kereste yardımı yapılırken, dülger ve duvarcı ustalarının bölgede çalışması teşvik edilmiştir (Başaran, 2000).

Tire'nin 1864 yılında belediye olarak örgütlendiği dönemde, kuzeyindeki büyük ve çevresi ağaçlıklı alan ile buranın güneyindeki büyük bir cami, imaret, darüşşifa, sabunhane ve at pazarının bulunduğu alan onarılmış, istasyona dek binalar yapılmış, çevredeki mezarlıklar kaldırılmıştır. İlerleyen yıllarda Fransız mühendisler İkar ve Aleko, Tire'nin planını çizmeye girişmiştir (22 Muharrem 1330/12 Ocak 1912 tarihli Anadolu gazetesinden aktaran Başaran, 2000). I. Dünya Savaşı sırasında da Tire Belediyesi, imar faaliyetlerinden geri kalmamıştır. Yıkılmaya yüz tutan 112 binayı onarmış, 18 yeni bina inşa etmiştir (1332 Yılı Aydın Salnamesi'nden aktaran Başaran, 2000). 1918 yılı içinde önemli bir çalışma da Hükümet Konağı ile ilgili olmuştur. Önceden dağ kenarında yapılmış, zamanla harap olarak oturulamaz duruma gelmiş ve 1916 yılında yaşanan büyük yangın ile birlikte tümüyle yanan mahalleler arasında kalmış Hükümet Konağı'nın başka bir yerde inşasına gerek duyulmuştur. Halkın daha kolay gelip gideceği düşünülerek istasyon civarında inşa edilmesine karar verilmiştir.

Dikdörtgen bir plana sahip olan Tire merkezinin bir yönünü, Güme Dağı'nın geleneksel dokuya sahip etekleri oluştururken, kuzey kısmı kapsayan yeni mahallelerle, düz ve geniş caddeler ikinci bir yön oluşturmaktadır. Bundan dolayı Tire, iki ayrı şehir görünümündedir. Eski Tire dağın eteklerinde, yeni ve modern Tire ise ovada kuruludur (Kürüm, 1995), (Şekil 3.10).

Şekil 3.10 Güme Dağı eteklerinde kurulan eski Tire

19. yüzyılda dokumacılık ağırlıklı, canlı bir sanayi kazası oluşumu gösteren Tire'de kentleşme de buna paralel olarak ilerlemiş, Osmanlı Evi'nin güzel örnekleri inşa edilmiştir (Kürüm, 1992, 1995), (Şekil 3.11).

Güme Dağı'nın kuzey eteklerindeki eğimli alanlar üzerine inşa edilen eski Tire'de yer alan ve yöreden elde edilen taş ve ahşabın kullanıldığı kiremit çatılı geleneksel evlerde (Kürüm, 1992, 1995), yerleşmedeki Rum ve Yahudi nüfusun etkileri de görülmektedir (Şekil 3.12).

Şekil 3.11 Geleneksel Tire evleri

Şekil 3.12 Evlerde Rum ve Yahudi nüfusun etkileri de görülmektedir.

Tire, geleneksel yapısını günümüze kadar koruyabilmiş, Anadolu konut mimarisindeki önemli yerleşmelerden biridir. Tüm özellikleriyle, bir Osmanlı kenti görünümündedir. Hemen her köşebaşında çeşmeler ve mahalle merkezlerinde camiler bulunmaktadır (Şekil 3.13).

Şekil 3.13 Tipik bir Osmanlı kenti, Tire

Oldukça yoğun bir dokuya sahip eski kentteki sokakların bazıları, bir arabanın dahi güçlükle geçebileceği darlıktadır. Sokakların darlığı sebebiyle dış duvarların köşeleri pahlanarak, değişik motiflerle dekoratif köşe vurguları oluşturulmuştur. Kayrak taşı ve Arnavut kaldırımı döşeli sokaklarda, ortada meyillerin birleştiği yerde yağmur suları toplanarak akıtılmaktadır.

Evlerin planlamasında amaç, mekanları yalnızca fonksiyonlarına göre bir araya getirmek değil, aynı zamanda mekansal ve estetik değerleri, malzeme seçimi ve uygulama tekniğini de birlikte düşünmektir. Evlerin oluşumunda yaşama (örf ve adetler), doğaya (iklim), çevre koşullarına uygunluk, gerçekçilik, yalınlık, malzemeyi çevreden seçme, yapısal esneklik, büyüyebilme gibi ilkelerin dikkate alındığı görülmektedir ki, bu ilkeler bütün yurtta ve Osmanlı İmparatorluğu'nun hüküm sürdüğü bütün ülkelerde yapılmış evlerde geçerli olan ilkelerdir (Bektaş, 1991).

İçe dönük bir yaşamın egemen olduğu, bitişik düzendeki evler, yüksek ve mahremiyetin etkisiyle sağır olan avlu duvarlarıyla sokaktan ayrılmıştır. Küçük de olsa hemen her evin bir avlusu vardır. Sokaktan genellikle ilk olarak, çift kanatlı, masif ahşap ve içten kuşaklı büyük bir cümle kapısından geçerek avluya girilmektedir. Çoğunluğu 20. yüzyıl başlarında yapılmış, yerleşmedeki Rum ve Yahudi nüfusun etkilerinin görüldüğü, dışa açık bir görünüm sergileyen yapılarda, avlu yerine büyük ve daha gösterişli bahçeler bulunmakta (Şekil 3.14), her iki katın da yaşama mekanları içerdiği görülmektedir.

Şekil 3.14 Bahçeli bir Tire evi

Evler genellikle iki katlı olup, yatay hatlar hakimdir. Bunun dışındaki ev örneklerinde kat adedi en fazla üçtür. Bazı büyük evlerde odunluk, kiler gibi işlevlerle değerlendirilen birkaç bölmeli bodrum katı ya da genellikle kışın oturulan alçak tavanlı bir ara kat da bulunmaktadır (Şekil 3.15).

Ahır, samanlık, depo, kiler gibi müştemilat mekanlarının bulunduğu zemin kat, genelde arsa sınırlarına uyacak şekilde, düzgün olmayan bir geometriye ve az sayıda pencere açıklığına sahiptir. Zeminden 150 cm kadar daha yüksek olan ara kat ise

diğer katlara göre daha küçük olup, asma kat niteliğindedir. En üst kat ise kare ve dikdörtgen gibi düzgün geometrik formlara sahip yaşama mekanlarının yer aldığı, cepheden okunaklı bir plan şemasını gösteren kat durumundadır. Bu özellikleriyle Sedad Hakkı Eldem'in "asıl-esas kat" olarak tanımladığı üst kat (Eldem, 1986a), sadece plan düzeniyle değil, yapım yöntemiyle de zemin kattan farklılık göstermekte, düzgün geometrisi, yerine göre simetrisi, dolulara kıyasla daha fazla olan geniş pencere boşlukları, ahşap hafif iskelet yapısı, ahşap kaplamaları ve üstüne yaslandıkları duvara göre çıkmaları ile alt katla tezat bir yapı sergilemektedir (Şekil 3.15).

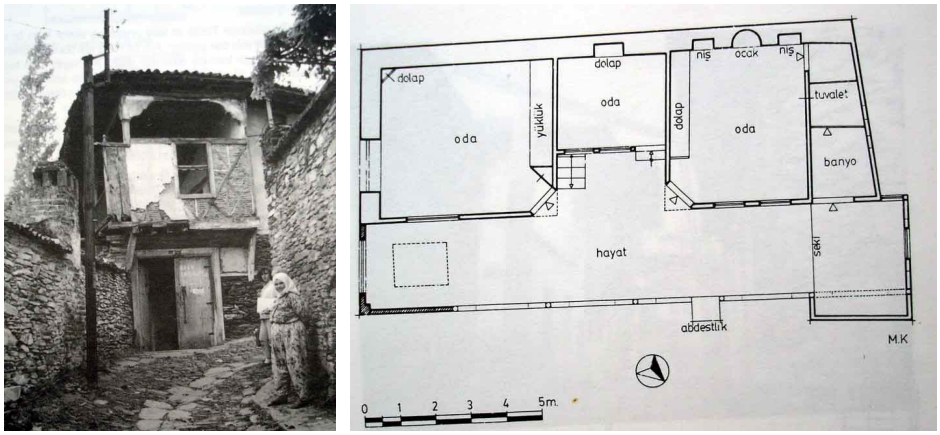
Şekil 3.15 Tire'den ara katlı ve çıkmalı bir ev örneği

Esas kat tabir edilen üst kat şeması, bir sofa ve odalardan meydana gelmektedir (Eldem, 1968). Tire evlerinde dış ve iç sofalı plan tipleri görülmektedir. Bazı evlerde

sofa dışa kapalıdır. En fazla iki ve üç odalı, dış sofalı plan tipi kullanılmıştır (Şekil 3.16, 3.17).

Şekil 3.16 Dış sofalı bir Tire evi

Şekil 3.17 Dış sofa ve oda ilişkisi, Ali Hadimli Evi (Kürüm, 1995)

Günlük hayatın geçtiği sofa yani hayat, genellikle avlu tarafına açıktır ve avludan sofaya bir veya iki merdivenle çıkılmaktadır. Rüzgarı alacak şekilde konumlanan önü parmaklıklı ya da kafesli, dikmeli sofanın bir kenarına odalar dizilmiştir. Bazı örneklerde kot farkı ile hayattan sekiye, oradan da köşke geçilmektedir. Köşkler, çıkmalarla avluya ve sokağa taşmaktadır. Hangi plan tipinde olursa olsun evlerin sofalarında genellikle tavan göbekleri süslü ve motiflidir. Odaların sofaya açılan

kapıları tek kanatlı ve önleri eşiklidir. Kapıların iç yüzleri, sofaya bakan yüzlerinden daha sadedir. Pencereler ise kanatlı ve giyotin olmak üzere iki tiptir.

Odalar konumuna göre yaz odası ve kış odası şeklinde ayrılmaktadır. Sofa boyunca sıralanan odaların baş ya da sonundaki oda, ikinci derecedeki ara odalara göre, düzeni ve bezemeleriyle daha fazla değer verilen odadır ve bu yüzden "baş-köşk oda" ismini almıştır. Misafir odası durumunda olan baş odaya girişte, "pabuçluk" da denilen "sekialtı" bölümü bulunmaktadır. Yüklüklü bu bölümden, dikmelerle ayrılmış, bir üst kottaki "sekiüstü" bölümüne geçilmektedir. Tavanları süslü, alçak sedirlerle kaplı bu odanın pencerelerinden biri, giriş kapısını görecek şekilde yapılmıştır. Baş oda, çıkmalarla sokağa taşmaktadır. Çıkmalarının altı genellikle kapalı olup, ahşap konsollular azdır.

Odalar, oturma, yatma, yıkanma gibi ihtiyaçlara cevap veren bağımsız yaşama birimleri durumundadır ve işlevsellik ön plandadır. Odaların duvarları, dolap ve raflarla donatılmıştır. Yüklüklerin iki tarafında birtakım eşyaların konduğu süslü ahşap bölümler bulunmaktadır. Yüklüklerin içinde, tabanı çinko kaplanarak oluşturulan yıkanma yeri "gusulhane" olarak geçmektedir. Yüksek tavanlı odalara ışık sağlamak için yapılan ve aynı zamanda motifleriyle bir süs elemanı olarak kullanılan renkli camlı, geometrik ve bitkisel desenlerle bezeli tepe pencereleri (Şekil 3.18) ile ahşap parmaklıklı ya da kafesli, dikdörtgen biçimli ana pencereler arasında odayı dolanan işlemeli raflar, tabak, bakır gibi eşyalar koymak için yapılmıştır. Hemen hemen her odada ahşap ya da alçı bezemeli ocaklar ve sedirler bulunmaktadır. Ocakların ve odanın süsleme yoğunluğu, bulunduğu mekanın önemi ile doğru orantılı olarak değişmektedir. Tavanların işlemeleri, korkuluk ve babaların yontma işleri, kapı ve kapakların oyma ve geçme tahta işleri ince bir zevk ve sanatı yansıtmaktadır.

Şekil 3.18 Tire evlerinde tepe pencereleri

Tire evlerinde özellikle sokağa dönük cepheler diğerlerine göre daha gösterişli düzenlenmişlerdir. Evlerin dıştaki süslemeleri giriş kapıları, pencereler, çıkmalar, cumbalar ve bunları destekleyen mimari elemanlarda yoğunlaşmaktadır (Şekil 3.19, 3.20).

Şekil 3.19 Giriş kapısı

Şekil 3.20 Cumba

Tire'deki evlerin strüktürel yapısı sokağa da yansımakta diğer kentlerde olduğu gibi tipik bir Osmanlı dokusu oluşturmaktadır. Tire'de başlıca yapı malzemesi taştır. Taş, özelliğine göre yapının farklı bölümlerinde yer almaktadır. Zemin kat ve avluların yanısıra, sokaklarda döşeme kaplaması olarak kullanılan taş cinsi kayraktır. Sokaklar, kayrak taşı ile birlikte Arnavut kaldırımı döşelidir. Binaların temel ve beden duvarlarında ise, ağır ve sert taşlar kullanılmaktadır. Taş malzeme, kapı ve pencerelerde lento ve söve görevi de görmektedir. Taştan sonra gelen diğer yapı malzemeleri, tuğla, alaturka kiremit, ahşap ve madendir. Tuğla genellikle hatıl olarak taş duvarlarda ve dolgu malzemesi olarak bağdadi bölme duvarlarda, alaturka kiremit ise, çatılarda örtü malzemesi olarak kullanılmaktadır. Ahşap, duvar ve çatıda, taşıyıcı kiriş, dikme ve payanda olarak, ayrıca işlenerek kapı, pencere, merdiven, parmaklık gibi yapı elemanları şeklinde yer almaktadır. Evlerde özellikle üst katta, ahşap yoğun bir şekilde kullanılmaktadır. Yapılarda madenler, yapım esnasında çivi, kenet, menteşe gibi birleştirici ve kapı tokmağı gibi aksesuar olarak kullanılmaktadır.

Tire'de genellikle evlerin zemin katları yığma taş, üst katları ise araları dolgulu ve sıvalı ahşap karkas tekniğinde inşa edilmiştir (Şekil 3.21). Bölme duvarlar ahşap karkas ve bağdadi tekniklidir. Evlerin çatıları iki eğimli beşik ve genellikle dört eğimli kırma olup, alaturka kiremit kaplıdır. Geniş saçaklar 80 – 150 cm arasında olup, bazılarında, mertekler görünürken, bazılarında bunlar kaplanarak düz veya meyilli tavan yapılmıştır.

Şekil 3.21 Tire evlerinde strüktür

3.1.4 Koruma Amaçlı Geleneksel Üretim – Geleneksel Mimari İlişkisi

19. yüzyıl ortalarında hızlı bir sanayileşme sürecine giren Avrupa'nın, yeni dokuma teknolojileri ve üretimde değişen organizasyon ile üretim ölçeğini değiştirip seri imalata geçmesi ve artan dokuma imalatı için Anadolu'da da pazar aramaya başlaması ve ardından 20. yüzyılın başlarında yaşanan savaşların memleketin birçok ustalarının askere alınmasını gerektirmesi, kökboyası tarzında yapılan doğal boyaların yerini, renkleri donuk ve çabuk solan yapay boyaların alması gibi sebeplerle dokumacılık, Tire ve yöresinde gerilemiştir.

19. yüzyılda neredeyse hemen her evde tezgah bulunan Tire'de, bu durumu, yıllarla azalan tezgah sayısı da doğrulamaktadır. 1326 Aydın Vilayet Salnamesi'ne göre Ekinhisarı-Bademiye Mahallesi'nde, 1908'de beledi ve iplikli adlarıyla iki çeşit olarak minder, perde ve yorgan imalatında işlev gören tezgah sayısı 60 iken, 1927-1928 yılları Aydın Salnameleri'ne göre aynı yerde 26 tezgah etkinlik göstermektedir (Başaran, 2000).

Şekil 3.22 Geleneksel beledi el tezgahı

59 ortak ile 1942 yılında kurulan ve dokumacılara ince pamuk ipliğini sağlayan Tire Dokumacıları Küçük Sanat Kooperatifi Şirketi'nin anlaşmazlık nedeniyle 1948 yılında fesh edilmesi ile daha da gerileyen dokumacılık sanatı, zaman içinde,

gençlerin aile mesleklerinden başka meslekleri tercih etme eğilimleri, fabrika üretimi seri malların piyasada ağırlık kazanması ve el dokumalarına verilen değerin ortadan kalkması gibi nedenlerde neredeyse tamamen yok olmuş, geleneksel evlerle bütünleşen tezgahlar ortadan kalkmıştır (Başaran, 2000), (Şekil 3.22).

Tire'de geleneksel evlerde tezgaha özel "tezgah odası" tabir edilebilecek bir mekanın varlığına rastlanmamıştır. Yazın tezgahın kurulduğu sofalar, böylece işlik fonksiyonunu da kazanmaktadır. Köy evlerinde de iç sofalı plan tipi fazla uygulanmamıştır. Bunun nedeni köy halkının sofayı işlik olarak kullanmasıdır (Kürüm, 1995). Geleneksel evlerde tezgaha özgü özel bir mekanın gelişmemesi, tezgahın arzu edilen ve mevsime göre en uygun olan yere taşınabilir olması, tezgahın boyutlarından ve eylemin biçiminden kaynaklanmaktadır.

Geçmişte birçok evde yapılan beledi dokumacılığı, günümüzde sadece 74 yaşındaki en son beledi ustası Saim Bayrı'nın Ekinhisarı Mahallesi'ndeki evinde sürdürülmektedir (Şekil 3.23).

Şekil 3.23 Son beledi ustası Saim Bayrı tezgahı başında

Saim Usta'nın tek geçim kaynağı hala, evinin içine kurulu olan ve yıllardır adeta yaşamının bir parçası durumundaki beledi tezgahıdır. Geçmişte yurt içi ve dışına ürün gönderen Saim Usta, fiyatları desenlerinin zorluğuna göre değişen beledileri, günümüzde yalnızca evine gelenlere göstermekte ve satmaktadır. Geçmişte yatak, yorgan, yastık yüzü, perdelik ve döşemelik olarak kullanılan dokumalarda yeni

fonksiyonlar denemekte; atkı, heybe, çanta gibi turistik amaçlı küçük parçalar üretmektedir.

Sabır gerektiren bu sanatı, yetiştirdiği çırağı Ethem Tıpırdık ile yaşatmaya çalışan Saim Usta, mesleğin gelecekteki devamlılığı için birçok kişiye kurs verdiğini, öğrenenlerin çok az olduğunu ve üretime geçmediğini belirtmektedir (Şekil 3.24). Kuşaktan kuşağa aktarılarak yaşatılan beledi dokumacılığı tekniği, Saim Bayrı ve Ethem Tıpırdık'tan başka dokumacıların olmamasından dolayı gelecekte risk altındadır.

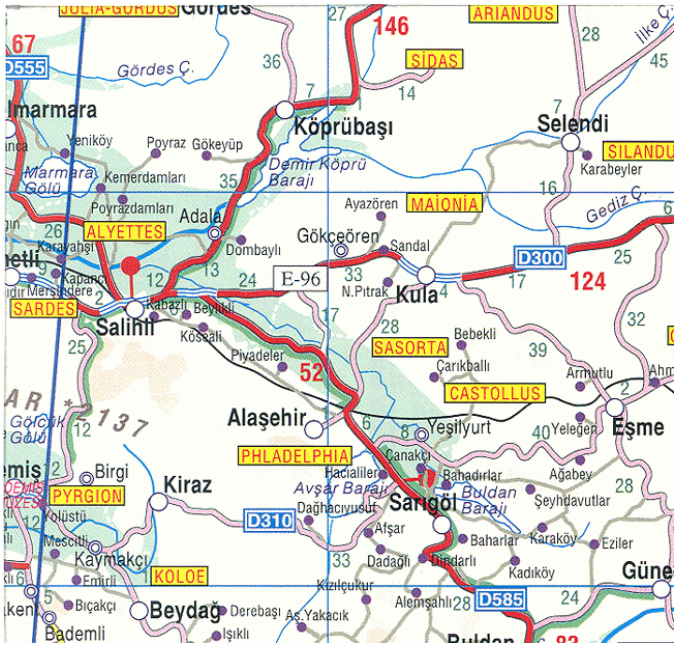

Şekil 3.24 Saim Bayrı ve yetiştirdiği çırağı EthemTıpırdık

3.2 Kula

3.2.1 Tarihsel Süreçte Kula

Kula, Manisa iline bağlı bir ilçe merkezi olup, İzmir–Ankara karayolu üzerinde, İzmir'e 145 km uzaklıktadır. Doğusunda Eşme, Gediz, batısında Salihli, Gördes, kuzeyinde Simav, Demirci, güneyinde ise en yakın demiryolu istasyonu olan Alaşehir bulunmaktadır (Şekil 3.25).

Şekil 3.25 Kula ve çevre yerleşimler

(www.redstone.com.tr/trharita/a20/20.1b.gif)

Kula'nın tarihsel süreçteki yerine ilişkin en eski belge, Lidyalılar devrinden, M.Ö. 56 yılına ait bir mermer kitabe olup, günümüzde Manisa Müzesi'nde bulunmaktadır (Y. Tosun, bt). Yine bölgede bulunan paralardan da, Kula'daki yerleşim tarihinin M.Ö. 1. yüzyıla dek uzandığı ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte, Türk öncesi dönemlerinin tarihi hakkında yeterli bilgi yoktur (Bozer, 1990). Ramsay, 1890 tarihli "The Historical Geography of Asia Minor" adlı eserinde, Kula'nın eski bir şehir olmadığını belirtmekte, işlenmiş mermer ve kitabelerin çevredeki harabelerden yakın bir zamanda taşındığını ifade etmektedir (Darkot, 1977).

Kula, eski çağlarda, Ege Denizi kıyılarını Anadolu içlerine bağlayan "Büyük Kral Yolu" üzerinde yer almaktaydı. Burada mevcut iskan yerlerinden biri olan, Philadelphia (Alaşehir)–Kotiaion (Kütahya) arasında, Clanudda/Klannoudda ismi ile geçen şehrin, Kula olduğu varsayılmakta ise de, bu yerin şimdiki Kula'dan oldukça uzakta, daha doğuda bulunduğu sanılmaktadır. Bu bölge içinde bulunan, Koloe, Ramsay'in sözünü ettiği Opsikion–Satala, Hamilton'ın tespit ettiği Maionia, Tabala, Saittai şehirleri zaman zaman önem kazanmış ise de, zamanımızda hepsinin yerine Kula geçmiştir (Darkot, 1977).

Kula'nın kuzeyindeki dik yamaçlı Divlit Dağı ile onun batısında dizilen diğer volkanik tepeler, tarih devirlerinde, olasılıkla faaliyete geçmemişlerse de, bazılarının kraterleri taze şekillerini korumakta, bunlardan çıkan lav akıntıları yer yer daha yeni donmuş gibi görünmektedir. Bazalt tipindeki bu lavlar, mürekkep siyahına varan koyu renkleri ile bölgeye, yangından yeni çıkmış bir alan görünümü vermektedir. Geçmiş çağlardan beri bu görünüm insanların dikkatini çekmiş, Milat yıllarında Strabon'un da "yanık diyar" anlamına gelen "Katakekaumene" diye tasvir etmesine neden olmuştur (Darkot, 1977).

Kula'da tarihsel süreçte, Türkler'den önce, sırasıyla Lidyalılar, Persler, Romalılar, Seleukoslar ve Bizanslılar'ın hakimiyetleri görülür. Selçuklular devrinde, 1280–1300 yılları arasında Türkler'in eline geçmiştir (Y. Tosun, bt). Bizanslı yazarlar burayı, Türkler'in verdiği "Kula" ismi ile anmışlardır (Darkot, 1977). Ducange, "Kula" ismini Yunan akropollerine verilen isim ile, Ramsay ise, direkt Türkçe "müstahkem şehir" anlamını da taşıyan "kale" kelimesi ile ilişkilendirmiştir (Ramsay, 1890'dan aktaran Darkot, 1977).

1200 tarihinde son Selçuklu hükümdarı III. Alaaddin'in ölümü üzerine, imparatorluğun beyliklere ayrıldığı ve Kula'nın sırasıyla, Germiyanoğulları, Saruhanoğulları ve Aydın Beyliği egemenliğine girdiği, 1429'da ise tümüyle Osmanlı mülkü olduğu ve merkezi Kütahya olan Anadolu eyaletinin merkez sancağına bir kaza olarak bağlandığı görülmektedir. Kula, bundan sonra hiç el değiştirmemiş, Osmanlılar zamanında Ankara–Eskişehir ve Kütahya yoluyla İzmir'e geçiş Kula üzerinden yapılmış ve geçmişteki gibi bu dönemde de uğrak ve ticaret yeri olmuştur. Kervansaraylar, hanlar, hamamlar ve dükkanların yapımı da bu devirden sonra başlamıştır (Y. Tosun, bt). Bugün Manisa'nın ilçesi olan Kula, 1869 yılına kadar Kütahya'ya bağlı kaza merkezi olarak kalmış (Uzunçarşılı, 1932'den aktaran Y. Tosun, bt), 19. yüzyılın sonlarına doğru Aydın vilayetinin Saruhan (Manisa) sancağına bağlanmıştır (Yücel, 1975).

28 Haziran 1920'de Yunanlılar tarafından işgal edilen ve yakın tarihimizde Batı Anadolu'da Kuva-yı Milliye hareketinin teşkilatlandırıldığı merkez olarak yer alan Kula, 4 Eylül 1922'de kurtulmuştur (Anonim, 1982b).

Kula'nın tarihsel süreçte önemli bir merkez olması ve etkin ticaret yolları üzerinde konumlanması, gezginlerin de yerleşimden söz etmelerine neden olmuştur. Katip Çelebi, Evliya Çelebi, Texier, Şemseddin Sami, Cuinet bu gezginlerden birkaçıdır.

Katip Çelebi (1609-1658), Türkçe yazılan bütün coğrafya eserlerinin en önemlisi olan Cihannüma adlı kitabında, Kula'nın harap bir kalesi bulunduğunu kaydederek, etrafında üzüm ve armut gibi meyveler yetişen bahçelerini metheder (Darkot, 1977). 1671 yılında şehri ziyaret eden Evliya Çelebi, Kula'da sekiz mahalle, 1200 toprak örtülü ev, yirmidört cami, üç hamam, altı han, 200 dükkan ve onbir sübyan mektebi bulunduğunu ve burada kıymetli halı ve kilimler dokunduğunu söyler (Evliya Çelebi, çev., 1984). 19. yüzyılın ilk yarısı içinde Kula'yı ziyaret eden Texier, sokakların temizliğini, insanların çalışkan, sanatkar ve oldukça varlıklı göründüğünü kaydeder (Texier, 1882'den aktaran Darkot, 1977). Evliya Çelebi'den yaklaşık iki yüzyıl sonra, 19. yüzyılın sonlarında Kula hakkında bilgi veren Şemseddin Sami, otuz cami ve mescit, iki kilise, üç hamam, iki han, onbeş çeşme ve birkaç mektep bulunduğunu, geniş sokakları, müceddet çarşısı ve hanelerin etrafında bahçe ve ağaçları olduğunu belirtir (Şemseddin Sami, 1889'dan aktaran Bozer, 1990). Yine aynı tarihlerde Cuinet, Şemseddin Sami ile aynı bilgileri aktarmaktadır (Cuinet, 1894'den aktaran Bozer, 1990). Kula'dan söz eden gezginler, başlıca yapı malzemesi olarak volkanik kara taşlar kullanılmasına karşın, kasabanın, yeşillik içinde beyaz yapıları ve yüksek minareli camileri ile sevimli manzarasını vurgularlar.

Tarihsel süreçte Kula'nın nüfus ve etnik yapısını yine gezginlerin aktarımlarıyla öğrenmek mümkün olmaktadır. 19. yüzyılın ilk yarısı içinde Kula'yı ziyaret eden Texier, kasabanın nüfusunu 4-5.000 kadar tahmin ederek, yün, pamuk, afyon ve hububat üzerine yoğunlaşan ticaretin Rumlar elinde bulunduğunu, Türklerin kervancılık ve Rumlarla halı dokumacılığı yaptığını, yörük kadınlarının ise,

çadırlarında seccade dokuduğunu söyler (Texier, 1882'den aktaran Darkot, 1977). 19. yüzyılın sonlarına doğru, Evliya Çelebi'den yaklaşık iki yüzyıl sonra Kula hakkında bilgi veren Şemseddin Sami, nüfusun 10.041 olduğunu (Şemseddin Sami, 1889'dan aktaran Bozer, 1990), Aydın vilayetinin Saruhan sancağında kaza merkezi olan kasabanın, Mendekura ve Selendi nahiyeleriyle 98 köyden oluştuğunu, kilim ve halı dokumacılığının yanı sıra, ticaretinin de gelişmiş olduğunu belirtmektedir (Anonim, 1982b). 19. yüzyılın sonlarına doğru Kula'nın nüfusu, yabancı gözüyle Reclus tarafından 9.000 (1884), Diest tarafından 5-6.000 (1886), Cuinet tarafından ise 6.000 olarak bildirilmektedir ki, bu nüfusun 5.655'i müslüman, 345'i Rum idi (1890'a doğru). 1907-1908 yılına ait Aydın Vilayeti Salnamesi ise, kasaba nüfusunu 11.384, Rum nüfusunu 2.582 olarak göstermektedir. 20. yüzyılın ilk yıllarında (1901) Kula'dan geçen Philipson, Rumlar'ın sadece Türkçe konuştuklarını, fakat yeni açılan Rum okulunda kendi dillerini öğrenmeye başladıklarını belirtmektedir. Philipson, ayrıca Kula'nın parlak devrinin geçtiğine dikkati çekmektedir. 1927 yılında yapılan ilk nüfus sayımında Kula'nın nüfusu 8.683, 1945'te 9.180, 1950'de ise 8.630 olarak tespit edilmiştir. Kula nüfusu 1980 sayımına göre 12.780 (Varlık, 1988), 1990 sayımına göre 17.208, 2000'lere girerken 22.000'dir (Akyüz, Orhun, Yıldırım ve Arıtan, 1999). Kula Mensucat Fabrikası'nın ve bu fabrikada çalışan işçi ailelerinin İzmir'e taşınmasıyla tenhalaşan Kula nüfusu, Ankara–İzmir karayolunun etkisiyle yeniden artmıştır.

Gezginlerin de aktardığı gibi Kula'nın yüzyıllar boyu en büyük gelir kaynağı halıcılık olmuştur. Halıcılıktan sonra kunduracılık, debbağlık (debagat: kösele, deri) gelmiş ve küçük esnafların çoğunluğunu bu zanaatlarla uğraşanlar oluşturmuştur (İ. Tosun, bt). Kula'nın toplam hasılatı II. Bayezid Devri'ne (1481-1512) ait A tahririnde 25.853 akça, 1520 yılına ait B tahririnde 27.500 akça, 1534 yılına ait C tahririnde 28.200 akça, 1571 yılına ait D tahririnde 28.200 akçadır (Kıyaslama için not: Kula kadısının günlüğü 1513 tarihinde 27 akça, 1534 tarihinde ise 35 akçadır) (Varlık, 1988, s. 159).

3.2.2 Geleneksel Kula Halı Dokumacılığı

Batı Anadolu'nun halı üreten önemli merkezlerinden biri Kula'dır. Burada daha çok seccade biçiminde halı dokunmaktadır (Şekil 3.26). Geçmişten beri bu seccadeler, Osmanlı saray halıları grubunda yer almaktadır. Seccadelerin büyük çoğunluğunu, mihraplı olanları oluşturmaktadır. Üçgen veya düz basamak şeklinde olan mihrabın üst kısmında yatık dikdörtgen biçiminde kitabe bulunur (Harmancıoğlu ve Önder, 1981).

Şekil 3.26 Kula seccadesi

Halıların desenleri üç grupta toplanmaktadır. Bunlar, eski klasik Türk ve Kula halılarının özgün kopyaları, eski klasik Türk, İran ve Asya halılarının çeşitli motiflerinden oluşan halılar ve Isparta desenli ve desensiz halılarıdır. Kula halıları "Kömürcü Kula, Gemili Kula (Şekil 3.27), Mezarlı Kula, Elmalı Kula, Dilkozlu Kula, İbrikli Kula, Yaldızlı Bergam" gibi adlar almaktadır (Anonim, 1982b).

Şekil 3.27 Gemili Kula halısından detay

Atkı ve çözgüsü yün olan Kula halılarının ilmeklerinde Gördes düğümü denilen çift düğüm kullanılmaktadır. Düğüm sıklığı Gördes halılarına göre daha gevşektir. Kula seccadelerinin ana rengi sarı ve mavinin tonlarından meydana gelir. Deve tüyü, kahverengi, limon küfü gibi renkler pastel tonlarda verilmiştir. Yalnız Kömürcü Kula adı verilen tipte siyah, lacivert ve kırmızı renkler kullanılmıştır (Deniz, 2000).

3.2.2.1 Dokumacılığın Tarihi

Kula, tarihsel süreçte etkin ticaret yolları üzerinde konumlanmıştır. Osmanlılar zamanında da Ankara–Eskişehir ve Kütahya yoluyla İzmir'e geçiş Kula üzerinden yapılmış ve geçmişteki gibi bu dönemde de şehir, uğrak ve ticaret yeri olmuştur (Y. Tosun, bt).

1671 yılında şehri ziyaret eden Evliya Çelebi, halılarının, kırmızı ve elvan kilimlerinin meşhur olduğunu söyler (Evliya Çelebi, çev., 1984). 19. yüzyılın ilk yarısı içinde Kula'yı ziyaret eden Texier, yün, pamuk üzerine yoğunlaşan ticaretin Rumlar elinde bulunduğunu, Türkler'in kervancılık ve Rumlar'la halı dokumacılığı yaptığını, Yörük kadınlarının ise çadırlarında seccade dokuduğunu belirtir. İnsanlarının çalışkan, sanatkar ve oldukça varlıklı göründüğünü kaydeder (Texier, 1882'den aktaran Darkot, 1977). Texier'in söz ettiği Rumlar'ın, bölgede ticari faaliyetlerin artması ve halıcılığın gelişmesi ile sonradan gelmiş olmaları olasıdır (Darkot, 1977).

19. yüzyılın sonlarına doğru, Evliya Çelebi'den yaklaşık iki yüzyıl sonra Kula hakkında bilgi veren Şemseddin Sami, kilim ve halı dokumacılığının yanı sıra, ticaretinin de gelişmiş olduğunu belirtmektedir (Anonim, 1982b).

Gezginlerin de aktardığı gibi Kula'nın yüzyıllar boyu en büyük gelir kaynağı halıcılık olmuştur. Kula çevresinde çeşitli tarım ürünleri yetiştirilmekte ise de, çok verimli olmayan tabii coğrafyanın sunduğu zirai imkanlar kısıtlı olduğundan, kentin geçmişteki gelişimi sanayiye dayanmış ve bu faaliyet ise halıcılık etrafında toplanmıştır. Kula halıcılığının gelişmesinde, hayvancılığın rolü büyüktür. Şemseddin Sami'nin de aktardığı gibi Kula hayvancılığı, koyuna dayalıdır. Plato

meralarında koyun, meşe ve çamla örtülü kısımlarda da kıl keçisi beslenmektedir (Yücel, 1975). Geçmişte göçebelerin, bölgenin koyun ve kıl keçilerinden elde edilen yünleri, çevreden toplanan meşe palamudundan çıkarılan kök boyaları ile renklendirerek elde ettikleri ipliklerden dokudukları kilimler, dokumacılık faaliyetinin temelini oluşturmaktaydı (Darkot, 1977).

Bu temel eylemden yola çıkan halıcılık, gittikçe artan ihraç ticaretini beslemek üzere ilerlemiş, dokunan halılar, 19. yüzyılda Kula'ya gelen Batılı gezginlerin söz ettiği gibi Avrupa'ya hatta Amerika'ya bile ihraç edilir olmuştur (Bozer, 1990; Sönmez, 1998).

19. yüzyıl Kula halıcılığı, İngilizler'in İzmir'de kurdukları şirketlerin dokutturduğu ısmarlama halılar ile gelişmiştir (Şahin, 2006). Kula, 19. yüzyılın sonuna kadar Batı Anadolu halıcılığında Uşak ve Gördes'ten sonra üçüncü sırada gelmekteydi. Gezgin Cuinet, senelik halı üretimini 35.000 m² olarak vermektedir (Darkot, 1977). Ayrıca kök boyanın kullanıldığı kendine özgü renk ve desenlerinin yanı sıra, "manzara halıları" ile de devrinin önemli halıcılık merkezlerinden biri durumundaydı (Bozer, 1990). Bu gelişmeler o dönemde Kula'nın refahının başlıca sebebidir.

3.2.2.2 Dokumacılığın Tekniği

Dokumanın Yapım Aşamaları. Halı dokumalarda, farklı bölgelerde değişik isimlerle anılan, genel olarak çözgü, atkı ve desen ipi olmak üzere üç çeşit ip kullanılmaktadır. İpin hazırlanması ve halının dokunması birçok aşamanın gerçekleşmesi ile ilgilidir. Yünün kırkılmasından halı tezgahına yerleştirilmesine kadar teknik olarak çeşitli uygulamalardan geçmesi gerekmektedir (Ürer, 2007).

Koyunlardan kırkılan yapağı tarandıktan sonra kirmen veya çıkrıkta eğrilerek ip haline getirilir. Yıkamada tercihen yağmur suyu kullanılır. Bunun mümkün olmadığı durumlarda, uygun ölçülerde soda kullanılarak suyun sertliği giderilir. Ortalama kırk derecede ısıtılan ve içinde sabun köpürtülen suya, çile halindeki yünler batırılır ve temizleninceye kadar iki üç kez yıkanır. Dikkat edilecek önemli bir nokta, yünleri

sıkmadan, bükmeden ve ovmadan yıkamaktır. Yıkanma sonucu yünün rengi beyazlaşmazsa ağartma yapılır.

Boya yapımında kullanılan bitkilerdeki boyar madde bitkinin çiçek, meyve, kabuk veya kök kısımlarında bulunur. Bu bitkiler mevsiminde toplandıktan sonra gölgede kurutulur ve öğütülerek kullanılır. Boyama sırasında boya bitkisinin bir gün önceden, boyama kazanındaki suya ya doğrudan veya bir torba içinde bırakılarak erimesi sağlanır. Boya maddelerinin renklerini daha parlak ve kalıcı yapmak için kullanılan maddelere mordan adı verilir. Bunların en önemlileri şap, göztaşı, kara boya, limon, sirke ve tuzdur. Mordanlama, boyama işleminden önce veya boyama sırasında boya maddesine mordan karıştırılarak yapılabilir. Tüm bu işlemlerden sonra yünler, iyice ıslatılmış ve sıkılmış olarak boyaya batırılır ve seksen-doksan derecede kaynatılır. Boya işlemi biten yünler, sabunlu ılık su ile yıkanıp gölgede kurutulur (Manisa Valiliği Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 1986).

Halının iskeletini argaç denilen çözgü ipi teşkil eder. Çözgünün hazırlanması, biri tezgah dışında yerde, diğeri tezgah üzerinde olmak üzere iki defada olur. Dokunacak halının eni, boyu ve on cm²'de kullanılacak düğüm sayısına göre yerde argaçlar hazırlanır. Argaçlar çaprazlandıktan sonra tezgaha alınır ve bağlanarak gerilir. Çözgü iplerinin gerginliğini artırma işlemi olan gücüleme tezgah üzerinde yapılır (Durul ve Aslanapa, bt).

Dokuma Tezgahının Öğeleri. Genel olarak yatay ve dikey, bir başka deyişle yer ve duvar olmak üzere ikiye ayrılan halı tezgahlarını, işleyişleri bakımından sınıflandırmak gerekmektedir. Anadolu'da sistem olarak sabit ve hareketli olmak üzere iki farklı tezgah tipi bulunmaktadır.

Sabit tezgahlarda, bir anlamda halının sabit, dokuyucunun hareketli olduğu görülmektedir. Genellikle dikdörtgen bir tuval kasnağını andıran bu tür tezgahlarda, çözgülerin alt ve üst kenarlara gerilerek sabitlendiği görülmektedir. Bu tür tezgahlarda eğer halı yerde dokunacaksa, dokuyucuların halının altına yerleştirdikleri

seyyar tahtaları öne doğru kaydırarak; duvara sabitlenerek dokunacaksa, dokuyucuların oturduğu bölüm yükseltilerek halı dokunmaktadır.

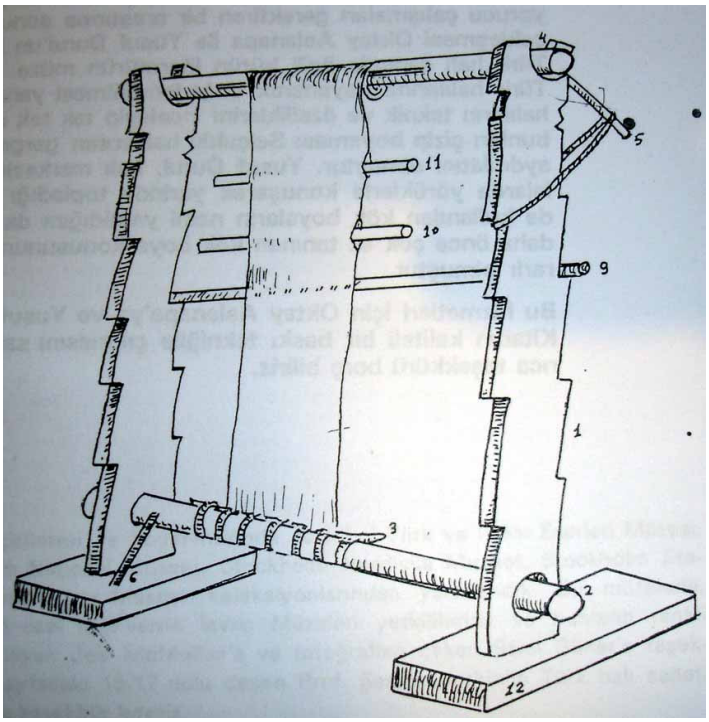
Hareketli tezgahlar, Anadolu'da en yaygın kullanılan türdür. Sistem olarak dokunan halının ve çözgünün sarıldığı hareketli silindirlerin (alt ve üst bazı) yerleştirildiği dikey iki parçadan (yan ağaçları) meydana gelen düzenek kimi zaman tavana ve tabana, kimi zaman da alt kısmı toprağa gömülüp duvara sabitlenmektedir. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren her zemine sabitlenen kısmen bağımsız tezgahlar kullanılmaya başlanmıştır.

Üretime paralel olarak artan tezgah anlayışı nedeniyle de ahşap aksamlı geleneksel tezgahlar yerine aynı amaca yönelik demir malzemeli, büyük halı dokumalara olanak sağlayan modern tezgahların kullanıldığı görülmektedir. Bu dönemde büyük (genişliği 6-8 m.), orta (genişliği 4-5 m.) ve küçük (genişliği 3 m.) olmak üzere üç tip tezgah kullanılmıştır (Ürer, 2007). Günümüzde genellikle 2x3 m boyutlarında ahşap halı ve seccade tezgahları, duvara sabitlenerek kullanılmaktadır (Şekil 3.28).

Şekil 3.28 Halı tezgahı

Özetle halı genellikle, "ıstar" denilen dik tezgahlarda dokunur (Şekil 3.29). Istar, tezgahın iskeleti, iki yan ağacı, üst ve alt bazılar, gücüleme çubuğu ve yatağından meydana gelir. Vargel ağacı çözgü iplerinin gerginliğini artırma işlemi için, dolaşık ağacı ise çözgü iplerinin dolaşmaması için kullanılır.

Şekil 3.29 Istar tezgahı şeması (Durul ve Aslanapa, bt)

Istar tezgahının öğeleri:

1. Yan ağaç
2. Alt ve üst bazı
3. Alt ve üst çitileme çubuğu ve yatağı
4. Alt ve üst burgu delikleri
5. Burgu ağacı ve burgu ipi
6. Tapkı deliği ve çubuğu
7. Gücü yatağı
8. Burgu ipi yatağı
9. Gücü ağacı
10. Vargel ağacı
11. Dolaşık ağacı
12. Baskı ağacı

Dokuma Tezgahının İşleyişi. Halı, dokunacak normlara göre özel, kareli kağıtlara yapılan örneklere bakılarak işlenir. On cm²'de düğüm adedi, Türk halısında yüzyıllara göre değişik ölçüde olmuştur. Dokuyucunun ustalığına göre de değişmektedir.

Şekil 3.30 Tezgahın işleyişi

Çözgü çapraz kirişler arasına sıkıca gerilir. Bu çözgü iplikleri (argaç) üzerine, sayı ile atılan, ilmek iplikleri düğümlenir. Halının en önemli kısmı düğümleridir. Bu renkli düğümlerin uçlarına hav denir. Dokuyucu yün yumaklarından kestiği kısa iplikleri yan yana bulunan iki çözgü ipliği arasından geçirir ve aşağıya doğru çeker. Bu şekilde, küçük iplikler yan yana bulunan sıralar halinde düğümlenir (Şekil 3.30). Bir düğüm sırası tamamlandıktan sonra, çözgü içinden, bir kenardan diğer kenara atkı ipliği geçirilir. Arış adı verilen bu iplikler ilmekleri sıkıştırmaya yarar. Bu iplikler, argaçların önünden ve arkasından bir sıra izleyerek atılır. Böylece, atkı ipliği düğüm sıraları tamamlandıkça, bir taraftan diğer tarafa geçirilir.

Düğümlerin sık ve sağlam olması için, her atkı geçirildikten sonra, düğümler aşağıya doğru kirkitle dövülür. Kirkitleme adı verilen bu işlem halı tamamlanıncaya kadar, her sıradan sonra tekrar edilir. Kirkitlemenin arkasından, öne sarkan ilmelerin

uçları, halının kalitesine göre, gerekli hav yüksekliği verilecek şekilde, ayarlı makasla kesilip düzeltilir (Girişken, 1975).

3.2.3 Geleneksel Kula Mimarisi

Günümüzde Manisa'nın ilçesi olan Kula, 16. yüzyılda Kütahya sancağına bağlı bir kaza olarak görülmektedir. Aynı yüzyılda, sancağa bağlı yerleşme merkezlerini tapu-tahrir defterlerinde bulmak mümkündür. 1534 tarihli defterlerdeki bilgilere göre, Kula kazasında seksendört köy ve dört mezraa bulunduğu anlaşılmaktadır (Varlık, 1988). II. Bayezid Devri'ne (1481-1512) ait A tahririnde Kula, Uşaklı Mahallesi (94 hane), Mihmad Mescidi Mahallesi (98 hane) ve Camii Mahallesi (22 hane) olmak üzere toplam 214 haneli üç mahalleden, 1520 yılına ait B tahririnde, Uşaklı Mahallesi (96 hane), Mihmad Mescidi Mahallesi (66 hane), Köhne Camii Mahallesi (54 hane) ve Seyfeddin Camii Mahallesi (57 hane) olmak üzere toplam 273 haneli dört mahalleden, 1534 yılına ait C tahririnde, Uşaklı Mahallesi (78 hane), Mihmad Mahallesi (61 hane), Köhne Camii Mahallesi (35 hane) ve Seyfeddin Camii Mahallesi (61 hane) olmak üzere toplam 235 haneli dört mahalleden, 1571 yılına ait D tahririnde ise Köhne Camii Mahallesi (70 hane) ve Uşaklı Mahallesi (111 hane) olmak üzere toplam 181 haneli iki mahalleden meydana gelmektedir (Varlık, 1988). D tahririnde mahalle ve hane sayısındaki azalma dikkati çekerken, önceki defterlerde adı geçen ve günümüze kadar gelen Seyfeddin (Kurşunlu) Camii Mahallesi'nin neden yer almadığı bilinmemektedir (Bozer, 1990).

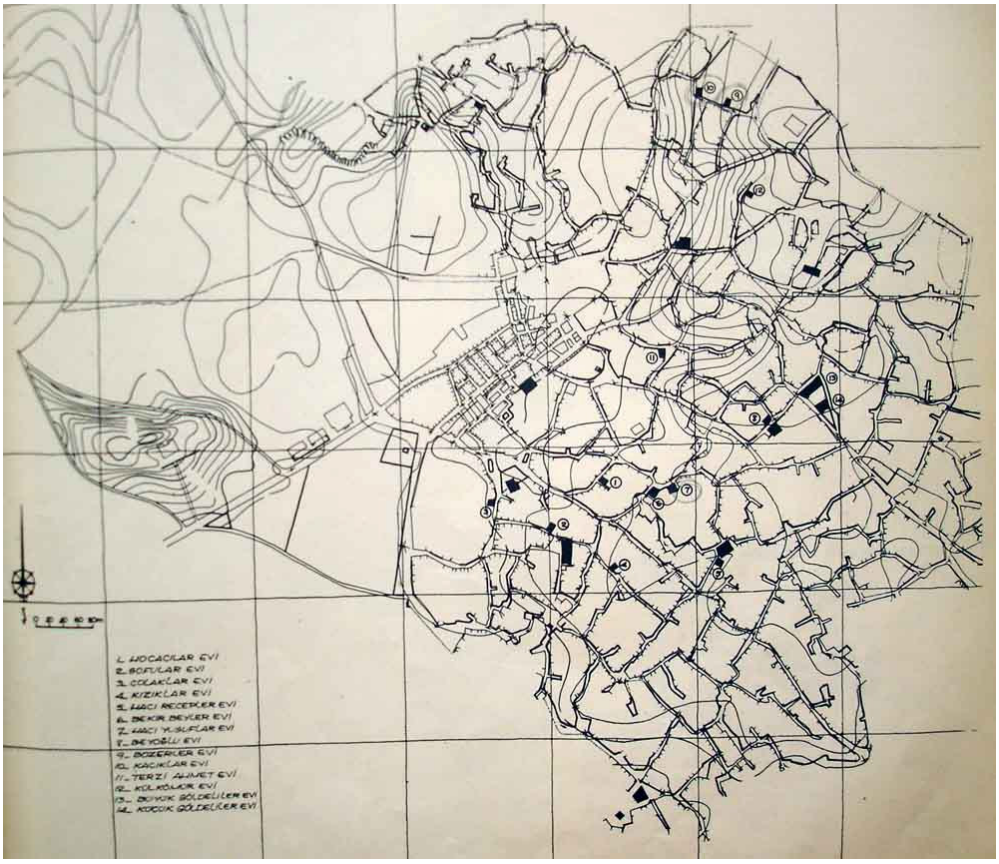
D tahririnden yüz yıl sonra, 1671 yılında Kula'ya gelen Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde, kasabanın 6000 kişilik nüfusundan söz etmektedir (Evliya Çelebi, çev., 1984). Burada kasabanın nüfusu içinde Rumlar'ın varlığını gösteren bir bilgiye rastlanmamaktadır. Bunların, bölgede ticari faaliyetlerin artması ve halıcılığın gelişmesi ile sonradan gelmiş olmaları olasıdır (Darkot, 1977). 17. yüzyılda Evliya Çelebi'nin aktardıkları ile, 16. yüzyıl tahrir defterlerindeki bilgiler karşılaştırıldığında, başlangıçta küçük bir kaza olan Kula'nın bir yüzyıl sonra mahalle, hane sayısı ve nüfus olarak geliştiği, dini ve sosyal yapılarının arttığı görülmektedir.

Kaynaklarda 18. yüzyıl Kulası ile ilgili bir bilgi olmamasına karşın bu yüzyıla ait olup günümüze ulaşan, “Osmanlı Evi” diye anılan ve Osmanlı İmparatorluğu’nun hüküm sürdüğü tüm coğrafyada karşımıza çıkan ahşap ev mimarisi örneklerinden ve diğer mimari eserlerden, Kula’da yoğun imar faaliyetinde bulunulduğu ortaya çıkmaktadır. Gerek plan kurgusu, gerekse zengin süslemeleriyle Osmanlı sanatının başarılı sivil mimari örneklerinin ortaya konulduğu Kula’da yapılanma 19. yüzyılda da sürmüş ve tipik bir Osmanlı kent dokusu meydana getirilmiştir (Bozer, 1990; Tosun, 1983), (Şekil 3.31, 3.32).

Şekil 3.31 Kula kentsel dokusu (Y. Tosun, bt)

Kula sivil mimarisi (Şekil 3.33) incelendiğinde (Erdem, 1983; Fersan, 1980; Göksu ve Ecemiş, 2002; Y. Tosun, bt), evlerin oluşumunda, Osmanlı İmparatorluğu’nun hüküm sürdüğü tüm topraklarda yapılmış evlerde geçerli olan ilkelerin dikkate alındığı görülmektedir (Bektaş, 1991; Y. Tosun, bt).

Şekil 3.32 Kula kentsel dokusu (Y. Tosun, bt)

Şekil 3.33 Geleneksel Kula evleri

Katip Çelebi (1609-1658) Cihannüma adlı eserinde Kula'yı "kara taşlık içinde bir kasaba" olarak nitelendirmiştir (Darkot, 1977). Günümüzde kullanılan, "Kara Tepe, Kara Taş, Yanık Taş" gibi yer isimleri de Kula'daki coğrafi görünümün yansımalarıdır. Gezginlerin söylemlerinden ve gözlemlerimizden yola çıkarak Kula ve lavlar bölgesindeki köylerinin yapı malzemesinin kara volkanik taşlar olduğunu, böylece bölgenin koyu renginin coğrafyadan sonra insan yapısı ürünlerde de süregeldiğini söylemek mümkündür.

İçe dönük bir yaşamın egemen olduğu bitişik düzendeki Kula evleri, yüksek (en az 3 m.) ve mahremiyetin etkisiyle sağır olan avlu duvarlarıyla sokaktan ayrılmıştır. Küçük de olsa her evin bir avlusu vardır (Şekil 3.34). Çoğu örnekte, sokaktan çift kanatlı, masif ahşap bir cümle kapısı ile ilk olarak avluya girilmektedir.

Kula evleri genellikle iki katlıdır. Daha seyrek olmakla birlikte, üç katlı örnekler de vardır. Bazı büyük evlerde odunluk, buğday ambarı ve kiler gibi işlevlerle değerlendirilen birkaç bölmeli bodrum katı ya da yerine göre geçmişte hizmetçi odalarının yer aldığı, genellikle kışın oturulan alçak tavanlı bir ara kat da bulunmaktadır.

Şekil 3.34 Avlulu bir ev örneği, Zabunlar Evi

Ahır, samanlık, depo, kiler gibi müştemilat mekanlarının bulunduğu zemin kat, genelde arsa sınırlarına uyacak şekilde, düzgün olmayan bir geometriye ve az sayıda pencere açıklığına sahiptir. Zeminden 150 cm. kadar daha yüksek olan ara kat ise diğer katlara göre daha küçük olup, asma kat niteliğindedir.

En üst kat, kare ve dikdörtgen gibi düzgün geometrik formlara sahip yaşama mekanlarının yer aldığı, cepheden okunaklı bir plan şemasını gösteren kat durumundadır: "En üst kat, zemin kat planimetrisiyle çelişmek pahasına, hatta sanki istenen bir uyumsuzluk yaratacak biçimde kendi özerk düzenini oluşturur" (Arel, 1982, s. 34). Bu özellikleriyle Sedad Hakkı Eldem'in "asıl-esas kat" olarak tanımladığı üst kat (Eldem, 1986a), sadece plan düzeniyle değil, yapım yöntemiyle de zemin kattan farklılık göstermektedir: "Odalar, düzgün geometrileri, simetrileri, dolulara kıyasla daha fazla olan geniş pencere boşlukları, ahşap hafif iskelet yapıları, ahşap kaplamaları ve üstüne yaslandıkları duvara göre çıkıntıları ile alt katın özelliklerine oranla şaşırtıcı bir zıtlık sergilerler" (Cerasi, M., çev., 2001, s. 157, 158).

Şekil 3.35 Sofanın görünümü, Zabunlar Evi

Asıl kat olarak nitelenen üst kat şeması, bir sofa ve çevresindeki odalardan meydana gelmektedir (Şekil 3.35). Sofanın durumuna göre evler, Sedad Hakkı Eldem'in tanımladığı iç, dış ve orta sofalı tipler şeklindedir (Eldem, 1968). Fakat dış

sofalı tipler çoğunluktadır. Günlük hayatın geçtiği sofa yani hayat, genellikle avlu tarafına açıktır ve avludan hayata bir veya iki merdivenle çıkılmaktadır. Bazı örneklerde kot farkı ile hayattan sekiye, oradan da köşke geçilmektedir. Köşkler, çıkmalarla avluya ve sokağa taşmaktadır.

İmbatı alacak şekilde güneye açılan sofanın kuzeyine odalar dizilmiştir. Odalar, oturma, yatma, yıkanma gibi gereksinimleri yanıtlayan bağımsız yaşama birimleri durumundadır ve işlevsellik ön plandadır. Odalar, konumuna göre yaz odası ve kış odası şeklinde ayrılmaktadır.

Odaya, Kula'da, "hane" veya "göz", sofa boyunca sıralanan odalara da "sıra odaları" denilmektedir. Bu odaların baş ya da sonundaki oda, ikinci derecedeki ara odalara göre, düzeni ve bezemeleriyle daha fazla değer verilen odadır ve bu yüzden "baş-köşk oda" ismini almıştır. Misafir odası durumunda olan baş oda, çıkmalarla sokağa taşmaktadır. Kula'da Beyler Evi, Zabunlar Evi, plan kurgularının yanı sıra baş odalarıyla da dikkati çeken örneklerdendir (Şekil 3.36).

Şekil 3.36 Baş odadan sofaya bakış, Zabunlar Evi

Hemen hemen her odada ahşap ya da alçı bezemeli ocaklar ve sedirler bulunmaktadır. Ocakların ve odanın süsleme yoğunluğu, bulunduğu mekanın önemi ile doğru orantılı olarak değişmektedir.

Tavanların işlemeleri, korkuluk ve babaların yontma işleri, kapı ve kapakların oyma, geçme tahta işleri ve yapıdaki tüm detaylar ince bir zevk ve sanatı yansıtmaktadır (Şekil 3.37).

Şekil 3.37 Kula evlerinde estetik detay kullanımı

Eski bir inanca göre, evi yaptıran kişi eğer tamamını bitirirse, hayatta yapacağı başka bir işi kalmayacağı düşünülerek, Kula evlerinde bir ya da iki oda, işlenmemiş bir şekilde bırakılmaktadır.

Geleneksel büyük aile yapısına göre düzenlenen Kula Evleri'nde günlük yaşam, yazın avlu, bahçe ve hayatta, kışın ise ara ya da üst katta geçmektedir. Yazın avluda halı dokunmakta, gece-gündüz oturulmakta ve tüm işler burada yapılmaktadır. Bahçede tütün, sebze ve meyve yetiştirilmekte, kışlık konserve, tarhana, reçel ve

kurutmalıklar yapılmaktadır. Kışınsa, halı tezgahları bu aylarda oturulan odalara taşınmaktadır.

Kula, volkanik bir alana kurulmuş olduğundan, başlıca yapı malzemesi taştır. Taş, özelliğine göre yapının farklı bölümlerinde yer almaktadır. Tüf cinsi, hafif siyah renkli ve kolay işlenen bir taş olan "köfeke", hafif bölme duvarlarında ve bacalarda kullanılmaktadır. Zemin kat ve avluların yanısıra, sokaklarda döşeme kaplaması olarak kullanılan diğer bir taş cinsi, "kayrak taşı"dır. Ortalama 2 cm kalınlığında, şist cinsi, koyu kurşuni renkli bu taş, büyük plakalar halinde döşenmekte, 4-5 cm kalınlıktaki levhaları da, taş duvarlarda bir çeşit hatıl görevi görmektedir. Binaların temel ve beden duvarlarında ise, ağır ve sert bir taş olan "karataş" kullanılmaktadır. Geçmişte Kula'ya gelen seyyahlar, örüldüğü duvarda beyaz kireç harcı derz ile kontrast bir görüntü oluşturan karataştan sıkça bahsetmişler ve bu taşın ana yapı malzemesi olduğunu belirtmişlerdir. Yine sert bir taş olan "granit" ise sokaklarda kayrak taşı ile birlikte döşeme kaplaması olarak görülmektedir. Kayrak taşı, yürüme kolaylığı açısından sokakların duvar kenarlarına döşenmektedir. Diğer kısımlar ise granit Arnavut kaldırımıdır. Granit ayrıca temel duvarlarında da kullanılmıştır. Eskiden Kula ve civarındaki mermer ocaklarından çıkartılan "mermer" ise kapı ve pencerelerde lento ve söve olarak kullanılmıştır. Bunun dışında duvarda, köfeke taşı ve tuğla ile birlikte kullanıldığı örnekler de vardır (Y. Tosun, bt).

Kula'da taştan sonra gelen diğer yapı malzemeleri, tuğla, kerpiç, alaturka kiremit, ahşap ve madendir. Tuğla, 3x15x10 cm boyutunda olup, köfeke taşı ile birlikte örgü malzemesi olarak bacalarda, hatıl olarak taş duvarlarda ve dolgu malzemesi olarak bağdadi bölme duvarlarda kullanılmaktadır. 5x10x20 cm boyutundaki kerpiç, çevre köylerde duvar malzemesi durumundadır. Çatılarda örtü malzemesi olarak kullanılan alaturka kiremit, 15-12x30 cm boyutlarda olup, yerel ocaklarda yapılmaktadır. Kabuğu soyularak yapıya giren ahşap ise yuvarlak kesitiyle döşeme, duvar ve çatıda, taşıyıcı kiriş, dikme ve payanda olarak, ayrıca işlenerek kapı, pencere, parmaklık gibi yapı elemanları şeklinde kullanılmaktadır (Şekil 3.38). İnce işlemelerde sarıçam tercih edilirken, taşıyıcı elemanlar kavak ağacındandır. Evlerde özellikle üst katta, ahşap yoğun bir şekilde kullanılmaktadır. Yapılarda maden olarak demir ve bronz

yer almaktadır. Bu madenler yapım esnasında birleştirici (çivi, kenet, menteşe v.b.) ve aksesuar (kapı tokmağı v.b.) olarak kullanılmaktadır (Y. Tosun, bt).

Şekil 3.38 Kula evlerinde ahşap malzemenin kullanımı

İkinci derece deprem bölgesine giren Kula'da evlerin zemin katları, yukarıda sözü edilen, griden koyu parlak siyaha kadar değişen renkleriyle çevreden sağlanan hafif ama çok sert volkanik taşların kullanıldığı yığma taş, üst kat ise araları dolgulu ve sıvalı (samanlı çamur) ahşap karkas sistemdir (Şekil 3.39). Yörede, kışların soğuk, yazların ise çok sıcak ve kurak geçtiği kara iklimi hakim olduğundan taş duvarlar, 50 – 100 cm kalınlığında örülerek sıcak ve soğuğa karşı önlem alınmaktadır. Taş duvarlar, 10 – 14 cm kesitli hatıllar ile yatay yönde, 150 – 200 cm mesafelerle desteklenmekte olup, örüldükten sonra yüzeyi genellikle sıvasız olarak bırakılmaktadır.

Şekil 3.39 Kula evlerinde strüktürel kurgu

Döşemelerde 15 – 18 cm çaplı yuvarlak kesitli ya da 12/20 – 20/18 cm boyutlu dikdörtgen kesitli ahşap kirişler, 50 – 80 cm ara ile kullanılmıştır. Kirişlerin üstü, kirişlere dik bir şekilde 18 – 30 cm genişlik ve 2 – 3 cm kalınlığındaki kaplama tahtaları ile demir başlı çiviler vasıtasıyla kapatılmıştır. Kirişlerin altı, hayat altında açık bırakılıp, oda olan yerlerde ise 1 – 1,5 cm kalınlığındaki kaplama tahtası ile kaplanmıştır. Tavanlar tek ya da çift kaplamalıdır. İlkinde, tavan kaplama tahtalarının derzleri özellikle silindirik çıtalarla kapatılmaktadır. İkincisinde ise, tavan kaplaması üstüne, yarım daire kesitli çıtalarla geometrik formlar yapılmakta, aralarına ise işlemeli küçük ahşap parçaları çakılmaktadır (Y. Tosun, bt). Bu tip tavanlar evin

değerli yerlerinde, baş odalarda uygulanmaktadır. Kula evlerinde tavanlar, yapılışına göre "düz, tekne, çıta taksimatlı, çark-ı felek, göbekli" gibi isimler almaktadır.

Evlerin çatıları beşik ve genellikle kırma olup, alaturka kiremit kaplıdır (Şekil 3.40). Geniş saçaklar 80 – 150 cm arasında olup, bazılarında, 40 – 50 cm ara ile konulmuş 6 – 10 cm çaplı kavak ağacından mertekler görünürken, bazılarında bunlar kaplanarak düz veya meyilli tavan yapılmıştır. Bu örneklerde özellikle köşeler, çıtalarla ışınsal düzende süslenmiştir.

Şekil 3.40 Kula evlerinde üst örtü

Kula'da katları birbirine bağlayan merdivenler ahşap olup, basamakları, en fazla 25 cm genişliğinde ve en az 17 cm yüksekliğindedir. 3 – 4 cm kalınlığındaki basamak tahtaları iki limon kirişi üzerine oturmaktadır. Merdiven korkulukları ise diğer bütün ahşap elemanlarda olduğu gibi Kula'daki ahşap süsleme sanatının en güzel örneklerindendir.

Kula'daki evlerin strüktürel yapısı sokağa da yansımakta diğer kentlerde olduğu gibi tipik bir Osmanlı dokusu oluşturmaktadır: "Mütevazı fakat vakur bir haşmet, her

sokak ve dönemeçte hayret... Bazen geniş saçaklar uçar gibi, bazen çıkmalar birbiri üzerinden kayar gibi, bazen de başbaşa vermiş sohbet ediyorlar gibi...” (Şenalp, 1984, s. 29), (Şekil 3.41).

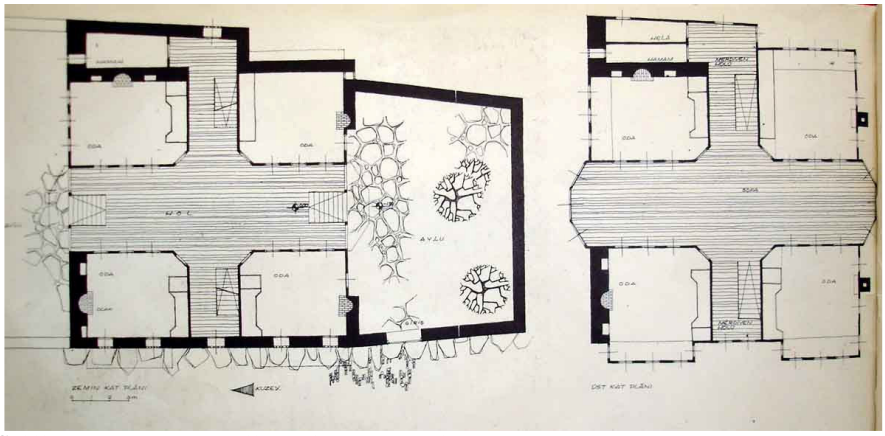
Şekil 3.41 Kula’da evlerin birbirleri ve sokak ile ilişkisi

3.2.4 Koruma Amaçlı Geleneksel Üretim – Geleneksel Mimari İlişkisi

Kula’da tarihi süreçte özellikle halıcılığa bağlı olarak gelişen ekonomiye paralel olarak imar faaliyeti de artmıştır. 17. yüzyılda Evliya Çelebi’nin aktardıkları ile, 16. yüzyıl tahrir defterlerindeki bilgiler karşılaştırıldığında (Varlık, 1988), başlangıçta küçük bir kaza olan Kula’nın bir yüzyıl içinde mahalle, hane sayısı ve nüfus olarak geliştiği, dini ve sosyal yapılarının arttığı görülmektedir. Kaynaklarda 18. yüzyıl Kula’sı ile ilgili bir bilgi olmamasına karşın, bu yüzyıla ait olup günümüze ulaşan mimari eserlerden, şehirde yoğun imar faaliyetinde bulunulduğu ortaya çıkmaktadır.

Kula’da halıcılığın parladığı 19. yüzyılda, gerek plan kurgusu, gerekse zengin süslemeleriyle Osmanlı sanatının en başarılı sivil mimari örneklerinin ortaya

konulduğu Osmanlı kent dokusu meydana getirilmiştir (Bozer, 1990). Bu durumu, zengin Kula halkının ticari ilişkiler içinde olduğu başkent İstanbul'daki ve Osmanlı'nın büyük kentlerindeki imar faaliyetlerini izlemesi, takip etmesi, benzer örnekleri yapı ustalarına ya da mimarlara yaptırması şeklinde açıklamak olasıdır.

Şekil 3.42 Küçük Göldeliler Evi (Y. Tosun, bt)

Kula'da Küçük Göldeliler Evi mimarideki yetkinliği yansıtan en önemli örneklerdendir (Y. Tosun, bt), (Şekil 3.42). Bu ev, "Osmanlı Evi" tabir edilen, Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliği altındaki hemen her bölgede karşımıza çıkan ahşap evlerin planimetrik tipolojisinde, Sedat Hakkı Eldem tarafından son adım olarak kabul edilen orta sofalı plan şemasına (Eldem, 1968) sahip ender yapılardan biridir.

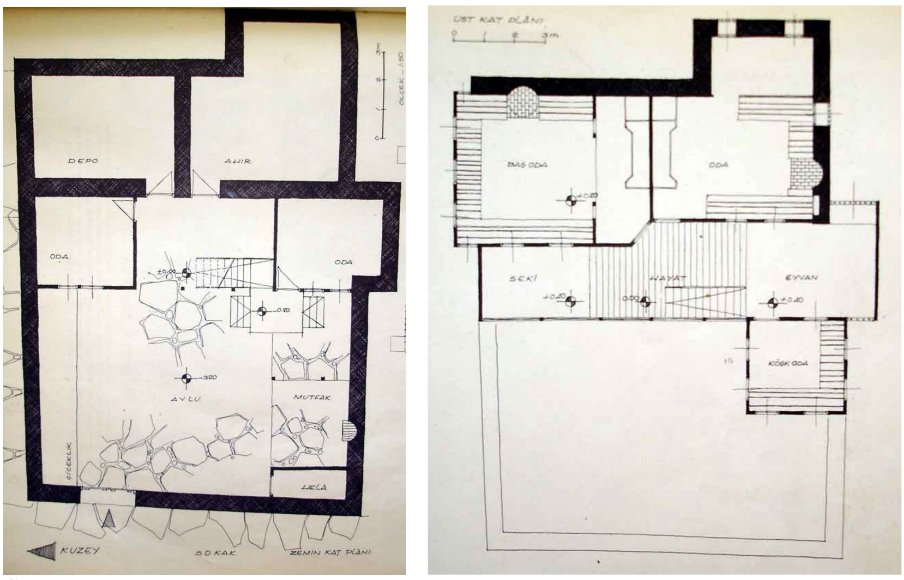
Geçmişte hemen hemen tüm evlerde halı ve kilim dokumacılığının yapıldığı Kula'da, diğer Osmanlı kentlerindeki konut tiplerinden farklı olarak, dokumacılık eylemi, yerel bir plan karakteristiği geliştirmiş midir? Başka bir değişle dokumacılıkla geçimini sağlayan bazı Osmanlı kentlerinde görülen ve "tezgah odası" tabir edilen özel bir mekanın varlığından Kula'da söz etmek mümkün müdür?

Kula'da geleneksel evlerde halı dokumacılığını geçmişte yapmış ya da günümüzde hala sürdüren kişiler ile yapılan görüşmelerde halı tezgahına özel "tezgah odası" tabir edilebilecek bir mekanın varlığına rastlanmamıştır. Halı tezgahı, genellikle yazın avluya, kışınsa bu aylarda oturulan odalara taşınmaktadır. Bununla

birlikte incelenen örneklerde tezgahın sofa, müştemilat gibi mekanlarda konumlandığı da görülmüştür (Şekil 3.43, 3.44, 3.45, 3.46, 3.47).

Şekil 3.43 Tezgahın avluda, sofa altında konumlanması, Kaçıklar Evi

Şekil 3.44 Kaçıklar Evi planları (Y. Tosun, bt)

Kula'yı anlattığı kitabında Hüseyin Şahin, geçmişi "Her evde halı tezgahı vardı. En güzel kök boyalı Kula halıları bu tezgahlarda dokunurdu. Evde kışın kadınlar hem el işi yapar hem de halı dokurdu. Evin kızları için doğumundan başlayarak gelin oluncaya kadar 5-6 halı dokunurdu" şeklinde aktarmaktadır (Şahin, 2006, s. 301).

Şekil 3.45 Tezgahın avlu girişinde konumlanması

Şekil 3.46 Tezgahın sofada konumlanması

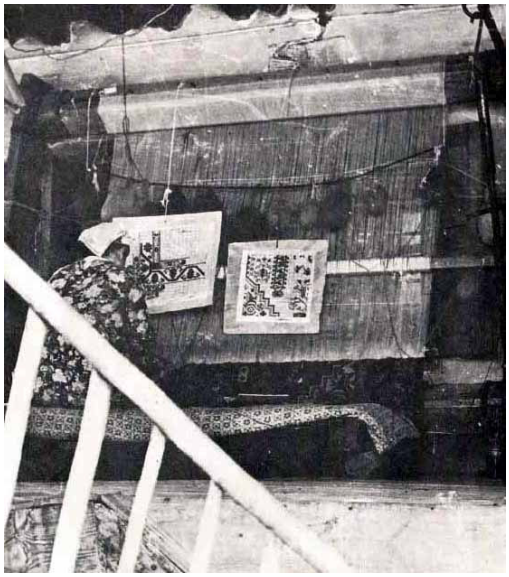

Şekil 3.47 Tezgahın müştemilat mekanında konumlanması

Geleneksel evlerde tezgaha özgü özel bir mekanın gelişmemesi, tezgahın arzu edilen ve mevsime göre en uygun olan yere taşınabilir olması, tezgahın boyutlarından ve eylemin biçiminden kaynaklanmaktadır.

Kula'da yüzyıllarca başlıca geçim kaynağı durumunda olan, bölgede kökleşmiş ve köylere kadar yayılmış bulunan dokumacılık geleneği (Şekil 3.48), günümüzde tümüyle ortadan kalkmamış olsa bile, tarihsel süreçte sırasıyla Avrupa'dan gelen yapay boyalar, II. Dünya Savaşı sırasında kumaş üretiminin halı ihracatının önüne geçmesi, Kula Mensucat Fabrikası'nın 1951'de İzmir'e taşınması gibi nedenlerle eski önemini kaybetmiştir (Darkot, 1977). Bu durum, aynı zamanda Kula'nın kentsel anlamda çözülmesini de başlatmıştır.

Daha 20. yüzyılın başında (1901) Philippson, Kula'nın parlak devrinin geçmiş olduğuna işaret etmiştir. Avrupa'dan gelen boyalar yerli boyacılığı geriletmiş, halıcılık da çeşitli rekabetlerden sarsılmış, hele I. Dünya Savaşı ve Yunan işgalinden sonra, eski seviyesini bulamamıştır (Anmaç, 1994). Bununla beraber bölgede kökleşmiş ve köylere kadar yayılmış bulunan dokumacılık ananesi büsbütün ortadan kalkmamıştır (Darkot, 1977).

Şekil 3.48 Geçmişte Kula'daki geleneksel evinde halı dokuyan bir hanım (Y. Tosun, bt)

I. Dünya Savaşı yıllarında Kula halıcılığı bir sarsıntı geçirmişse de, savaş sonrasındaki dönemde Kula'da Hancı Haliloğulları ve Çolakzadeler'e ait ikisi Türk olmak üzere beş halı fabrikası bulunduğu, bu fabrikalarda "arşın" hesabı ile halı dokutulduğu kaynaklardan öğrenilmektedir. Adı geçen fabrikalardan ilki, çıkan bir yangın sonrası 1930 yıllarında kapanmıştır (Kula Belediyesi, 1998).

Kula'da halı üretimi yapan Çolak kardeşler, ilçede Demircikapı mevkiinde Çolakzade Halı Kumpanyası'nı kurmuşlardır. Bu şirket Kula, Demirci ve Isparta'da halı imal ettirip dokunan halıları dünya piyasasına arz ediyordu. Amerika'da bir adet satış mağazası mevcuttu. 1934 yılında halı ve iplik imalinin yanı sıra kumaş dokumaya da geçmiş ve Kula Mensucat Fabrikası T.A.Ş. adını almıştır (Şekil 3.49, 3.50). Fabrika ve bilhassa bacanın yapımında Alman bir mühendisin, lojman inşaatlarında ise İtalyan mimar Umberto Ferrari'nin projeleri uygulanmıştır (Şahin, 2006).

O yıllarda % 90'ını Kula halkının oluşturduğu 1200 kişinin, üç vardiya halinde çalıştığı fabrika, Türkiye'nin sayılı ve Ege Bölgesi'nin en büyük fabrikalarından biri olarak faaliyetini sürdürmüş, ilçe ekonomisini çevre ilçelerinkinin üstüne çıkartmış,

1951 yılında belediye ile olan sorunları yüzünden İzmir'e taşınarak faaliyetine orada devam etmiştir. Kula Mensucat Fabrikası'nın İzmir'e nakledilmesinden sonra, Kula'da bir süre dokumacılık ve boya sanayi suskunluğa girmiştir.

Şekil 3.49 Kula Mensucat Fabrikası (Şahin, 2006)

1956 yılında Kula'da bir şube açarak halı dokutmaya başlayan Sümerbank da halıcılığa katkıda bulunmuştur. Günümüzde bu kuruluş adına merkezde ve köylerde ısmarlama halı üretimi sürdürülmektedir. Buna paralel olarak evlerde halı dokumacılığı tek tük de olsa devam etmektedir (Kula Belediyesi, 1998). Kendi evlerinde, genellikle bir işveren adına düğüm hesabı ile iş yapan halıcılar, birbirlerinden ayrı çalıştıklarından, bir teşkilat altında örgütlenememekte ve sosyal sigorta kanunlarından faydalanamamaktadırlar.

Kula günümüzde, Uşak, Gördes, Demirci ve Simav'dan oluşan dört halıcılık merkezinden bir noktada farklılaşmaktadır. Desenlerin tarihi desenlere benzetilmesi, malzemenin iyi özelliklere sahip olması, Kula halılarına dış pazarlarda da satış imkanları açarken, fiyatlarının çok yüksek oluşu, iç pazarda satışını zorlaştırmaktadır. Bu nedenle Kula'da, diğer komşu dört merkezde olduğu gibi, uygun fiyatlarıyla iç piyasada alıcısı bulunan Isparta desenli ve desensiz halılarının üretimine de yer verilmektedir (Işıksaçan, 1964).

Çeşitli zamanlardaki halı üretim rakamları incelendiğinde, Kula'daki halı üretiminin yıldan yıla ne kadar düştüğünü daha iyi görmek mümkündür. 19. yüzyılın sonlarında Cuinet, senelik halı üretimini 35.000 m² olarak vermektedir (Darkot, 1977). 20. yüzyılın ortası için, 1950 Ticaret Odası kayıtlarına göre bu rakam 15.000 m²'ye (İ. Tosun, bt), 1977 yılında ise 3.000 m²'ye düşmüştür (Darkot, 1977).

Kula'daki kentsel dönüşüm için iki önemli kırılma noktasından söz etmek olasıdır. İlk tarih 1951'dir. Mensucat Fabrikası'nın Kula'da üretime geçmesi ile birlikte 10.000'ler civarına çıkan Kula nüfusu, 1951 yılında fabrikanın ve bu fabrikada çalışan işçi ailelerinin İzmir'e nakli ve diğer göçler ile hızla azalmış, 7.000'lere düşmüştür (Şahin, 2006). Kulalılar ağırlıklı olarak İzmir Bayraklı ve İstanbul Sağmalcılar semtlerine yerleşmiş, Kula, sosyal ve ekonomik alanda durgun bir döneme girmiştir (Şahin, 2006).

İkinci kırılma olarak 1984 tarihi gösterilebilir. 1951 yılında İzmir'e taşınsa da, 1984 senesinde iflas edip, üretimi durduruluncaya kadar Kula Mensucat Fabrikası, Kula ve köylerinde ısmarlama halı dokutma geleneğini sürdürmüştür. Dolayısıyla pek çok evde o tarihe kadar tezgahlar hala işler durumdadır. Fabrika 1984'te iflas ettikten sonra tezgahlar büyük ölçüde kapatılmış, geleneksel evlerde halı dokuma geleneği neredeyse tamamen bitmiştir.

Şekil 3.50 Kula Mensucat Fabrikası (Kula Belediyesi Tanıtım Broşürü)

Böylece doğan iş gereksinimi ile başta İzmir ve başka kentlere göç sonucu, Kula yine nüfus kaybetmiş, özellikle genç nüfusu azalmıştır. Günümüzde doku olarak varlığını hala büyük ölçüde sürdürmekle birlikte, göç sonucu Kula evlerinin bir kısmı tamamen boşaltılmış, bir kısmı yaşlılara bırakılmış, bir kısmı ise çevre köylerden göç eden köylülere kiralanmıştır. Böylece geleneksel evlerin özgün niteliklerinin yok olma süreci de başlamıştır.

Yaşlılar, genellikle hem maddi, hem de fiziksel imkansızlıklardan dolayı yapıyla pek ilgilenememekte, kiracılar ise kendilerine ait olmadığı için evleri gerektiği kadar önemsememektedir. Kullanıcılar, ısınma kolaylığı, düzayak olması ve mutfağa yakınlığı nedeniyle zemin katlarda oturmayı tercih etmekte ve bu nedenle depo, kiler gibi mekanlar, yapılan değişikliklerle yaşama mekanlarına dönüştürülmektedir. Üst katlar genellikle kullanılmamakta, kullanılan örneklerde ise hayat mekanları kışın soğuk olduğu için kapatılmaktadır. Pencereler değiştirilerek yerine dokuya aykırı plastik, alüminyum gibi doğramalar takılmakta, orijinal kepenklerin yerini stor panjurlar almakta, ahşap kapılar yerlerini demir kapılara bırakmaktadır.

Doku için olumsuz bir diğer uygulama, büyük evlerin varisleri tarafından bölünmesi ya da avlularına aykırı yeni yapıların inşa edilmesidir. Dokuya zarar veren en önemli etken ise, evlerin bakımsızlıktan çökmesi ya da yanması, daha da kötüsü yerlerine geleneksel dokuyla uyumsuz yeni apartmanların yapılmasıdır.

3.3 Buldan

3.3.1 Tarihsel Süreçte Buldan

Denizli iline bağlı Buldan, Kuzeyde Uşak, batıda Manisa ve Aydın illeri, kuzey ve doğuda Güney, güneydoğuda Denizli Merkez, güneyde ise Sarayköy ilçeleri ile sınırlıdır (Şekil 3.51).

Şekil 3.51 Buldan ve çevre yerleşimler (http://goraltekstil.com/images/harita)

Yerleşmenin geçmişi, M.Ö. II. yüzyılda kurulduğu sanılan ve Antik Çağ'ın önemli uygarlık merkezlerinden biri olan Tripolis kentine uzanmaktadır. Tripolis, Sardis-Philadelphia-Laodikeia'dan geçen ve batıyı Mezopotamya'ya bağlayan "Büyük Kervan Yolu" üzerinde, askeri amaçla kurulmuştur (Bektaş, 1991).

Depremler nedeniyle birkaç kez yıkılan ve yeniden inşa edilen kent, Hıristiyanlık'ın yayılış devrinde önem kazanarak piskoposluk merkezi olmuştur. St. Bartholomew ve St. Philip'in Küçük Asya'da Hıristiyanlık'ı yaymak için dolaşmaları sırasında Tripolis'te de konakladıkları bilinmektedir.

Kent, ilerleyen yıllarda Bizanslılar ile Türkler arasındaki önemli çatışmalara sahne olmuştur (Anonim, 1982a). Malazgirt Savaşı'ndan sonra Tripolis ve çevre yörelerde yüzyıllardır yaşayan yerli nüfusun sayısı giderek azalırken, göçmen nüfusun sayısı artmıştır. Anadolu Selçuklu Devleti, bir politika olarak "uç" dedikleri Bizans'la olan sınırlarına yakın yerlere göçebe Türk aşiretlerini yerleştirmiştir. Yoğun olarak Kayı Boyu ve Oğuz Türkmenleri, Menderes'i geçerek şimdiki Buldan havalisine gelip, Çağış mevkiine iskan olmuşlar, Bizans hakimiyeti altındaki Türk varlığının temelini

atmışlardır. 1215 senelerinde oluşan yerleşme, şimdiki Buldan'ın çekirdeğini teşkil etmektedir (Avralıoğlu, 1997).

Türkmenler'in gelmesiyle birlikte bölge adları da değişime uğramış, farklı bir kültürel yapı oluşmuştur. Türkler, yurt edindikleri yerin adını Çarşamba-i Lazıkiye koymuşlardır. Hayvancılığın yanı sıra ziraatla uğraşmaya, uygarlıklarını yaymaya, pamuk ve yünden kirmanla eğirdikleri ipliklerle kaba, fakat çok sağlam giyim eşyası dokumaya başlamışlardır. Dokumaları kısa zamanda çevrede ün salmıştır. Böylece Büyük Kervan Yolu üzerinde bulunan Çarşamba, tüccarların uğrak yeri olmuştur. O dönemde yerleşimin nüfusu 2600 kadardır (Buldan Belediyesi, 1998).

Bir dönem İlhanlılar'ın yönetimi altında bulunan yerleşim (Uzunçarşılı, 1982), 1305 yılında Germiyan Beyi I. Yakup tarafından ele geçirilmiştir (Pachymeres, 1685'den aktaran Avralıoğlu, 1997). Sonraları İnançoğulları Beyliği'nin, 1335'te Aydınoğulları'nın ve ikinci kez Yakup Bey'in yönetimi altına girmiştir. 1391'de Yıldırım Bayezid, Germiyanoğulları'nın egemenliğine son verdiyse de (Baykara, 1969), 1402 Ankara Savaşı yenilgisi ile yöre yeniden Germiyanoğulları'nın eline geçmiştir. Germiyan Hükümdarı II. Yakup Bey, 1428'de Edirne'ye gidip II. Murat'ı ziyaret etmiş, erkek evladı olmadığı için ölümünden sonra topraklarını Osmanlılar'a terk edeceğini bildirmiş ve vasiyet etmiştir. Nitekim 1429 tarihinde Yakup Bey'in ölümüyle, Denizli havalisini de içine alan Germiyan topraklarının tamamı Osmanlı'ya katılmıştır (Avralıoğlu, 1997).

17. yüzyıl sonlarına değin bir köy olarak varlığını sürdüren Buldan, 1825'te bucak olmuştur. Belediye teşkilatı ise 1854'te, Denizli'dekinden önce kurulmuştur (Anonim, 1987). Denizli'de belediyenin kuruluş tarihi bir kaynağa göre 1882 (Denizli Valiliği, 1973), başka bir kaynağa göre ise 1876'dır (Anonim, 1966).

Milli Mücadele sırasında 5 Temmuz 1920'de Yunan işgaline uğrayan Buldan, 4 Eylül 1922'de işgalden kurtulmuş; Cumhuriyet Dönemi'nde 1923 yılında ise, il olan Denizli'nin ilçesi olmuştur.

Tarihsel süreçte Buldan'ın nüfus ve etnik yapısı incelendiğinde, 1883 sayımı da dahil olmak üzere, Buldan'da Müslüman olmayan kimselerin bulunmadığı görülmektedir (1300 Yılı Aydın Salnamesi'nden aktaran Avralıoğlu, 1997). Daha sonraki yıllara ait nüfus istatistiklerinde ise çok az sayıda, yerli olmayan Rum görülmektedir. Mesela 1889'da 25.519 olan Buldan nüfusu içinde dört tane yerli olmayan erkek Rum bulunmaktadır (1307 Yılı Aydın Salnamesi'nden aktaran Avralıoğlu, 1997).

3.3.2 Geleneksel Buldan Dokumacılığı

Buldan'da dokunan kumaşların genel adı, Buldan bezidir (Şekil 3.52). Perde, yatak örtüsü, çarşaf, sofra bezi, masa örtüsü, peçete, peştamal, havlu, bornoz gibi ürünlere dönüşen, hammaddesi pamuğa ve ipeğe dayanan her renk ve dokudaki kumaşlar, tezgahlarda çeşitli amaçlara yönelik olarak dokunmaktadır (Uğurlu ve Uğurlu, 2006).

Şekil 3.52 Buldan bezi

3.3.2.1 Dokumacılığın Tarihi

Dokumacılık için gerekli olan bütün doğal koşullar yörede mevcuttur. İpliğin ve dolayısıyla dokumacılığın hammaddelerinden olan pamuk, Büyük Menderes Ovası'nın tarıma elverişli topraklarında yetiştirilmektedir. Arazinin engebeli yapısından ötürü hayvancılığın yaygın olması, ipliğin bir diğer hammaddesi olan

yünün de kolaylıkla elde edilmesini sağlamıştır. Dokumanın üzerine işlenen ipeğin boyası, çevre ormanlardan getirilen çam ve meşe palamudunun kabuğundan kök boyası tarzında imal edilmektedir. Boyayı sabitleştirmek içinse, her türlü su kaynağı açısından zengin olan yörenin sıcak suları kullanılmaktadır.

Yörenin geçmişte batıyı Anadolu içlerine ve Mezopotamya'ya bağlayan Büyük Kral Yolu üzerinde yer alması, ticaretin ve yüzyıllar öncesinden gelerek halkın en büyük gelir kaynağı olan, yaşama biçimini belirleyen dokumacılığın gelişmesini sağlamıştır.

Denizli'deki tekstil üretimi, Türkler'in Anadolu'ya gelmelerinden çok öncelere dayanmaktadır. Yöredeki Bizans kentlerinde, özellikle Buldan'ın çok yakınında bulunan Tripolis'te, halkın geçimini dokumacılıktan sağladığı bilinmektedir. Zaman içinde Buldan'a göçen ve yerleşik düzene uyan Türk aşiretleri de, kirmanla eğirdikleri pamuk ve yün ipliklerle, basit ama sağlam kumaşlar dokumaya başlamışlardır. Dokumacılık ve işlemecilik, el sanatlarına dayalı olarak gelişmiş ve kısa zamanda sürekli bir üretim şekline dönüşmüştür. Yörede yaşayanlar, zamanla bu uğraşılarını daha da ileri götürerek, dönemin padişah ve beylerine şal ve kaftan olabilecek kadar kaliteli kumaşlar dokumuşlardır (Uğurlu ve Uğurlu, 2006).

I. Murat'ın oğlu Yıldırım Beyazıt ile Germiyanoğlu Süleymanşah'ın kızı Sultan Hatun'un nişanlanması dolayısıyla, Süleymanşah'ın, elçisi Cemalettin İshak Fakih'le yolladığı hediyelerden söz eden Neşri şöyle yazmıştır:

İshak Fakih'i elçiliğe gönderdiler. İshak Fakih dahi Sultan Gazi'ye gelüb, iyi atlar pişkeşler getirdi. Ol zamanda Anadolu'da altun gümüş az olurdu. Muteber olan Tonuzlu'da alemli ak bezler olurdu. Bir kimseye hil-at giyerseler ol bezden sırtak tekle diküp Alaşehir'in kızıl ıvladısından zincef edü, anı giyürürlerdi. İshak Fakih ol Tonuzlu'nun bezlerinden dahi mübalağa pişkeş getirmişti (Neşri, M., çev., 1987, s. 147).

Aşıkpaşazade de, Tevarih-i Ali Osman isimli eserinde, aynı konuyu, benzer ifadelerle aktarmaktadır (Aşıkpaşazade, 1332'den aktaran Avralıoğlu, 1997).

Bu açıklamalardan, XIV. yüzyılda Denizli ve yöresindeki dokumacıların, Anadolu'nun kaliteli dokumalarını ürettiği sonucu çıkarılmaktadır (Avralıoğlu, 1997).

Osmanlı Dönemi'nde, lonca sistemiyle işleyen dokumacılıkta, her dokumacı ürününü loncaya getirir, ustabaşıların onayına sunardı. Eni ve boyunun doğruluğu, boyasının haslığı kontrol edilirdi. Kalitesiz olan, "kötü" damgasıyla cezalandırılır ve sahibine para cezası ile geri verilirdi. Aynı dokumacı yine kötü mal getirirse, ceza iki katına çıkardı. Kötü mal üretimi devam ederse, dokumacının mallarına el konur ve "zanaattan men" edilirdi (Gürsu, 1988). 1714 (H 1126) tarihli bir fermanda, Buldan bezi de dahil olmak üzere, Anadolu'nun birçok yerinde dokunan bezler için, bazı standartlar saptanmış olduğu ve bunlara uymayanların cezalandırılacağı ifade edilmiştir (Avralıoğlu, 1997).

3.3.2.2 Dokumacılığın Tekniği

Dokumanın Yapım Aşamaları. Dokuma işleminden önce, tezgaha gerilen ve dokuma boyunca giden dikey çözgü ipleri hazırlanmaktadır. Çözgü tezgahında ipler tellerine ayrılır. Tel sayısı, kumaşın enini belirlemektedir. Kumaşın eninin ne kadar olması isteniyorsa ip o kadar çözülür ve çözülen ipler yumak haline getirilir. Bunlara kirkeş adı verilmektedir.

Dokuma Tezgahının Öğeleri. Çözgü tezgahında hazırlanan kirkeş adı verilen yumaklar dokuma tezgahına bağlanmaktadır. Bu bağlama işlemine "urum yapma" veya "ulama" adı verilmektedir. Böylece çözgü ipi dokuma tezgahına nakledilmektedir. Dokuma tezgahının (Şekil 3.53) kısımları şunlardır:

Şekil 3.53 Dokuma tezgahı

Tarak: Tezgahın iplerin düzgün gelmesini sağlayan bölümüdür.

Mağma: Tezgahın üst kısmında bulunan ve iplerin üstünden geçtiği bölümdür. İplerin gerilmesini sağlayarak dokumayı kolaylaştırır.

Tefe: Birbirinin arasından geçen iplerin düzgün bir şekilde dokunması için sıkıştırılması gerekmektedir. Tefe adı verilen bu hareketli bölüm, geriye ileriye itilerek sıkıştırma işlemi gerçekleştirilir.

Dem: Dokuma tezgahındaki çözgü iplerinin arasını açmaya yarayan demir bölümdür. Bu ip aralığına ağızlık denilmekte ve mekik buradan geçmektedir (Şekil 3.54).

Şekil 3.54 Dem

Sermin: Dokunan ürünün sarıldığı bölümdür.

Mekik: İki ucu sivri, ortasında masura denilen atkı iplerinin sarıldığı makara bölümü bulunan, tahtadan veya kemikten yapılan alettir.

Pedal: Tezgahın altında yer alan ve ipleri hareket ettirmeye yarayan ayaklara verilen isimdir (Şekil 3.55). Tezgahta hareket, çerçevelerin altına orta noktadan bağlanmış olan bu pedallara basılarak sağlanmaktadır (Oğuz ve diğer., 2005).

Şekil 3.55 Pedal

Dokuma Tezgahının İşleyişi. Çözgü tezgahlarında, kumaşın istenilen ende olmasını sağlayacak kadar çözülen yani tellere ayrılan ipler, burada sarılıp yumak haline getirildikten sonra dokuma tezgahına bağlanmaktadır. Dokuma tezgahında enine hazırlanmış atkı ipleri, mekik aracılığıyla, boyuna hazırlanmış iplerin arasından geçirilir. İplerin arasındaki bu boşluk, tezgahın alt tarafındaki pedallara basılarak sağlanmaktadır. Dokuma tezgahında tefe adı verilen hareketli bölüm itilerek, birbirinin üstünden ve altından geçen ipleri sıkıştırır. Bu işlemler sonucu dokuma gerçekleştirilir (Şekil 3.56).

Şekil 3.56 Tezgahın işleyişi

3.3.3 Geleneksel Buldan Mimarisi

Osmanlı Devleti zamanında, ilgisini Balkanlar'daki savaşa yönelten devletin yönetim boşluğundan yararlanarak, yörede bazı eşkıyalar türemiştir. Şimdiki Buldan yakınlarındaki Çarşamba-i Lazıkiye, Büyük Kervan Yolu üzerinde kurulu olduğundan, burada yaşayan halk uzun süre devam eden baskınlardan huzursuz olmuş, canlarından ve mallarından emin olamaz duruma gelmiştir.

Çarşamba'da yaşamanın gittikçe güçleşmesi üzerine ilk olarak Hıdır Ağa ve aşireti, 1579'da Buldan'ın şimdiki Güroluk Mahallesi'ne göç etmiştir. İlk caminin de Hıdır Ağa tarafından yaptırıldığı mahalleye, kurucusuna istinaden Hıdıroluk Mahallesi denmiştir (Buldan Belediyesi, 1998). Hıdır Ağa ile aynı sıralarda ya da ondan hemen sonra gelen Mehmet Ağa ve ona bağlı Alaca Aşireti, şimdiki Düzalan Mahallesi'ne yerleşmiştir. İlk mescit, aşiret tarafından yaptırıldığından mahalleye Alaca Mescit Mahallesi ismi verilmiştir.

Buldan'ın bulunduğu yere göç edenlerin huzura kavuştuğunu gören Çarşamba-i Lazıkiye'de kalan halk da zamanla bugünkü yere taşınmıştır. Bunları, Anadolu'dan

gelmekte olan Türk boyları takip etmiştir (Buldan Belediyesi, 1998). Abbas Ağa ve aşireti, şimdiki Çaybaşı Mahallesi'ne yerleşerek Abbas Mahallesi'ni kurmuşlardır. Yayladan gelen çay, mahalle içinden aktığından ismi sonradan değiştirilmiştir. İlyas Ağa ve ona bağlı Araplı Aşireti, şimdiki Kurtuluş Mahallesi'ne gelerek, Arap İlyas Mahallesi'ni kurmuşlardır. Uzun süre ilk kurulduğu isimleriyle anılan bu dört mahallenin isimleri, 1938'de değiştirilerek bugünkü şeklini almıştır.

Diğer aşiretlerden Saltuk Oğulları Aşireti, şimdiki Helvacılar Mahallesi'ne yerleşmiştir. Buldan'daki ilk helvayı yapıp sattıklarından oturdukları çevreye Helvacılar denilmiştir. Bu isim, günümüze kadar değişmeden ulaşmıştır. Bursa tarafından geldikleri anlaşılan Saltık Aşireti, Bursa Mahallesi'ni kurmuş ve o mevkii Küçük Bursa olarak anılmıştır. Buldan'ın idaresini padişah adına yürütmek için, 1730 yılları civarında İstanbul'dan gelen Bekir Ağa, şimdiki Yeşildere Mahallesi'ni mekan tutmuştur. 18. yüzyılın sonlarında Konya Karaman'dan gelen Türkmen Aşireti ise şimdiki Çarşı Mahallesi ile Yeşildere arasındaki sahaya yerleşmiştir.

Buldan'ın başlangıçta Yukarı Bucak, Aşağı Bucak, Öte Yaka olmak üzere üç mahalde kurulduğu da söylenmektedir. Bunlar, elde bir delil bulunmamasına rağmen konumlanışlarına göre sırasıyla; Buldan'ın da isminin kaynağı olan Buladan, Çağış ve Çarşamba köylerine karşılık gelmektedir. Bundan önce söz edilen aşiretlerin Öte Yaka denilen Çarşamba'dan göç ederek kurdukları mahalleler, Yukarı Bucak denilen Buladan'da konumlanmışlardır. Aşağı Bucak denilen Çağış'ın adı ise, 18. yüzyıldan başlayarak kayıtlarda görülmemekte, halkın buradan göçtüğü akla gelmektedir (Gökçe, 1994). Günümüzde birkaç ailenin oturduğu Çağış, Buldan'ın şehir mezarlığına yakın bir semti durumundadır.

Buldan'daki iskan ve ilk imar faaliyeti, Osmanlı kentleri hakkındaki temel bilgilerimizi doğrular niteliktedir: Kentin konut dokusunu, dini bir yapı (Buldan'da günümüzde de bazıları ayakta olan, kalın taş duvarlı camilerin 17. yüzyılda yapılmış olduğu tespit edilmektedir) çevresinde gelişmiş olan ve küçük cemaatlerin kurduğu mahalleler meydana getirmiştir. Her bir mahalle, içinde yaşayan kimselerin özellikleri bakımından homojen bir yapıya sahiptir. Göçmenler; aynı etnik kökene

(yukarıda anlatılan aşiret örnekleri), aynı din ve meslek koluna ait olma (Helvacılar örneği) gibi ortak nitelikler çerçevesinde gruplanarak mahalleleri kurmuşlardır. "Kentleşme" yeni mahallelerin oluşumu demektir. Farklı gruplara ait ve birbirlerine göre mesafeli olan mahallelerin aralarındaki serbest boşluklar, sonraki göçler ile dolmuş, böylece gittikçe sıkı ve karmaşık bir kent dokusu oluşmuş, kent fonksiyonları artmıştır (Cerasi, M., çev., 2001).

Buldan'ın yerleştiği arazi ormanlık olduğundan kurulan mahallelerin temelini oluşturan ilk konutlar, kesilen çamlardan ve toprak damlı olarak inşa edilmiştir. Bu evleri kışa hazırlamak için, sonbaharda damdaki toprak üzerine tuzlu su dökülür, silindir şeklindeki dam taşının yuvarlanmasıyla bu toprak sıkıştırılır ve su geçirmezliği artırılırdı (Avralıoğlu, 1997). Buldan'ın en eski mahallesi olan Güroluk Mahallesi'nde, yine eski mahallelerden bağ evlerinin bulunduğu tepeye yakın kurulmuş olan Morabitler, Helvacılar, Topdamı ve Aycılar mahallelerinde hala toprak damlı ev örneklerine rastlamak mümkündür. Yamacın üst kesimlerinde yer alan, dik sokakların ve meydanların bulunduğu bu bölgede özellikle Morabitler, Aycılar meydanları ve bunlara bağlı birçok yolda, özgün taş dokunun düzlüğe yaklaşan kesimlere oranla daha iyi korunmuş olduğu da gözlenmektedir (Batur, Ağır, Köşklük ve Öngül, 2003).

Nüfus bilgilerinden de oldukça büyük bir şehir olduğu anlaşılan Buldan'da 1889 yılında 18 mahalle, 1125 ev, hükümet konağı, telgraf ve postane, Ziraat Bankası, ortaokul (rüştiye), erkek ve kız öğrenci ilkokulu (mekteb-i iptidai), kütüphane, hapishane, sekiz cami, dokuz mescit, biri Kadiriye (Helvacılar Mahallesi'nde Hacı Ali (Akın) tarafından kurulan Kadiriye Tekkesi, mescit olarak restore edilmiş olup, günümüzde de aynı fonksiyonunu sürdürmektedir) ve üçü Uşşakiye olmak üzere dört tekke bulunduğu saptanmıştır (1307 Yılı Aydın Salnamesi'nden aktaran Avralıoğlu, 1997).

Buldan'ın 19. yüzyıl dokusu günümüze kadar ulaşmıştır (Şekil 3.57). Bunun çeşitli nedenleri vardır. Buldan'da yüzyıllardır süregelen bir gelenek olan dokumacılığın geleneksel konutlarda sürdürülüyor olması, evlerin sürekli olarak

içinde yaşanmasına bağlı olarak periyodik bakımlarının yapılması, diğer geleneksel yerleşimlerde olduğu gibi kentten dışarıya ekonomik kaygılarla yapılan göçlerin olmaması ve kentin terk edilmemesi, yeni yapılaşmanın Buldan'ın düzlük kısımlarında ve eski dokunun konumlandığı kayalık yamaçlardan çok uzakta gelişmesi en büyük nedenlerdir. Parselasyon düzenine bakıldığında, bazı parsellerin miras ya da yeni gelir kaynakları bulmak amacıyla bölünmüş oldukları gözlenmektedir. Bunun yanı sıra birden fazla parselin bir aile için birleştirilmiş olduğuna da tanık olunmaktadır.

Buldan'ın günümüze kadar ulaşan ve çoğunluğu 19. yüzyılın sonuna tarihlenen evleri literatürde "Türk Evi" olarak tabir edilen, Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliği altındaki Rumeli ve Anadolu'da, kendine özgü karakteristikleriyle yayılım gösteren ev tipidir. Tarih boyunca birkaç tipe ayrılarak gelişmiş, bölgelerin iklim koşullarına, çevre materyallerine ve geleneklerine uygun olarak biçimlenmiştir (Eldem, 1986a, 1986b).

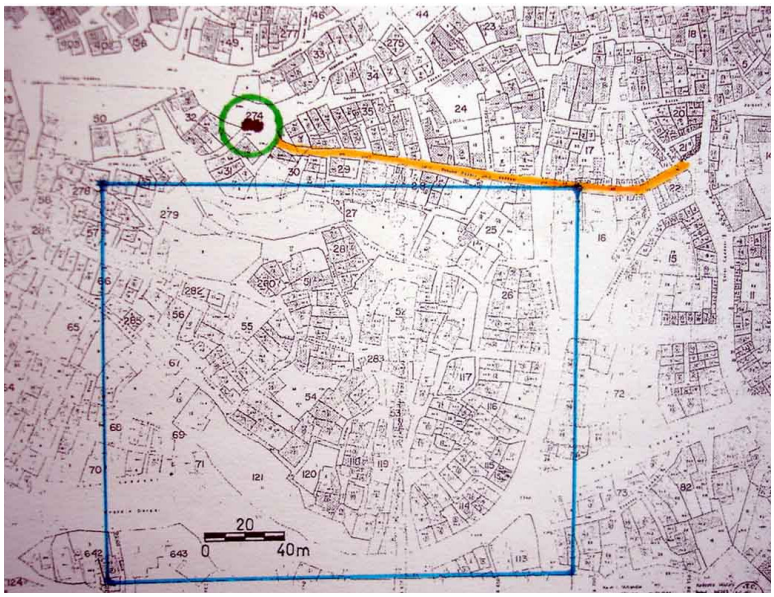

Şekil 3.57 Buldan kentsel dokusu (Buldan Foto Kıyak Arşivi)

Osmanlı kent dokusunun ve mimarisinin biçimlenmesinde önemli rol oynayan özel ve kamusal yaşamın özellikleri, Buldan'ı da şekillendirmiştir. Sürekli tekrarlayan öğelerin oluşturduğu, eklemlenme yöntemiyle büyüyen, spontane gelişen ve organik bir ürün olan Osmanlı kentleri, özel yaşamı temsil eden konut bölgesi, kamusal yaşamı temsil eden ticaret ve sosyo-kültürel etkinliklerin çevrelediği çarşı bölgesinden meydana gelmiştir. Buldan'da da konut bölgesinin yamacın yüksek kesimlerinde, çarşının ise bu bölgeden koparak daha aşağı kesimlerde konumlanması bilgilerimizi doğrulamaktadır.

TÜBA (Türkiye Bilimler Akademisi) tarafından da anıt fişiyle belgelenmiş olan büyük bir iplik yıkama çeşmesiyle son bulduğu için, geçmişte çok önemli bir aks olduğu doğrulanan ve adından da anlaşıldığı üzere eski çarşının pazaryeri durumundaki Dokuma Pazarı Caddesi (Şekil 3.58) ve Çarşı Caddesi üzerindeki yapılar, plansal açıdan daha önce söz edilen yapılardan farklı bir karakterdedir. Geçmişte en işlek akslar üzerinde konumlanmış bu yapıların alt katları dükkan olarak tasarlanmıştır. Bugün geldiğimiz noktada, alt kat özgün fonksiyonlarını yitiren bu yapıların zemin katlarındaki geniş açıklıklı ahşap kepenkler geçmişin izlerini günümüze taşımaktadır. Çarşı Cami, Zafer İlkokulu, hanlar, kahvehaneler ve yönetim binalarıyla eskiden kamusal yaşamın geçtiği canlı bir alan olan ve düzlük kesimde konumlanan çarşı çevresinde 19. yüzyıldan itibaren parsellerin değerlenip küçülerek, daha yakın yıllara tarihlenebilecek küçük boyutlu bir parselasyon düzenine geçildiği ve bu parseller üzerinde ticari yapıların öncelik kazandığı görülmektedir.

Cerasi, bu durumu şöyle açıklamaktadır: 19. yüzyılda özel mülkiyet hakkının elde edilmesinden sonra arazi fiyatları artmış, parseller küçülmüş ve kent sistemi çözülmeye başlamıştır. Parsel yüzölçümünün küçülmesi ile, konut mimarisi değişime uğramıştır. Çok dar parsellerde, alt katı dükkan, üst katı konut olan yapıların bulunduğu bazı ticaret sokakları oluşmuştur. Dolayısı ile çarşı ve konut bölgesi arasındaki işlevsel ayrım kırılmaya başlamıştır. Özetle; sosyal, ekonomik ve toplumsal koşulların değişimi ile birlikte, kamusal olarak nitelendirilen mekanlar da dönüşüme uğramıştır (Cerasi, M., çev., 2001).

Şekil 3.58 Sarı ile işaretli Dokuma Pazarı Caddesi, sonundaki iplik yıkama çeşmesi ve bitişiğindeki mavi çerçeveli tez kapsamında çalışılan odak alan

Buldan'da çarşı bölgesinde ve aşağısında gelişen konutların masif yapıları, saçaksız çatıları, süsleme özellikleri ile Batılı unsurlar taşıdıkları dikkati çekmektedir. İlk başta bu durum akla, konutlarda Rum nüfusun yaşamış olabileceği olasılığını getirse de, daha önce bahsedilen nüfus sayımları bunun aksini ispat etmektedir (Birinci Dünya Savaşı günlerini hatırlayan bazı Buldanlılar bile o zamanlarda Buldan'da sadece dört Rum ve bir Ermeni ailenin yaşadığını anlatmaktadır). Bu durumun 19. yüzyılın başlarında başkent ve büyük kentleri, yüzyıl sonlarına doğru taşrayı da saran Batılılaşma dalgasıyla, yeni nizamnameler ve imar konusunda yenilikler getiren belediye kanunları ile ilgisi olduğu açıktır. Yapıların yapım tarihleri ile Osmanlı'nın yeni imar teşkilatlanmasının çakışması da bu bilgiyi doğrulamaktadır.

Buldan'ın 16. yüzyılın sonlarından 19. yüzyılın sonuna kadar olan gelişimini şöyle özetlemek mümkündür: Buldan; Boladan, Çağış ve Çarşamba köylerinden oluşmuş olup, köylerden biri günümüzde Yukarı Bucak olarak bilinen yamaç semtte konumlanmış, mahallelerin kurulmasıyla zamanla yamaç bölgedeki bu yerleşim artmış ve düzlük alanlara doğru şehir gelişmiştir.

Yamaçlara belediye hizmetlerinin götürülmesindeki güçlükler sebebiyle Talat Tarakçı'nın belediye başkanlığı yaptığı dönemden (1926-30) itibaren şehrin düzlüğe inmesi yolundaki tedbirler arttırılmıştır. 1928'de eski çarşı bölgesinde Yukarı Park olarak bilinen park düzenlenmiştir. Şehrin doğu tarafından girişindeki düzlük yerde bulunan mezarlık kuzeydoğu yönünde şehrin dışına taşınmış, eski mezarlık alanı yerleşime açılmış ve burada 1936'da Tarakçı Parkı yahut Aşağı Park olarak bilinen park yapılmıştır (Avralıoğlu, 1997).

Şehirde Cumhuriyet'in ilk yıllarından başlayarak devam eden değişimin gözle görülen ilk belirtilerinden biri, toprak damlı evlerin neredeyse kalmamış olmasıdır. Erken Cumhuriyet döneminde, kayda değer mimari özellikleri olan yapılar yapılmıştır. Yoğun olarak Cumhuriyet Mahallesi'nde bulunan ve modern bir anlayışla tasarlanan bu yapıların ayrıntılarında, geleneksel Buldan evlerine yapılan göndermeler görülebilmektedir. İç mekanlarda; sofa olarak tanımlanabilecek geniş orta mekana çıkan ahşap merdivenler, oda yüklükleri ve ocaklar geleneksel Buldan evlerinin tasarım ilkelerinin tekrar edildiğini göstermektedir.

Yine şehrin Cumhuriyet dönemindeki yeni gelişim bölgesinde konumlanan ve şehrin düşman işgalinden kurtuluş tarihinden ismini alan 4 Eylül İlkokulu, Ulusal Mimarlık Akımı'nın etkisiyle inşa edilmiştir (Şekil 3.59).

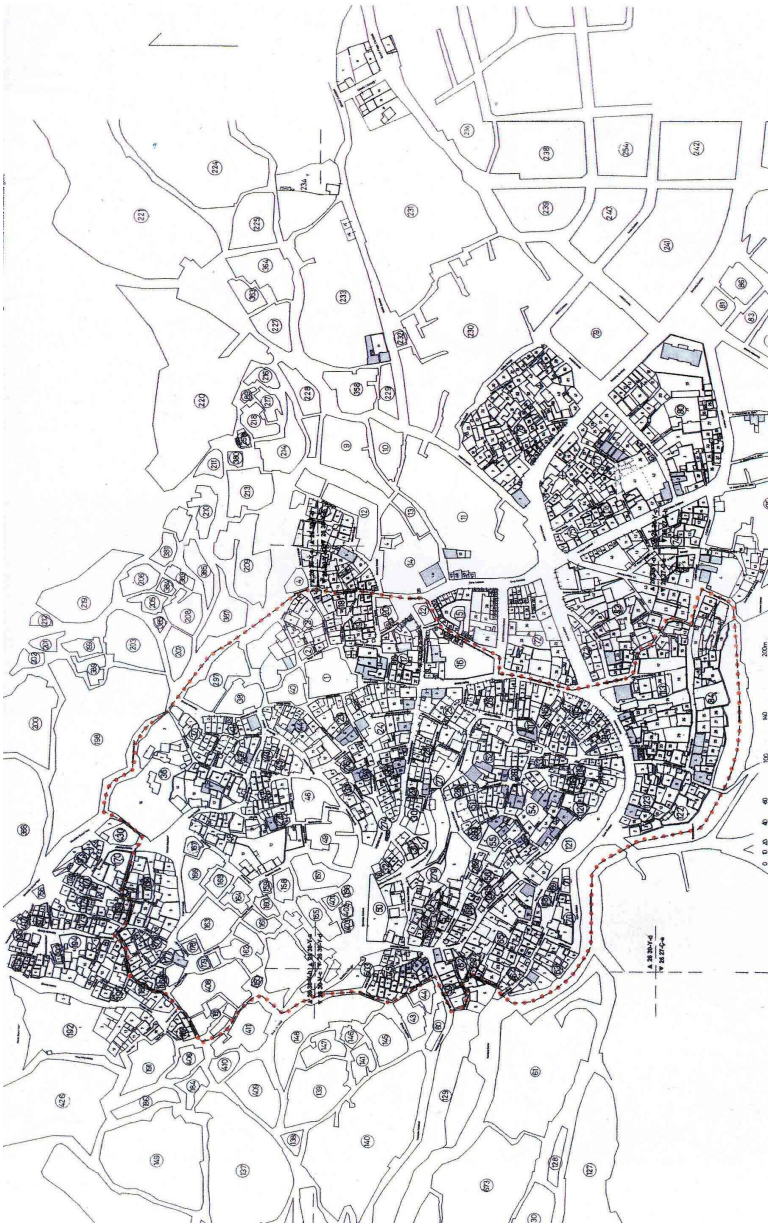

Şekil 3.59 4 Eylül İlkokulu (Buldan Foto Kıyak Arşivi)

Buldan'ın ilk fenni haritası 1937'de, imar planı 1948'de yapılmıştır (İller Bankası, 1949'dan aktaran Avralıoğlu, 1997). Dik açılı yeni imar düzeni ile Osmanlı'nın organik kent şemasının kesişimi Buldan'ın hava fotoğraflarında ve kadastro paftalarında net bir şekilde izlenmektedir (Şekil 3.60).

Şekil 3.60 Buldan hava fotoğrafı (Kırmızı leke TÜBA'nin çalışma alanını göstermektedir, Batur ve diğer., 2003)

Şekil 3.61 Buldan kentsel dokusu (Batur ve diğer., 2003)

Padişah ve beylere kaftan ve şal olacak kadar kaliteli kumaşları dokuyarak zenginleşen Buldan'da tipik bir Osmanlı kent dokusu oluşmuş (Şekil 3.61) ve özellikle 19. yüzyılda Osmanlı Evi'nin en güzel örnekleri inşa edilmiştir (Şekil 3.62). Salnamelerden 1889 yılında şehirde 1125 ev olduğu tespit edilmektedir (1307 Yılı Aydın Salnamesi'nden aktaran Avralıoğlu, 1997).

Sedat Hakkı Eldem'in tariflediği Türk Evi'nin son aşamasını temsil eden evler, Buldan'da yoğun olarak yamacın alt kesimlerinde konumlanmış Yalçınkaya Mahallesi'nde ve Yeşildere Mahallesi'nin Beyler Sokağı'nda yer almaktadır. Tarihi belgelere göre, Buldan'ın idaresini padişah adına yürütmek için İstanbul'dan 18. yüzyılın ortalarına doğru gelerek şimdiki Yeşildere Mahallesi'ni mekan tutmuş olan Bekir Ağa, burada konaklar yaptırmıştır. Halen bu semte Beyler Mevki, konaklara da bey konakları denmektedir. 16. yüzyılın sonlarından itibaren güvenlik kaygısı başta olmak üzere çeşitli nedenlerle yamacın en dik kesimlerinde toprak damlı basit evlerle oluşturulmaya başlanan yerleşmede Yalçınkaya Mahallesi ve Beyler Sokağı evleri, nitelikleri ve konumları ile kentin hangi yüzyıllarda, ne doğrultuda yayılıp geliştiğini ispatlar niteliktedir.

Günümüzde kentin en büyük trafik aksı olan ve yakın geçmişte açılan Aydın Caddesi'nin aşağı kesimindeki yeni çarşının kurulmasından sonra, canlılığını yitiren ve geçmişte olduğu kadar faal olmayan eski çarşının Yalçınkaya ve Beyler Sokağı'nın bulunduğu Yeşildere Mahallesi'ne yakın konumlanması, evlerin neden bu kadar geliştiği ve nitelikli olduğu konusunda sağlam ipuçları vermektedir. Bu bölgedeki evler, dokuma ticaretini elinde tutan, büyük Osmanlı kentlerinde bulunmuş, görmüş-geçirmiş erk sahibi kimseler tarafından yaptırılmış olmalıdır.

Şekil 3.62 Buldan, 19. yüzyıl başı (Eldem, bt)

Anadolu topografyası, geleneksel konut mimarisinin şekillenmesinde büyük rol oynamıştır. İç Ege'nin engebeli arazileriyle kaplı olduğundan Buldan da, arazi özellikleriyle uyumlu organik bir dokuya sahiptir.

Evlerin her biri, topografik yapının gereği olarak, yamaçlardan eteklere doğru, dengeli, birbirinden bağımsız, aynı zamanda bir kompozisyonun parçaları olarak yerleşmişlerdir. Anadolu'nun benzer topografik özelliklere sahip diğer kentlerinde olduğu gibi, yerleşmede temel kabul edilen ilkeler ışığında konumlanmışlardır. Çevre yapılara ve komşuya saygı esastır. Birbirlerinin görüşünü, güneşini, havasını kesmemektedirler (Şekil 3.63).

Şekil 3.63 Evlerin birbirlerine göre konumlanması

Buldan evleri (Köşklük, 2001) genelde iki katlı olup, alt kat servis, üst kat yaşama mekanlarından oluşmaktadır (Şekil 3.64). Alt katta yaşam, bahçede ya da avluda, üst katta ise, genellikle yarı açık ortak mekan olan sofada geçmektedir. Zemin katta, "haneyaltı" tabir edilen ve ismi "hane-altı" söyleyişinden gelen sağır depo mekanları bulunmaktadır. Bunun dışında, mutfak ve ıslak mekanlar da bu katta konumlanmıştır. Evlerin çoğunda zemin katta, avlu ve bahçe yer almaktadır. Giriş ise, sokaktan direkt

olarak eve ya da avluya olmaktadır. İkisinin aynı anda görüldüğü evler de bulunmaktadır. Zemin kat, genellikle doğal taş ya da toprak örtülüdür. Bu katta merdivenlerle üst kattaki sofaya ulaşılmaktadır. Üst kat, evin ana katıdır. Alt kat dışa kapalıyken, üst kat sofa ve pencerelerle görüşe açılmaktadır. Bu katta yaşam mekanları bulunmaktadır. Yaşam mekanlarının açıldığı sofa, çoğu örnekte zeminden dikmelerle taşınmaktadır.

Şekil 3.64 Geleneksel Buldan Evleri

Bütün odalar, sofaya açılmaktadır. Bu durum da sofaya, ortak eylem ve dolaşım alanı işlevini yüklemektedir. Sofanın şekli ve plan üzerindeki konumu, plan tipinin belirlenmesinde en önemli etkendir. Çoğu zaman yarı açık mekan olan sofa, bazı durumlarda sokağa, bazı durumlarda bahçeye ya da avluya yönelmiştir. Buldan'da en çok görülen plan tipi, dış sofalı plan tipidir (Şekil 3.65). Kentin engebeli bir arazi üzerinde kurulması, yamaçlardan ovaya doğru manzara hakimiyeti ve yönelim, bu plan tipini gerektirmiştir. İç sofalı örnekler de, az olmakla birlikte görülmektedir.

Şekil 3.65 Dış sofalı bir ev

Yaşam mekanlarının sofaya açıldığı üst kat, evin ana katıdır. Alt kat dışa kapalıyken, üst kat sofa ve pencerelerle, sofanın ayazlık ya da tahtalık denilen oturma bölümleriyle, ovaya yönelmektedir (Şekil 3.66). Sofalar, ahşap ya da güvenlik açısından demir parmaklıklarla ve Osmanlı kafesleriyle çevrilidir. Düşey yönde hareketli olan bu kafesler, dışarıdan içerisinin görünmesine engel olurken, aynı zamanda günün değişik saatlerinde, güneşin durumuna göre hareket ettirilerek güneş kontrolünü sağlamaktadır.

Hemen her evde, sofanın içine çıkan merdivenlerde, merdiven boşluğu ahşap bir kanatla kapatılarak, üst kat zemini yırtıksız bir bütün haline getirilmektedir. Bunun nedeni, üst katla alt katı gerektiğinde tamamıyla ayırmak ve özellikle gece güvenliğini sağlamaktır. Genellikle, kanat açık tutulmaktadır.

Şekil 3.66 Sofanın ovaya açıldığı "tahtalık" bölümü

Odaların plandaki konumu, Buldan'da da aynen Türk Evi'nde olduğu gibidir. Yalnız, köşk-baş oda sadece ağa evlerinde görülmektedir. Orta sınıf evlerde, odaların önem derecesi birbiriyle hemen hemen aynıdır. Özellikle hepsi sofadan ışık alan örneklerde, tamamıyla benzer niteliktedir. Odalar; oturma, yatma, yıkanma gibi ihtiyaçlara cevap veren bağımsız yaşama birimleri durumunda olup, işlevsellik ön plandadır.

Buldan'da özellikle odaların duvarları, dolap ve raflarla dolu olup, bunlar ihtiyaca göre; "yüklük, testilik, peşkirlik, lambalık, tembel deliği, çubukluk" gibi adlar almaktadır. Yüklüklerin iki tarafında "gözenek" denilen ve birtakım eşyaların konduğu süslü ahşap bölümler bulunmaktadır. Yüklüklerin içinde, tabanı çinko kaplanarak oluşturulan yıkanma yeri "gusulhane" olarak geçmektedir. Pencerelerin üzerindeki işlemeli raflara; "kaş, elmalık" gibi isimler verilmiştir. Bu raflar, tabak, bakır gibi eşyaları koymak için yapılmıştır. Tüm dolap ve rafların ahşap işçiliği derecesi, ev sahibinin ekonomik gücüyle doğru orantılıdır. Özellikle ağa ve bey evlerinde ahşap, adeta dantel gibi işlenmiştir. Böylece dolap ve raflar, işlevselliklerinin yanı sıra estetik bir öğe olarak da kullanılmıştır (Şekil 3.67).

Hemen hemen her evde, her odada ahşap ya da alçı bezemeli ocaklar bulunmaktadır (Şekil 3.67). Derinliği ortalama 50 cm, eni ise 130 cm'dir. Ocakların süsleme yoğunluğu, bulunduğu mekanın önemi ve ev sahibinin ekonomik gücüyle doğru orantılı olarak değişmektedir. Geçmişte ocaklar, yemek yapmak, ısınmak, abdest ve yıkanma suyunu ısıtmak amacıyla kullanılmıştır. Günümüzdeyse büyük oranda kullanım dışı kalmıştır. Özellikle sofadakilerin çoğu, kışın bacasından rüzgar ve soğuk geldiği için örülerek kapatılmaktadır. Sadece bahçedeki ocaklar, yemek yapmak, ekmek ve yufka pişirmek için özellikle yaz aylarında kullanılmaktadır.

Şekil 3.67 Odanın biçimlenmesi

Evlerde zemin kat ve ocağın bulunduğu beden duvarları genelde yığma taş, üst kat ise kerpiç veya tuğla dolgulu, üzeri sıvalı ya da metal saç kaplı ahşap karkastır. Buldan, kayalık bir zemin üzerine kurulu olduğundan, temel duvar derinliği, 80-100 cm olmaktadır. Açılan temel çukuruna, yöresel yapı malzemesi olan kayrak ya da kapak taşı döşenmekte ve üzerine de temel duvarı örülmektedir. Temel duvarında harç olarak, kara çamur kullanılmaktadır. Taşlar, birbirleriyle kilitli olarak örülmekte ve ahşap hatılla bağlanmaktadır. Temel duvarlarının yığma malzemesi, kırılmış dere taşı olup, kalınlığı genel olarak 80 cm, ocak duvarında ise, 120 cm'dir. Tüm

duvarlar, bu ilkelerle örüldükten sonra, zemin katın döşeme kirişleri yerleştirilmekte ve taşıyıcı beden duvarları örülmektedir. Zemin kat tabanı ise, ya kirişlerin üzeri ahşapla kaplanarak oluşturulmakta ya da kayrak taşı döşenmektedir. Sıkıştırılmış toprak olarak bırakılan örnekler de vardır.

Duvarlarda taş, tuğla, bağdadi ve hımış tekniği kullanılmaktadır. Buldan'da taşıyıcı beden duvarlarında genellikle bölgede kolaylıkla bulunabilen taş kullanılmaktadır. Taş duvar, kara çamurla örülmekte, 1.5-2 m'de bir ahşap hatılla bağlanmaktadır. Hatıllar, genelde toprak seviyesinde, kapı-pencere alt-üst seviyesinde, kat seviyesinde ve saçak altında atılmaktadır. Taş duvar yüzeyinin sıvanmadığı örnekler bulunmaktadır. Sıvandığı durumlarda ise malzeme olarak, samanlı kara çamur ya da kireç ve kıtık kullanılmaktadır. Duvarların kalınlığı 50 cm'den 70 cm'ye kadar değişmektedir.

Tuğla, zemin katta ve dış duvarlarda kullanılmaktadır. Kalınlığı, 23-35 cm arasındadır. Genellikle dış yüzeyi sıvanmadan bırakılmaktadır.

Bağdadi duvar tekniği, genellikle birinci katın bölme duvarlarında; hımış tekniği ise, yapının cephesinde kullanılmaktadır. Bağdadi çıtalar, genellikle 1 cm kalınlıkta ve 2-3 cm genişliktedirler. Sıvayı tutmak üzere çakılmaktadırlar. Bu duvarlar, ortalama 15 cm kalınlıktadır. Hımış duvar ise, dikme ve payandalardan meydana gelen ahşap çatkı arasına, kerpiç ya da tuğla doldurmak suretiyle yapılmaktadır. Duvar, içten ve dıştan, topraklı veya kireçli sıva ile sıvanmaktadır. Sıvasız bırakılan örneklere de rastlanılmaktadır.

Buldan'da cephede ahşap konstrüksiyonun üzerinin metal saç ile kaplanması, yöresel özelliklerden biridir (Şekil 3.68). Saç, ahşabı korumak için itina ile kaplanmakta, dantel gibi desenli kesilerek, kat seviyesinde, saçakta, çıkma ve cumbalarda bordür yapılmaktadır.

Şekil 3.68 Cephede saç kullanımı

Tüm doğramalarda Buldan'ın ormanlık alanlarından getirilen ahşap kullanılmıştır. Özellikle çam tercih edilmiştir.

Buldan'da genellikle çift kanatlı ve giyotin pencereler kullanılmıştır. Pencere çerçeveleri oldukça ince kesitli olup, 25/50 mm'dir. Ahşap çerçeve, pencerenin, parmaklığın ve kepengin kasası işlevini görmektedir. Pencerelerin iç mekanda yerden yüksekliği, dışarıyı kolayca görmeyi sağlayacak şekildedir. Yine çift kanatlı pencerelerde ara kayıtlar, oturduğu yerden dışarıyı izleyen kişinin görüşünü kesmeyecek şekilde atılmıştır.

Buldan evlerinde iç kapılar, tek ve çift kanatlıdır. Yüksekliği 200-240 cm, eni ise, maksimum 90 cm'dir. Hepsinde, kapı kasası genişliğinde ve yüksekliği 6-8 cm olan eşik vardır. Orta sınıf evlerde kapılar, ince uzun ahşap elemanların yan yana getirilmesi ile oluşurken, ağa ve bey evlerinde detaylandığı görülmektedir. Bu kapılar, küçük parçalardan, aynalı ve geçmeli olarak yapılmıştır. Çok güzel örnekleri vardır. Kapıların sofaya bakan yüzleri çok işlemeli iken, diğer yüzü kaba bırakılmıştır.

Dış kapılar genellikle çift kanatlı olup, yüksekliği 210-280 cm, genişliği ise, tek kanat için 80 cm'dir. Ahşap kapılar yaygın olup, demir örnekler de vardır. Demir olanlar oldukça detaylı ve süslüdür. Avlu ve bahçe kapılarında özellikle ahşap kullanılmıştır. Dış kapılarda çok ilginç detaylı kapı kilitleri yer almaktadır.

Çatılar, beşik ya da kırma olup, alaturka kiremit ile kaplıdır. Çok eski örneklerde üst örtü, toprak damdır. Eğimli bir araziye sahip olduğundan yüksek yerlerden, Buldan'ın bozulmamış ve özgün çatı örtüsünü görmek mümkündür (Şekil 3.69).

Şekil 3.69 Buldan'da üst örtü biçimlenmesi

Buldan'ın kendine has bir diğer özelliği, bacalarıdır. Kare ya da dairesel kesitli bacalardan özellikle ikincisi çok ilginçtir. Bacaların çevresinde, tuğladan kedi merdiveni şeklinde bir etek dönmektedir. Halk, bunun yağmur suyuna karşı bir önlem olduğunu ifade etmektedir.

3.3.4 Koruma Amaçlı Geleneksel Üretim – Geleneksel Mimari İlişkisi

Buldan'da geleneksel bir sanat olan dokumacılıkla, yine geleneksel mimarlık ürünlerimiz olan bu evleri birbirinden ayrı düşünmek imkansızdır. Geçimini yüzyıllardır dokumacılıkla sağlayan kentte bu olgu, mimariyi de büyük ölçüde şekillendirmiştir.

Buldan dokumacılığı, ortaya çıktığı ilk zamanlardan günümüze kadar, ev-işlik birlikteliği ilkesine göre sürdürülmektedir. Temel geçim kaynağı olan dokumacılığın devam ettiği evler adeta bir dokuma merkezi görünümündedir. Dokumacılar ilçe dışına pek çıkmadan, evlerinde tezgah başında, işin niteliğinden dolayı günde yirmi saate yakın çalışmaktadırlar.

Evin kat adetlerine bağlı olarak, üretim ve yaşam mekanlarının konumlanışı değişmektedir. Tek katlı evlerde, üretim ve yaşam iç içedir. İki ve daha fazla katlı yapılarda ise, üretim genelde alt katta, tek bir odada veya alt katın tamamında "haneyaltı" tabir edilen, üst kattaki odaların-hanelerin altında konumlanan sağır servis mekanlarında gerçekleştirilmektedir. Tek katın hepsinin kullanıldığı durumlarda, çözgü, sargı, dokuma, kenar dikişleri, nakış işleme ve paketleme işleri bir arada koordine edilmektedir.

İşlik olarak, mekansal anlamda daha çok, yapının içi kullanılmakta, avlu kullanımı söz konusu olmamaktadır. Yalnız zengin evlerinde, tezgah odasının yeri değişmektedir. Orta sınıf evlerde genelde evin içinde konumlanan bu oda, ağa ve bey evlerinde avluda ya da bahçenin bir köşesinde, ayrı ve bağımsız bir mekan olarak yerini almaktadır.

Buldan'da dokumacılar tezgahlarını, halı, kilim dokumacılığının yapıldığı Kula'daki gibi avluya çıkaramamaktadırlar. Bunun nedeni, belirli bir nemlilik düzeyinde tutulmadığı taktirde, ipliklerin kuruması, gerginleşip çabuk kopmasına bağlı olarak tezgahın, rutubet düzeyi yüksek bir ortamda kurulması gerekliliğidir.

Avlu, dokumacılıkla ilgili olarak, boya-kurutma işlemlerinde kullanılmaktadır. Çoğu avluda, iplik yıkama çeşmesi ve yalağı bulunmaktadır.

Buldan'da dokumacılığın evin bir bölümünde gerçekleştirilmesi, sadece mekansal bir olgu değildir. Aile emeğinin daha fazla kullanılması, her yaş grubundaki bireyin kendine göre yapabileceği işlerin olması, mekansal bir olgunun sosyal yansımalarıdır. Aile, ev-işlik birlikteliğinin avantajlarını tam olarak kullanabilmekte ve bu avantajlar sayesinde işin devamı getirilebilmektedir (Şekil 3.70).

Şekil 3.70 Ev-işlik-aile birlikteliği

Ne var ki, dünyada ve ülkemizde yeni dokuma teknolojilerinin ortaya çıkışı ve gün geçtikçe artan mekanizasyon, üretimde değişen organizasyon, üretim ilişkilerinin yeniden yapılanması, fason üretimin artması, üretim ölçeğinin değişmesi, tüketimdeki değişmeler, Buldan'da da üretim süreçlerinde dönüşümlerin yaşanmasına neden olmuştur.

Avrupa'nın 19. yüzyıl ortalarında hızlı bir sanayileşme sürecine girip dokumacılıkta seri imalata geçmesi ve artan dokuma imalatı için yurdumuzda da pazar aramaya başlaması, 20. yüzyılın başlarında yaşanan Balkan Savaşı ve arkasından gelen I. Dünya Savaşı'nın memleketin birçok ustalarının askere

alınmasını gerektirmesi gibi sebeplerle dokumacılık, Buldan ve yöresinde gerilemiştir.

1938'de II. Dünya Savaşı sırasında sanayileşme yavaşlamış, harp sebebiyle ithalatın zorlaşması ve yerli mensucat fabrikalarının talebi karşılayamaması sonucu, el dokumacıları piyasada aranır olmuş ve Buldan ekonomisi, tekrar parlak bir dönem yaşamıştır.

1950'den sonra ise güdülen iktisadi politikayla, sanayi alanı özel sektöre çekici kılınmaya çalışılmıştır. Bilindiği gibi, 1962'den başlayarak yurdumuzda planlı kalkınma dönemine girilmiştir. Kalkınma planlarında, sanayi mamulleri ve bu arada dokuma ürünleri ihracatının geliştirilmesine önem verilmiştir.

Dokumacılık dalında, başta İstanbul olmak üzere, bazı büyük merkezlerde büyük ve orta boy fabrikalar kurulurken, son zamanlarda Buldan içinde de, orta boy bazı dokuma fabrikalarının imalata başladıkları görülmektedir. Ayrıca Buldan'ın ev çapında yürütülen küçük dokumacılık işletmeleri ve kooperatifleri de varlıklarını sürdüregelmişlerdir. Bunda, küçük işletmelerin gelişmeleri izleyerek, el tezgahlarını otomatik ve jakarlı makinelerle değiştirmelerinin rolü büyüktür (Avralıoğlu, 1997).

Özetle Buldan'da el ile çekme, tefe ve el ile atılan mekik ile başlayan dokumacılık, Cumhuriyet'in ilanından sonra, el tezgahları ile devam etmiştir (Şekil 3.71). Bu dönemde el tezgahlarının sayısı 4000'e kadar ulaşmıştır. 1950'den sonrası makineleşme dönemidir. Özellikle, 1978'den sonra, el tezgahlarının sayısında giderek azalma olmuştur. O yıllarda, 200 motorlu tezgahın yanı sıra, 500 el tezgahı çalışırken, günümüzde el tezgahlarının sayısı iyice düşmüştür.

Günümüzde, Buldan'da el dokumacılığı yapan kişi sayısı 20-25'e kadar düşmüştür. Buna karşın, ilçe merkezinde, 4000'e yakın motorlu tezgah ile 4250 adet işleme makinesi faaliyet halindedir. Buldan'ın bacasız sanayisi dokumacılık, şimdi hemen her evde, gürültülü ve dev makinelerle işlemektedir (Buldan Belediyesi).

Şekil 3.71 Geleneksel el tezgahı

Buldan'la ilgili olarak yapılan kapsamlı bir sosyolojik araştırmaya göre; ilçede motorlu tezgahların yaygınlaşması, hızlı üretim artışı, ulusal pazarla ve dünya ekonomisiyle giderek artan bütünleşme, ilçenin toplumsal ve mekansal yapısını önemli ölçüde değiştirmiştir (Ayata, 1988).

İplik ticareti yapan, bez ve havlu gibi iki temel ürünün pazarlanmasında büyük rol oynayan ve yüzlerce motorlu tezgah sahibine fason iş vererek istihdam eden bir tüccar-imalatçı tabakasının ortaya çıkması, toplumsal farklılaşma sürecinin hemen göze çarpan boyutlarından biridir. Kimi bağımsız fason çalışan, gelişmiş motorlu tezgah sahipleri, küçük çaplı ip ve tekstil ürünleri tüccarları ilçenin yeni orta tabakasını teşkil etmektedir. Çok yakın zamana kadar ilçenin yaygın orta tabakasını oluşturan el dokumacıları ve ilkel motorlu tezgah sahipleri ise kasabanın alt tabakasının bir parçası olmuştur.

Buldan'da eskiden evlerde geleneksel el tezgahları kullanılır, tezgahlar küçük olduğu için, sadece bir oda bile üretim için yeterli olurdu. Dokumacılığın yapıldığı evler, mekansal anlamda buna uygun idi.

Günümüzde ise, gelişen teknolojiyle birlikte mekanizasyona geçilmiş, tezgahlar da gelişmiş ve büyümüştür (Şekil 3.72). Piyasa ortamında rekabetin artması da, farklı

işleri yapan birkaç tezgahın aynı anda eve girmesini gerektirmiştir. Modern hayatın ve tezgahlardaki modernizasyonun gereği olarak, günlük yaşantıda geçmiştekine göre değişikliklerin olması ve geleneksel konutların tüm bu değişime cevap verememesi, kullanıcıların konutları ihtiyaçları doğrultusunda tekrar düzenlemelerine neden olmuştur.

Şekil 3.72 Modern tezgahlar

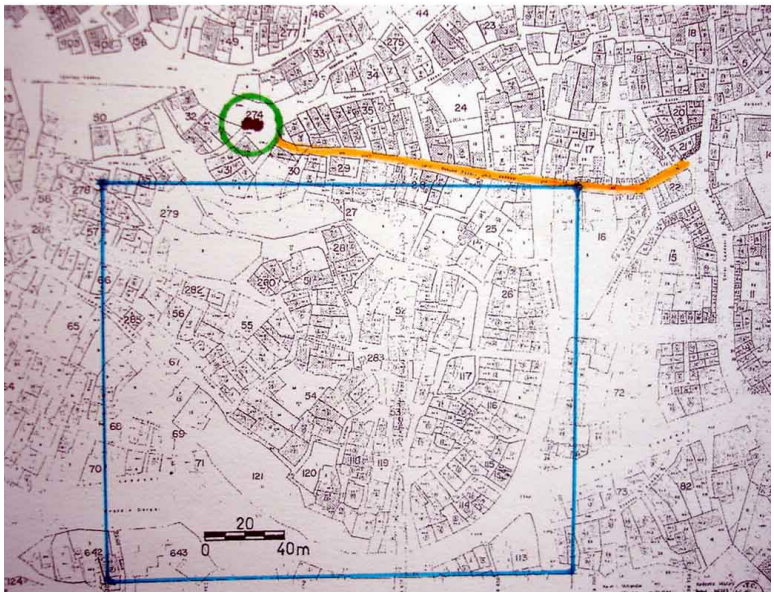
Özellikle büyük modern tezgahları sığdırabilmek için, zemin katlarda haneyaltı mekanları arasındaki duvarlar kaldırılarak daha büyük mekanlar elde edilmektedir. Bu da, yapının hem planını, hem de strüktür dengesini olumsuz yönde etkilemektedir. Ayrıca tezgahlar yüksek olduğundan, zemin kat tavan yüksekliğinin az olduğu konut örneklerinde, ara döşeme delinmek suretiyle tezgah mekana sokulmaktadır. Bu da tezgahın üstündeki odanın işlev dışı kalmasına neden olmaktadır. Yine sıklıkla rastlanılan bir diğer durum, avlu ve bahçelerin duvarla çevrilerek tezgah atölyeleri haline getirilmesidir.

Zemin katın neredeyse tamamının atölye olarak kullanılması ve bunun sonucu olarak artan mekan gereksinimi, özellikle küçük konutlarda, üst kattaki sofanın bölünerek yeni mekanlar oluşturulmasına neden olmuştur. Zemin katta olması gereken işlevler, mekan darlığı nedeniyle üst kata taşınmıştır.

Mekansal anlamda yaşanan en büyük değişme ise, evlerini dönüştüremeyen dokumacıların atölyelerini evlerinden ayırarak yeni sanayi sitesine taşımalarıdır.

3.3.5 Katalog Çalışması

Buldan'da geleneksel üretim – geleneksel mimari ilişkisini kurabilmek için 26 geleneksel evi içeren bir katalog çalışması yapılmıştır. Bunun için odak bir çalışma alanı seçilmiştir (Şekil 3.73). Seçilen alan Buldan'ın genel topografik yapısıyla uyumlu, organik bir dokuya sahiptir ve büyük ölçüde özgün dokusunu korumaktadır.

Şekil 3.73 Sarı ile işaretli Dokuma Pazarı Caddesi, sonundaki iplik yıkama çeşmesi ve bitişiğindeki mavi çerçeveli katalog çalışması yapılan odak alan

Seçilen alanda yapı adaları minimum bir, maksimum 17 parsele bölünmüştür. Tek parselli iki ada dışındaki adalarda yapılar, bitişik nizamda konumlanmışlardır. Alanın odak noktasında, bir cami (Yalçınkaya Camii) ve tatlı su akan bir çeşme gibi sosyal amaçlı iki yapının yer aldığı küçük bir meydan bulunmaktadır (Şekil 3.74).

Yapıların büyük çoğunluğu, iki veya üç katlı olup, zemin katları ve ocağın bulunduğu beden duvarları yığma taş, üst katları ise, kerpiç veya tuğla dolgulu, üzeri sıvalı ya da sıklıkla görülen metal saç kaplı ahşap karkastır. Evlerin zemin katta sokak eğrisine uyarak yükseldiği dışa kapalı; üst katlarda çıkmalarla zenginleşerek dış dünyayla bağlantı kurduğu bir yapısı vardır. Çoğu avlulu ya da bahçelidir ve geçim kaynağı dokumacılıktır.

Şekil 3.74 Katalog için çalışılan alanda yer alan meydan

Alandaki geleneksel yerleşmenin istisnalar dışında homojen bir görüntüsü vardır. Konutlar, ağa ve bey evleri hariç, ailelerin ekonomik durumuna göre kütlesel bir ayrıcalık göstermemektedir.

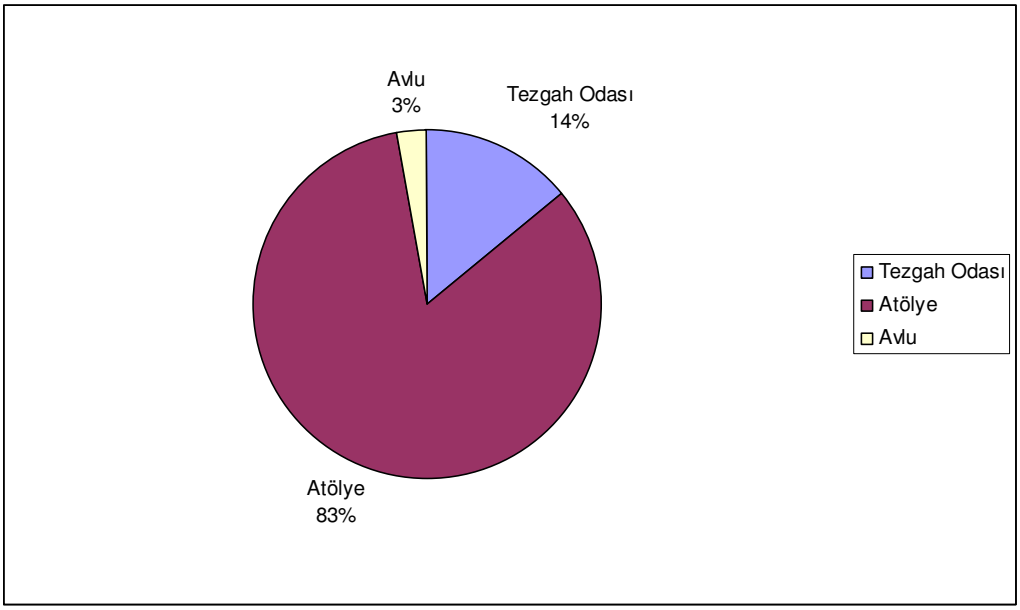
Katalog çalışması yapılan evlerde dokumacılık olgusu mekan, araç ve ürün olmak üzere, üç ana başlık altında incelenmiş ve bir tablo oluşturulmuştur. Bu tablodan aşağıdaki alt tablolar elde edilmiş ve herbirinin grafikleri hazırlanarak istatistiki bağlamda yorumlanmıştır.

Bu 26 ev üzerinden Buldan için genel bir okuma yapılmaya çalışılmış ve koruma konusunda ne yapılması ve yapılmaması gerektiği tartışılmıştır.

Yapılan katalog ve tablo çalışmasına (Katalog ve tablo, ekte yer almaktadır) göre:

İşlik mekanının niteliği:

Tezgah Odası	Atölye	Avlu
5	29	1

Şekil 3.75 Mekan-Nitelik (35 adet işlik bazında)

26 evde 35 tip dokuma mekanı tespit edilmiştir. Bu mekanlar tezgah odası, atölye ve avlu mekanlarıdır. Burada tezgah odası ve atölye ayrımına dikkat çekmek gerekmektedir.

Tezgah odası, geleneksel el tezgahının yer aldığı mekandır. Bu oda, yazın ve kışın oturulan odadır. Mekana, yerine göre tezgahın içine oturtulduğu bir çukur kazılmaktadır. Bu çukur sayesinde tezgahın daha rahat kullanılabilmesi mümkün olmaktadır. Halk arasında bu tip tezgahlara "çukurlu tezgah", çukursuz olanlara ise "kurma tezgah" denmektedir. Geçmişte tezgah üst kata kurulacaksa "kurma", alt kata kurulacaksa "çukurlu" olması tercih edilmiştir.

Modern tezgahlar kullanılmaya başlandıktan sonra, bu tip tezgahların konulduğu mekan "atölye" olarak anılmaya başlanmıştır. Tezgah odasında aynı zamanda yaşanırken, atölye mekanı tamamen bir işlik durumundadır. Çünkü modern

tezgahlar, gürültülü çalışmaları ve yarattığı kirlilik yüzünden (yağ akıtma gibi) buna imkan vermemektedir.

Burada söz edilen avlu ise, geçmişte yapılan geleneksel dokumacılıkla ilgili, iplik yıkama ve boyama gibi mekanları içerdiği için tabloda yer almaktadır.

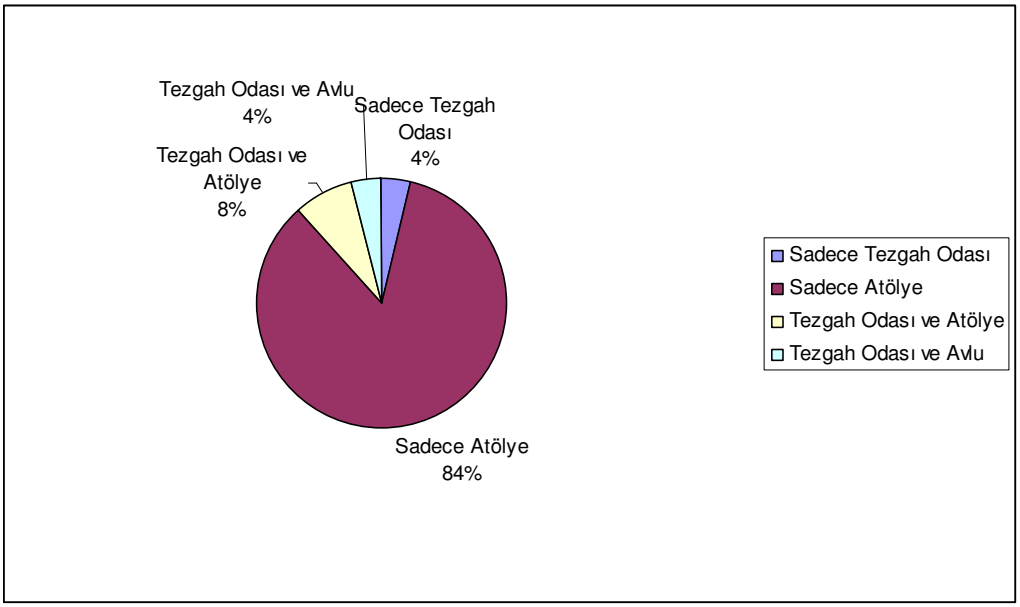
Dokuma mekanları nitelik olarak değerlendirildiğinde, % 83 oranıyla modern tezgahların yer aldığı atölye mekanı başta gelmektedir. Daha önce de söz edildiği gibi, el tezgahları tarihsel süreçte yerlerini modern tezgahlara bırakmıştır. Modern tezgahların artmasıyla da yaşama mekanından ayrılan atölye mekanları oluşmuş ve yaygınlaşmıştır. Evlerde el tezgahlarının konulduğu tezgah odalarının yerlerini, modern tezgahların bulunduğu atölyeler almıştır. Bununla birlikte, günümüzde el ürünlerine artan ilgi ile birlikte el tezgahları tekrar önem kazanmaya başlamıştır.

Yine 26 ev dokuma mekanının niteliği açısından bir başka bağlamda değerlendirilmiştir. Buna göre içinde sadece tezgah odası yer alan bir (Katalog 11); sadece atölye yer alan yirmiiki; hem tezgah odası, hem atölye yer alan iki (Katalog 5, 10); tezgah odası ve avlu yer alan bir ev tespit edilmiştir (Katalog 7). Sadece atölye içeren evlerin beş tanesi iki atölyelidir (Katalog 8, 14, 15, 16, 19). Hem tezgah odası, hem de dokuma amaçlı avlu kullanımı içeren evde iki tezgah odası tespit edilmiştir (Katalog 7).

Bu sonuçları şöyle değerlendirmek mümkündür. Seçilen odak alanda ele alınan 26 yapı içinde bir evde sadece tezgah odası yer almakta, geçmişte olduğu gibi geleneksel el üretimi devam etmekte, buna karşın yirmi iki evde atölye mekanları bulunmaktadır. Bu da bir kere daha, modern dokuma üretiminin konutlarda ne kadar hakim olduğunu göstermektedir. Sadece atölye içeren bu yirmi iki evin beş tanesinde ise, iki atölye mekanı görülmesi, evlerin neredeyse bir fabrika gibi çalıştığının göstergesidir. Piyasadaki rekabet, evlerde ikinci bir atölye mekanı oluşturmayı gerekli kılmıştır. Sadece tezgah odası ve sadece atölye barındıran bu evler dışında, hem tezgah odası, hem de atölye barındıran iki evin olması da, bazı üreticilerin bir taraftan seri üretime atölyelerinde devam ettiklerini, diğer taraftan son yıllarda el

ürünlerine verilen kıymetin artmasıyla birlikte evlerinde aynı zamanda tezgah odalarını muhafaza ettiklerini ya da yeniden oluşturduklarını göstermektedir. Evlerin içinde sadece bir evde tezgah odası ve avluya aynı anda rastlanmakla birlikte, avlu dokuma ile ilgili olarak fonksiyonsuzdur. Günümüzde el tezgahlarında bile genellikle hazır boyanmış ipliğin tercih edilmesi nedeniyle, tüm dokuma üretim donatıları mevcut olsa da, avlu geçmişteki dokuma üretimi ile ilgi fonksiyonunu (iplik yıkama, boyama, kurutma gibi) sürdürememektedir.

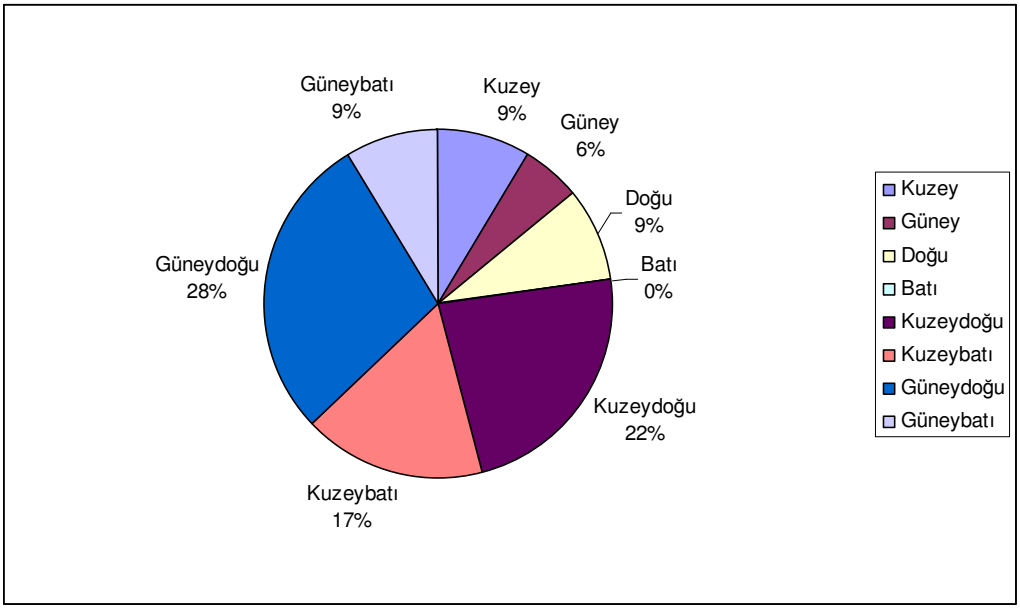
Sadece Tezgah Odası	Sadece Atölye	Tezgah Odası ve Atölye	Tezgah Odası ve Avlu
1	22	2	1

Şekil 3.76 Mekan-Nitelik (26 ev bazında)

İşlik mekanının konumu:

Kuzey	Güney	Doğu	Batı	Kuzeydoğu	Kuzeybatı	Güneydoğu	Güneybatı
3	2	3	0	8	6	10	3

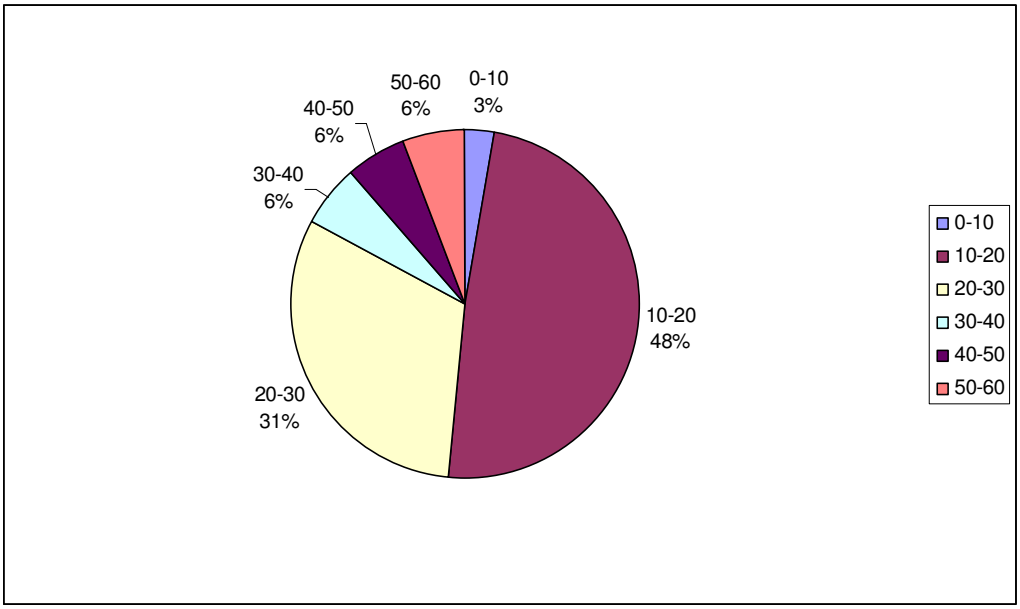

Şekil 3.77 Mekan-Konum (35 adet işlik bazında)

İşlik mekanlarının % 28 oranıyla güneydoğuda konumlandığı tespit edilmiştir. Burada işlik mekanı ile, tezgah odası, atölye ve avlu kastedilmektedir. İşlik mekanlarının konum tespiti çalışmasında amaç, bilinçli bir yön tercihinin olup olmadığının saptanmasıdır. Alanda yapılan çalışmalarda bir yön eğilimi baskın olarak hissedilmemiş olsa da, sayısal olarak da bu durum ortaya konulmaya çalışılmıştır. 26 evde toplam 35 adet işlik bazında yapılan çalışmada, işlik mekanlarının ağırlıklı olarak sırayla güneydoğu, kuzeydoğu ve kuzeybatı yönlerinde konumlandıkları saptanmıştır. Bu da işlik mekanlarının konumlanmasında bilinçli bir seçim yerine, rastlantısal bir durumun hakim olduğunu göstermektedir. Söz konusu 35 mekanın 29 tanesini atölye mekanlarının oluşturduğu düşünülecek olursa, bu sonuç çok normal görünmektedir. Çünkü evde atölye mekanları oluşturulurken, ideal yönden çok, evin modern tezgahları bünyesinde barındırabilecek en uygun koşullara (uygun alan, hacim gibi) sahip mekanları seçilmeye çalışılmaktadır.

İşlik mekanının alanı:

0-10 m²	10-20 m²	20-30 m²	30-40 m²	40-50 m²	50-60 m²
1	17	11	2	2	2

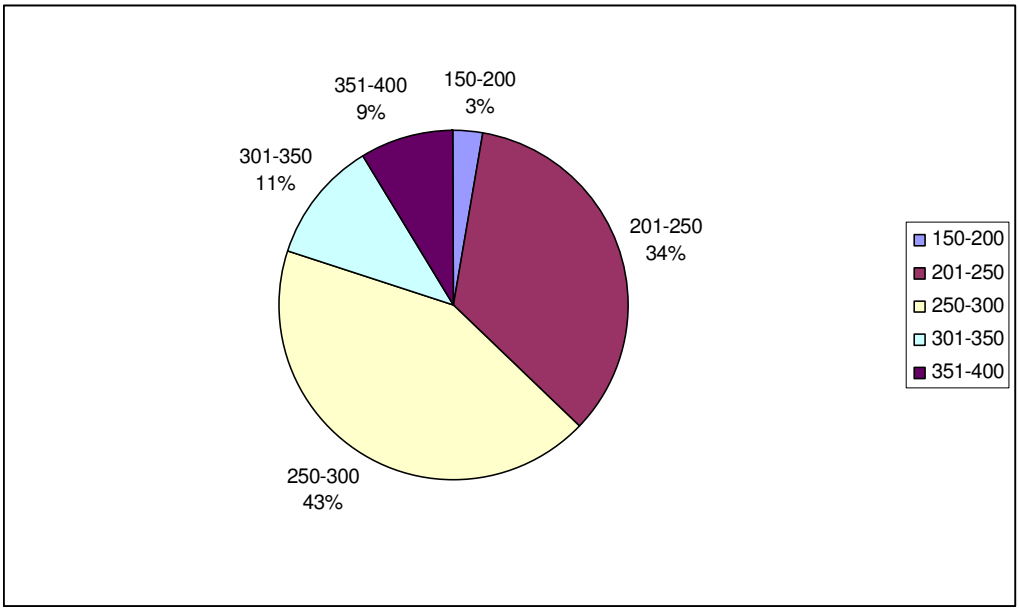

Şekil 3.78 Mekan-Alan (m²) (35 adet işlik bazında)

Dokumacılıkla ilgili mekanlar 60 m²'ye kadar onarlı dilimler olmak üzere, altı kategoride incelendiğinde, % 48 oranıyla on ile yirmi m² arası alana sahip oldukları tespit edilmiştir. En büyük işlik mekanı 58,56 m² (Katalog 19), en küçüğü ise 7 m²'dir (Katalog 13). Geleneksel konutlarda ortalama mekan büyüklüğü on ile yirmi m² arası olup, Buldan'da da üretim eylemi ortalama büyüklükteki bir mekanda gerçekleşmektedir. Bu da, hemen hemen 26 evin yarısına yakınında, evin bir mekanının böylesi bir eylemi, alan bazında çok fazla dönüşmeden karşılayabildiğini göstermektedir. Söz konusu iki uç örneğin ilkinde (Katalog 19), haneyaltı adı verilen ve üst kattaki odaların tam izdüşümünde yer alan, odunluk, depo gibi işlevlerle kullanılan mekanın tamamı iki jakarlı, bir armürlü tezgah, bir bobin ve bir masır makinasını içeren büyük bir atölyeye dönüştürülmüştür. Diğer örnekte ise (Katalog 13), işlik mekanı sadece havlu kenarı dikimi ile ilgili olarak dikiş makinasının yer aldığı bir üretim mekanı durumunda olup, 7 m² böyle bir eylemi karşılayabilmektedir.

İşlik mekanının yüksekliği:

150-200 cm	201-250 cm	251-300 cm	301-350 cm	351-400 cm
1	12	15	4	3

Şekil 3.79 Mekan-Yükseklik (cm) (34 adet işlik bazında, avlu dahil değil)

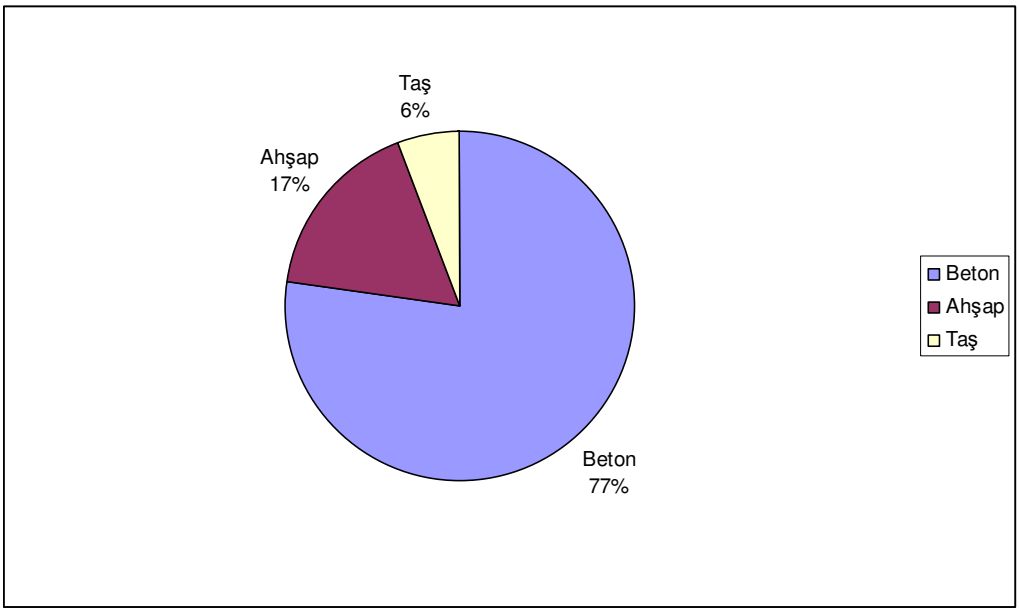
Şekil 3.80 Tezgahın işliğe sığdırılabilmesi için döşemenin kesilmesi

İşlik mekanları içinde % 43 oranıyla 251 ile 300 cm arası yüksekliğin yaygın olduğu tespit edilmiştir. Modern tezgahlar yüksek olduğundan, zemin kat tavan yüksekliğinin az olduğu ev örneklerinde, ara döşeme delinmek suretiyle tezgah mekana sokulmaktadır (Şekil 3.80). Bu da tezgahın üstündeki odanın işlev dışı kalmasına neden olmaktadır (Katalog 4).

Geleneksel ev yapısal anlamda hiçbir değişikliğe uğramadan el tezgahları ile bütünleşebilecek esneklikte iken, günümüzde kullanılan modern tezgahlar evi özellikle strüktürel anlamda değişime zorlamaktadır.

İşlik mekanının taban, tavan, duvar malzemesi:

Beton	Ahşap	Taş
27	6	2

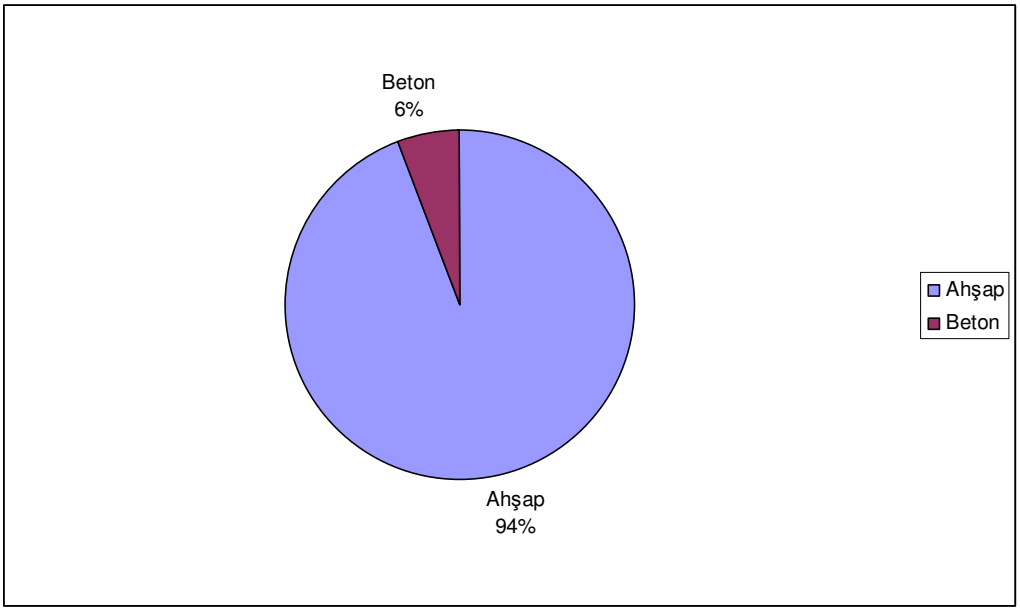

Şekil 3.81 Mekan-Taban (35 adet işlik bazında)

Taban malzemesi olarak % 77'lik bir oranla betonun yaygın olduğu gözlenmiştir. Bu durum, incelenen evlerde atölyelerin yaygın olmasıyla açıklanabilir. Atölyelerde, ağır dokuma tezgahlarına sağlam bir zemin oluşturması, tezgahın darbelerini alabilmesi, tezgahın yağ akıtmasına karşı daha uygun olması gibi nedenlerle, beton zemin kullanımı yaygındır. Taş zemin tespit edilen iki mekan, tezgah odası ve avlu

mekanlarını içeren Katolog 7'dir. Ahşap döşeme de yine, tezgah odalarında tespit edilmiştir (Katalog 5, 7, 10, 11, 16, 21).

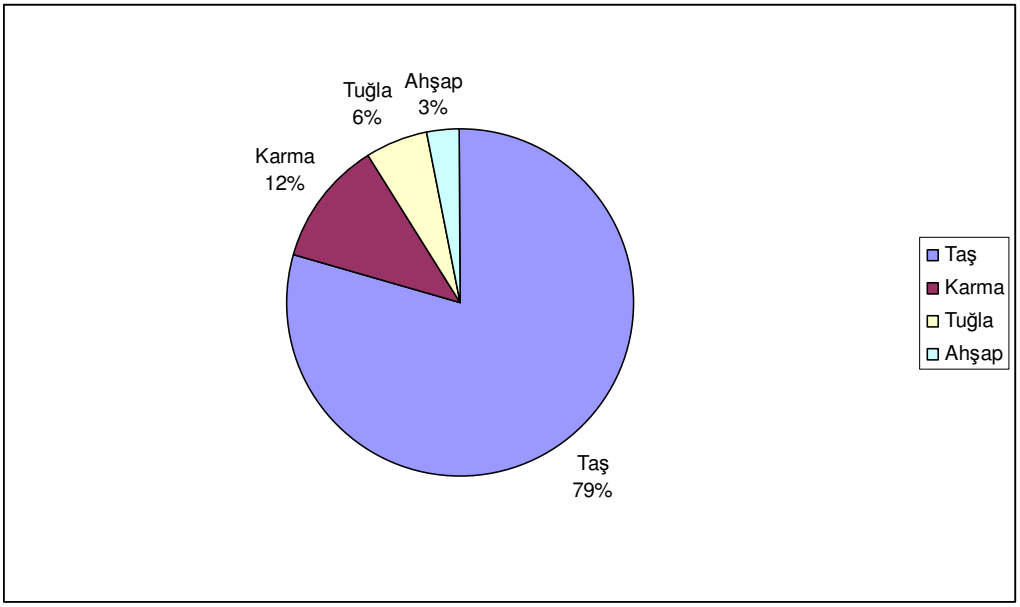
Ahşap	Beton
32	2

Şekil 3.82 Mekan-Tavan (34 adet işlik bazında, avlu dahil değil)

Tavanda malzeme kullanımı olarak ahşap yaygındır. Sadece iki konutta beton tespit edilmiştir (Katalog 8, 25). Bu da işlik mekanlarında tavan malzemesinin özgünlüğünü koruduğunu göstermektedir. Eve modern tezgahlar girse de, tavan malzemesinde taban malzemesinde olduğu gibi bir değişiklik gerekmemiştir. Daha önce söz edildiği gibi, eğer tavan yüksekliği tezgah boyutu için yeterli gelmiyorsa tavan kesilmektedir. Beton malzemenin kullanıldığı iki örnek ise (Katalog 8, 25), geleneksel eve daha sonradan ek olarak inşa edilen atölyelerdir.

Taş	Karma	Tuğla	Ahşap
27	4	2	1

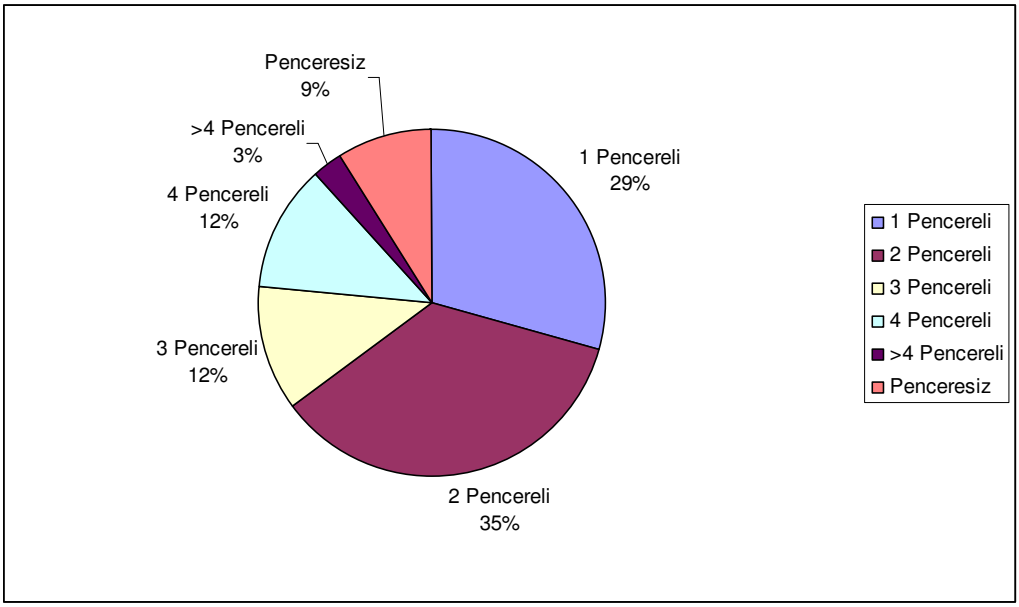
Şekil 3.83 Mekan-Duvar (34 adet işlik bazında, avlu dahil değil)

Duvar malzemesi olarak % 79 oranıyla taş yaygındır. Karma malzeme kullanımı (Katalog 17, 18, 19, 24), tuğla kullanımı (Katalog 8) ve ahşap malzeme kullanımı da (Katalog 10) görülmektedir. İşlik mekanı olarak kullanılan mekanlar geleneksel evin bir mekanı olup, duvar malzemesi anlamında da taban malzemesinde olduğu gibi bir değişikliğe gidilmesi gerekmemiştir.

Özetle, taban, tavan ve duvar malzemesi kullanımı açısından değerlendirildiğinde, işlik mekanının tavan ve duvar malzemesi olarak özgünlüğünü koruduğu, taban malzemesinde ise değişikliğe gidildiği görülmektedir. Atölyelerin tamamında, özgün taban malzemesi değiştirilerek beton kullanılmıştır.

İşlik mekanının pencere adedi:

1 Pencereli	2 Pencereli	3 Pencereli	4 Pencereli	>4 Pencereli	Penceresiz
10	12	4	4	1	3

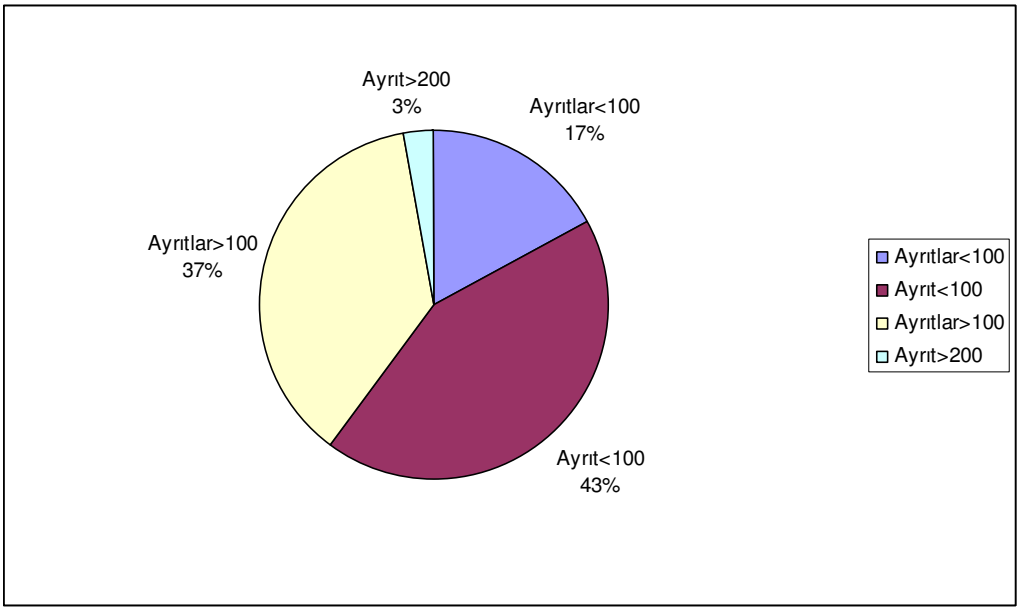
Şekil 3.84 Mekan-Pencere Adet (34 adet işlik bazında, avlu dahil değil)

% 35 oranı ile iki pencere açıklıklı mekanların yaygın olduğu tespit edilmiştir. Sekiz pencereli bir örnek (Katalog 18) ile, penceresiz örnekler (Katalog 2, 6, 9) de görülmüştür.

Gerek el tezgahı, gerekse modern tezgah kullanımında doğal ışık gereksinimi çok fazladır. Alanda yapılan çalışmalarda, modern tezgah sayısının fazla olduğu atölye örneklerinde özgün pencere boyutları büyütülmekte ya da geleneksel strüktürün imkan verdiği ölçüde yeni pencereler açılmaktadır. Buna rağmen, özellikle atölyelerde gündüz dahi yapay ışık kullanımı çok yaygındır.

İşlik mekanının pencere boyutu:

Ayrıtlar<100 cm	Ayrıt<100 cm	Ayrıtlar>100 cm	Ayrıt>200 cm
12	30	26	2

Şekil 3.85 Pencere-Pencere Boyut (cm) (70 adet pencere bazında)

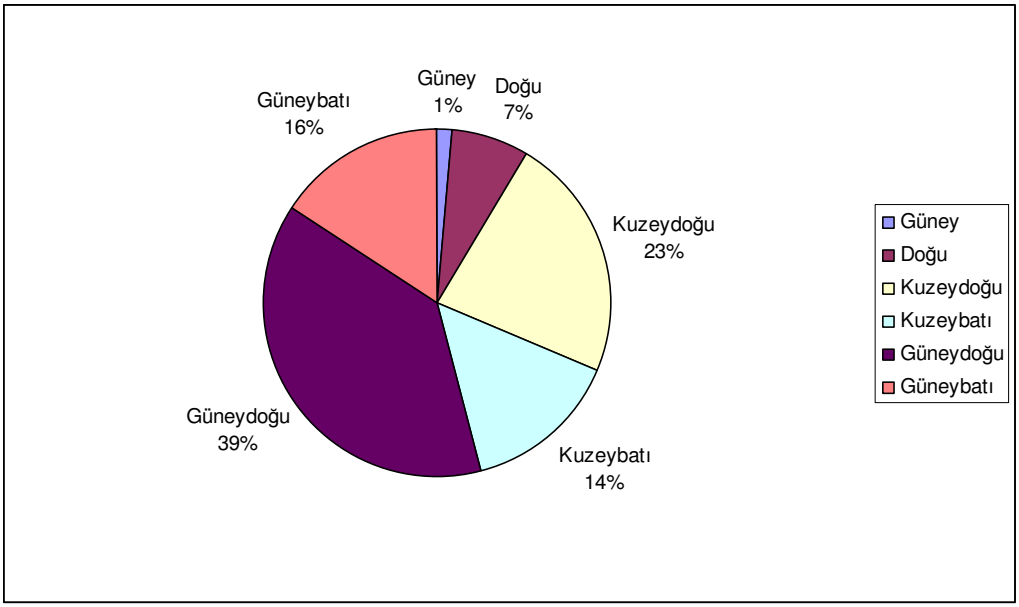

Şekil 3.86 Atölye mekanlarında pencerelerin boyutlarının değiştirilmesi

Bir ayrıtı 100 cm'den küçük olan pencereler % 30, iki ayrıtı da 100 cm'den büyük olan pencereler % 26 oranında tespit edilmiştir. Özellikle atölyelerde, daha fazla ışık alabilmek için, özgün pencereler değiştirilerek büyük boyutlu pencereler kullanılmıştır (Şekil 3.86).

İşlik mekanının pencere yönü:

Kuzey	Güney	Doğu	Batı	Kuzeydoğu	Kuzeybatı	Güneydoğu	Güneybatı
0	1	5	0	16	10	27	11

Şekil 3.87 Pencere-Pencere Yön (70 adet pencere bazında)

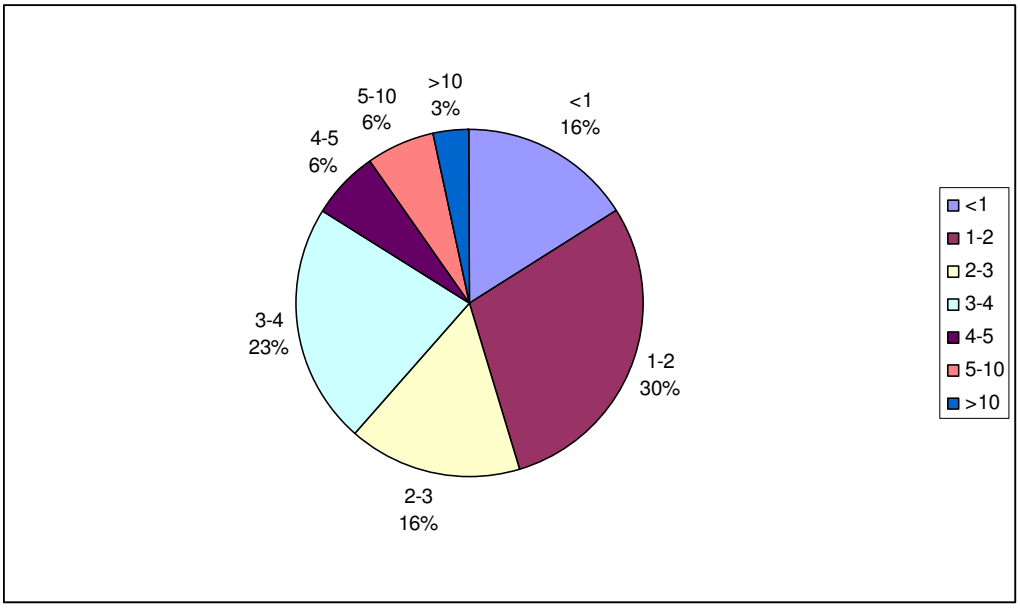
Kuzey ve batı yönüne pencere açılmadığı, % 39 oranıyla güneydoğu yöneliminin yaygın olduğu tespit edilmiştir.

Daha önceden değerlendirilen işlik mekanının konumunda olduğu gibi, işlik mekanının pencere yönü konusu ele alındığında ağırlıklı yönün güneydoğu olduğu ve onu kuzeydoğu ve kuzeybatı yönlerinin izlediği görülmüştür. Ancak yine alanda yapılan çalışmalarda da henüz sayısal sonuçlar gelmeden hissedildiği gibi bilinçli bir yönelimin olmadığı söylenebilir. Çünkü tezgah odası olarak kullanılan mekan evin yaşama mekanı iken, atölye olarak kullanılan mekan ise, modern tezgahın ya da

tezgahların konulabileceği, evin en uygun mekanı olmaktadır. Dolayısıyla bu mekanlar pencere yönünden çok daha öncelikli kriterler ile belirlenmektedir.

İşlik mekanının pencere alanı:

<1 m²	1-2 m²	2-3 m²	3-4 m²	4-5 m²	5-10 m²	>10 m²
5	9	5	7	2	2	1

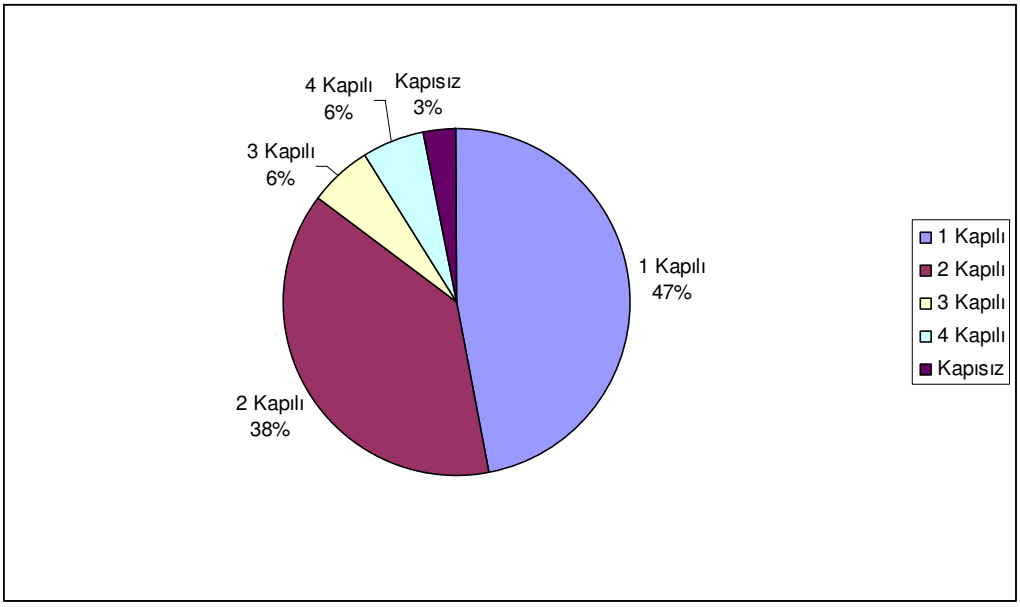

Şekil 3.88 Mekan-Pencere Alan (m²) (31 pencereli mekan bazında, avlu ve penceresiz mekanlar dahil değil)

Her bir mekan için toplam pencere açıklık alanının % 30'luk oranla bir ile iki m² arası olduğu tespit edilmiştir. Sadece bir evde 11,15 m²'lik pencere açıklığı kullanılmıştır (Katalog 18). Pencere açıklık alanı daha önce de söz edildiği gibi, mekanın ve dokuma eyleminin gerektirdiği ışık ihtiyacına göre değişmektedir. Bununla birlikte özellikle atölye mekanlarında yapay ışık kullanımı da çok yaygındır.

İşlik mekanının kapı adedi:

1 Kapılı	2 Kapılı	3 Kapılı	4 Kapılı	Kapısız
16	13	2	2	1

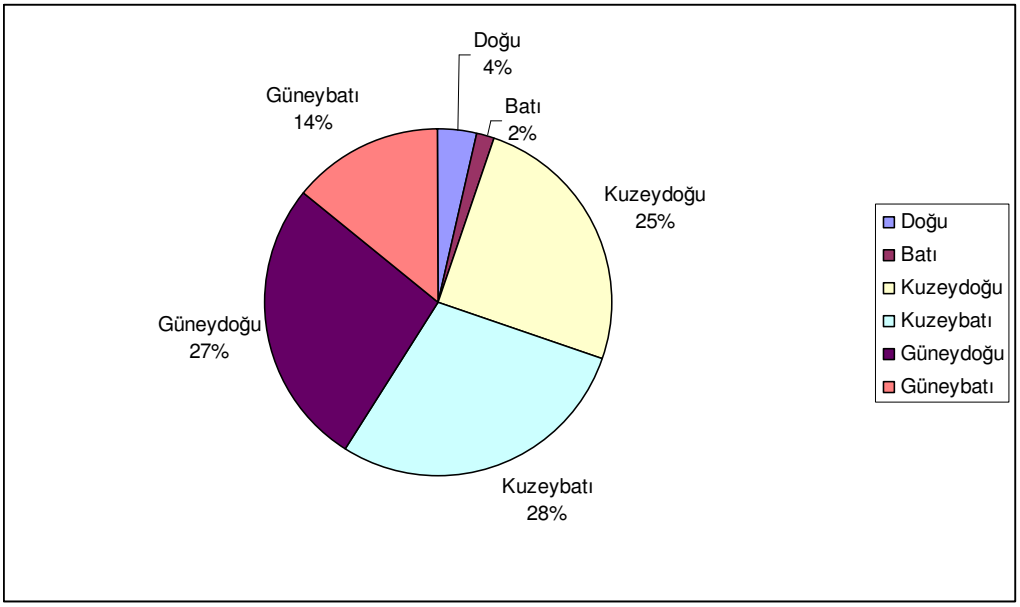
Şekil 3.90 Mekan-Kapı Adet (34 adet işlik bazında, avlu dahil değil)

İşlik mekanlarında % 47 oranıyla tek kapı açılımı tespit edilmiştir. Kapısız tek örnekte, tezgah odası eyvan şeklinde sofaya açılmaktadır (Katalog 10).

İki kapılı örneklerde, genellikle atölye mekanlarında kapının bir tanesinin evin içine diğerinin ise, yerine göre sokağa ya da avlu ve bahçeye açıldığı görülmüştür. Genellikle ikinci kapı, malzeme alımı, nakli gibi nedenlerle açılmaktadır.

İşlik mekanının kapı yönü:

Kuzey	Güney	Doğu	Batı	Kuzeydoğu	Kuzeybatı	Güneydoğu	Güneybatı
0	0	2	1	14	16	15	8

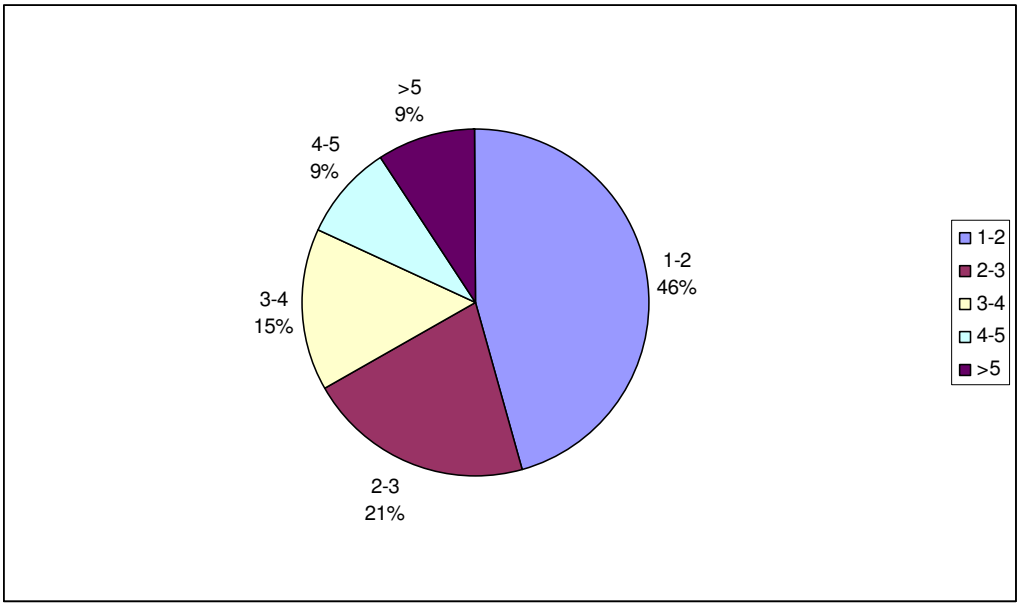

Şekil 3.91 Kapı-Kapı Yön (56 adet kapı bazında)

Kuzey ve güney yönünde kapı açılmadığı, % 27 oranıyla kuzeybatı yönünün hakim olduğu tespit edilmiştir. Burada da işlik mekanının konum, pencere yönü değerlendirmelerinde olduğu gibi, hakim yönlerin kuzeybatı, güneydoğu ve kuzeydoğu olduğu görülmektedir. Bununla birlikte diğer değerlendirmelerde olduğu gibi, burada da bilinçli bir yön seçiminin çok baskın olmadığı söylenebilir.

İşlik mekanının kapı alanı:

1-2 m²	2-3 m²	3-4 m²	4-5 m²	>5 m²
15	7	5	3	3

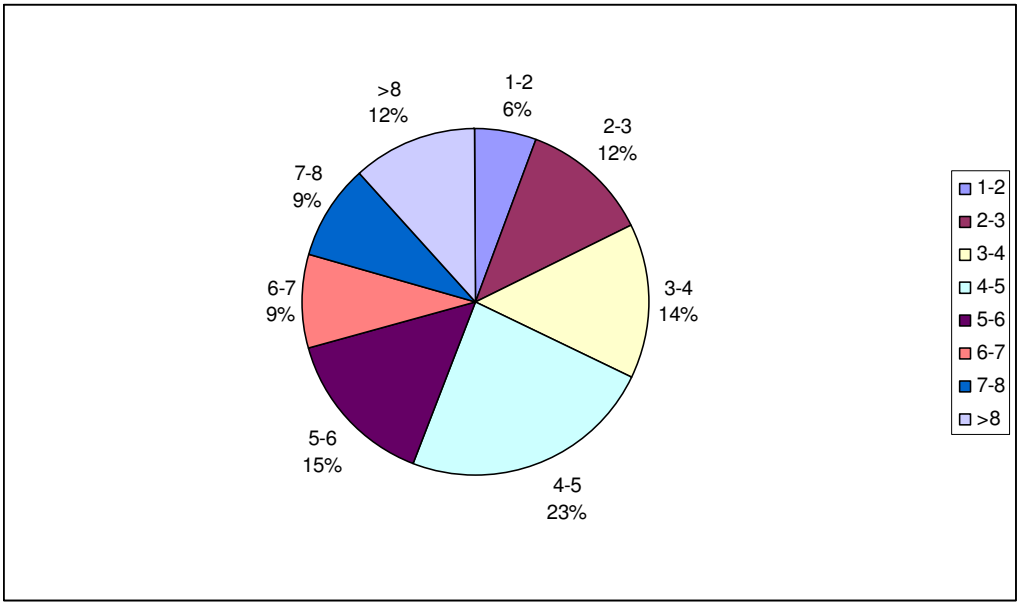

Şekil 3.92 Mekan-Kapı Alan (m²) (33 pencereli mekan bazında, avlu ve eyvanlı örnek dahil değil)

Her bir mekan için toplam kapı açıklık alanının % 46'lık oranla bir ile iki m² arası olduğu tespit edilmiştir. Sadece bir evde 6,41 m²'lik kapı açıklığı kullanılmıştır (Katalog 1). Alanda yapılan çalışmalarda, özellikle atölye mekanlarında özgün kapıların daha büyük açıklıklı kapılarla değiştirildiği gözlemlenmiştir. Bu da malzeme alımı ve nakli gibi konularda kolaylık sağlamaktadır.

İşlik mekanının toplam açılım alanı:

1-2 m²	2-3 m²	3-4 m²	4-5 m²	5-6 m²	6-7 m²	7-8 m²	>8 m²
2	4	5	8	5	3	3	4

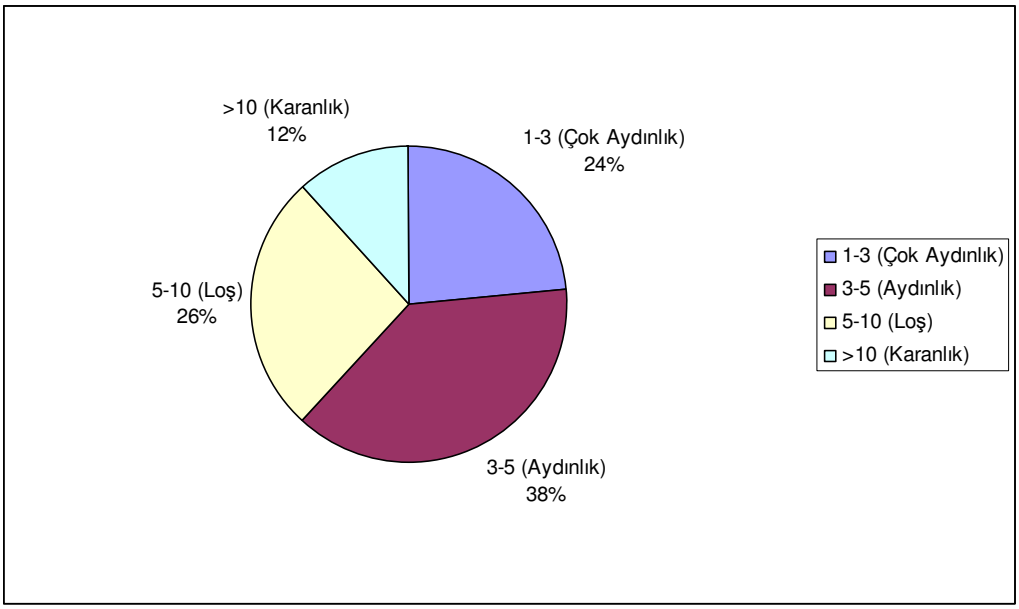

Şekil 3.93 Mekan-Σ Açılım Alanı (m²) (34 adet işlik bazında, avlu dahil değil)

Her bir mekan için toplam açıklık alanının % 23'lük oranla dört ile beş m² arası olduğu tespit edilmiştir. Dört evde toplam açıklık alanı sekiz m²'nin üstündedir. En büyük açılım alanı 16,37 m² olarak tespit edilmiştir (Katalog 18). Özellikle atölye mekanlarında kullanılan araçların çeşitlenmesiyle açıklık ihtiyacı artmaktadır.

İşlik mekanının alan/toplam açılım alanı oranı:

1-3 (Çok Aydınlık)	3-5 (Aydınlık)	5-10 (Loş)	>10 (Karanlık)
8	13	9	4

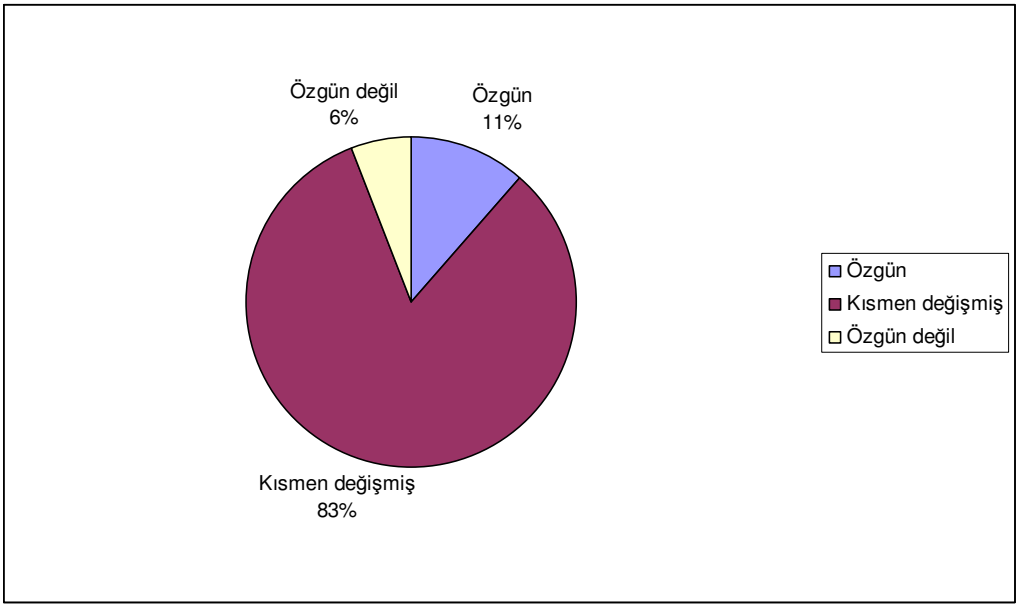

Şekil 3.94 Mekan-Alan/Σ Açılım Alanı (34 adet işlik bazında, avlu dahil değil)

Bu oranın bir ile üç arası olduğu işlikler çok aydınlık, üç ile beş arası olduğu işlikler aydınlık, beş ile on arası olduğu işlikler loş, ondan büyük olduğu işlikler ise karanlık olarak tanımlanmıştır. Buna göre, işliklerin % 38'lik bir oranla aydınlık olduğu tespit edilmiştir. Bu da alanda yapılan gözlemlerimizi doğrulamaktadır. Dokuma eylemi özellikle doğal ışık gerektirdiğinden, ışığın yeterli olmadığı mekanlarda pencere boyut ve sayısını artırmak yoluyla bu gereksinim karşılanmaya çalışılmıştır.

İşlik mekanının özgünlük durumu

Özgün	Kısmen değişmiş	Özgün değil
4	29	2

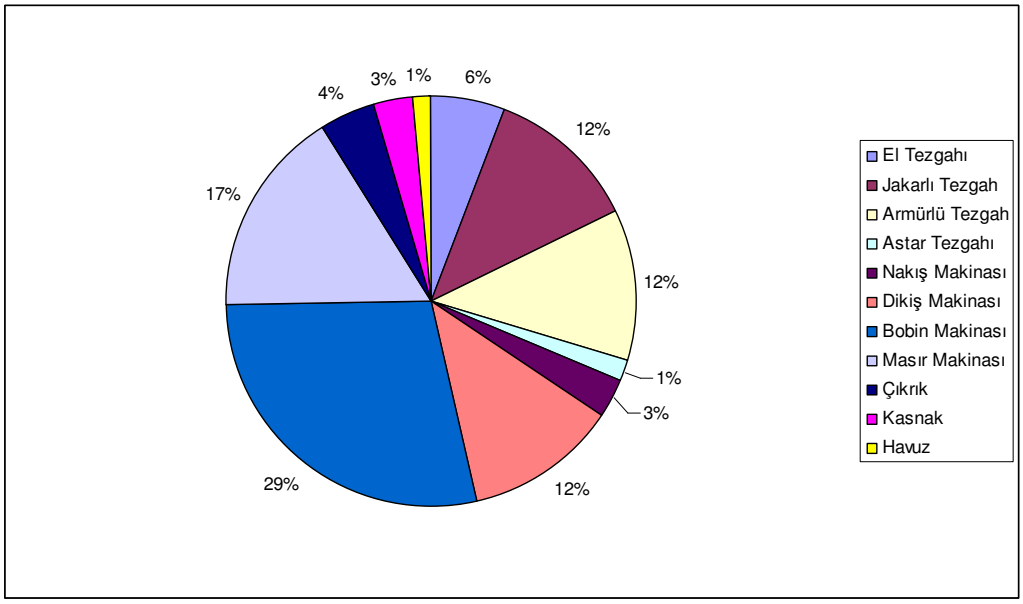
Şekil 3.95 Mekan-Özgünlük Durumu (Toplam 35adet işlik bazında)

İşliklerin % 83 oranında kısmen değiştiği tespit edilmiştir. Özgün olmayan iki örnek (Katalog 8, 18), özgün olansa sadece dört örnek (Katalog 7, 11) vardır. Özgün olanlar tezgah odası ve avlu örnekleridir. İşliklerin özgünlükleri daha önce de belirtildiği gibi pencere ve kapı açıklıklarının değiştirilmesi, atölye kullanımlarında yere beton dökülmesi ve tavanın tezgahı sokabilmek için kesilmesi gibi durumlarla bozulmuştur.

Burada özellikle bir kere daha belirtilmesi gereken nokta, geleneksel evin el tezgahı ile kolaylıkla bütünleşebilen bir esneklikte olması, modern tezgahların ise evin bünyesine çok uyumlu bir şekilde dahil olamadığıdır. Yapıların özgünlüklerinin yitip gitmesinin en önemli nedeni de budur.

İşlik mekanlarında araç kullanımı:

El T.	Jak. T.	Ar. T.	Ast. T.	Nak. M.	Dik. M.	Bo. M.	Mas. M.	Çık.	Kas.	Hav.
4	8	8	1	2	8	19	11	3	2	1

Şekil 3.96 Ev-Araç (26 ev bazında)

26 evden 19'unda bobin makinası tespit edilmiştir. Bu oran % 29'dur. Bunu % 17 oranıyla masır makinası takip etmektedir. Sadece bir evde iplik boyama ve yıkama havuzu (Şekil 3.97) tespit edilmiştir (Katalog 7). Jakarlı tezgahın bulunduğu evlerden üçünde ikişer adet jakar tezgahı (Katalog 8, 12, 19), armürlü tezgahın bulunduğu evlerden birinde iki adet armürlü tezgah (Katalog 10), astar tezgahının bulunduğu evde ise bu tezgah tipi iki adet olarak saptanmıştır (Katalog 5). Bunların dışında, aynı anda hem jakarlı, hem armürlü tezgahın bulunduğu beş ev (Katalog, 4, 14, 16, 18, 19), geleneksel ve modern tezgahın birarada bulunduğu iki ev (Katalog 5, 8) görülmüştür.

Geçmişte evlerde ipliğin boyanmasından ürün haline gelinceye kadarki tüm süreçler yaşanırken, günümüzde bunu görmek mümkün olamamaktadır (Üretim işleyişi için ekte verilen kataloglara bakınız). El tezgahı olan örneklerde bile ip dışarıdan hazır olarak alınmakta ve işlenmektedir. Modern tezgahların olduğu örneklerde ise, sürecin sadece bir kısmı görülmektedir. Bobin makinasında dışarıdan

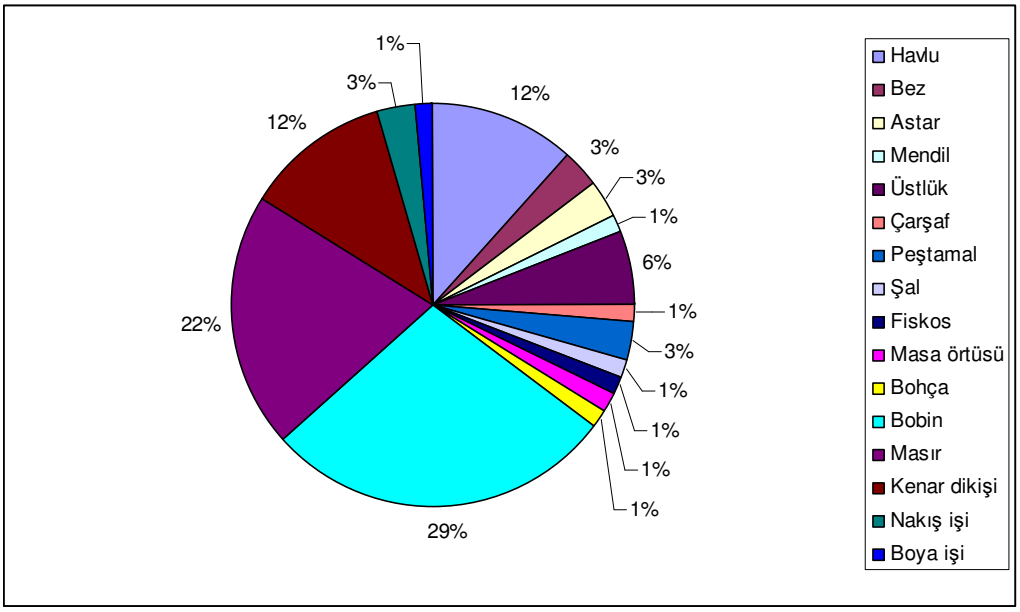
alınan iplik bobine sarılmakta, daha sonra bu bobinler masır makinasına aktarılarak ipliğin masıra sarılması işlemi gerçekleştirilmektedir. Elde edilen masır, tezgahta atkı ipi olarak kullanılmak üzere mekiğe takılmaktadır. Çözgü ipi ise, büyük leventlere sarılmış bir şekilde hazır olarak alınmaktadır.

Şekil 3.97 İplik boyama ve yıkama havuzu

İşlik mekanlarında üretilen ürün tipi:

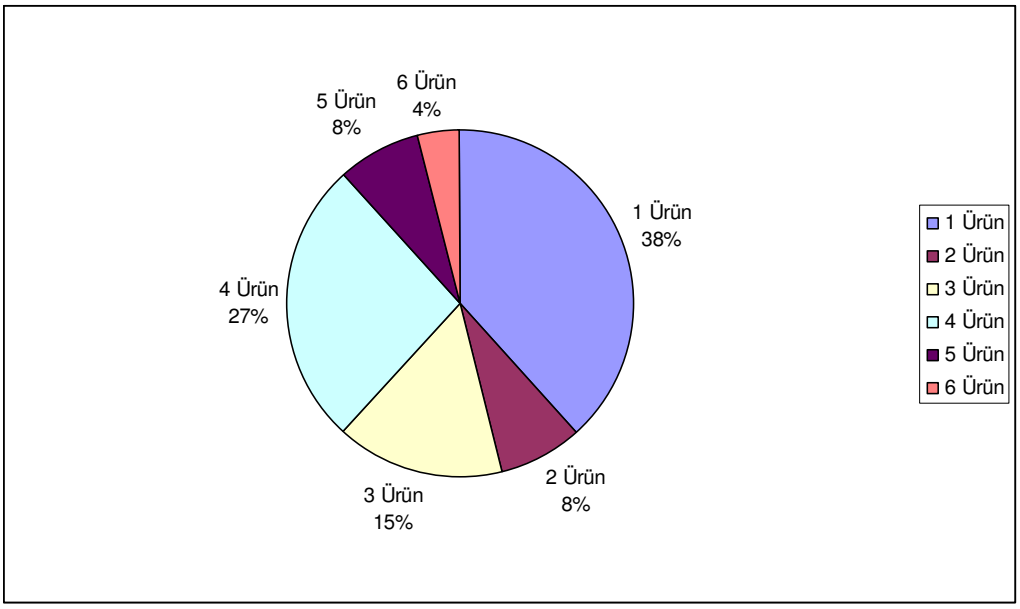
Hav.	Bez	Ast.	Men.	Üst.	Çar.	Peşt.	Şal	Fis.	M.Ör.	Boh.	Bob.	Ms.	K.Dik.	Nak.	By.
8	2	2	1	4	1	2	1	1	1	1	19	14	8	2	1

Şekil 3.98 Ev-Ürün (26 ev bazında)

% 29 oranıyla bobin ipi üretiminin yaygın olduğu görülmektedir. Buldan'da geçmişte hemen her evde bir tezgah var iken, günümüzde ekonomik krizin özellikle dokumacıları etkilemesiyle bu durum değişmiştir. Masır makinası için gerekli olan bobin ile geçimini sağlamaya çalışan aileler vardır. Bununla birlikte çoğu aile de kendisi için, sırası ile bobin ve masır üretimini yapmaktadır. Çoğu evde bu süreç takip edilmekte, masırdan mekik ipi elde edilerek tezgahın atkı ipi oluşturulmaktadır. Dolayısıyla evlerde bobin ve masır üretimi yaygındır. Bunu sırasıyla, havlu ve yine aynı oranla kenar nakışı işi takip etmektedir. Sadece dikiş makinası bulundurmak yoluyla, dışarıda dokunan havlulara kenar dikişi yaparak eve katkı sağlayan aileler vardır.

1 Ürün	2 Ürün	3 Ürün	4 Ürün	5 Ürün	6 Ürün
10	2	4	7	2	1

Şekil 3.99 Ev-Ürün Çeşiti (26 ev bazında)

Ayrıca, 26 evde yaygın olarak tek çeşit ürün üretildiği tespit edilmiştir. Bu oran % 38'dir. Altı çeşit ürün, bir örnekte görülmektedir (Katalog 5). Özellikle son yıllarda dokumacılığı da etkileyen kriz, aynı evde üretilen ürün çeşitlenmesini etkilemiştir.

Tüm bu tespitlere ek olarak, alanda yapılan çalışmalarda, dokuma işinde çalışan kişiler de araştırılmıştır. Bunun sonucunda, incelenen 26 evde de, dokuma işinde sadece aile bireylerinin çalıştığı, dışarıdan yabancı kimselerin çalıştırılmadığı saptanmıştır.

Geçmişte Buldan'la ilgili olarak yapılan kapsamlı bir sosyolojik araştırmaya göre (Ayata, 1988), Buldan'da dokumacılığın evin bir bölümünde gerçekleştirilmesi, sadece mekansal bir olgu değildir. Aile emeğinin daha fazla kullanılması, her yaş grubundaki bireyin kendine göre yapabileceği işlerin olması, mekansal bir olgunun sosyal yansımalarıdır. Aile, ev-işlik birlikteliğinin avantajlarını tam olarak kullanabilmekte ve bu avantajlar sayesinde işin devamı getirilebilmektedir. Bu durum, günümüzde de sürmektedir (Şekil 3.100).

Şekil 3.100 Aile emeği

Tüm bu incelemelere göre, Buldan'da katalogu yapılan 26 ev bazında işlik mekanlarının ağırlıklı olarak atölye tipi olduğu, güneydoğuda konumlandığı, on ile yirmi metrekare arası alana, 251 ile 300 cm arası yüksekliğe sahip olduğu, beton taban, ahşap tavan ve taş duvardan meydana geldiği, güneydoğu yönelimli ve bir ayrıtı 100 cm'den küçük iki pencere açıklığına, kuzeybatı yönelimli tek kapı açıklığına sahip aydınlık mekanlar olduğu, kısmen değişmiş özgünlük durumunda

bulundukları, bobin makinası içerdiği, bobin üretimi yaptığı ve tek tip ürün ürettiği tespit edilmektedir. Bu durum da evlerde daha önce sözü edilen, geçmiştekinden farklı bir üretim faaliyetinin gerçekleştiğini göstermektedir. Buldan'da değişmeyen tek şey, ev-işlik-aile birlikteliğidir.

BÖLÜM DÖRT
OSMANLI DOKUMA ÜRETİM MERKEZLERİNİN KORUNMASI İÇİN ÖNERİLER ve SONUÇ

Anadolu'da dokumacılık, gelmiş geçmiş tüm medeniyetler tarafından yoğrulup şekillenerek, dünden bugüne aktarılan çok eski bir sanattır. Türkler, 1071'de Anadolu'ya geldiklerinde, önceden bu topraklara yerleşmiş medeniyetlerin geliştirdiği, ileri seviyede bir dokumacılık bulmuşlardır. Orta Asya'dan getirdikleri kendi dokumacılık bilgilerini, Anadolu'da buldukları bu dokumacılık tekniğiyle birleştirerek, çok daha ileri düzeye ulaştırmışlardır.

Sınırların genişlediği Osmanlı İmparatorluğu döneminde, öncelikle sarayın ve ordunun giyim ihtiyaçlarını karşılamak üzere, Anadolu dokuma sanayi daha da gelişmiştir. Bununla birlikte, 19. yüzyıla kadar, büyük atölyelerden çok, dokuma merkezlerindeki evlerde el tezgahları ile üretim yaygındır.

Bu arada, 18. yüzyılın ortalarında İngiltere'de başlayan ve 19. yüzyılın ortalarında Avrupa'da hızla gelişen Endüstri Devrimi, tüm dünyada köklü değişiklikler yaratmaktadır. Büküm ve dokuma makinelerinin icadıyla, el tezgahları ortadan kalkmakta, böylece geçmişte el emeğine gereksinen dokumacılık dönüşmektedir. Üretim hızlanıp serileşmekte, maliyetler düşmektedir. Artık Avrupa dokuma sanayisi, Doğu'ya bol miktarda ucuz ve oldukça kaliteli dokuma ürünü gönderebilmektedir. Anadolu, Avrupa'da üretilen dokumalar için açık bir pazar durumuna gelmiştir.

Tüm bunlar karşısında, Anadolu'daki dokuma sanayi sarsılmış, küçük hacimde üretim yapan ve makinelerden yararlanmayan geleneksel dokumacılık, bütün dünyada olduğu gibi Türkiye'de de yavaş yavaş gerilemeye ve sahneden çekilmeye başlamıştır. Bu arada, Tanzimat'la birlikte değişmeye başlayan ihtiyaç ve beğeniler, geleneksel dokumacılık ürünlerinin kullanım alanının daha da daralmasına yol açmıştır.

Özetle, Avrupa'daki dokuma sanayisinin, geçirdiği teknolojik aşamalar ile piyasada ulaştığı etkili durum, bununla birlikte ilk kapitülasyon imtiyazından Tanzimat Fermanı'nın ilan edildiği 1839 yılına kadarki süreç, iç gümrükler, Osmanlı İmparatorluğu'nda o günlere kadar geçerli olan düzeni sarsmaya başlamıştır. Dokuma sanayisinde yüzyıllara uzanan denge ve istikrar korunamamış, çeşitli sıkıntılar ortaya çıkmaya başlamıştır.

Tez kapsamında, Batı Anadolu Osmanlı dokuma üretim merkezlerinden Tire, Kula ve Buldan'da, tarihsel süreçte dokumacılık-mekan ilişkisi ve bu bilginin koruma alanında kullanılması konusu çalışılmıştır. Bu süreçte yukarıda da görüldüğü gibi, Endüstri Devrimi'nin ne kadar önemli bir kırılma noktası olduğunun bilgisiyle üç kent incelenmiş ve aşağıdaki sonuçlar çıkarılmıştır.

Tire. Tire'de geleneksel evlerde, tezgaha özel "tezgah odası" tabir edilebilecek bir mekanın varlığına rastlanmamıştır. Yazın tezgahın kurulduğu sofalar, böylece işlik fonksiyonunu da kazanmaktadır. Boyutlarının ve dokuma eyleminin olanaklarıyla tezgah, istenilen yere taşınabilmektedir.

19. yüzyılda Avrupa'nın, artan dokuma imalatı için Anadolu'da pazar aramaya başlaması, 20. yüzyılın başlarındaki savaşların memleketin birçok ustalarının askere alınmasını gerektirmesi, kökboyası tarzında yapılan doğal boyaların yerini yapay boyaların alması gibi sebeplerle dokumacılık, Tire ve yöresinde gerilemiştir. Zaman içinde, gençlerin aile mesleklerinden başka meslekleri tercih etme eğilimleri, fabrika üretimi seri malların piyasada ağırlık kazanması ve el dokumalarına verilen değerin ortadan kalkması gibi nedenlerde neredeyse tamamen yok olmuş, geleneksel evlerle bütünleşen tezgahlar ortadan kalkmıştır.

19. yüzyılda neredeyse hemen her evde tezgah bulunan Tire'de beledi dokumacılığı, günümüzde sadece 74 yaşındaki en son beledi ustası Saim Bayrı'nın Ekinhisarı Mahallesi'ndeki evinde sürdürülmektedir. Saim Bayrı, Tire'ye gelen yerli ve yabancı turistler için otantik dokumalar üretmektedir.

Kula. Kula'da geleneksel evlerde, halı tezgahına özel "tezgah odası" tabir edilebilecek bir mekanın varlığına rastlanmamıştır. Halı tezgahı, genellikle yazın avluya, kışınsa bu aylarda oturulan odalara taşınmaktadır. Bununla birlikte, incelenen örneklerde, tezgahın sofa, müştemilat gibi mekanlarda konumlandığı da görülmüştür. Boyutlarının ve dokuma eyleminin imkanlarıyla tezgah, istenilen yere taşınabilmektedir.

Kula'da dokumacılık geleneği, günümüzde tümüyle ortadan kalkmamış olsa bile, tarihsel süreçte sırasıyla; Avrupa'dan gelen yapay boyalar, II. Dünya Savaşı sırasında kumaş üretiminin halı ihracatının önüne geçmesi, Kula Mensucat Fabrikası'nın 1951'de İzmir'e taşınması gibi nedenlerle eski önemini kaybetmiştir.

Kula'daki kentsel dönüşüm için iki önemli kırılma noktasından söz etmek olasıdır. İlk tarih 1951'dir. Bu tarihte, Kula Mensucat Fabrikası'nın ve fabrikada çalışan işçi ailelerinin İzmir'e nakli ve diğer göçler ile Kula, sosyal ve ekonomik alanda durgun bir döneme girmiştir. İkinci kırılma olarak, 1984 tarihi gösterilebilir. 1951 yılında İzmir'e taşınsa da, 1984 senesinde iflas edip üretimi durduruluncaya kadar Kula Mensucat Fabrikası, Kula ve köylerinde ısmarlama halı dokutma geleneğini sürdürmüştür. Dolayısıyla pek çok evde o tarihe kadar tezgahlar hala işler durumdadır. Fabrika 1984'te iflas ettikten sonra tezgahlar büyük ölçüde kapatılmış, geleneksel evlerde halı dokuma geleneği neredeyse tamamen bitmiştir.

Böylece doğan iş gereksinimi ile başta İzmir ve başka kentlere göç sonucu Kula, özellikle genç nüfusunu kaybetmiştir. Günümüzde doku olarak varlığını hala büyük ölçüde sürdürmekle birlikte, göç sonucu Kula evlerinin bir kısmı tamamen boşaltılmış, bir kısmı yaşlılara bırakılmış, bir kısmı ise çevre köylerden göç eden köylülere kiralanmıştır. Böylece geleneksel evlerin özgün niteliklerinin yok olma süreci de başlamıştır.

Buldan. Buldan'da tezgah odası ve atölye ayrımı önemlidir. Tezgah odası, geleneksel el tezgahının yer aldığı mekandır. Bu oda, yazın ve kışın oturulan odadır. Mekana, yerine göre tezgahın içine oturtulduğu bir çukur kazılmaktadır. Bu çukur sayesinde tezgahın daha rahat kullanılabilmesi mümkün olmaktadır. Modern tezgahlar kullanılmaya başlandıktan sonra, bu tip tezgahların konulduğu mekan "atölye" olarak anılmaya başlanmıştır. Tezgah odasında aynı zamanda yaşanırken, atölye mekanı tamamen bir işlik durumundadır. Çünkü modern tezgahlar, gürültülü çalışmaları ve yarattığı kirlilik yüzünden (yağ akıtma gibi) buna imkan vermemektedir.

Tek katlı evlerde, üretim ve yaşam iç içedir. İki ve daha fazla katlı yapılarda ise, üretim genelde alt katta, tek bir odada veya "haneyaltı" tabir edilen servis mekanlarında gerçekleştirilmektedir. Genelde tezgah odası, evin içinde konumlanırken, atölye avlu ya da bahçede sonradan inşa edilmiş bağımsız bir mekan olarak bulunabilmektedir. Buldan'da dokumacılar tezgahlarını, iplikle ilgili klimatik koşullar nedeniyle, Tire ve Kula'da görüldüğü gibi avluya çıkaramamaktadırlar. Avlu, dokumacılıkla ilgili olarak, boya ve kurutma işlemlerinde kullanılmaktadır.

Tarihsel süreçte dünyada ve ülkemizde, yeni dokuma teknolojilerinin ortaya çıkışı ve gün geçtikçe artan mekanizasyon, üretimde değişen organizasyon, üretim ilişkilerinin yeniden yapılanması, fason üretimin artması, üretim ölçeğinin değişmesi, tüketimdeki değişmeler, Buldan'da da üretim süreçlerinde dönüşümlerin yaşanmasına neden olmuştur.

Buldan'da eskiden evlerde geleneksel el tezgahları kullanılırdı. Günümüzde ise, gelişen teknolojiyle birlikte mekanizasyona geçilmiş, tezgahlar da gelişmiş ve büyümüştür. Piyasa ortamında rekabetin artması da, farklı işleri yapan birkaç tezgahın aynı anda eve girmesini gerektirmiştir. Modern hayatın ve tezgahlardaki modernizasyonun gereği olarak, günlük yaşantıda geçmiştekine göre değişikliklerin olması ve geleneksel konutların tüm bu değişime cevap verememesi, kullanıcıların konutları ihtiyaçları doğrultusunda tekrar düzenlemelerine neden olmuştur. Mekansal

anlamda yaşanan en büyük değişme ise, evlerini dönüştüremeyen dokumacıların atölyelerini evlerinden ayırarak yeni sanayi sitesine taşımalarıdır.

Alan araştırmasına göre:

- Dokumacılığın mimari çevreyi etkilediği tespit edilmiştir. Bu üç kentte de Osmanlı Evi'nin en estetik örnekleri verilmiştir. Yaratıcı, estetik ve sanatsal boyutuyla dikkat çeken geleneksel el dokumacılığının, rafine bir mimari çevrenin oluşumuna katkı yaptığı da şüphesizdir. Böylesi estetik el dokuması ürünleri yaratılan bu kentlerde, aynı yaratıcılık yaşanılan evlerin mimari biçimlenmesinde de sürdürülmüştür. Dokuma sanatındaki incelik mimari mekanlara da yansımıştır.

- Üç kentte de dokumacılık, bazı ortak noktalar dışında farklı bir seyir izlemiştir.

- Tire ve Kula'da dokumacılık geleneği, yeni çağın gerektirdiği modern tezgahların geleneksel evlere girmesine gerek kalmadan, önemini yitirmiş ve neredeyse yok olmuştur. Geleneksel ev, dokumacılık anlamında herhangi bir dönüşüme uğramadan, ev-işlik ilişkisi çözülmüştür.

- Buldan'da ağırlıklı olarak, geleneksel el tezgahlarının yerini modern tezgahlar almış ve ev-işlik ilişkisi, sonuçları tartışmalı da olsa, yeni bir boyut kazanarak, yeni düzenlemelerle devam etmiştir. Denilebilir ki, Buldan'da tarihsel süreçte değişmeyen tek şey, dokumacılığın devam ettirilmesidir. Tüm dönüşümlere rağmen Buldan dokumacılığı, ortaya çıktığı ilk zamanlardan günümüze kadar, ağırlıklı olarak ev-işlik-aile emeği birlikteliği ilkesine göre sürdürülmektedir.

- Geleneksel ev yapısal anlamda hiçbir değişikliğe uğramadan el tezgahları ile bütünleşebilen bir esneklikte iken, günümüzde kullanılan modern tezgahlar evi özellikle strüktürel anlamda değişime zorlamaktadır.

Yapıların özgünlüklerinin yitip gitmesinin en önemli nedeni de budur. El tezgahları mimari ile uyumlu bir beraberlik sergilerken, modern tezgahlar evin mimarisi ile çelişkili bir durum yaratmaktadır.

- Ele alınan üç kentin farklı konum, coğrafya ve dokuma ekonomilerinin ortaya çıkardığı tespitlerin, bir bilgi olarak koruma alanına aktarılması, bir başka deyişle, Osmanlı dokuma üretim merkezleri özelinde koruma yaklaşımlarının ne olması ve olmaması konusunun, genel geçer koruma yaklaşımları yerine, bu kentlere özgü insan-mekan-üretim ilişkilerinin sorgulanması ile ortaya konulmasının önemi, bu tezde vurgulanmaktadır. Üretime koşut bir kentsel değişim sürecinin tariflenmesi ve elde edilen verilerin koruma amaçlı kullanımı, tezin en önemli sonucudur.

- Restorasyon çalışmalarına yönelik yeni bir veri alanı oluşturmayı amaçlayan bu tez, ilgili kurumlara ve aktörlerine, uygulamalarında yeni ve sağlıklı yaklaşımlar kazandırmış olacaktır.

Bu bağlamda önerilere geçmeden, öncelikle dokumacılığın Anadolu'da, geçmişten beri yapılagelmesinin nedenleri şöyle sıralanabilir (Harmancıoğlu, 1974):

-Dokumacılık, insanların barındığı meskenlerin içinde rahatlıkla yapılabilen bir zanaat olduğundan, ayrı bir çalışma yeri istemez. Aynı zamanda, dokumacılıkta kullanılan geleneksel aletler, basit ve ucuz olduğundan, tesis masrafları da yüksek değildir.

-Dokumacılık, birçok faaliyet kolundan farklı olarak evde yapılabildiğinden, ailedeki kadın ve genç kızların da üretim faaliyetine aktif bir şekilde katılabildiği ve böylece çalışma olanağı bulabildiği bir iş koludur.

-Dokumacılık için bir yaş kısıtlaması yoktur. 5-6 yaşındaki çocuklar ve yaşlılar bile rahatlıkla çalışabilirler.

- Dokumacılık için çalışma saati kısıtı yoktur.

Ancak Anadolu'nun dokuma üretim merkezlerinde;

-Hammadde, istihdam, kredi, tanıtım, pazarlama ve kalite kontrol sorunları yaşayan dokumacılar örgütlenememektedir (Altuntaş, 1994).

-Sistemli bir dokumacılık eğitimi yapılamamaktadır.

-Geleneksel dokumalar, modern bir anlayışla yorumlanamamakta ve günün beğenisine adapte edilememektedir (Uğurlu, 1984, 1999).

Tüm bunlardan yola çıkılarak dokuma üretim merkezleri için şunlar önerilebilir:

-Pazar arayışı sürekli olmalıdır. Bu bağlamda İçel örnek olarak verilebilir. Çul, çuval, kilim gibi yün ve kıl dokumaları, savan ve iç-dış giyim gibi pamuklu dokumaları ile ünlü olan İçel'de, zaman içerisinde dokumacılık sanatı, bu tezde ele alınan kentlerden Tire ve Kula gibi, neredeyse tamamen gerilemiş ve geleneksel konutlardaki pek çok tezgah kapatılmıştır. Ünlü bir moda tasarımcısı, İçel'in geleneksel pamuklu dokumalarını çok beğenmiş ve kendi hesabına, İçel dokumacılarına ayda 2000 metre kumaş dokutturmaya başlamıştır. Bu sırada, geçmişte halkın iş olmadığı için kapattığı tezgahlardan 80'i üretime geçmiş, geleneksel bütün modeller yeniden dokunmaya başlamıştır. Bu işten cesaret bulan İçel dokumacılarının Vakko ile görüşme talebi, kabul edilmiştir. İçelli dokumacıların görüşme için oluşturduğu ve içinde uzmanların da bulunduğu temsilciler heyeti, ziyaret sırasında gördükleri, şirket tarafından ithal edilen bir dokumanın aynısını üretebileceklerini belirtmiştir. Bu doğrultuda, İçel'e dönünce hazırlayıp İstanbul'a gönderdikleri örnek, çok beğenilmiş, bunun sonucunda şirket, söz konusu dokumanın ithalatını tamamen keserek İçel'e ilk ciddi dokuma siparişini vermiştir. Bu işbirliği giderek kuvvetlenmiş ve dokumacıların Vakko'ya verdikleri ürün çeşidi zaman içinde artmıştır. Şu anda işleyen 100 adet dokuma tezgahına ek olarak, 150 adet tezgah daha yapılmaktadır. Böylece toplam 250 el tezgahı, ayda 40 ton malzeme işlemek üzere organize olmuştur. Sonuç olarak; İçel'in neredeyse unutulan dokumacılık sanatı, tüm bu girişimler ile yeniden canlanmıştır (Dulkadir, 1999).

-Devlet desteği alınmalıdır. Devletin üretimi geliştirme konusunda aktif rol oynayabileceği şüphesizdir. Uzun vadeli kredilerle aile işletmelerine destek sağlama, vergilerin hafifletilmesi gibi çözümler devletten beklenenlerdir.

-Genç kuşakları özendirmek, mesleğe teşvik etmek ve mesleğin sürekliliğini sağlamak için, özellikle eski dokuma ustaları eğitmenliğinde geleneksel el dokumacılığı eğitimleri verilmelidir. Yine okullarda el sanatları dersleri olmalıdır.

-Başlatılacak her girişimde, konunun uzmanları mutlaka bulunmalıdır.

-Geleneksel dokumalar, tasarımcı desteği ile çağdaş gereksinimler ve beğeniler doğrultusunda tekrar ele alınmalıdır. Bu amaçla izlenebilecek yöntemler, geleneksel dokumayı (Şatır, 1999);

Özgün kullanım alanında stilize ederek kullanmak,

Çağdaş bir kullanım alanında olduğu gibi kullanmak (Perdelik kumaştan elbise yapmak gibi),

Çağdaş bir kullanım alanında stilize ederek kullanmaktır. Bu en son yöntemde, sanatçı ya da tasarımcının yaratıcı bir ürünü ortaya koyma şansı artar. Üründeki geleneksel öğeler, çağrışımlar yoluyla hissedilebilir.

-Tanıtıma önem verilmelidir. Avrupa, bu konuda iyi bir örnektir. Avrupa Konseyi Çalışma Grubu, Avrupa'daki geleneksel dokuma üretim merkezlerini tanıtabilmek ve yeniden canlandırabilmek amacıyla, son yıllarda kültürel turizm projeleri gerçekleştirmektedir. Grubun hedefi, "İpek Yolu" olarak adlandırılan güzergahlarda yer alan dokumacılıkla ilgili kültürel miras öğelerini, endüstri mirası yapılarını ve bu yapılarda yer alan özgün makineleri sergilemektir. Dokumacılıkla ilgili kültür turları programlarını oluşturmak üzere, araştırmacıların, müze müdürlerinin, endüstri ve kültür turizmi rehberlerinin katıldığı kongreler düzenlemektedir. Bu çalışmalar sonucunda, İtalya'da (İtalya'nın dokumacılıkla ilgili endüstri mirası envanterini hazırlamak üzere, Torino Mimarlık Fakültesi'nde 1990 yılında bir çalışma grubu oluşturulmuştur) dokumacılıkla ilgili kültür turizmi turları resmen başlatılmıştır. İngiltere, Fransa ve İspanya'daki güzergahların canlandırılması konusundaki

çalışmalar ise hızlandırılmıştır. Geleneksel dokuma üretim merkezlerinin tanıtımı, tekstil müzeleri yoluyla da olmaktadır. Avrupa'nın İngiltere Macclesfield, Hollanda Tilburg, Fransa Lyon, Almanya Krefeld, Yunanistan Soufli gibi dokumacılığıyla ünlü kentlerindeki tekstil müzeleri, bulundukları kentlerin dokumacılık tarihine ışık tutmaktadır (Aydın, 2007). Bu tip tekstil müzeleri Tire, Kula ve Buldan için de düşünülebilir.

-Bu kentlerde koruma, dokumacılık, mimari ve toplum ilişkisi korunarak olmalıdır. Özellikle halkın beklentileri tespit edilmelidir. Bu noktada, sosyolojik araştırmalar ve dokumacılıkla ilgili işletme araştırmalarının gerekliliği açıktır. Koruma olgusu, bu bilgiler ışığında şekillenmelidir.

-Korumanın tarafları da önemlidir. Eğitim ve yönetim kurumlarının çalışmaları ve halk katılımı sağlanmalıdır. Üniversiteler, devlet kurumları ve sivil toplum örgütleri birlikte çalışmalıdır.

-Dokumacılık, mimari ve toplum ilişkisini temel alan sağlıklı bir koruma için, dokumacılığın evlerde aile ölçeğinde ve geleneksel tarzda sürdürülmesi desteklenmelidir. Dokuma işliğinin ev ile bütünleşmesi, aslında sayısız avantajları olan bir uygulamadır. Çünkü dokumacılık eyleminin konut mekanında gerçekleşmesi hem ekonomik olmakta, hem de sürekli içinde yaşandığı için geleneksel evin korunmasını sağlamaktadır. Özellikle, evdeki her bireyin emeğinden maksimum fayda elde edilmektedir. Bu aile içi ekonominin, ailenin toplam gelişmesine de önemli katkıları olmaktadır.

-Bu kentlerde yerel dokumacılık koşullarına uygun örnek restorasyon çalışmaları yapılmalıdır. Osmanlı dokuma üretim merkezlerinde koruma olgusu, bu temel eylemden, yani üretim eyleminden yola çıkarak şekillenmelidir.

Buldan özelinde önerilen proje (Proje ve fotoğraflar, ekte yer almaktadır), Osmanlı dokuma üretim merkezleri genelinde, koruma anlayışının nasıl olabileceğini tartışmakta ve bu doğrultudaki önerileri tariflemektedir.

Bilindiği gibi, geleneksel bir dokunun en yaygın sorunu; korunamaması, korunamamasının başlıca sebepleri de terk edilmesi, çağa ayak uydurabilmek için değişime-dönüşüme uğraması, dolayısıyla özgünlüğünü yitirmesidir. Korumak için de, söz konusu geleneksel dokunun özgünlüğünü bozmadan yaşamını sürdürmesini sağlamak gerekir. Bu, korumacılık anlayışında çok temel ve kabul edilmiş bir bakış açısıdır. Tüm çabalar, koruma kanunları vs. bu amaç doğrultusunda biçimlenmiştir. Peki, bu sorunlara sahip olmayan geleneksel dokular gerçekten sorunsuz mudur?

Bu bağlamda öneri proje alanı olarak, görece sorunsuz Buldan tarihi dokusu seçilmiştir. Buldan, Anadolu'da bulunan birçok geleneksel doku gibi göç vermiş ve kaderine terk edilmiş bir yerleşim değil, aksine kullanıcıları ile birlikte yaşayan ve yaşatılan bir yerleşimdir. Belki de bu sebeptendir ki kent, korumacılar tarafından geç fark edilmiş ve çok yakın bir geçmişte koruma altına alınıp, kentsel sit ilan edilmiştir. İlginç olan şudur ki, Buldan halkının evlerini korumaya dönük rahatsızlıkları, yerleşimin kentsel sit alanı olarak ilan edilmesinden sonra başlamıştır. Bilinçsiz de olsa evlerini koruyagelen halk, yapacağı bakım-onarım çalışmaları için ilk defa izin almak zorunda kalmış, yaptığının doğruluğunu, yanlışlığını, geçerliliğini sorgulayan, şimdiye kadar hiç farkında olmadığı bir kurum ile tanışmıştır. Bu rahatsızlık, hem koruma bürokrasisinin işleyişine duyulan bir rahatsızlık, hem de geleneksel dokunun koruma altına alınmasıyla yapı ve kullanıcısının ilişkisine getirilen yeni tanıma duyulan yabancılığın getirdiği rahatsızlıktır. Artık yapı ve kullanıcısı arasına Koruma Kurulu ve yasaları girmiş, kullanıcının yapıya müdahalelerini belirlemeye başlamıştır. Bir başka deyişle, yapının kullanıcısı dışındaki ikinci sahibi sahneye çıkmış ve aslında bu yeni sahip, eski sahibinden daha etkin duruma gelmiştir.

Peki, bu anlamda koruma altına almak aslında bozulmayı hızlandırmak mıdır? Yoksa koruma bürokrasisinin işleyişinde, yapının kullanıcısını yani asıl sahibini dışlayan bir anlayış mı hakimdir? Ya da Türkiye'de koruma kurumu, yapı sahibi ve

yapı ayaklarından oluşan sacayağında bir dengesizlik mi söz konusudur? Yapıyı ve kenti kullanıcıları, yani sahipleri ile bir bütün olarak gördüğümüze göre bu ikisi arasındaki ilişkiyi ekonomik, kültürel ve sosyal olarak nasıl çözümleyeceğiz? Şu çok açıktır ki, bir yapının kullanıcısının yaşam biçimindeki her türlü değişiklik, yapının kendisine de yansıyacak, kullanıcı ve yapısı karşılıklı değişip-dönüşecektir. Acaba yapının zamanın bir kesitindeki varoluş biçimini özgünlük olarak tarifleyen, şimdiki ve gelecek zamandaki varoluşunu da bu tariflediği biçimiyle sürmesini ön gören korumacılık anlayışı durağan mıdır? Ya da günümüzdeki korumacılık anlayışı, çağın baş döndüren hızlı değişim-dönüşümüne karşı bir korku mu beslemektedir? Geleneksel olarak tariflenen bir yapının, yapıldığı tarihten günümüze kadar geçirdiği zamana tıpkı bir insan ömrü gibi bakarsak, şu anda geçirmekte olduğu değişimler de normal değil midir? Bu sorulara "evet" cevabı verirsek, örneğin, geleneksel bir evin eskiyen ahşap pencerelerinin alüminyum doğrama ile ya da alaturka kiremitlerinin modern bir çatı örtü malzemesi ile değiştirilmesine "normaldir", "olabilir" cevabı mı vereceğiz?

Her şeyin olabilirliğinin tartışıldığı bir dönemde yaşıyoruz. Dolayısıyla doğruları ve yanlışları tekrar yapılandırıyoruz. Geleneksel bir yerleşimde ilan edilen her türlü koruma kararı, aslında o yerleşime yapılan bir müdahaledir; çünkü o yerleşimdeki insan-mekan ilişkilerini, savunduğu görüş doğrultusunda tekrar yapılandırır. İnsan ve mekan arasında sürekli, karşılıklı ve geri yansımalı bir ilişki vardır. İnsan değişip-dönüştükçe ürettiği mekanı değiştirir, değişen mekan da insanı değişim yönünde zorlar (Göksu, 1996). Yukarıda ortaya atılan sorular, bu bağlamda sorulmuştur. Değişim kaçınılmaz bir olgu olduğuna göre, aslında tüm koruma yasaları, bu değişimin yönünü belirleme yönünde verilen kararlar olmalıdır ya da bu anlamda değerlendirilmelidir. İnsan-mekan ilişkilerinin devinimi ve sürekliliği içerisinde koruma, tarihte gerçekleşmiş bir olguyu aynen olduğu gibi dondurarak geleceğe taşımak yerine, değişim-dönüşüm ve süreklilik kavramları çerçevesinde tekrar yapılandırmalıdır. Bir başka deyişle korumacılık anlayışı, geleneksel bir yapı ya da yerleşimin bugünün ve geleceğin ihtiyaçlarına cevap verebilecek şekilde, mekansal örgütlenmelerini tekrar düzenlemeye yönelik olmalıdır. Ancak böyle bir anlayış

çerçevesinde yapı ve sahipleri arasındaki gerilim azaltılabilir ve tarihi çevre tekrar üretilebilir (Tekeli, 2003).

Buldan, günümüzün hızlı değişen koşulları içerisinde, geçmişinin kazanımlarını yok etmeden kendisini yeniden nasıl üretebilir? Buldan'da önerilecek bir restorasyon çalışmasının amacı ve bu amacı destekleyecek program ne olmalıdır?

Buldan'daki mekan-insan ilişkisi, iki farklı nitelikte ve bölgede incelenebilir. İlki, "bozulmamış" geleneksel dokunun ilişkileri, ikincisi ise hemen bu bölgenin yanında olan ve yıkılıp yeniden yapılanan ticari bölgede gelişmiş ilişkilerdir. "Bozulmamış" olarak tariflenebilecek geleneksel dokunun bozulmama nedeni, aslında ürettiği ilişkilerde gizlidir. Öteden beri dokuyu şekillendiren ev-işlik kurgusu temelde değişmemiş; fakat bu ilişkinin ekonomik ve ticari alandaki dönüşümlerine geleneksel doku ayak uydurabilmiştir. Bir başka deyişle, günümüzde değişen üretim ilişkileri içerisinde Buldan geleneksel dokusu, kendine bir yer tarif edebilmektedir. Bu bölgenin ürettiği mekan-insan ilişkisi, dokuma üretimi üzerinden tariflenmektedir ve bu üretimin yarattığı artı değerin piyasada yerini bulabilmesi bölgeyi yaşatmaktadır. Dolayısıyla, bu bölgeye bakışımız, sadece ev-insan ilişkisi temelinde değil, bu ilişkinin niteliğini belirleyen dokuma üretimi temelindedir. Bir önceki bölümde görülmüştür ki, Buldan'ın korunabilmesinin en önemli yolu, kentin günümüze kadar var oluş sebebi ve geleneksel kültürünün temeli olan ev-işlik-aile birlikteliğinin sürdürülebilmesi amacıyla evlerdeki aile işletmelerinin faaliyetinin devam ettirilmesidir. Evsel dokuma üretiminin sürekliliği, çağın tüm değişimlerine rağmen geleneksel dokunun da sürekliliğini sağlayacaktır. Doku için olumlu olan bir diğer konu da, Buldan halkının bunun bilincinde olmasıdır. Burada dikkat edilmesi gereken en önemli nokta, çağın gereği olan yeni dokuma üretim teknolojilerini inkar etmek değil, bunları geleneksel evin esnekliği dahilinde yapıya adapte edebilmenin yollarını bulabilmektir.

"Bozulmuş" olarak tariflenen ikinci bölge ise üretimden çok, üretilen ürünün pazarlama mekanı olarak yapılanmıştır. Bu bölge, günümüze kadar çoğu ulaşamayan hanların ve dükkanların bulunduğu tarihi çarşıyı da içine alarak gelişmiştir. Eski

belediye ve çevresinde yer alan dükkanlara bağlantılı olarak Çarşı Caddesi aksı oluşmuştur. Çarşı Caddesi, yoğun perakende satışın yapıldığı ve Buldan'ı ziyaret edenlerce en çok vakit harcanan bölgedir. Bu aks, bir anlamda Buldan'ın dışa, hızlı tüketen topluma açıldığı ve buradan artı değer ürettiği bölgedir. Dolayısıyla bu bölgede üretilen mekan-insan ilişkisi, tüketim üzerinden örgütlenmektedir. Buranın bozulmasının sebebi, uygulanan bilinçsiz imar düzenlemeleri olarak izlenmiştir. Yeni ihtiyaç duyulan ticaret yapıları, tarihi ticaret alanına eklemlenerek Çarşı Caddesi boyunca gelişmiş ve bu caddedeki eski yapıların da yıkılmasına sebep olmuştur.

Yukarıda sözü edilen iki bölgenin, ürettiği ilişkiler açısından, aralarında bir gerilim olduğu söylenebilir. Bozulmamış geleneksel doku, hala özgün mekan-insan ilişkilerini sürdürürken, Çarşı Caddesi ve çevresinde gelişen ilişkilere, tüketim boyutu da eklenmiştir. Bu anlamda, Çarşı Caddesi ve çevresine, çağın tüketim anlayışının yansıdığı ve dönüştürdüğü bir mekan olarak da bakılabilir. Buldan'ı ziyaret eden, dikkate değer bir yoğunluk oluşturan ve Buldan'ın aynı zamanda turizm sektörüne girmesini sağlayan kitle (turistler), Buldan'a özgü Buldan dokumaları almak için gelmektedir. Kısa bir zaman dilimine sığdırılan bu ziyaretler, bölgedeki esnaf için önemli bir gelir kaynağı haline gelmiştir. Turistler, genellikle Çarşı Caddesi çevresinde vakit geçirmekte, Buldan dokumasının üretildiği gerçek üretim mekanlarından habersiz olarak bölgeyi terk etmektedirler. Aslında Buldan, turizme açılmış birçok geleneksel dokunun, bu nedenle yaşadığı mekansal zorlamaları ve dönüşümleri yaşamadığı için şanslı görülebilir. Çünkü bilindiği gibi, turizm bölgesi haline gelmiş geleneksel dokuların büyük bir çoğunluğu biçimsel özgünlüğünü yitirmemiş görünse de, dokunun oluşumunda etkin olan geleneksel mekan-insan ilişkilerini yitirmiş ve dolayısıyla geleneksel yapılar da görsel olarak tüketilen bir meta haline gelmiş, getirilmiştir. Yani geleneksel yapılar, sadece görüntüler haline gelmiştir (Altınsay, 1999; Balston, 2003). Bu durum Buldan yerleşiminin geneline hakim olmasa da, Çarşı Caddesi ve çevresinde görüntü-gerçek ikileminin yaşandığı söylenebilir. Yukarıda da belirtildiği gibi, bu durum, çağın turizm-tüketim anlayışının bir sonucudur.

Öneri proje çalışmasının geldiği bu noktada, ortaya birtakım çelişkiler çıkmıştır. Ticaret bölgesindeki hareketlilik, Buldan için ekonomik bir kazanım olarak kabul edilmiş, fakat bu hareketliliğin özgün mekan-insan ilişkilerini olumsuz bir yönde değiştirebilme potansiyeline sahip olması, bir risk faktörü olarak görülmüştür. Bu gerçekliği değiştirmek bir yana, çağın görüntü-gerçek ikilemine vurgu yapmak, farkındalık eşiğini arttırmak için, Çarşı Caddesi'nde bir enstalasyon (yerleştirme) çalışması düşünülmüştür. Yukarıda da belirtildiği gibi, bu caddedeki birçok geleneksel yapı yıkılmış ve yeni yapılar yapılmıştır. Fakat caddede, belki de şans eseri ayakta kalmış, terk edilmiş ve sadece nesne olarak caddeye katılan geleneksel bir konut vardır. Artık bir görüntüden ibaret olan bu konut, Buldan geleneksel konutuna ait birçok yerel özelliği de taşımaktadır. Görüntü ve imge ticaretinin hakim olduğu günümüzde, bu konutun görüntüsünü bir ayna ile gerçek bir imaj haline getirip, ilk imajı ikinci ve üçüncü aynalarla kopyalamak, acaba bu caddede gezinenler üzerinde nasıl bir etki bırakacaktır?

Yukarıda sözü edilen riskin farkında olarak ve Buldan geleneksel dokusunun sürdürülebilir olması için dokuma üretimini esas almak gerektiğini düşünerek, öneri proje çalışmasının son bölümüne gelinmiştir. Restorasyonu önerilecek yapı, kent içerisinde nerede olmalıdır ve programı nasıl şekillenmelidir? Bu noktada, başka sorular da gündeme gelmiştir. Örneğin seçilecek yapının mülkiyet problemi nasıl çözülecektir? Yapı sahibi, önerilecek programa, maddi bir gelir getirmediği sürece nasıl razı olacaktır? Ya da yapının restorasyon maliyetlerini kim üstlenecektir? Bu sorular, korumacılık pratiğinde sürekli karşımıza çıkan ve çoğu zaman cevap bulmakta zorluk çektiğimiz sorulardır.

Restorasyonu önerilecek yapının yerinin, bozulmamış geleneksel dokunun içinde, fakat Çarşı Caddesi'nin pazar potansiyelinden yararlanacak mümkün olan en yakın yerde olması düşünülmüştür. Bu yakınlık aynı zamanda, Çarşı Caddesi üzerinde hazırlanan görüntü-gerçek aynalama enstalasyonunu takip eden ziyaretçileri kendiliğinden, restorasyonu önerilen yapıya kadar götürebilecek bir mesafedir.

Buldan'da restore edilecek geleneksel bir yapının mekansal kurgusunun, dokuma üretimi üzerinden düzenlenmesi gerekliliği ve ürünün pazarlanması sürecinin de üretim mekanı içinde deneyimlenmesi fikri, yapının restorasyon maliyetlerinin nasıl karşılanacağı sorusunun da cevabı olmuştur. Hem restorasyon maliyetlerini karşılayabilmek, hem de dokuma üretimini desteklemek için, yapının programının bir dokuma kooperatifi kurgusu üzerine oturtulması düşünülmüştür. Buna göre, tek ada, tek parsel üzerinde konumlanan Münevver Çetin Evi seçilmiştir. Bu evde geçmişte atölye tipi dokumacılık yapılmıştır. Bu ev, aynı zamanda, Buldan geleneksel konutunun karakteristik özelliklerini de taşımaktadır. Ayrıca tek ada, tek parsel üzerinde kurulu olması, restorasyonda önerilecek çevre düzenlemesi açısından da serbestlik sağlayacaktır.

Önerilen programa göre, restorasyon sonrasında evde kolektif olarak dokuma üretimi yapılacaktır. Dokumanın da geleneksel el tezgahlarında yapılması, bu anlamda geleneksel dokumacılığın da yaşatılması düşünülmüştür. Restorasyondan sonra, hem kooperatif bünyesinde, hem de çevre evlerde dokunan dokumalar, satışa sunulabilecektir. Aynı zamanda, evi gerek yaşayan bir müze gibi, gerekse de bir satış noktası gibi ziyaret edenler, özgün geleneksel bir evi deneyimleyebileceklerdir.

Önerilen programın, yapının özgün mekan düzenini zorlamamasına dikkat edilmiştir. Bir başka deyişle, yapı ve program arasında denge kurulmaya çalışılmış, kapsamlı bir restorasyon yerine basit onarımlar tercih edilmiştir. Buna göre, yapının geçmişte atölye olarak kullanılan mekanı, sahip olduğu geniş hacim ve dokumacılık için ideal olan klimatik koşullar nedeniyle de, tezgah odası olarak işlevlendirilmiştir. Tezgah odası içinde, ziyaretçilerin ağırlanabileceği oturma grupları önerilmiştir. Kooperatifin yönetim odası ve satış bölümü, giriş katında düzenlenmiştir. Merdiven altı, dokuma deposu olarak değerlendirilmiştir. Evin geniş bahçesi ve sofa, geleneksel bir konutta olduğu gibi düşünülüp, konut-sofa-bahçe ilişkisinin özgün haliyle tecrübe edilmesi amaçlanmıştır. Bu anlamda, bahçe ve sofada, mutfaktan servis alabilecek oturma grupları düzenlenmiştir. Benzer bir anlayış içerisinde, üst kattaki tek oda da aslına uygun olarak düzenlenerek, sedir odası-kafe olarak

işlevlendirilmiştir. Üst katın bahçe, sokak ve kentle kurduğu görsel ilişki, buranın kafe olarak düzenlenmesi fikrini kuvvetlendirmiştir.

Bu çekirdek projeden sonra, bu konutun yakın çevresi için örnek bir doku restorasyon çalışması önerilmektedir. Buldan'da bu bağlamda yapılması gerekenler kadar yapılmaması gerekenlerin belirtilmesi de çok önemlidir. Büyük tezgahların özgün mekanlara zarar verecek şekilde eve sokulmaması, eğer özgün mekan yükseklik ve boyutları yeterli gelmiyorsa bir başka ifade ile yapının onu bünyesine alabilmesinde sıkıntılar oluyor, yapı el tezgahlarındaki esnekliği gösteremiyorsa, o aşamada bahçe ya da avlunun özgünlüğü bozulmadan tarihi yapı ile uyumlu bir şekilde inşa edilen bir atölye mekanının oluşturulması önerilebilir. Bu konuda belediyede oluşturulan Tarihi Çevre Birimi'nden destek alınabilir. Aslında en önemli nokta belki de ev ile çelişen atölye düzeni yerine, evlerde geçmişte olduğu gibi aile tipi el üretiminin sürdürülmesine destek verilmesidir.

Bu öneri proje çalışması, Buldan özelinde insan-mekan-üretim ilişkileri sorgulanarak yürütülmüştür ancak genelde, Osmanlı dokuma üretim merkezlerinin farklı konum, coğrafya ve dokuma ekonomilerinin yarattığı insan-mekan-üretim ilişkilerinin özgünlüklerinin tespit edilmesinin, bu kentlerde koruma yaklaşımlarının temeli olması gerektiğini göstermektedir. Tezde ele alınan Tire, Kula ve Buldan örneklerinde dokumacılığın seyrinin farklı olması, ne demek istediğimizi daha anlaşılır kılmaktadır.

Tez, dokumacılık-mimari ilişkisinin özellikle mekanın sürdürülebilir korunması bağlamında ele alındığı bir çalışma olup, çok boyutlu ve disiplinler arası araştırma gerektiren bu konuya yönelik olarak gelecekte yapılacak çalışmalara ışık tutacaktır.

KAYNAKLAR

Akın, N. (2002). *19. yüzyılın ikinci yarısında Galata ve Pera.* İstanbul: Literatür Yayıncılık.

Akşin, S. (2000a). Siyasal tarih (1789-1908). S. Akşin, (Ed.), *Türkiye tarihi 3 Osmanlı Devleti 1600-1908* içinde (75-188). İstanbul: Cem Yayınevi.

Akşin, S. (Ed.). (2000b). *Türkiye tarihi 3 Osmanlı Devleti 1600-1908*. İstanbul: Cem Yayınevi.

Akşin, S. (Ed.). (2000c). *Türkiye tarihi 4 çağdaş Türkiye 1908-1980*. İstanbul: Cem Yayınevi.

Aktüre, S. (1987). *19. yüzyıl sonunda Anadolu kenti mekansal yapı çözümlemesi*. Ankara: O.D.T.Ü.

Akyüz, E., Orhun, D., Yıldırım, B. ve Arıtan, Ö. (1999). Kula'dan iki ev. *Ege Mimarlık*, (29), 33-38.

Alpay, H. R. (bt). *Dokuma makinaları*. Ankara: TMMOB Makine Mühendisleri Odası.

Altınsay, B. (1999). Korusak da mı saklasak, korumasak da mı saklasak?. *Arredamento Mimarlık, 1*, 10-12.

Altuntaş, Y. (1994). El sanatlarının dünü, bugünü ve sorunları. *Bildiriler Kamu ve Özel Kuruluşlarla Orta Öğretimde, Üniversitelerde El Sanatlarına Yaklaşım ve Sorunları Sempozyumu 18-20 Kasım 1992* içinde (1-4). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Anmaç, E. (1994). İngiliz sermayesinin Batı Anadolu halıcılığına etkisi ve Şark Halı Kumpanyası. *Bildiriler Kamu ve Özel Kuruluşlarla Orta Öğretimde, Üniversitelerde El Sanatlarına Yaklaşım ve Sorunları Sempozyumu 18-20 Kasım 1992* içinde (5-18). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Anonim. (1958). *Türkiye'de ipek ve ipekli mensucat sanayii*. Ankara: Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği.

Anonim. (1966). Denizli. *Türk Ansiklopedisi*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.

Anonim. (1982a). Denizli. *Yurt Ansiklopedisi Türkiye, il il: Dünü, bugünü, yarını*. İstanbul: Anadolu Yayıncılık.

Anonim. (1982b). Manisa. *Yurt Ansiklopedisi Türkiye, il il: Dünü, bugünü, yarını 8* içinde (5523-5615). İstanbul: Anadolu Yayıncılık.

Anonim. (1987). Buldan. *Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi*. İstanbul: Ana Yayıncılık.

Arel, A. (1982). *Osmanlı konut geleneğinde tarihsel sorunlar*. İzmir. 34.

Arıtan, Ö. (2004). *Kapitalist / Sosyalist modernleşme modellerinin Erken Cumhuriyet Dönemi mimarlığının biçimlenişine etkileri – Sümerbank KİT yerleşkeleri üzerinden yeni bir anlamlandırma denemesi*, Yayınlanmamış doktora tezi. İzmir: D.E.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü.

Arlı, M. (1984). Doğal bitkisel boyalarla boyama yöntemleri üzerine düşünceler. *Bildiriler 2. Ulusal El Sanatları Sempozyumu 18-20 Kasım 1982* içinde (15-25). İzmir: D.E.Ü. Güzel Sanatlar Fakültesi Yayınları.

Armağan, A. M. (1983). *Belgelerle Beylikler Devrinde Tire*. İzmir.

Armağan, A. M. (1989). *Tüm yönleriyle Tire 1*. Tire.

Armağan, A. M. (1990). *Tüm yönleriyle Tire 2*. Tire.

Armağan, A. M. (2000). *Tire guide*. İzmir: R.K. Stüdyo Ajans.

Armağan, İ. (1983). *Yöntembilim-2 Bilimsel araştırma yöntemleri*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yayınları.

Aslanoğlu, İ. (1978). *Tire'de camiler ve üç mescit*. Ankara.

Aslanoğlu, İ. (1994). Tire Beylik Dönemi camileri. *Türk kültüründe Tire*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Aşıkpaşazade. (1332). *Tevarih-i Ali Osman*. İstanbul: Matbaa-i Amire.

Avralıoğlu, O. Z. (1997). *Buldan ve yöresinin tarihçesi*. Ankara: Önder Matbaacılık.

Ayata. S. (1988). Kasabada Zanaat Üretimi ve Toplumsal Tabakalaşma Buldan. *ODTÜ Gelişme Dergisi, 15*, 1-2.

Aydın, E. Ö. (2007). *Bursa'daki ipek fabrikaları ve ipekçilikle ilgili endüstri mirasının korunması*. Bursa: Mimarlar Odası Bursa Şubesi.

Balston, M. (2003). Koruma mı, saklama mı?. *Toplumsal Tarih, 7*, 24-29.

Barışta, H. Ö. (1988). *Türk el sanatları*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Başaran, M. (2000). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Tire*. İzmir: Dokuz Eylül Yayınları.

Batur, A., Ağır, A., Köşklük, N. ve Öngül, Z. (2003). TÜBA-TÜKSEK Buldan (Denizli) Kentsel Kültür Varlıkları Envanter Çalışması 2002 Yılı Raporu. *Türkiye Bilimler Akademisi TÜBA-TÜKSEK Türkiye Kültür Envanteri Pilot Bölge Çalışmaları Buldan 2/2* içinde (17-33). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Baykara, T. (1969). *Denizli tarihi*.

Baykara, T. (1994). Türk şehircilik geleneğinde Tire. *Türk kültüründe Tire*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Bektaş, C. (1991). *Babadağ evleri*. İstanbul: YEM Yayın. 60.

Benevolo, L. (2006). *Avrupa tarihinde kentler.* (N. Nirven, Çev.). İstanbul: Literatür Yayıncılık.

Bozer, R. (1990). *Kula'da Türk mimarisi*. Ankara.

Buldan Belediyesi. (1998). *Buldan Belediyesi tanıtım kitabı*. İzmir: Türk Haberler Ajansı.

Cerası, M. (2001). *Osmanlı kenti.* (A. Ataöv, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. 157, 158.

Cohen, G. A. (1998). *Karl Marx'ın tarih teorisi bir savunma* (A. Fethi, Çev.). İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları. 101.

Cuinet, V. (1894). *La Turquie d'Asie 3*. Paris.

Darkot, B. (1977). Kula. *İslam Ansiklopedisi 6* içinde (973-976). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Darkot, B. (1979). Tire. *İslam Ansiklopedisi 12* içinde (379-381). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Denel, S. (1982). *Batılılaşma sürecinde İstanbul'da tasarım ve dış mekanlarda değişim ve nedenleri*. Ankara: O.D.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Aralıklı Yayınlar Dizisi.

Deniz, B. (2000). *Türk dünyasında halı ve düz dokuma yaygıları*. Ankara: Atatürk Yüksek Kurumu.

Denizli Valiliği. (1973). *Denizli il yıllığı 1973*. Ankara: Mars Matbaası.

Doğan, A. E. (2002). *Birikimin hamalları, kriz, neo-liberalizm ve kent.* İstanbul: Donkişot Yayınları.

DTM Ekonomik Araştırmalar ve Değerlendirme Genel Müdürlüğü kayıtları.

Dulkadir, H. (1999). Halk el sanatlarının derlenmesi, araştırılması, eğitim ve pazarlanmasında halk eğitim merkezlerinin önemi ve bir uygulamanın sonuçları. *Bildiriler 2000'li Yıllarda Türkiye'de Geleneksel El Sanatlarının Sanatsal, Tasarımsal ve Ekonomik Boyutu Sempozyumu 25-27 Kasım 1998 içinde* (107-111). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Durul, Y. ve Aslanapa, O. (bt). *Selçuklu halıları başlangıcından onaltıncı yüzyıl ortalarına kadar Türk halı sanatı*. İstanbul: Ak Yayınları.

Ege Bölgesi Sanayi Odası (EBSO) kayıtları.

Eldem, S. H. (1968). *Türk evi plan tipleri*. İstanbul.

Eldem, S. H. (1986a). *Türk evi I*. İstanbul: T.A.Ç. Vakfı.

Eldem, S. H. (1986b). *Türk evi II*. İstanbul: T.A.Ç. Vakfı.

Eldem, S. H. (bt). *Türk mimari eserleri*. İstanbul: Tifdruk Matbaacılık.

Engels, F. (1997). *İngiltere'de emekçi sınıfın durumu*. (Y. Fincancı, Çev.). Ankara: Sol Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 1845)

Erdem, A. (1983). *Kula tarihsel sit-sivil mimarlık örnekleri üzerine bir araştırma*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. İstanbul: Y.T.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü.

Evliya Çelebi. (1984). *Evliya Çelebi seyahatnamesi.* (M. Zıllioğlu, Çev.). İstanbul: Üçdal Neşriyat.

Faroqhi, S. (2000a). İktisat tarihi (1500-1600). S. Akşin, (Ed.), *Türkiye tarihi 2 Osmanlı Devleti 1300-1600* içinde (145-205). İstanbul: Cem Yayınevi.

Faroqhi, S. (2000b). İktisat tarihi (17. ve 18. yüzyıllar). S. Akşin, (Ed.), *Türkiye tarihi 3 Osmanlı Devleti 1600-1908* içinde (189-216). İstanbul: Cem Yayınevi.

Faroqhi, S. (2000c). *Osmanlı'da kentler ve kentliler kent mekanında ticaret zanaat ve gıda üretimi 1550-1650*. (N. Kalaycıoğlu, Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Fazlıoğlu, İ. (2001). *Eskiçağda dokuma*. İstanbul: Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü.

Fersan, N. (1980). *Küçük Anadolu kentlerinde tarihsel dokunun korunması ile ilgili bir yöntem araştırması*, Yayınlanmamış doktora tezi. İstanbul: İ.T.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü.

Georgeon, F. (1999). Keçi kılından kalpağa: Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılında Ankara'nın gelişimi. P. Dumont ve F. Georgeon, (Ed.), *Modernleşme*

sürecinde Osmanlı kentleri (A. Berktay, Çev.) içinde (99-115). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Girişken, N. (1975). *Doğu halıları*. Ankara: Atatürk Üniversitesi.

Gökçe, T. (1994). *16. ve 17. yüzyıllarda Lazıkiyye (Denizli) kazası*, Yayınlanmamış doktora tezi. İzmir: E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Göksu, A. E. (1985). *Formation and alteration process of the small town centers in Anatolia: The case study of Tire*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Ankara: O.D.T.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü.

Göksu, E. (1986). Mekansal özelliklerini koruyan yerleşmelerde oluşum ve değişim süreci Tire. *Bildiriler Ege'de Mimarlık Sempozyumu 27-29 Mart 1985* içinde (106-116). İzmir.

Göksu, E. (1996). *Kentsel mekan ve tarih felsefesi*, Yayınlanmamış doçentlik tezi. İzmir: D.E.Ü. Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü.

Göksu, E. ve Ecemiş, S. (2002). Kula'da mekanı yeniden okumak. *Bildiriler Özet Kitabı Kula Koruma, Yaşatma, Geliştirme, Araştırma, Proje, Uygulama Sempozyumu 11-13 Ekim 2002 içinde (22-23)*. Kula.

Gürsu, N. (1988). *Türk dokumacılık sanatı çağlar boyu desenler*. İstanbul: Redhouse Yayınevi.

Halaçoğlu, A. (1994). *Balkan Harbi sırasında Rumeli'den Türk göçleri (1912-1913)*. Ankara.

Harmancıoğlu, M. (1973). *Lif teknolojisi (dokuma maddelerinin genel özellikleri)*. İzmir: Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları.

Harmancıoğlu, M. (1974). *Lif teknolojisi (yün ve deri ürünü diğer lifler)*. İzmir: Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları.

Harmancıoğlu, M. ve Önder, E. (1981). İzmir ve çevre yörelerde halıcılığın durumu. *Bildiriler Atatürk'ün 100. Doğum Yılı Uluslararası Tekstil Sempozyumu 2-4 Kasım 1981* içinde (435-448). İzmir.

Harvey, D. (1997). *Postmodernliğin durumu*. (S. Savran, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 1989)

Işıksaçan, G. (1964). *Batı Anadolu'nun başlıca halı merkezlerinde imal edilen halıların desen ve kaliteleri üzerinde araştırmalar*. İzmir: Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları.

İhracatçı Birlikleri kayıtları.

İller Bankası. (1949). *Belediyeler Yıllığı*.

İnalcık, H. (2003). *Osmanlı İmparatorluğu klasik çağ (1300-1600)*. (R. Sezer, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

İnalcık, H. (2008). *Türkiye tekstil tarihi üzerine araştırmalar*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

İzmir Valiliği. (1973). *Cumhuriyet'in 50. yılında İzmir 1973 il yıllığı*.

Katip Çelebi (1732). *Cihannüma*. İstanbul: İbrahim Müteferrika Matbaası.

Köşklük, N. (2001). *Buldan tarihi çevre dokusu araştırması*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. İzmir: D.E.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü.

Köşklük, N. (2007a). Kula'da halı dokumacılığının tarihsel süreçte geleneksel konut ve kentsel doku ile ilişkisi. *Ege Mimarlık, 4* (63), 34-37.

Köşklük, N. (2007b). Geleneksel üretimin dönüşümü ve dönüşümün mekansal karşılıkları-Denizli Buldan örneği. *Bildiriler Özet Kitabı IAPS-CSBE Network Kültür ve Mekan Toplantıları Ulusal Sempozyum 1 Kent Kültür Konut 14-16 Aralık 2007 içinde* (49-50). İstanbul: IAPS-CSBE Network Kitap Serisi.

Kula Belediyesi. (1998). *Kula*. İzmir: Özdeniz Haberler Ajansı.

Kunt, M. (2000). Siyasal tarih (1600-1789). S. Akşin, (Ed.), *Türkiye tarihi 3 Osmanlı Devleti 1600-1908* içinde (17-73). İstanbul: Cem Yayınevi.

Kurmuş, O. (1982). *Emperyalizmin Türkiye'ye girişi.* Ankara: Savaş Yayınları.

Küçükerman, Ö. (1987). *Anadolu'nun geleneksel halı ve dokuma sanatı içinde Hereke Fabrikası "…Saray'dan Hereke'ye giden yol…"*. Ankara: Sümerbank. 29.

Küçükerman, Ö. (1988). *Türk giyim sanayii tarihindeki ünlü fabrika "Feshane" Defterdar Fabrikası*. Ankara: Sümerbank.

Kürüm, M. (1992). *Tire evleri*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. İzmir: E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kürüm, M. (1995). Türk mimarisinde Tire evleri. *Ege Mimarlık, 5* (15), 56-59.

Kütükoğlu, M. S. (1999). Osmanlı iktisadi yapısı. E. İhsanoğlu, (Ed.), *Osmanlı Devleti tarihi 2* içinde (511-650). İstanbul: Feza Gazetecilik.

Mandel, E. (1998). *Marksist ekonomi kuramına giriş.* (A. Ünlü, Çev.). İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.

Manisa Valiliği Kültür ve Turizm Müdürlüğü. (1986). *Manisa Yöresi Halıları Sergisi*. Manisa.

Muhammed Et Tanci. (1993). *İbni Batuta seyahatnamesi*. (M. Çevik, Sadeleştiren). İstanbul: Üçdal Neşriyat.

Neşri, M. (1987). *Kitab-ı Cihan-nüma* (F.R. Unat ve M.A. Köymen, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi. 147.

Oğuz, M. Ö., Aydoğan, E., Aytuzlar, N. ve Saltık Özkan, T. (2005). *Türkiye'de 2004 yılında yaşayan geleneksel meslekler*. Ankara: Gazi Üniversitesi THBMER Yayınları.

Ödekan, A. (2000). Mimarlık ve sanat tarihi. S. Akşin, (Ed.), *Türkiye tarihi 1 Osmanlı Devletine kadar Türkler* içinde (363-501). İstanbul: Cem Yayınevi.

Öz, T. (1950). *Turkish textiles and velvets XIV-XVI centuries*. Ankara: Turkish Press, Broadcasting and Tourist Department.

Pachymeres, G. (1685). *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae.* (M. Cousin, Çev.). Paris.

Raby, J. ve Effeny, A. (Ed.). (2001). *İpek Osmanlı dokuma sanatı*. İngiltere: Azimuth Editions Limited.

Ramsay, W. M. (1890). *The historical geography of Asia Minor*. London.

Sencer, M. (1999). *Osmanlı toplum yapısı eleştirel bir yaklaşım.* İstanbul: Sarmal Yayınevi.

Sönmez, Z. (1998). 19. yüzyıl sonlarında Türk halılarının Avrupa'ya ihracı konusundaki gelişmelere kısa bir bakış. *Bildiriler Türk Soylu Halkların Halı,*

Kilim, Cicim Sanatı Uluslararası Bilgi Şöleni içinde (289-300). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

Sürür, A. (1984). İzmir-Tire'de beledi dokumaları. *Türk dokuma sanatından örnekler* içinde (18-21). İstanbul: Ak Yayınları.

Şahin, H. (2006). *Tarihin güzel mirası Kula*. Kula: Ezgi Yayınları. 301.

Şatır, S. (1999). Geleneksel Türk el sanatlarının çağdaş gelişimi açısından tasarımın artan önemi. *Bildiriler 2000'li Yıllarda Türkiye'de Geleneksel El Sanatlarının Sanatsal, Tasarımsal ve Ekonomik Boyutu Sempozyumu 25-27 Kasım 1998 içinde* (260-264). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Şaylan, G. (1999). *Postmodernizm.* Ankara: İmge Kitabevi.

Şemseddin Sami (1889). *Kamus-ul Alam*. İstanbul: Mihran Basımevi.

Şenalp, M. H. (1984). Kula. *Lale*, (7), 27-36.

Tanilli, S. (2002a). *Uygarlık tarihi*, İstanbul: Adam Yayınları.

Tanilli, S. (2003a). *Yüzyılların gerçeği ve mirası II Ortaçağ: Feodal dünya.* İstanbul: Adam Yayınları.

Tanilli, S. (2003b). *Yüzyılların gerçeği ve mirası III 16. ve 17. yüzyıllar: Kapitalizm ve dünya.* İstanbul: Adam Yayınları.

Tanilli, S. (2002b). *Yüzyılların gerçeği ve mirası IV 18. yüzyıl: Aydınlanma ve devrim.* İstanbul: Adam Yayınları.

Tanilli, S. (2002c). *Yüzyılların gerçeği ve mirası V 19. yüzyıl: İlerlemenin çelişmeleri.* İstanbul: Adam Yayınları.

Tanilli, S. (2003c). *Yüzyılların gerçeği ve mirası VI 20. yüzyıl: Yeni bir dünyanın aranışında.* İstanbul: Adam Yayınları.

Tanpınar, A. H. (1992). *Beş şehir*. İstanbul: Dergah Yayınları. 7, 8.

Tanyeli, U. (1987). *Anadolu-Türk kentinde fiziksel yapının evrim süreci (11.-15. yy).* İstanbul: İ.T.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü.

Tekeli, İ. (2003). Kültürel mirasın sürdürülebilirliği. *Toplumsal Tarih, 7*, 20-22.

Texıer, C. (1882). *Asie Mineure*. Paris.

The Historical Research Foundation İstanbul Research Center. (1987). *Kıyafetü'l-İnsaniyye fi Şemaili'l-Osmaniyye*. İstanbul: The Historical Research Publishing.

Timur, T. (2001). *Osmanlı toplumsal düzeni*. Ankara: İmge Kitabevi.

Tokluoğlu, F. (1973). *Tire çevre incelemeleri*. İzmir.

Toprak, Z. (2000). İktisat tarihi. S. Akşin, (Ed.), *Türkiye tarihi 3 Osmanlı Devleti 1600-1908* içinde (217-271). İstanbul: Cem Yayınevi.

Tosun, İ. (bt). *Tarihi, sosyal, kültürel ve turizm yönü ile Kula*. İzmir.

Tosun, Y. (bt). *Milli mimarimizde Kula evleri*. İzmir: Ticaret Matbaacılık.

Tosun, Y. (1983). *17-19. yüzyıllarda Batı Anadolu'da Osmanlı-Türk şehir dokuları bu dokuları oluşturan evler ve korunmaları*. İzmir.

Uğurlu, A. (1984). Güzel sanatlar perspektifinde el dokumacılığı. *Bildiriler 2. Ulusal El Sanatları Sempozyumu 18-20 Kasım 1982 içinde* (350-355). İzmir: D.E.Ü. Güzel Sanatlar Fakültesi Yayınları.

Uğurlu, A. (1999). Geleneksel dokuma sanatlarında devamlılık süreci ve evrenselleşme sorunu. *Bildiriler 2000'li Yıllarda Türkiye'de Geleneksel El Sanatlarının Sanatsal, Tasarımsal ve Ekonomik Boyutu Sempozyumu 25-27 Kasım 1998 içinde* (279-282). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Uğurlu, A. ve Uğurlu, S. S. (2006). Yörenin kültürel kimliği olarak Buldan bezi . *Bildiriler Buldan Sempozyumu 23-24 Kasım 2006* içinde (275-280). Buldan.

Uzunçarşılı, İ. H. (1932). *Kütahya şehri*. İstanbul.

Uzunçarşılı, İ. H. (1982). *Osmanlı tarihi 1*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu devletleri*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Ürer, H. (2007). *Haneden ticarethaneye Batı Anadolu halıcılığı (1836-1935)*. İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları

Varlık, M. Ç. (1988). XVI. yüzyılda Kütahya Sancağı'nda yerleşme ve vergi nüfusu. *Belleten, 52* (202), 115-167.

Yakartepe, M. ve Yakartepe, Z. (1995). *Tekstil teknolojisi elyaf'tan-kumaş'a cilt 6*. İstanbul: Tekstil ve Konfeksiyon Araştırma Merkezi.

Yücel, T. (1975). Kula. *Türk Ansiklopedisi 22* içinde (335-336). Ankara.

1300 Yılı Aydın Salnamesi

1307 Yılı Aydın Salnamesi

1332 Yılı Aydın Salnamesi

Ahenk Gazetesi (24 Eylül 1913)

Anadolu Gazetesi (12 Ocak 1912)

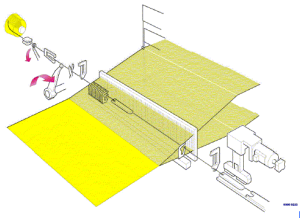
TERİMLER SÖZLÜĞÜ

aba: Önemli bir yünlü Osmanlı dokuması.

ağırşak: Yün eğrilen iğin alt ucuna takılan, ortası delik ağaç veya kemik parça.

ağızlık: Tezgahta mekiğin geçtiği ip aralığı.

alaca: Değişik renkteki ipliklerle boyuna çizgili olarak dokunan, pamuklu Osmanlı dokuması.

alacehri: Sarı boya yapımında kullanılan bitki.

argaç: Halı tezgahında çözgü ipi.

arış: Halı dokunurken bir düğüm sırası tamamlandıktan sonra, çözgü içinden bir kenardan diğer kenara geçirilen ve ilmekleri sıkıştırmaya yarayan atkı ipliği.

atkı ipi: Tezgahta enine duran ip.

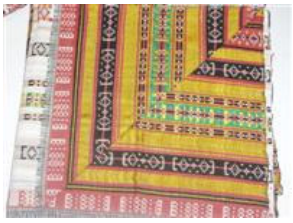
atlas: Dokumasında, atkı ipliklerinin gizlenip, çözgü ipliklerinin gösterildiği bir teknik kullanılan ipekli Osmanlı dokuması.

bağdade: Osmanlı İmparatorluğu'nun Şam'a özgü geleneksel dokuması.

barani: Çuhadan yapılan yağmurluk.

Beledi: Ham ipek ve kalın pamuk ipliğinden seyrek olarak dokunan Tire'ye özgü dokuma.

bez: Çoğunlukla gömlek yapımında kullanılan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun pek çok yerinde dokunan kumaşların genel adı.

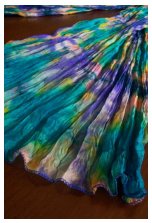
bezayağı: Gridal düzenli, en basit dokuma örgü tipi.

bogası: Pamuklu Osmanlı dokuması.

Buldan bezi: Hammaddesi pamuğa ve ipeğe dayanan Buldan dokuması.

bürümcük: Dokunduktan sonra pişirilen ipekli Osmanlı dokuması.

canfes: Üzerinde desen bulunmayan, ince dokunmuş, parlak, tok, ipekli kumaş.

çatma kadife: Elbiselik ve döşemelik cinsleri farklı olan kadifelerin kabartma havlı olanlarına verilen ad.

çivit: Mavi boya yapımında kullanılan bitki.

çözgü ipi: Tezgahta boyuna duran ip.

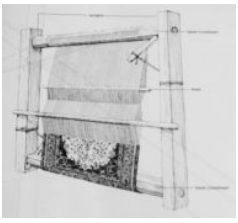
çuha / çuka: Osmanlı İmparatorluğu devrinde Selanik'teki Yahudiler tarafından dokunan ünlü bir yünlü kumaş.

damasko: Osmanlı İmparatorluğu'nun Şam'a özgü geleneksel dokuması.

darai: Geleneksel Osmanlı dokuması.

dem: Tezgahta, karışmaması ve düğüm olmaması için çözgü iplerinin arasını açmaya yarayan demir bölüm.

diba: Lame cinsi bir kumaş.

Diba-i Rumi: Selçuk dibası.

Edirnekari: 18. yüzyılda Avrupa'nın da dikkatini çeken, Osmanlı'nın pamuğu kırmızı boyama tekniği.

ehram: Araplar'a özgü geleneksel giysi.

el tezgahı: Ahşaptan yapılma geleneksel dokuma aracı.

elvani: Geleneksel Osmanlı dokuması.

fıta / futa: Dokunduktan sonra pişirilen ipekli Osmanlı dokuması.

Frenkpesenk/Frenkbeğendi: Avrupa ülkelerine gönderilen, çeşitli tipteki nitelikli Osmanlı el dokuması ürünlere verilen ad.

gaşiye: Osmanlı İmparatorluğu devrinde eyer örtüsü.

gücüleme: Halı tezgahında, çözgü iplerinin gerginliğini artırma işlemi.

gülgün: Geleneksel Osmanlı dokuması.

hare: Geleneksel Osmanlı dokuması.

hareketli tezgah: Dokunan halının ve çözgünün sarıldığı hareketli silindirlerin yerleştirildiği dikey iki parçadan meydana gelen tezgah tipi.

haşıllama: ipliğin dayanıklılığını arttırma işlemi.

hav: Halıda renkli düğümlerin uçlarına verilen isim.

hilali: Geleneksel Osmanlı dokuması.

ıstar tezgahı: İki yan ağacı, üst ve alt bazılar, gücüleme çubuğu ve yatağından meydana gelen, halı dokunan dik tezgah.

ibrişim: İpek ipliği, bükülmüş ipek.

ikat: Hindistan'da kullanılan, çözgü ipliklerinin renk hizalarının kaydırılmasıyla özgün desen görünümünün elde edildiği bir dokuma tekniği.

jakar: Bir tür dokuma tezgahına ve bu tezgahta dokunan karmaşık desenli kumaşa verilen ad.

kadife: Dokuma tekniği halıyı andıran, sırf ipekli dokumasına zaman zaman altın tel de katılan Osmanlı kumaşı.

kaftan: Üste giyilen uzun, süslü ve astarsız elbise, hilat.

kapama: Pamuklu Osmanlı dokuması.

kapt: Eski Mısır'da dokunan kalın dokuma.

kaşmir: Keşmir'de yüksek dağlarda yaşayan uzun tüylü keçilerin yününden dokunan çok değerli şal.

kebe: İpekli Osmanlı dokuması.

kemha: Avrupalılar'ın Ottoman diye andıkları, atkı iplikleri pamuktan, kalın bir kumaş türü.

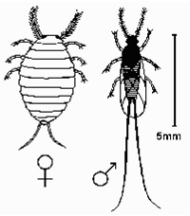

keşken (çerçeve): Beledi tezgahında iki ağaç çubuk ve bunların arasına gerilmiş iplerden meydana gelen bölüm.

kılabdan: Simkeşhanelerde imal edilen ve devlet ricalinin elbiselerinde, sancaklarda, kılıç ve eyer örtülerinde, ipekli dokumalarda kullanılan kıymetli tel.

kımız: Kırmızı boya yapımında kullanılan böcek.

kirkeş: Buldan dokumacılığında çözgü ipi yumağı.

kirkit: Tezgahta atılan atkıların sıkıştırıldığı tarak.

kirkitleme: Halı dokunurken, sık ve sağlam olması için düğümlerin aşağıya doğru kirkit tarağıyla dövülmesi işlemi. Bu işlem, halı tamamlanıncaya kadar her sıradan sonra tekrar edilir.

konakeş: Sümer'de yünden yapılan uzun elbise.

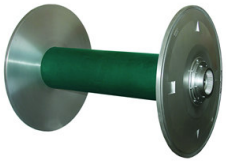
kökboya: Kırmızı boya yapımında kullanılan bitki.

kutnu: Dokunduktan sonra pişirilip perdahlanan, çözgü telleri pamuk ve renkli ipekten, atkı telleri pamuktan, çizgili parlak bir Osmanlı kumaşı.

levent: Çözgülerin sarıldığı kalın silindirler.

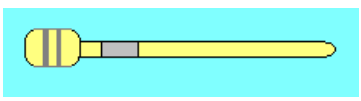
Londrine: Üstün kaliteli İngiliz çuhalarının Fransızlar tarafından yapılan taklidi.

mağma: Tezgahın üst kısmında bulunan ve iplerin gerilmesini sağlayarak dokumayı kolaylaştıran bölüm.

masur: Mekiklerde atkı ipliklerinin sarıldığı makara bölümü.

mekik: Atkı ipliklerinin atılmasına yarayan, tahtadan veya kemikten yapılan iki ucu sivri alet.

mirahuri: Çuhadan yapılan elbise.

mordan: Boya maddelerinin renklerini daha parlak ve kalıcı yapmak için kullanılan madde.

mordanlama: Boya maddesine mordan karıştırma.

muhayyer: Tiftikten dokunan ünlü bir Osmanlı dokuması.

Ottoman: Atkı iplikleri pamuktan, kalın bir kumaş türü olan Osmanlı kemhasına Avrupalılar'ın verdikleri isim.

pedahta / pedal: Tezgahın altında yer alan ve ipleri hareket ettirmeye yarayan ayaklar.

pedris: Beledi dokuma tezgahında çözgü ipinin yeni çözgüye bükülerek eklenmesi işlemidir. Bu işlem, dokuma yapılırken çözgü ipinin kopması halinde de uygulanmaktadır.

peştamal: Hamamda örtünmek ve kurulanmak için kullanılan ince dokuma.

puladi: Geleneksel Osmanlı ipek bezeme türü.

sabit tezgah: Çözgülerin alt ve üst kenarlara gerilerek sabitlendiği, genellikle dikdörtgen bir tuval kasnağını andıran tezgah tipi.

selmin / sermin: Tezgahta, dokunan ürünün sarıldığı bölüm.

seraser: 16. yüzyıldan itibaren İstanbul'da devlet atölyelerinde dokunmaya başlanan en ünlü ipekli kumaş türü.

sereng: Dokunduktan sonra pişirilen ipekli Osmanlı dokuması.

sırma: Simkeşhanelerde imal edilen ve devlet ricalinin elbiselerinde, sancaklarda, kılıç ve eyer örtülerinde, ipekli dokumalarda kullanılan kıymetli tel.

simkeş: "Gümüş" ve "çekmek" anlamındaki Farsça "sim" ve "keş" kelimelerinden meydana gelen, Osmanlı İmparatorluğu devrinde gümüş ve altın çeken esnafa verilen isim.

simkeşhane: Simkeş imalathanelerinin bulunduğu bina.

sof: 16.-18. yüzyıllarda Anadolu'nun en ünlü tiftik yünlü dokuması.

suvai: Geleneksel Osmanlı dokuması.

Süleymaniye: Beledi tezgahları içerisinde en zengin desenleri veren tezgah tipi.

şahnik: Geleneksel Osmanlı dokuması.

şami: Geleneksel Osmanlı ipek bezeme türü.

şayak: Önemli bir yünlü Osmanlı dokuması.

tafta: Dokunduktan sonra pişirilmeyen ipekli Osmanlı dokuması.

tarak: Tezgahta iplerin düzgün gelmesini sağlayan bölüm.

tefe: Tezgahta birbiri arasından geçen iplerin düzgün bir şekilde dokunması için ipleri sıkıştırmaya ve gevşetmeye yarayan hareketli bölüm.

tülbent: İnce, pamuklu Osmanlı dokuması.

ulama / urum yapma: Buldan dokumacılığında, çözgü tezgahında hazırlanan yumakların dokuma tezgahına bağlanması işlemi.

vale: Dokunduktan sonra pişirilen ipekli Osmanlı dokuması.

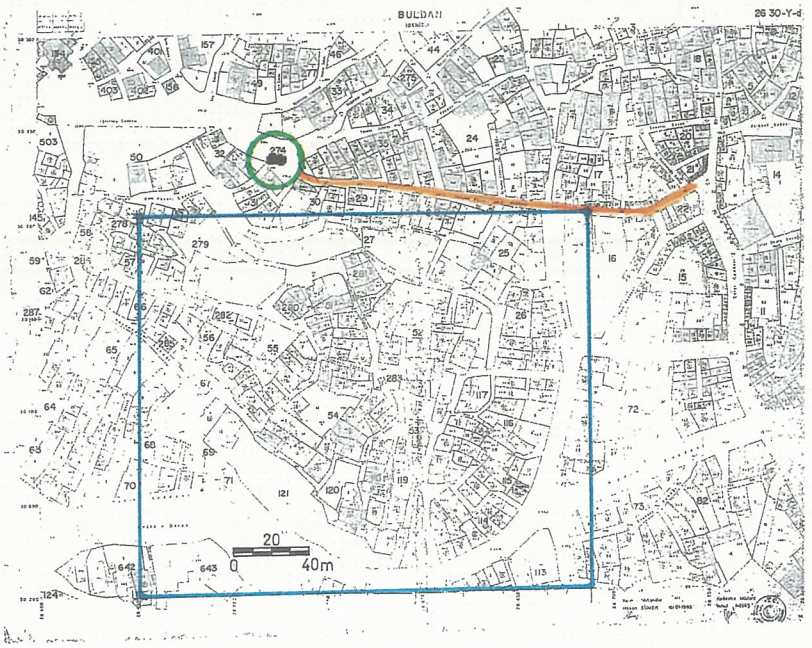
yelken bezi: Osmanlı ordusu için çadır, donanması için yelken ve yazlık asker elbisesi yapımında kullanılan pamuklu kumaş.

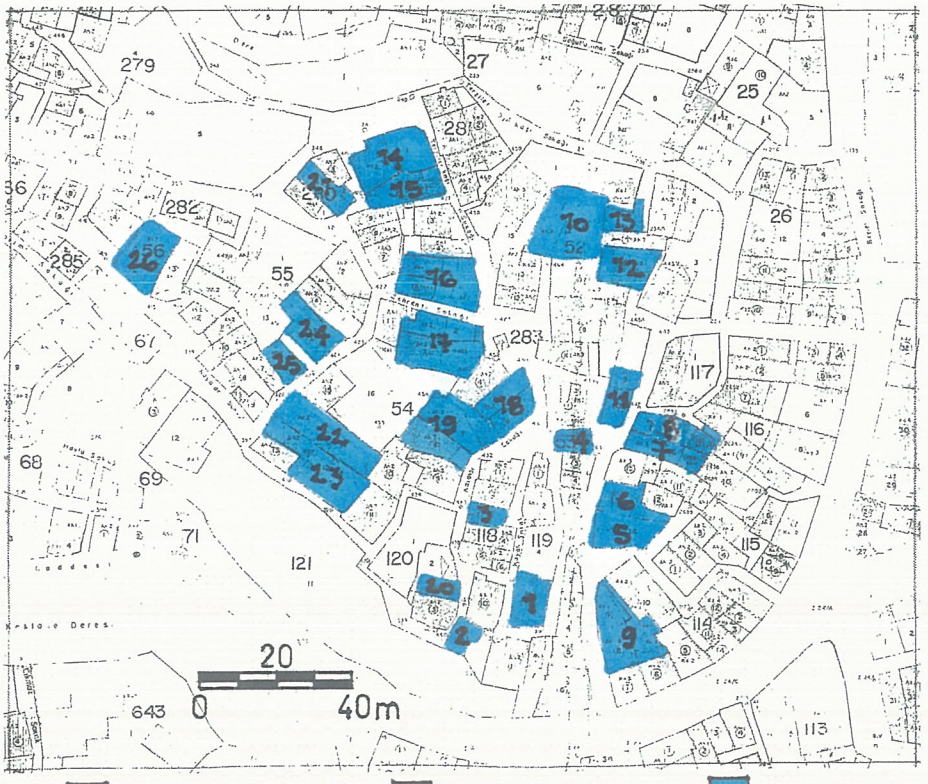
zerbaft: Geleneksel Osmanlı dokuması.

| | | | MEKAN | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | ARAÇ | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | ÜRÜN | | | | | | | | | | | | | | | | | | |

BULDAN-KATALOG

Pafta No: 26 30-Y-d	**Adres:** Zehrenti mevkii

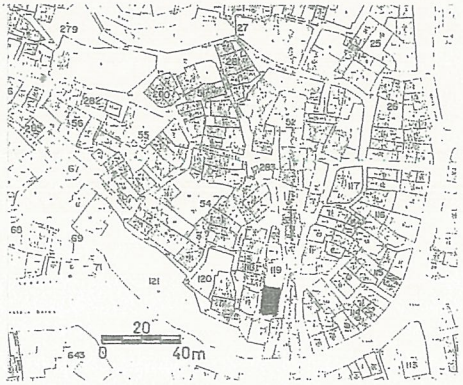

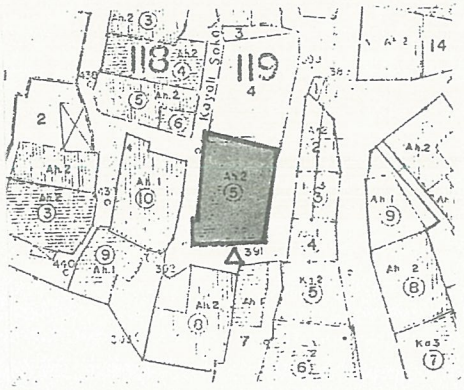
Dokuma Pazarı Caddesi, iplik yıkama çeşmesi ve çalışma alanı

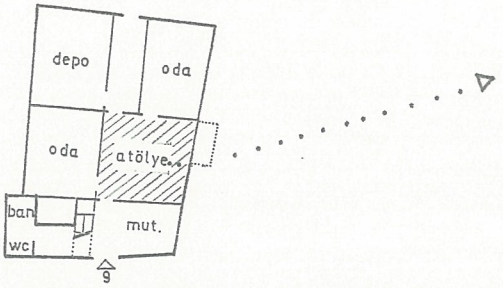
T.C. D.E.Ü. FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MİMARLIK ANA BİLİM DALI RESTORASYON BİLİM DALI	HAZIRLAYAN : NEZİHAT KÖŞKLÜK / Y. MİMAR-REST. UZMANI

BULDAN-KATALOG 1

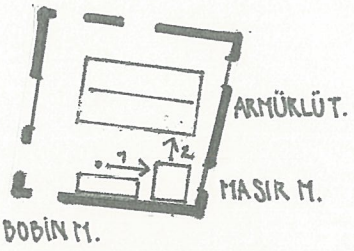
Pafta-Ada-Parsel No: 26 30-Y-d/119/5	**Adres:** Kayalar Sok. No: 9

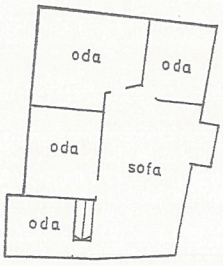

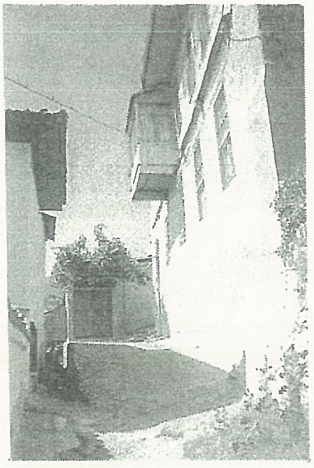

ZEMİN KAT PLANI

ÜST KAT PLANI

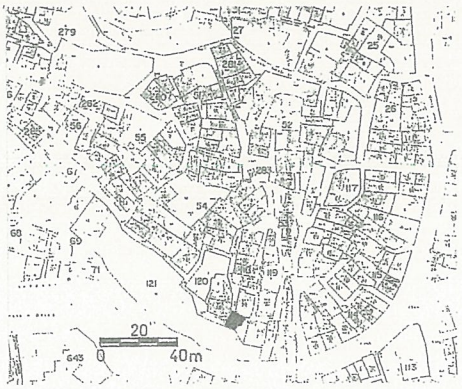

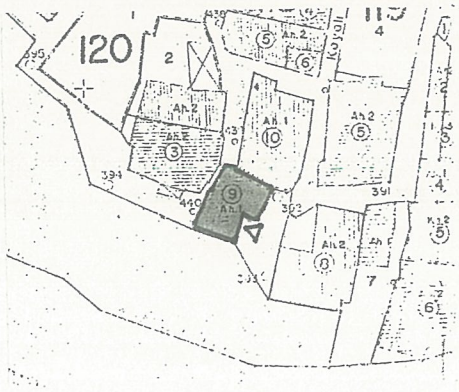
0 1 2 4m

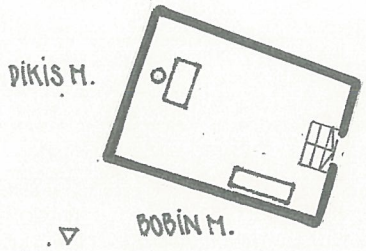
T.C. D.E.Ü. FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MİMARLIK ANA BİLİM DALI RESTORASYON BİLİM DALI	HAZIRLAYAN : NEZİHAT KÖŞKLÜK / Y. MİMAR-REST. UZMANI

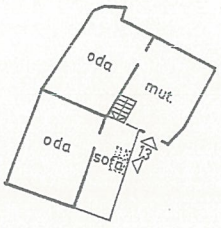
BULDAN-KATALOG 2

Pafta-Ada-Parsel No: 26 30-Y-d/119/9	**Adres:** Kayalar Sok. No: 13

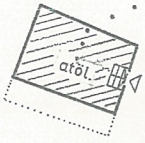

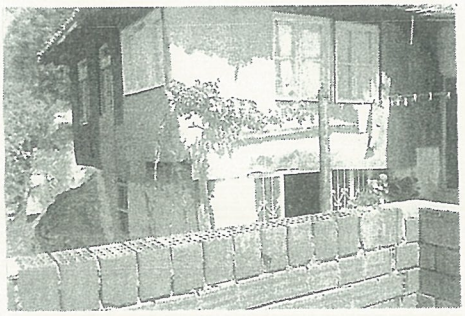

ZEMİN KAT PLANI

BODRUM KAT PLANI

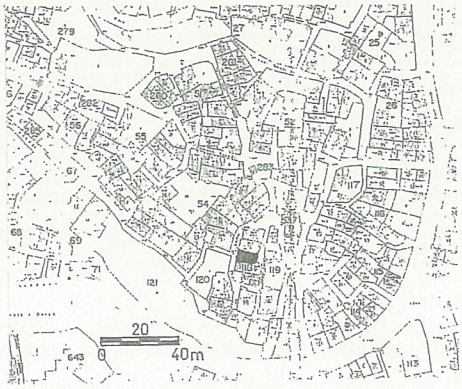

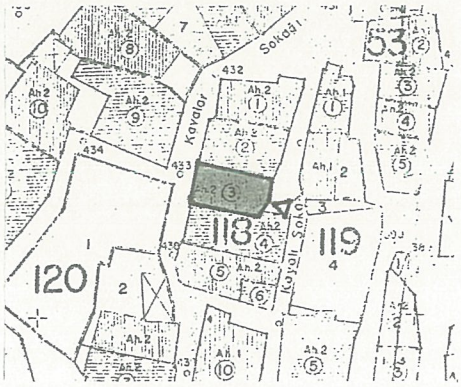
0 1 2 4m

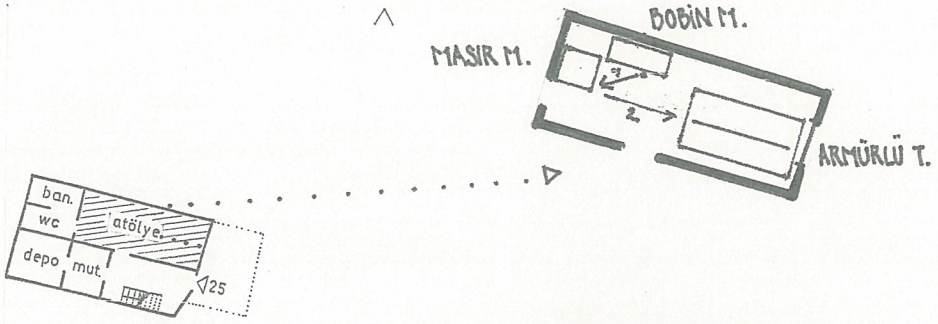
T.C. D.E.Ü. FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MİMARLIK ANA BİLİM DALI RESTORASYON BİLİM DALI	HAZIRLAYAN : NEZİHAT KÖŞKLÜK / Y. MİMAR-REST. UZMANI

BULDAN-KATALOG 3

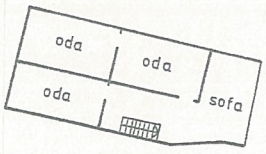
Pafta-Ada-Parsel No: 26 30-Y-d/118/3	**Adres:** Kayalar Sok. No: 25

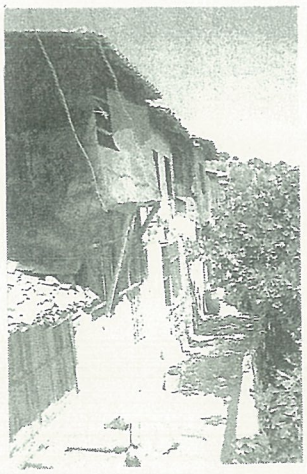

ZEMİN KAT PLANI

ÜST KAT PLANI

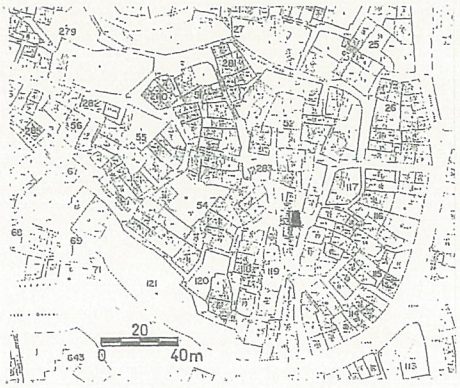

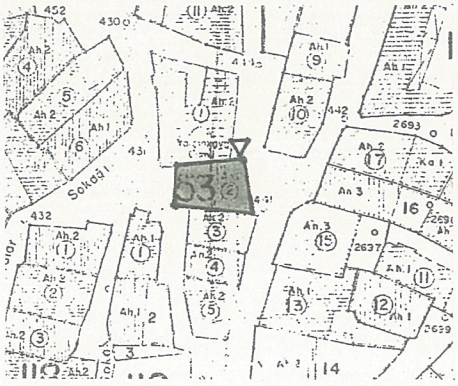
0 1 2 4m

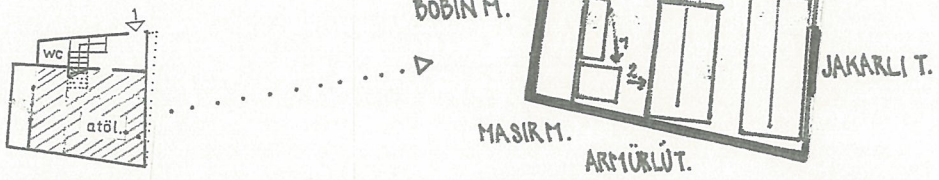
T.C. D.E.Ü. FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MİMARLIK ANA BİLİM DALI RESTORASYON BİLİM DALI	HAZIRLAYAN : NEZİHAT KÖŞKLÜK / Y. MİMAR-REST. UZMANI

BULDAN-KATALOG 4

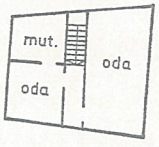
Pafta-Ada-Parsel No: 26 30-Y-d/53/2	**Adres:** Zehrenti Sok. No: 1

ZEMİN KAT PLANI

ÜST KAT PLANI

0 1 2 4m

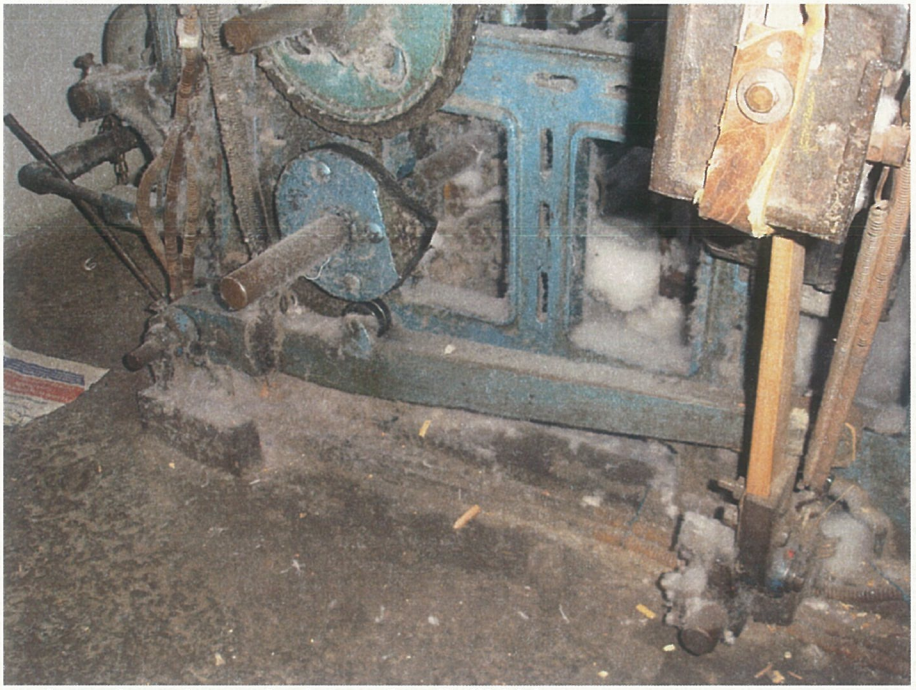

T.C. D.E.Ü. FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MİMARLIK ANA BİLİM DALI RESTORASYON BİLİM DALI	HAZIRLAYAN : NEZİHAT KÖŞKLÜK / Y. MİMAR-REST. UZMANI

BULDAN-KATALOG 4

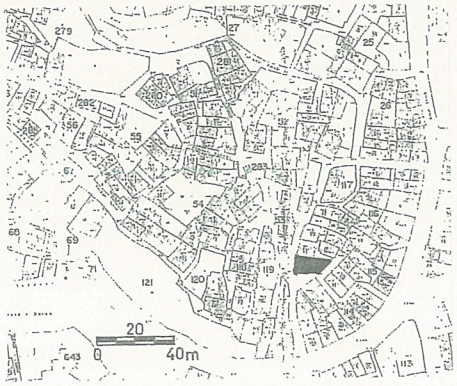
Atölyedeki jakarlı ve armürlü tezgahlar

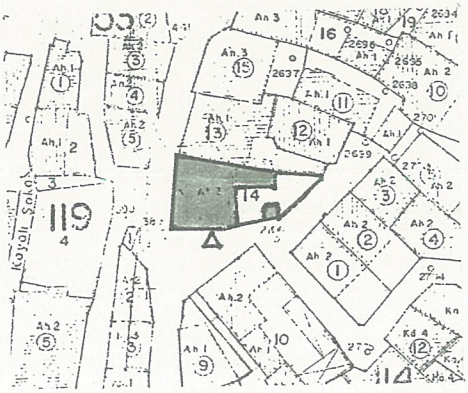

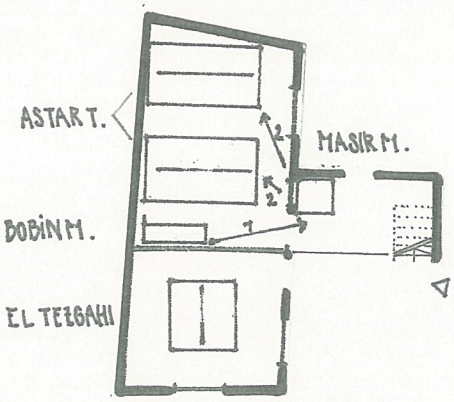
Atölye mekanında tezgahın beton taban ile ilişkisi

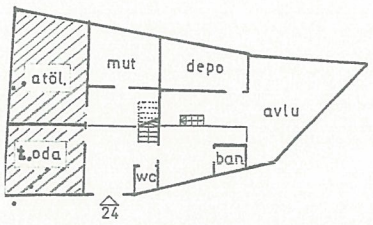
BULDAN-KATALOG 5

Pafta-Ada-Parsel No: 26 30-Y-d/116/14	**Adres:** Gedik Sok. No: 24

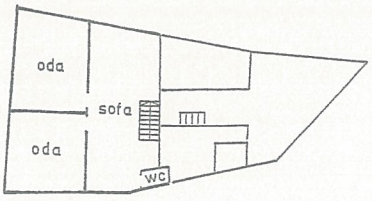

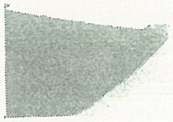

ZEMİN KAT PLANI

ÜST KAT PLANI

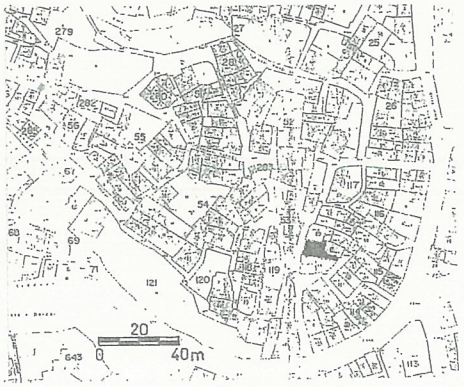

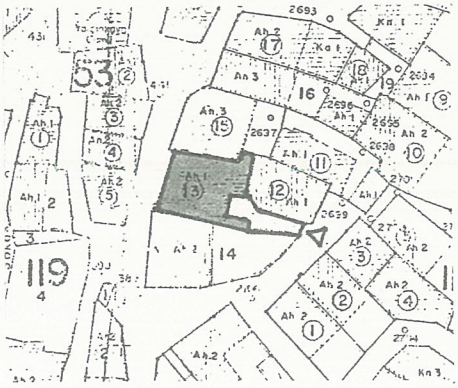
0 1 2 4m

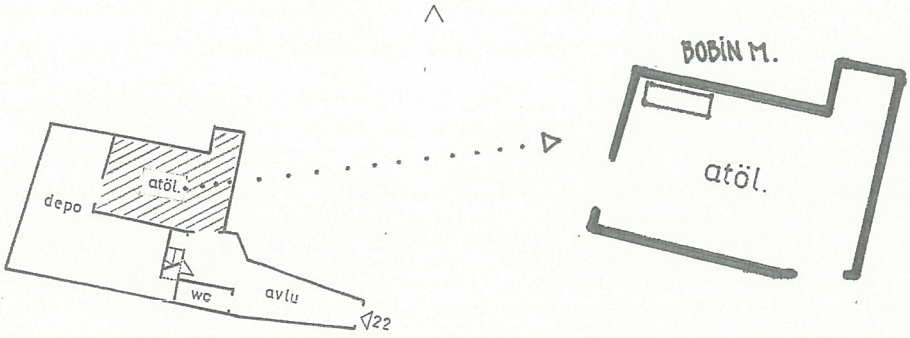
T.C. D.E.Ü. FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MİMARLIK ANA BİLİM DALI RESTORASYON BİLİM DALI	HAZIRLAYAN : NEZİHAT KÖŞKLÜK / Y. MİMAR-REST. UZMANI

BULDAN-KATALOG 6

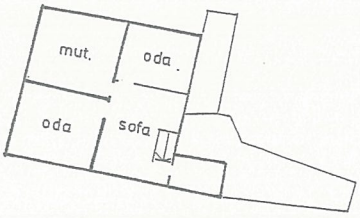
Pafta-Ada-Parsel No: 26 30-Y-d/116/13	**Adres:** Gedik Sok. No: 22

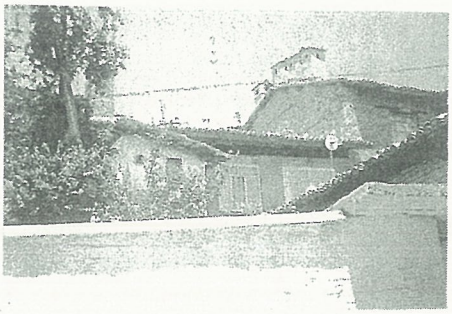

ZEMİN KAT PLANI

ÜST KAT PLANI

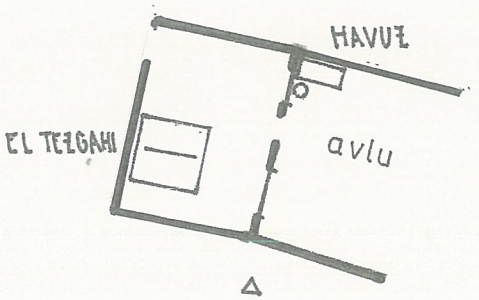

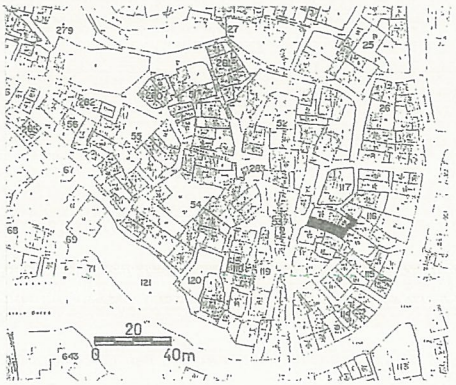
0 1 2 4m

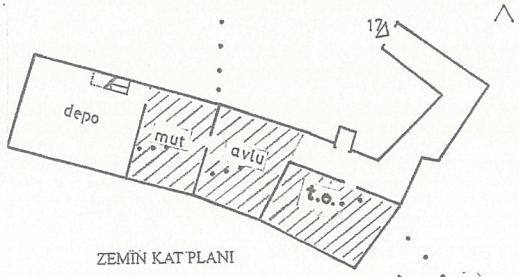
T.C. D.E.Ü. FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MİMARLIK ANA BİLİM DALI RESTORASYON BİLİM DALI	HAZIRLAYAN : NEZİHAT KÖŞKLÜK / Y. MİMAR-REST. UZMANI

BULDAN-KATALOG 7

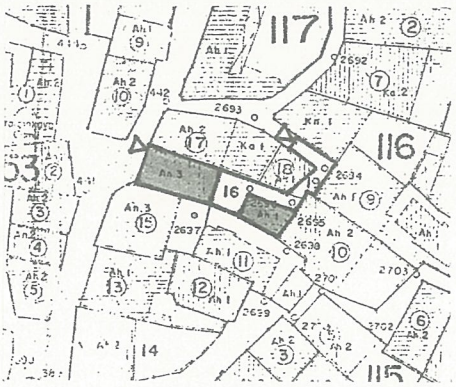
Pafta-Ada-Parsel No: 26 30-Y-d/116/16	**Adres:** Zehrenti Sok. No: 11

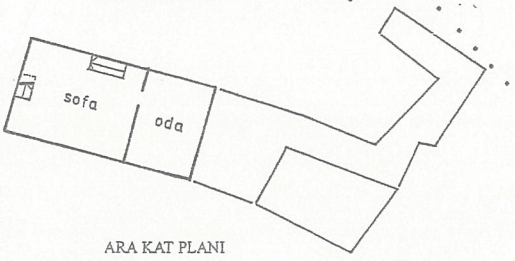

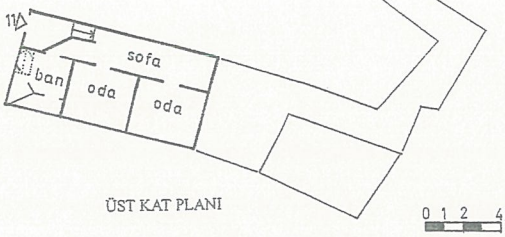

ZEMİN KAT PLANI

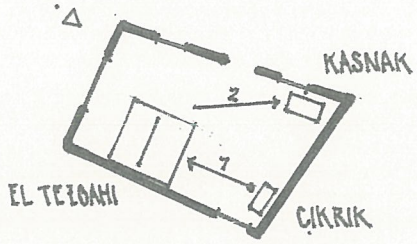

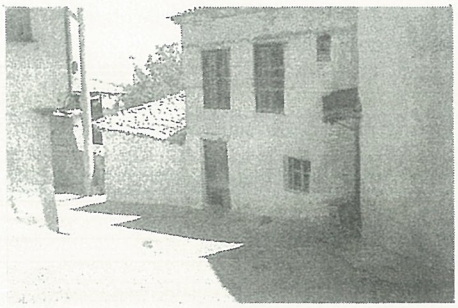
ARA KAT PLANI

ÜST KAT PLANI

0 1 2 4m

T.C. D.E.Ü. FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MİMARLIK ANA BİLİM DALI RESTORASYON BİLİM DALI	HAZIRLAYAN : NEZİHAT KÖŞKLÜK / Y. MİMAR-REST. UZMANI

BULDAN-KATALOG 7

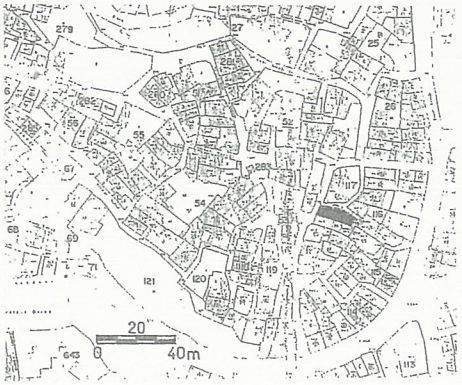
Avludaki iplik boyama ve yıkama havuzu

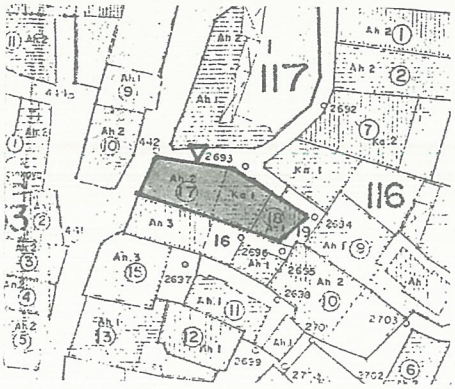

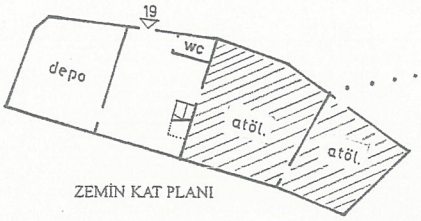
Avludan görünüm, sağda yukarıda detayı verilen havuz

BULDAN-KATALOG 8

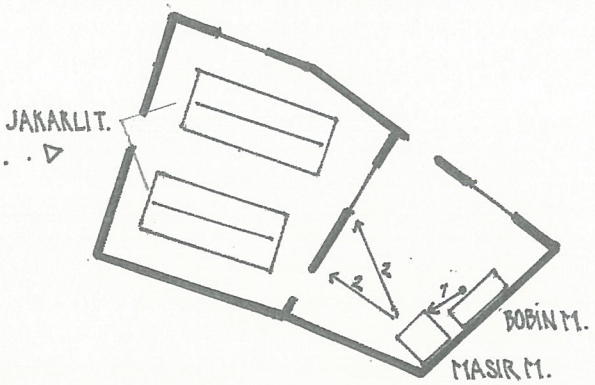
Pafta-Ada-Parsel No: 26 30-Y-d/116/17	**Adres:** Tarakçı Sok. No: 19

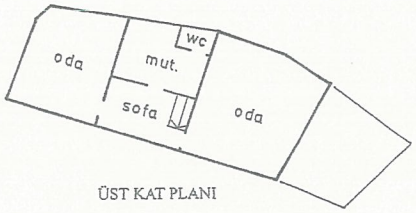

ZEMİN KAT PLANI

ÜST KAT PLANI

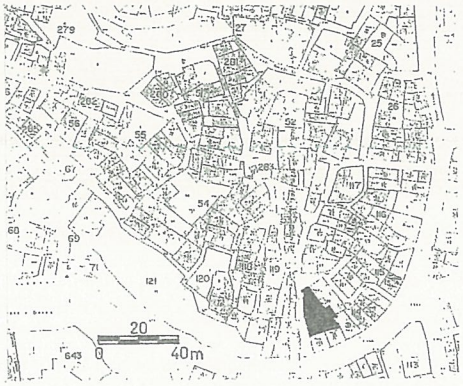

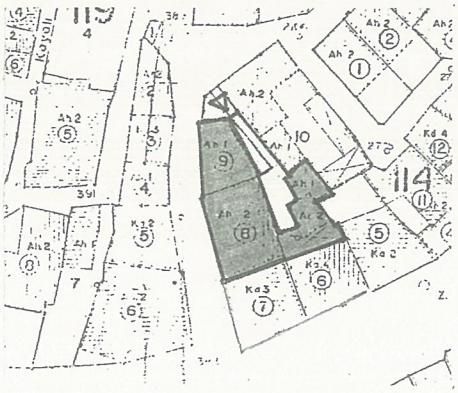
0 1 2 4m

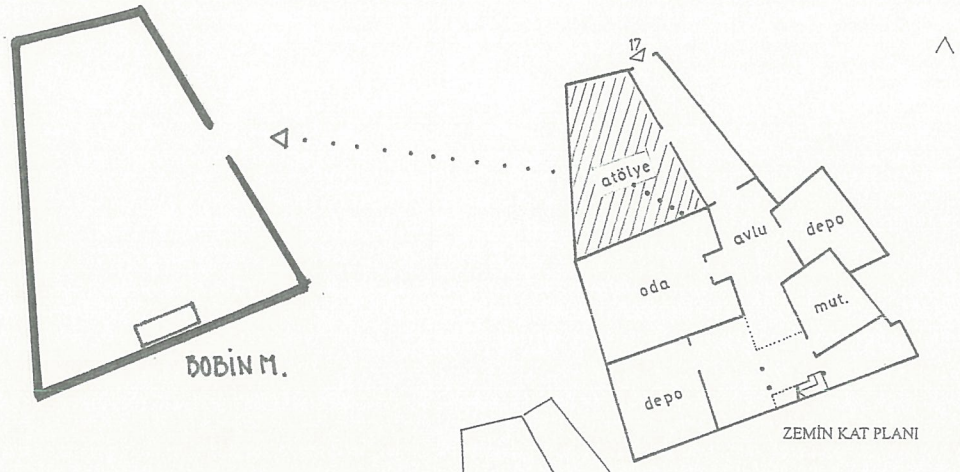
T.C. D.E.Ü. FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MİMARLIK ANA BİLİM DALI RESTORASYON BİLİM DALI	HAZIRLAYAN : NEZİHAT KÖŞKLÜK / Y. MİMAR-REST. UZMANI

BULDAN-KATALOG 9

Pafta-Ada-Parsel No: 26 30-Y-d/114/8-9	**Adres:** Düzalan Sok. No: 19

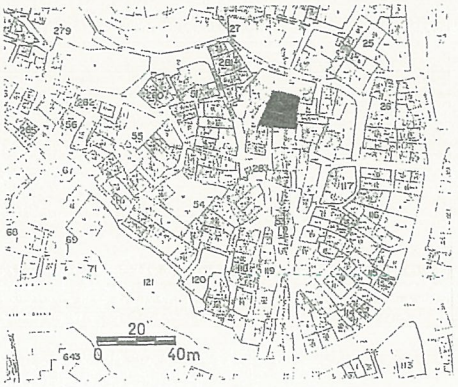

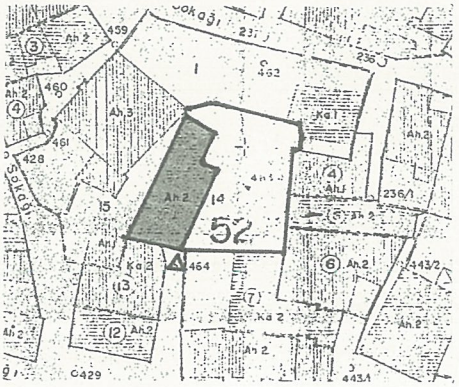

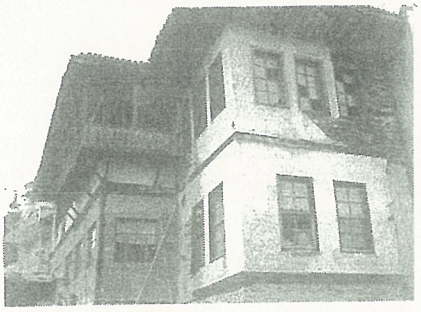
T.C. D.E.Ü. FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MİMARLIK ANA BİLİM DALI RESTORASYON BİLİM DALI	HAZIRLAYAN : NEZİHAT KÖŞKLÜK / Y. MİMAR-REST. UZMANI

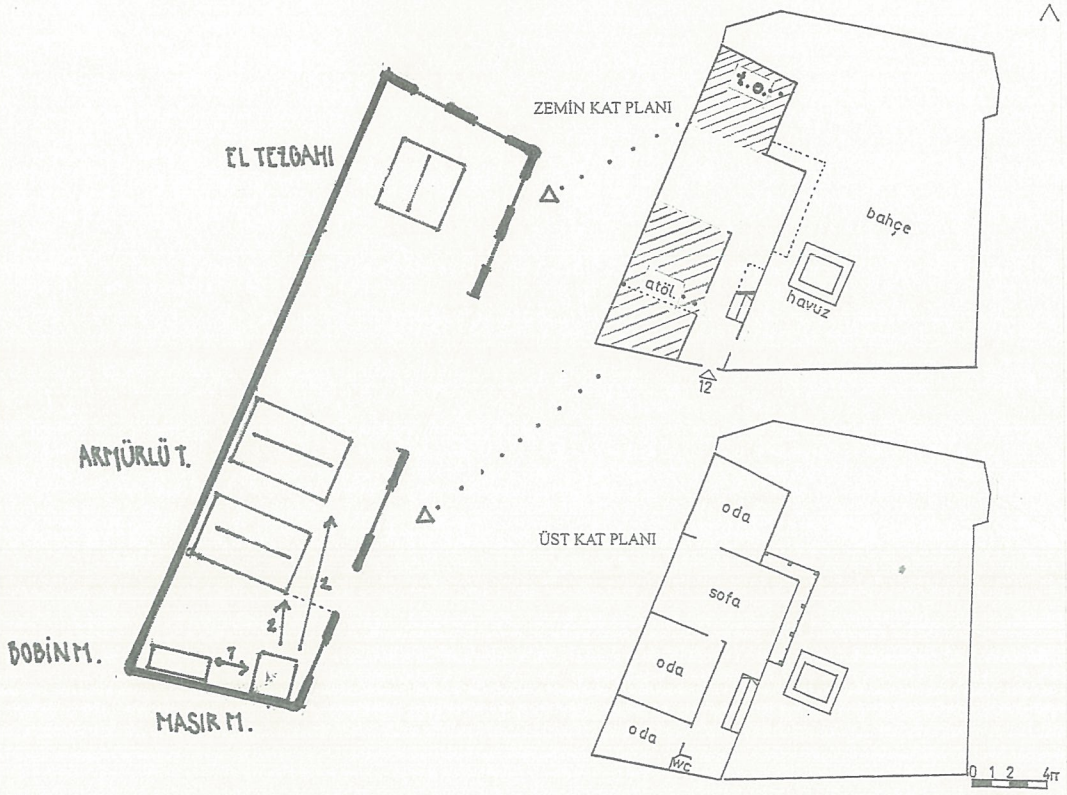
BULDAN-KATALOG 10

Pafta-Ada-Parsel No: 26 30-Y-d/52/14	**Adres:** Zehrenti Sok. No: 12

T.C. D.E.Ü. FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MİMARLIK ANA BİLİM DALI RESTORASYON BİLİM DALI	HAZIRLAYAN : NEZİHAT KÖŞKLÜK / Y. MİMAR-REST. UZMANI

BULDAN-KATALOG 10

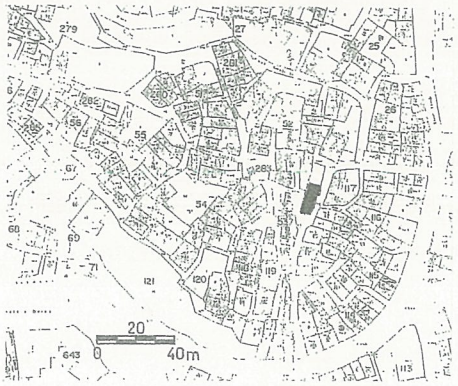
Atölyeden görünüm

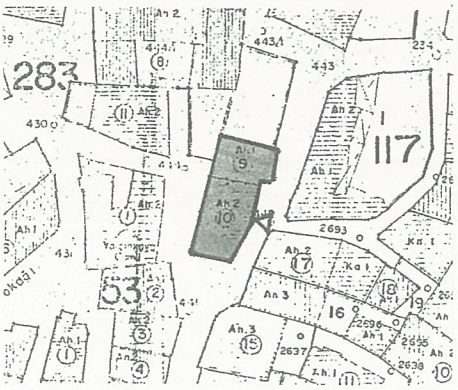

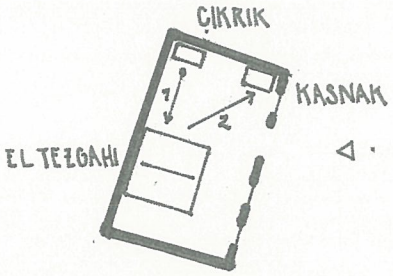
Tezgah odasından görünüm

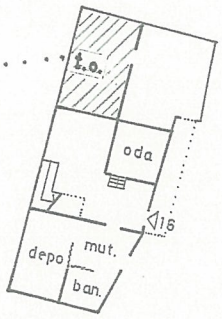
BULDAN-KATALOG 11

Pafta-Ada-Parsel No: 26 30-Y-d/52/9-10	**Adres:** Tarakçı Sok. No: 14-16

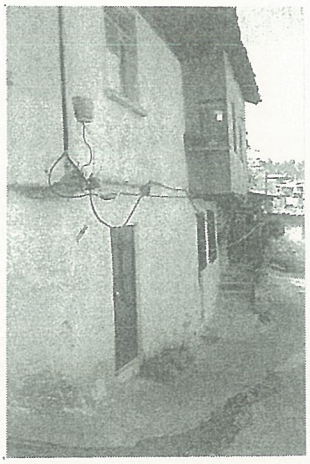

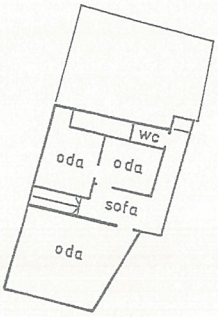

ZEMİN KAT PLANI

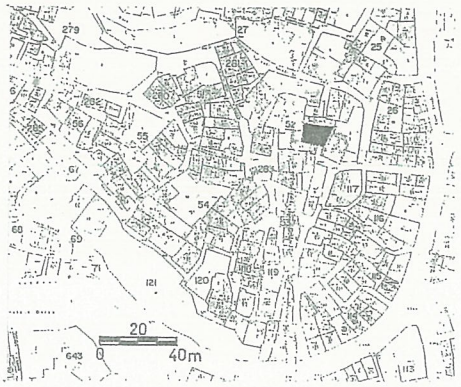
ÜST KAT PLANI

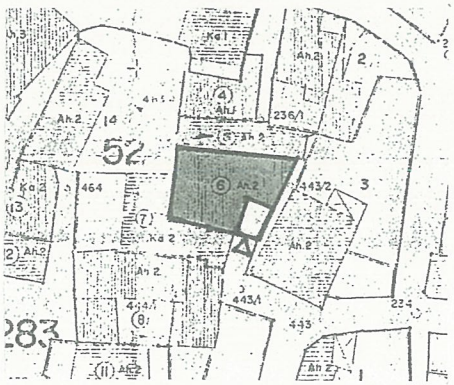
0 1 2 4m

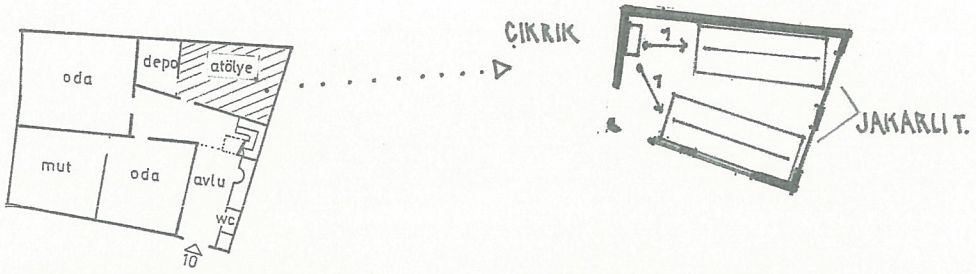
T.C. D.E.Ü. FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MİMARLIK ANA BİLİM DALI RESTORASYON BİLİM DALI	HAZIRLAYAN : NEZİHAT KÖŞKLÜK / Y. MİMAR-REST. UZMANI

BULDAN-KATALOG 12

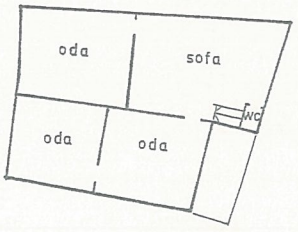
Pafta-Ada-Parsel No: 26 30-Y-d/52/6	**Adres:** Düzalan Sok. No: 10

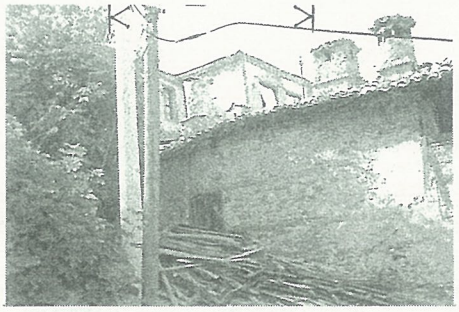

ZEMİN KAT PLANI

ÜST KAT PLANI

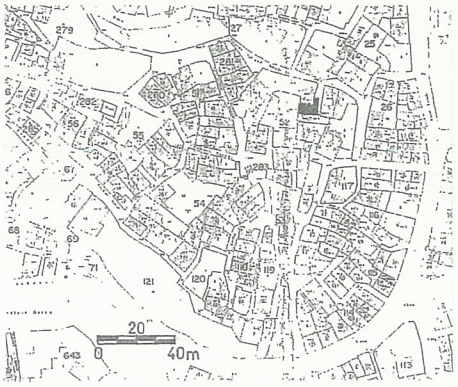

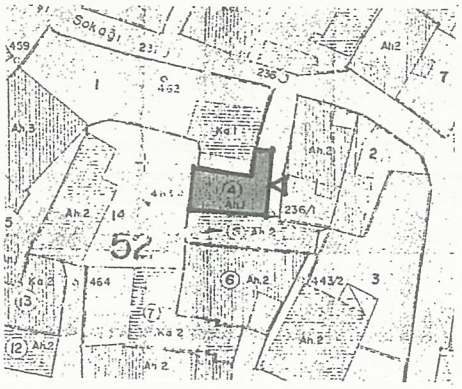

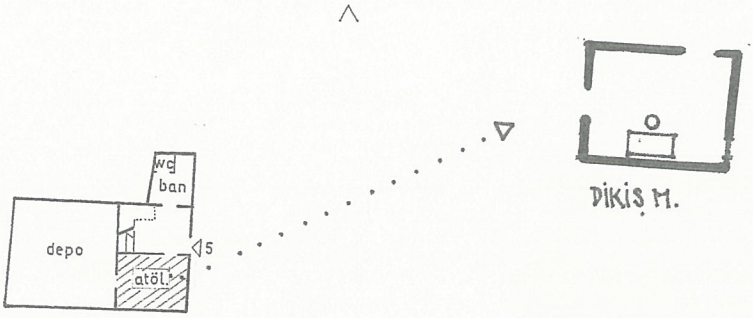
T.C. D.E.Ü. FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MİMARLIK ANA BİLİM DALI RESTORASYON BİLİM DALI	HAZIRLAYAN : NEZİHAT KÖŞKLÜK / Y. MİMAR-REST. UZMANI

BULDAN-KATALOG 13

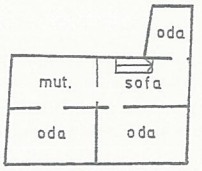
Pafta-Ada-Parsel No: 26 30-Y-d/52/4	**Adres:** Terziler Kaşı Sok. No: 5

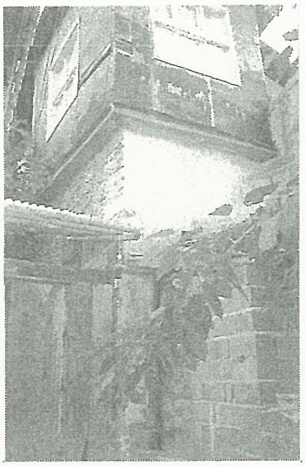

ZEMİN KAT PLANI

ÜST KAT PLANI

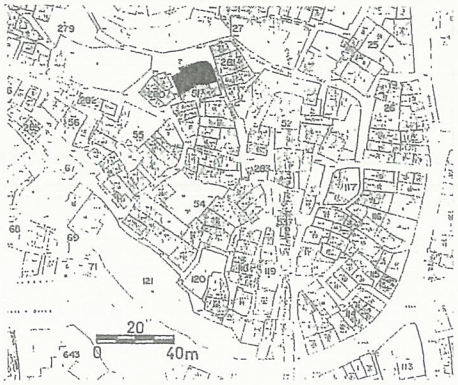
0 1 2 4m

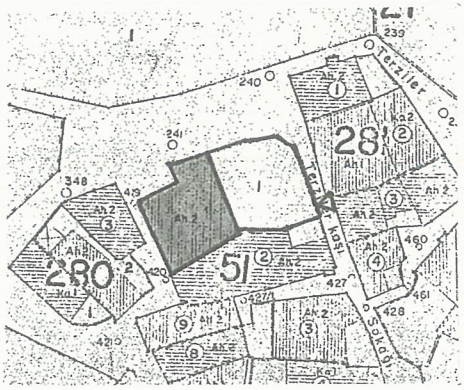

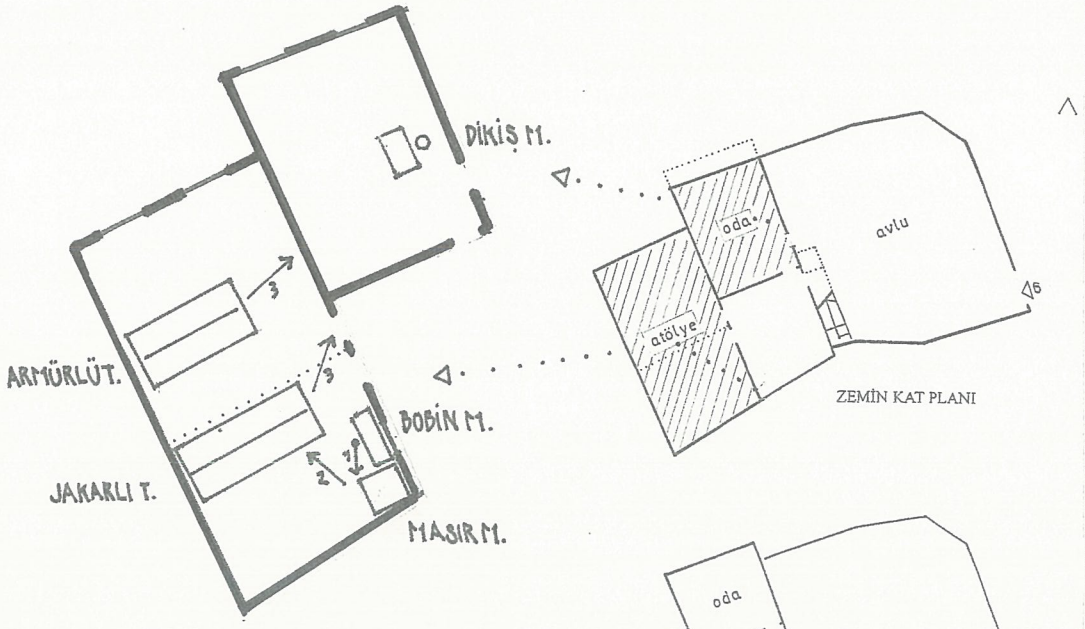
T.C. D.E.Ü. FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MİMARLIK ANA BİLİM DALI RESTORASYON BİLİM DALI	HAZIRLAYAN : NEZİHAT KÖŞKLÜK / Y. MİMAR-REST. UZMANI

BULDAN-KATALOG 14

Pafta-Ada-Parsel No: 26 30-Y-d/51/1	**Adres:** Terziler Kaşı Sok. No: 6

T.C. D.E.Ü. FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MİMARLIK ANA BİLİM DALI RESTORASYON BİLİM DALI	HAZIRLAYAN : NEZİHAT KÖŞKLÜK / Y. MİMAR-REST. UZMANI

BULDAN-KATALOG 14

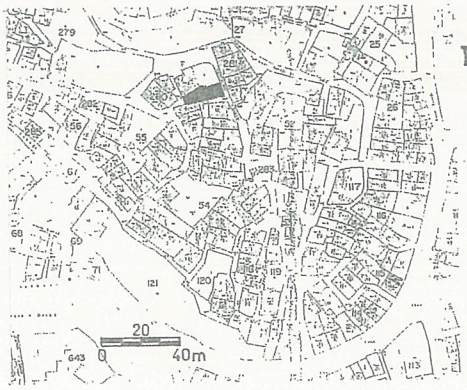
Atölyeden görünüm

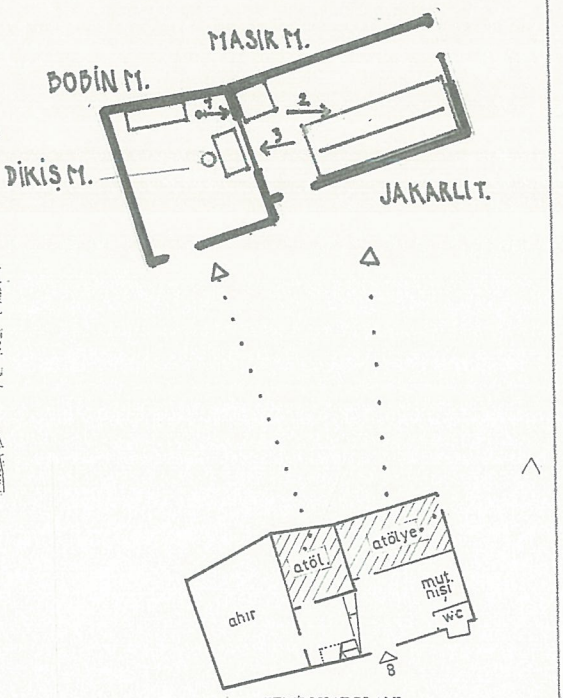

Atölyedeki bobin makinası ve sağda görülen masır makinası

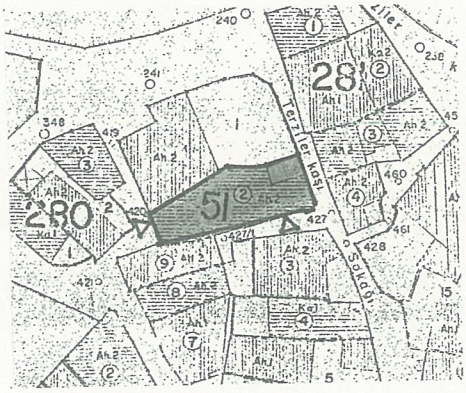
BULDAN-KATALOG 15

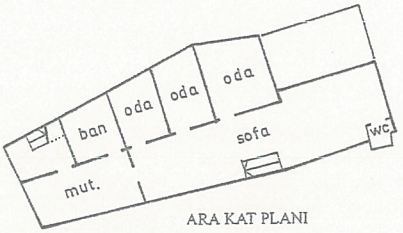
Pafta-Ada-Parsel No: 26 30-Y-d/51/2	**Adres:** Terziler Kaşı Sok. No: 8

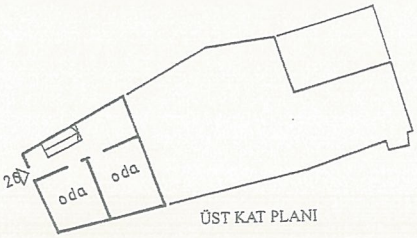

ZEMİN KAT PLANI

ARA KAT PLANI

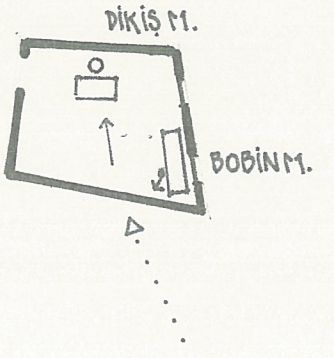
ÜST KAT PLANI

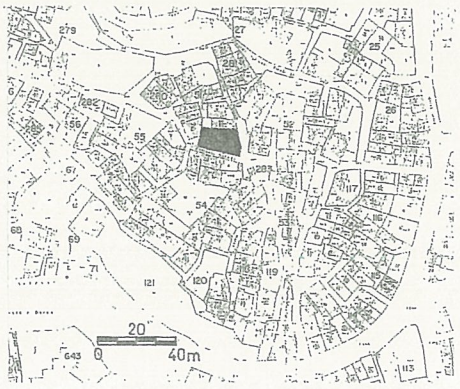
0 1 2 4m

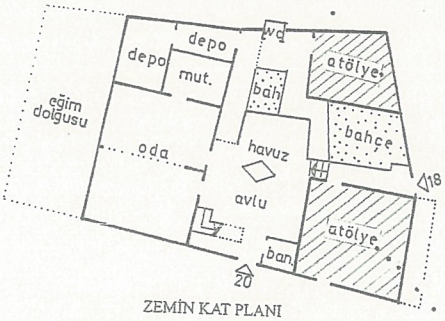
T.C. D.E.Ü. FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MİMARLIK ANA BİLİM DALI RESTORASYON BİLİM DALI	HAZIRLAYAN : NEZİHAT KÖŞKLÜK / Y. MİMAR-REST. UZMANI

BULDAN-KATALOG 16

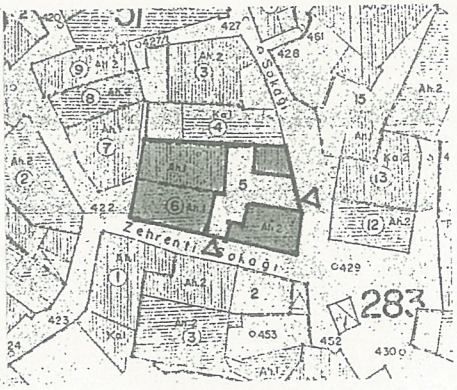
Pafta-Ada-Parsel No: 26 30-Y-d/51/5	**Adres:** Zehrenti Sok. No: 20

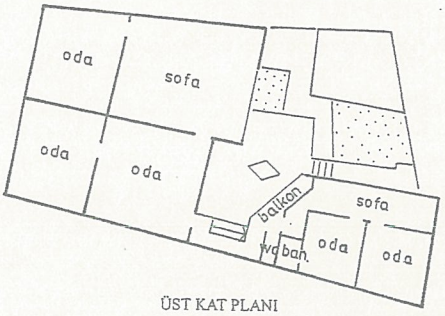

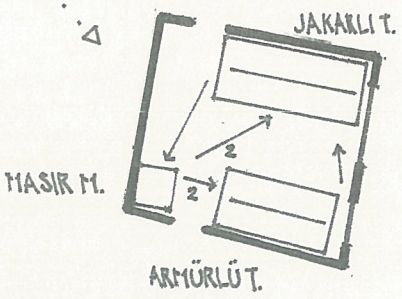

ZEMİN KAT PLANI

ÜST KAT PLANI

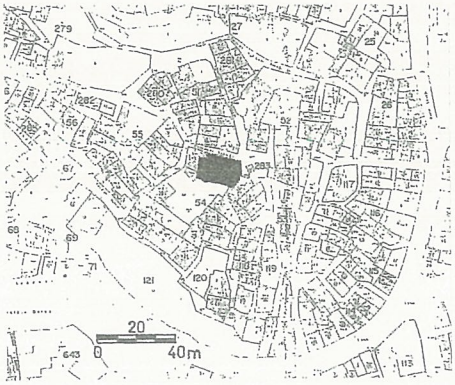
0 1 2 4m

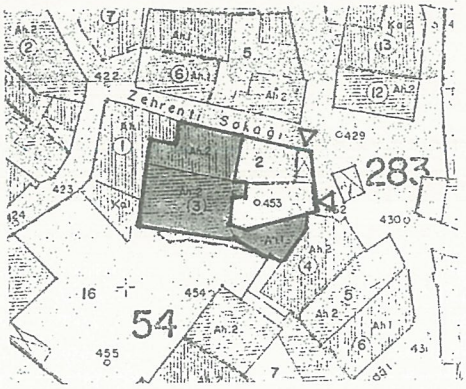

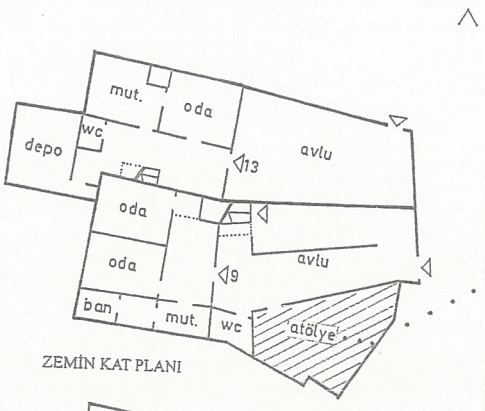
T.C. D.E.Ü. FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MİMARLIK ANA BİLİM DALI RESTORASYON BİLİM DALI	HAZIRLAYAN : NEZİHAT KÖŞKLÜK / Y. MİMAR-REST. UZMANI

BULDAN-KATALOG 17

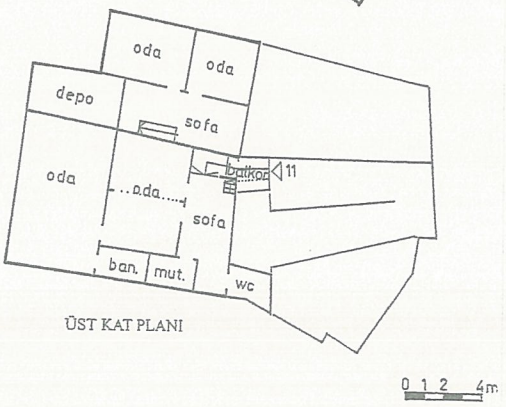
Pafta-Ada-Parsel No: 26 30-Y-d/54/2-3	**Adres:** Zehrenti Sok. No: 9, 11, 13

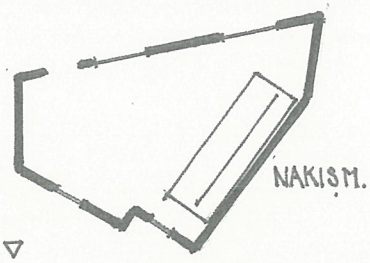

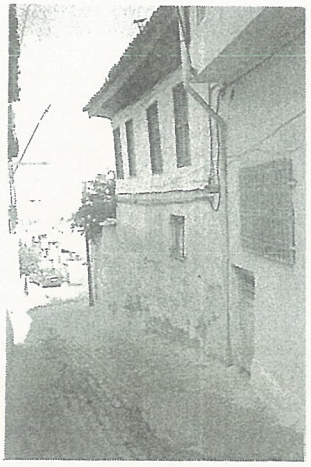

ZEMİN KAT PLANI

ÜST KAT PLANI

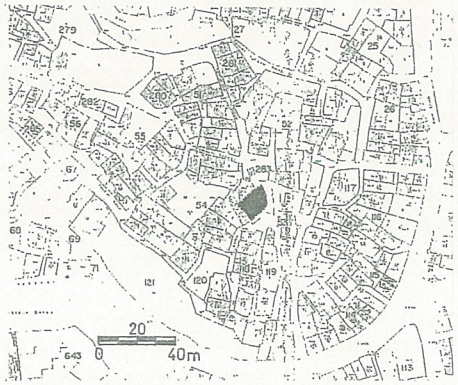

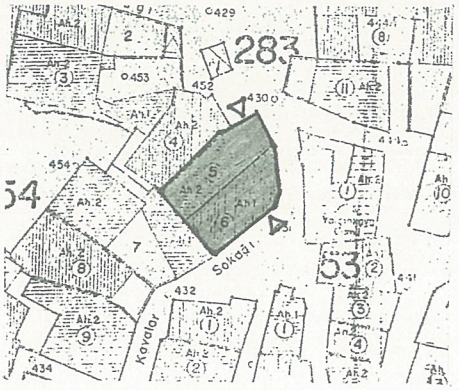

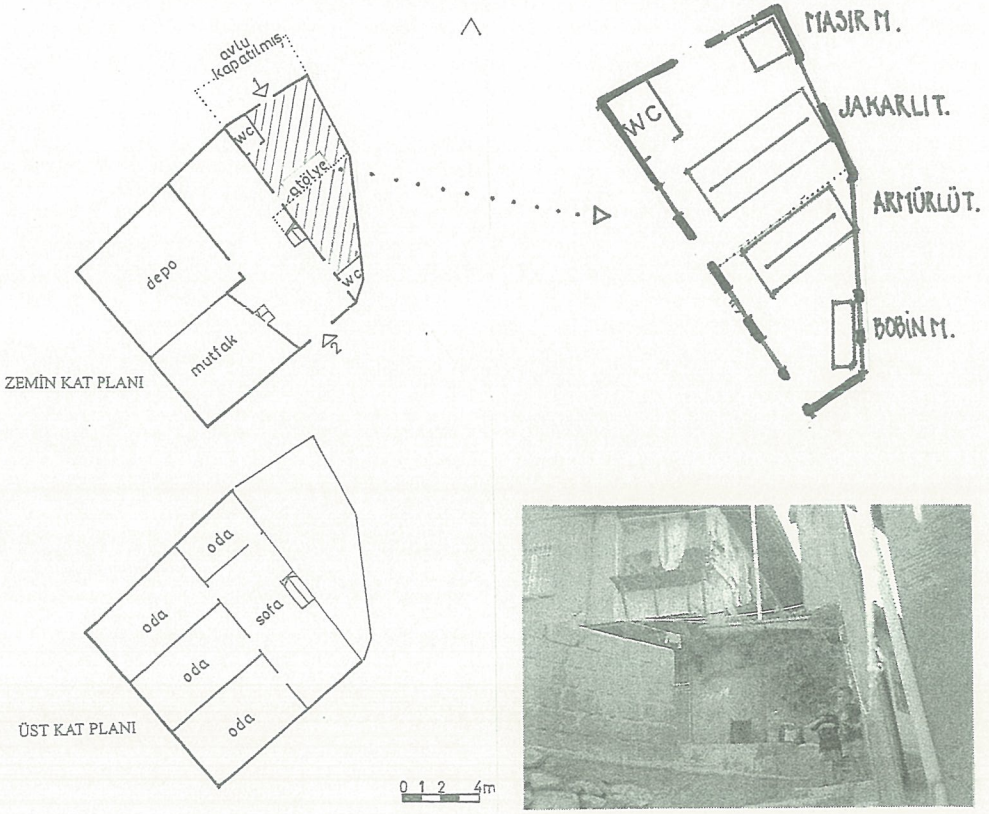
T.C. D.E.Ü. FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MİMARLIK ANA BİLİM DALI RESTORASYON BİLİM DALI	HAZIRLAYAN : NEZİHAT KÖŞKLÜK / Y. MİMAR-REST. UZMANI

BULDAN-KATALOG 18

Pafta-Ada-Parsel No: 26 30-Y-d/54/5	**Adres:** Kayalar Sok. No: 2

T.C. D.E.Ü. FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MİMARLIK ANA BİLİM DALI RESTORASYON BİLİM DALI	HAZIRLAYAN : NEZİHAT KÖŞKLÜK / Y. MİMAR-REST. UZMANI

BULDAN-KATALOG 18

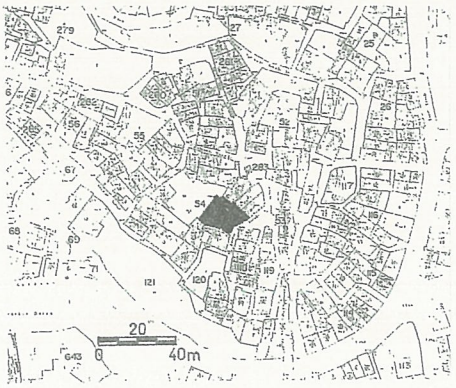
Atölyeden görünüm

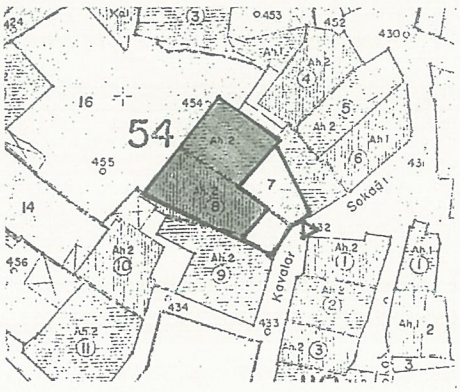

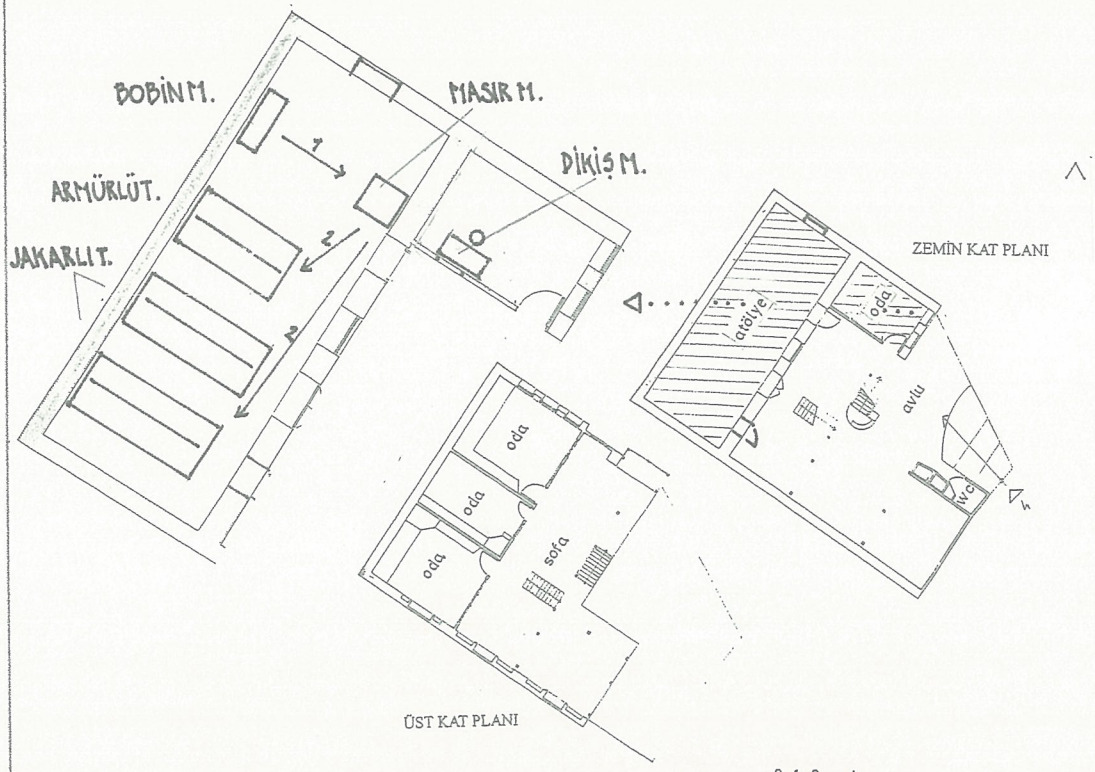
Atölyeden görünüm

BULDAN-KATALOG 19

Pafta-Ada-Parsel No: 26 30-Y-d/54/7-8	**Adres:** Kayalar Sok. No: 4, 6

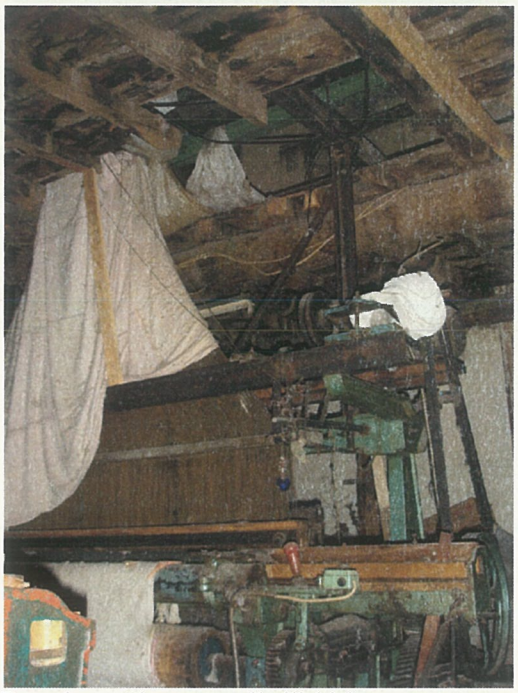

T.C. D.E.Ü. FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MİMARLIK ANA BİLİM DALI RESTORASYON BİLİM DALI	HAZIRLAYAN : NEZİHAT KÖŞKLÜK / Y. MİMAR-REST. UZMANI

BULDAN-KATALOG 19

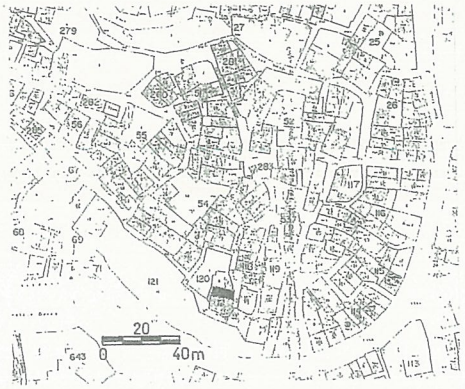
Tezgahın atölye tavanı ile ilişkisi

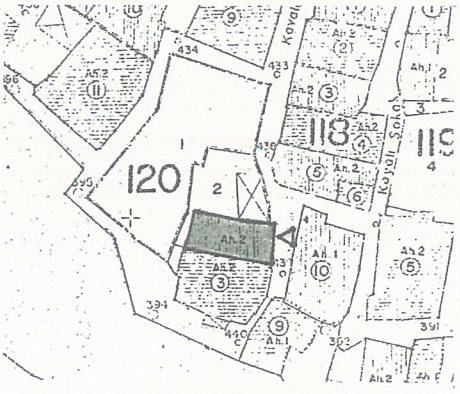

Detay, tezgah için döşemenin kesilmesi (Üst kattaki odanın ocağı görülmekte)

BULDAN-KATALOG 20

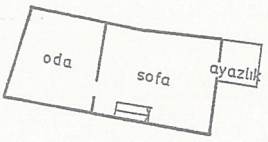
Pafta-Ada-Parsel No: 26 30-Y-d/120/2	**Adres:** Kayalar Sok. No: 19

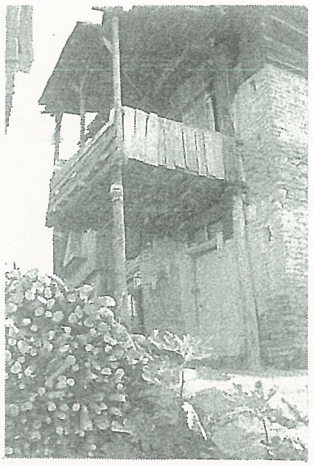

ZEMİN KAT PLANI

ÜST KAT PLANI

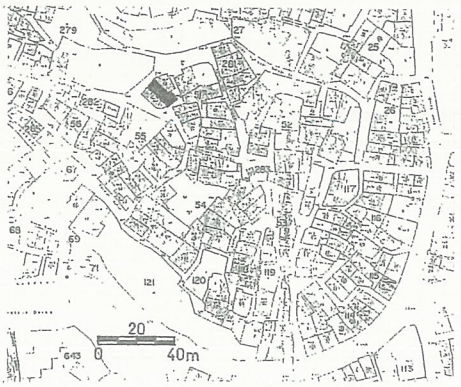

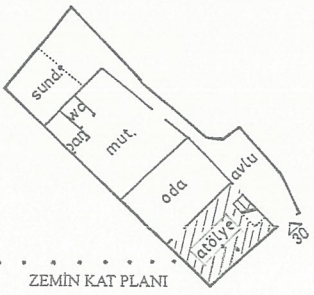
0 1 2 4m

T.C. D.E.Ü. FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MİMARLIK ANA BİLİM DALI RESTORASYON BİLİM DALI	HAZIRLAYAN : NEZİHAT KÖŞKLÜK / Y. MİMAR-REST. UZMANI

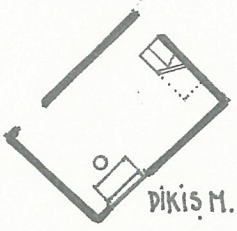
BULDAN-KATALOG 21

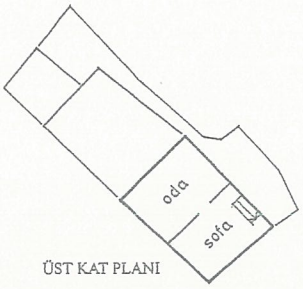
Pafta-Ada-Parsel No: 26 30-Y-d/280/2	**Adres:** Zehrenti Sok. No: 30

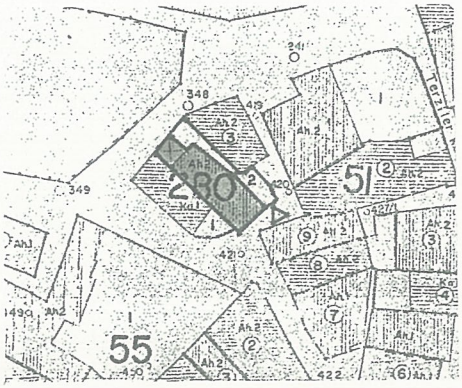

ZEMİN KAT PLANI

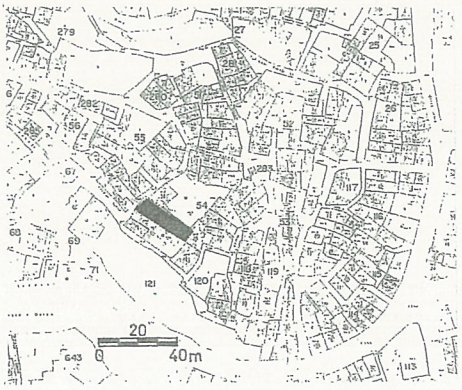
ÜST KAT PLANI

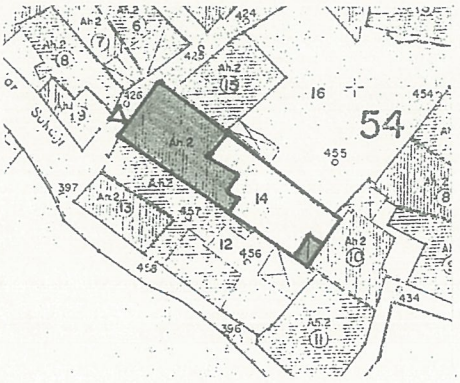

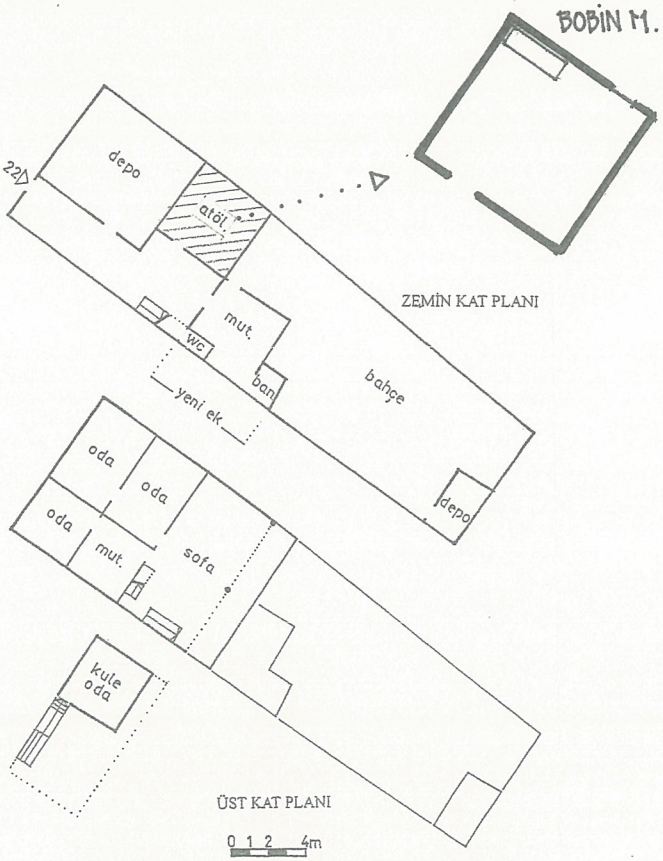
T.C. D.E.Ü. FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MİMARLIK ANA BİLİM DALI RESTORASYON BİLİM DALI	HAZIRLAYAN : NEZİHAT KÖŞKLÜK / Y. MİMAR-REST. UZMANI

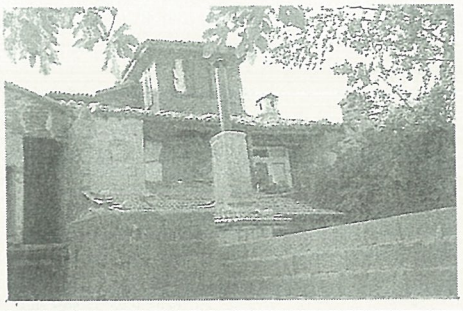
BULDAN-KATALOG 22

Pafta-Ada-Parsel No: 26 30-Y-d/54/14	**Adres:** Kayalar Sok. No: 22

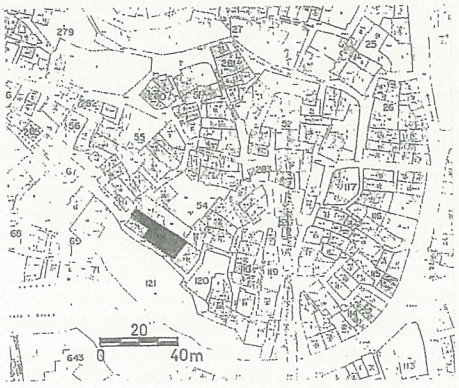

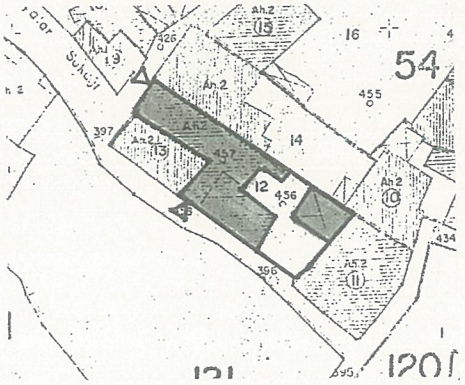

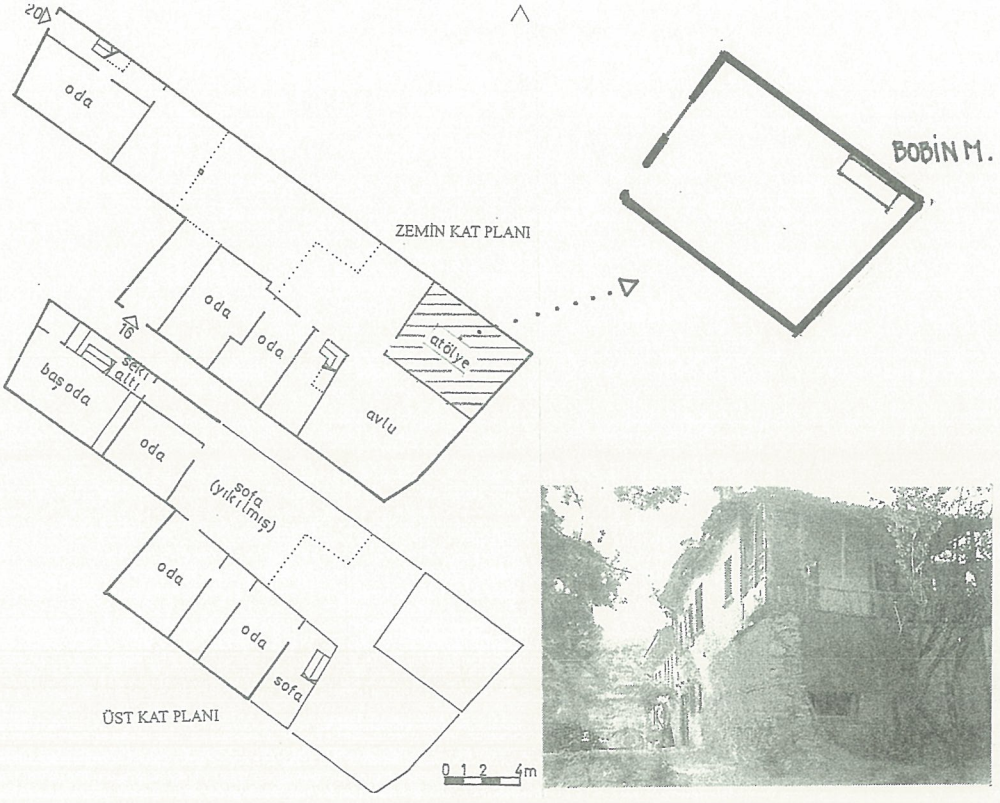
T.C. D.E.Ü. FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MİMARLIK ANA BİLİM DALI RESTORASYON BİLİM DALI	HAZIRLAYAN : NEZİHAT KÖŞKLÜK / Y. MİMAR-REST. UZMANI

BULDAN-KATALOG 23

Pafta-Ada-Parsel No: 26 30-Y-d/54/12	**Adres:** Kayalar Sok. No: 16

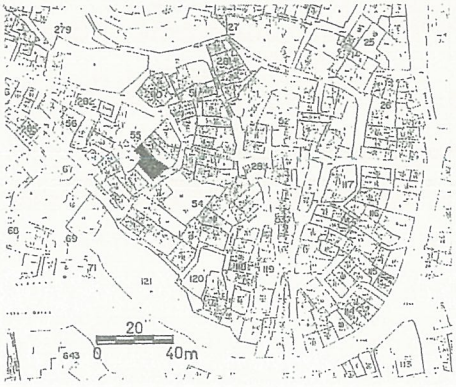

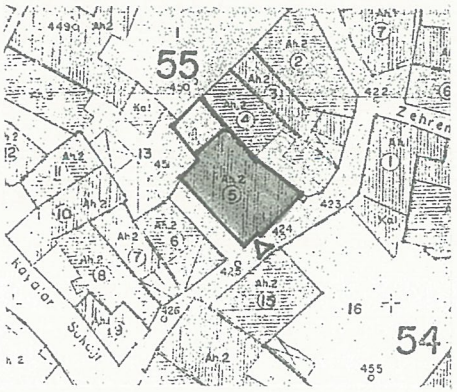

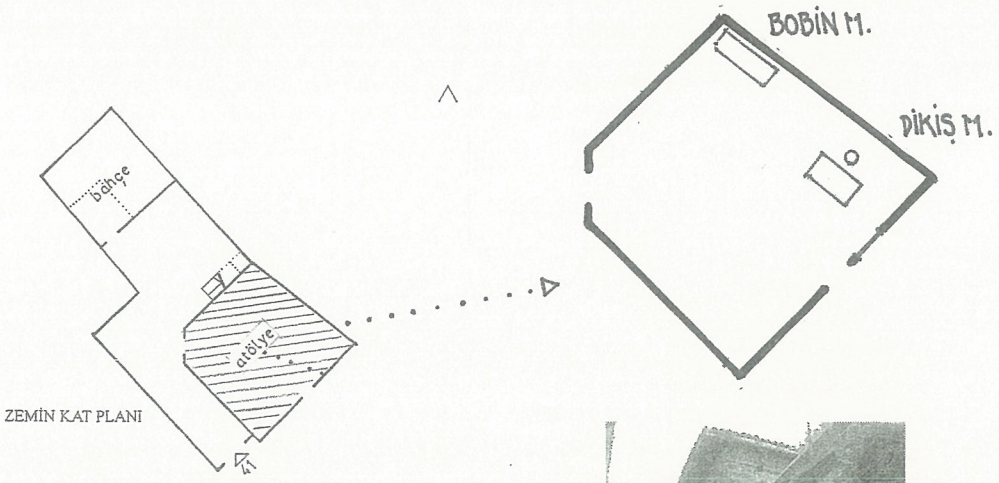
T.C. D.E.Ü. FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MİMARLIK ANA BİLİM DALI RESTORASYON BİLİM DALI	HAZIRLAYAN : NEZİHAT KÖŞKLÜK / Y. MİMAR-REST. UZMANI

BULDAN-KATALOG 24

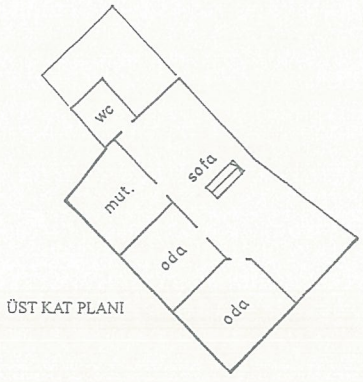
Pafta-Ada-Parsel No: 26 30-Y-d/55/5	**Adres:** Kayalar Sok. No: 41

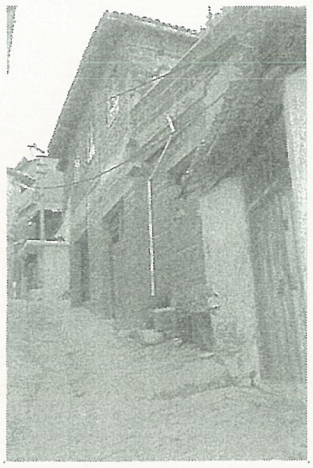

ZEMİN KAT PLANI

ÜST KAT PLANI

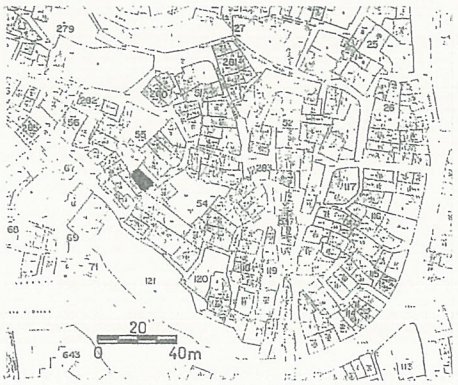
0 1 2 4m

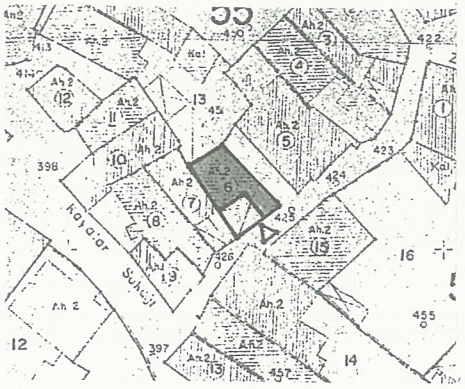

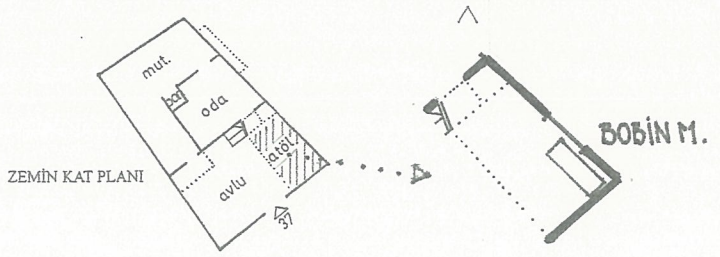
T.C. D.E.Ü. FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MİMARLIK ANA BİLİM DALI RESTORASYON BİLİM DALI	HAZIRLAYAN : NEZİHAT KÖŞKLÜK / Y. MİMAR-REST. UZMANI

BULDAN-KATALOG 25

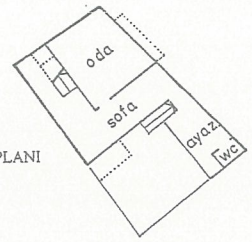
Pafta-Ada-Parsel No: 26 30-Y-d/55/6	**Adres:** Kayalar Sok. No: 37

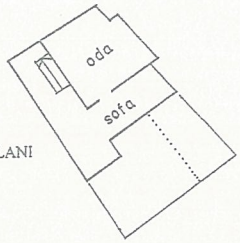

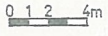
ZEMİN KAT PLANI

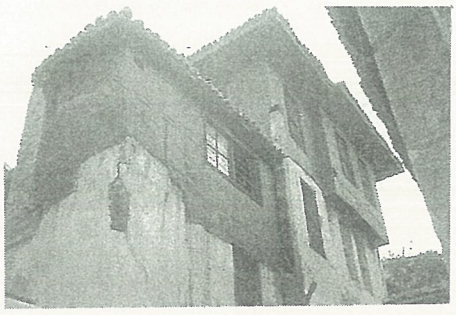

ARA KAT PLANI

ÜST KAT PLANI

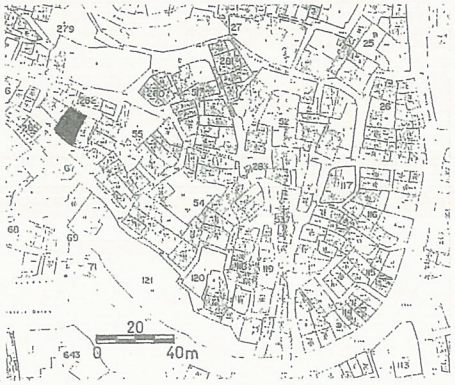

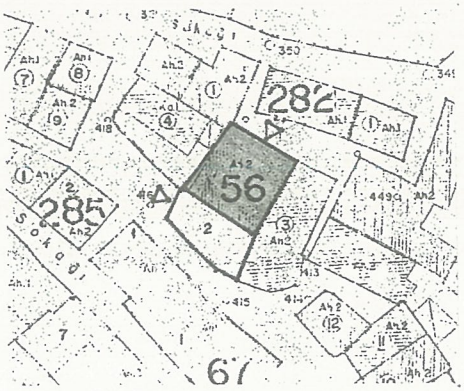

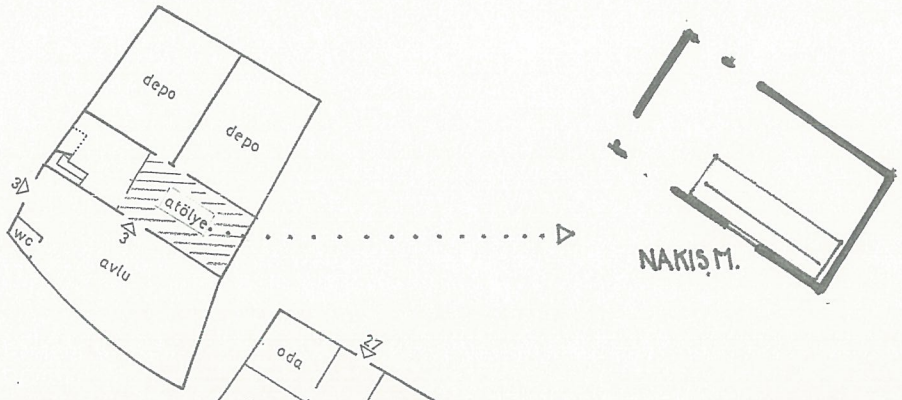
T.C. D.E.Ü. FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MİMARLIK ANA BİLİM DALI RESTORASYON BİLİM DALI	HAZIRLAYAN : NEZİHAT KÖŞKLÜK / Y. MİMAR-REST. UZMANI

BULDAN-KATALOG 26

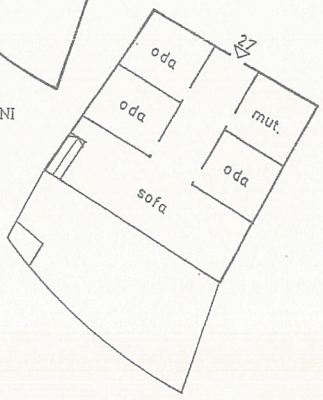
Pafta-Ada-Parsel No: 26 30-Y-d/56/2	**Adres:** Kayalar Sok. No: 3

ZEMİN KAT PLANI

ÜST KAT PLANI

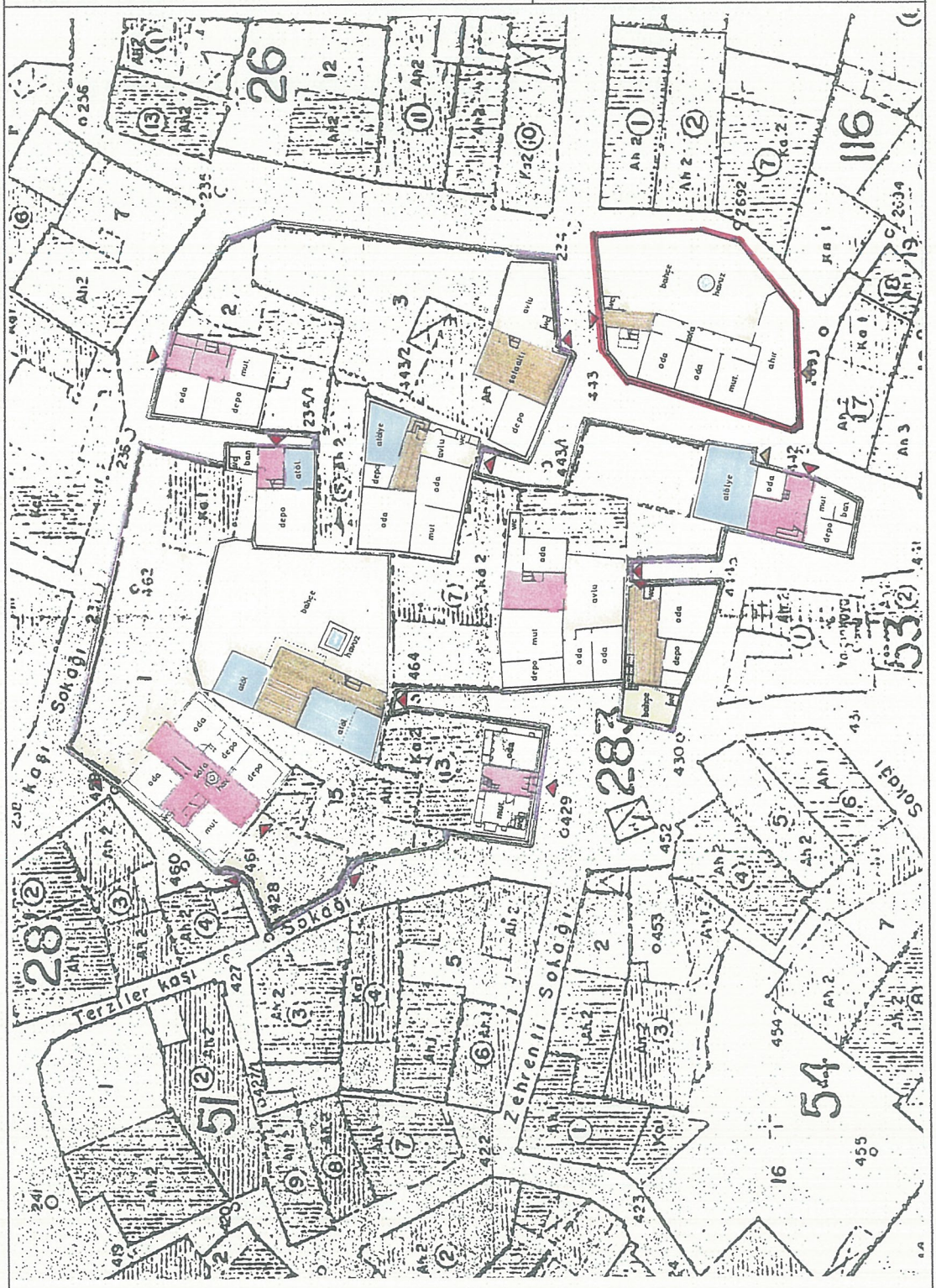
0 1 2 4m

T.C. D.E.Ü. FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MİMARLIK ANA BİLİM DALI RESTORASYON BİLİM DALI	HAZIRLAYAN : NEZİHAT KÖŞKLÜK / Y. MİMAR-REST. UZMANI

BULDAN-KATALOG

Pafta No: 26 30-Y-d	**Adres:** Zehrenti mevkii

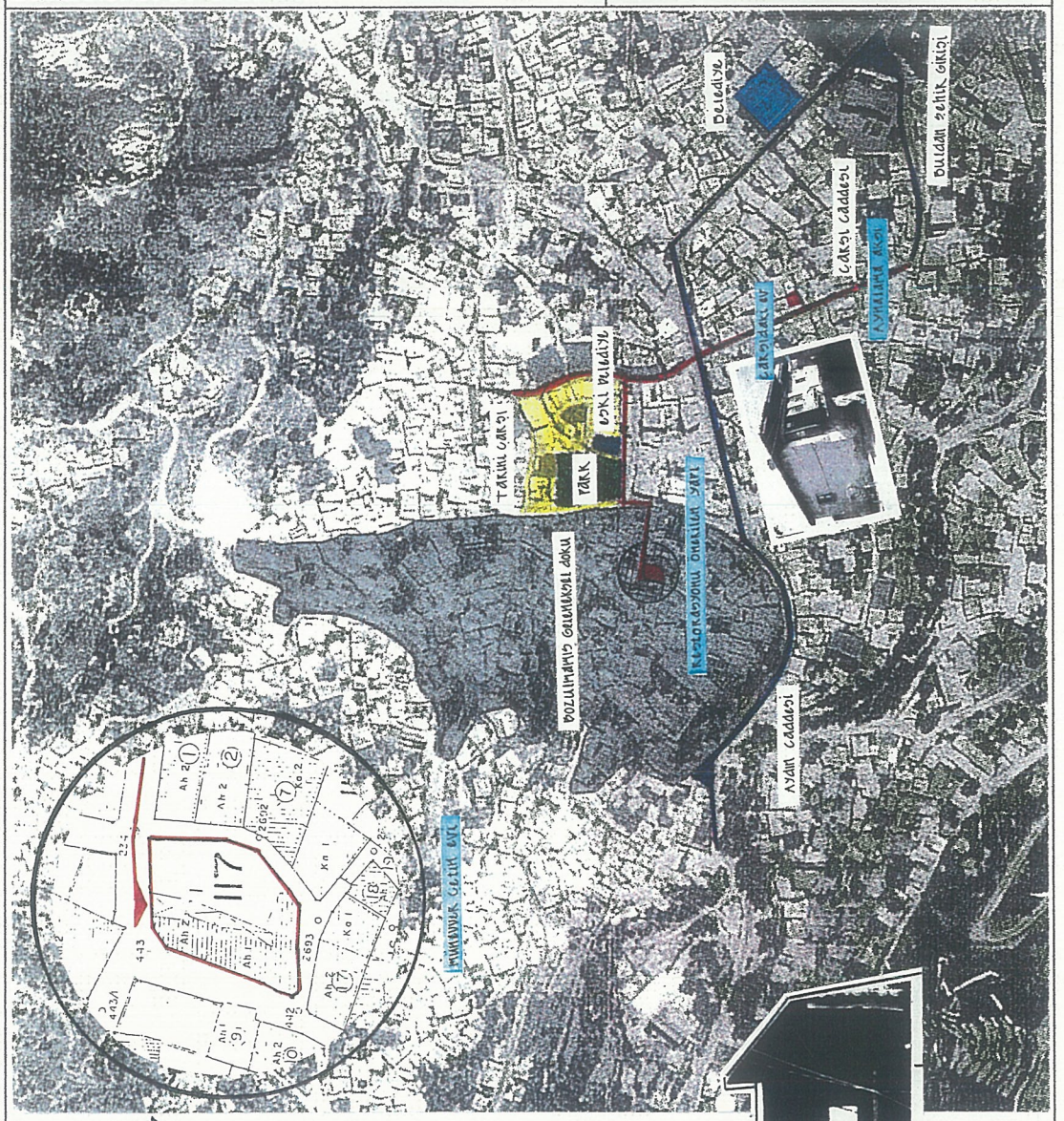

Mekan örüntüsü (52. ada, katalog: 10, 11, 12, 13) ve restorasyonu önerilen yapı

T.C. D.E.Ü. FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MİMARLIK ANA BİLİM DALI RESTORASYON BİLİM DALI	HAZIRLAYAN : NEZİHAT KÖŞKLÜK / Y. MİMAR-REST. UZMANI

BULDAN'DA BİR RESTORASYON ÖNERİSİ

Pafta No: 26 30-Y-d / 117 / 1 | **Adres:** Düzalan Sok. No: 9

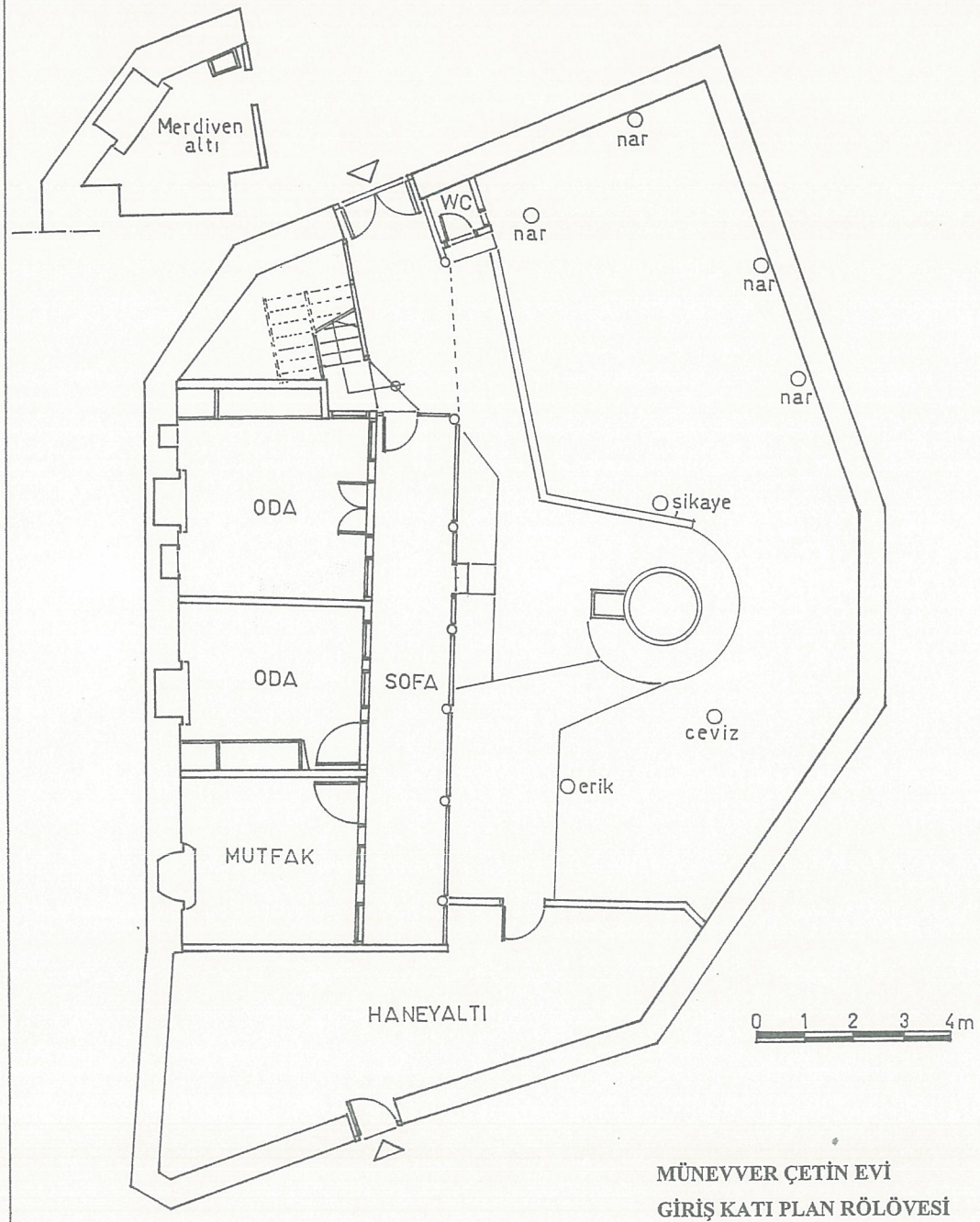

Çarşı Caddesi ile restorasyonu önerilen yapının ilişkisi ve enstalasyon çalışması

T.C. D.E.Ü. FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MİMARLIK ANA BİLİM DALI RESTORASYON BİLİM DALI	HAZIRLAYAN : NEZİHAT KÖŞKLÜK / Y. MİMAR-REST. UZMANI

BULDAN'DA BİR RESTORASYON ÖNERİSİ

Pafta No: 26 30-Y-d / 117 / 1 | **Adres:** Düzalan Sok. No:9

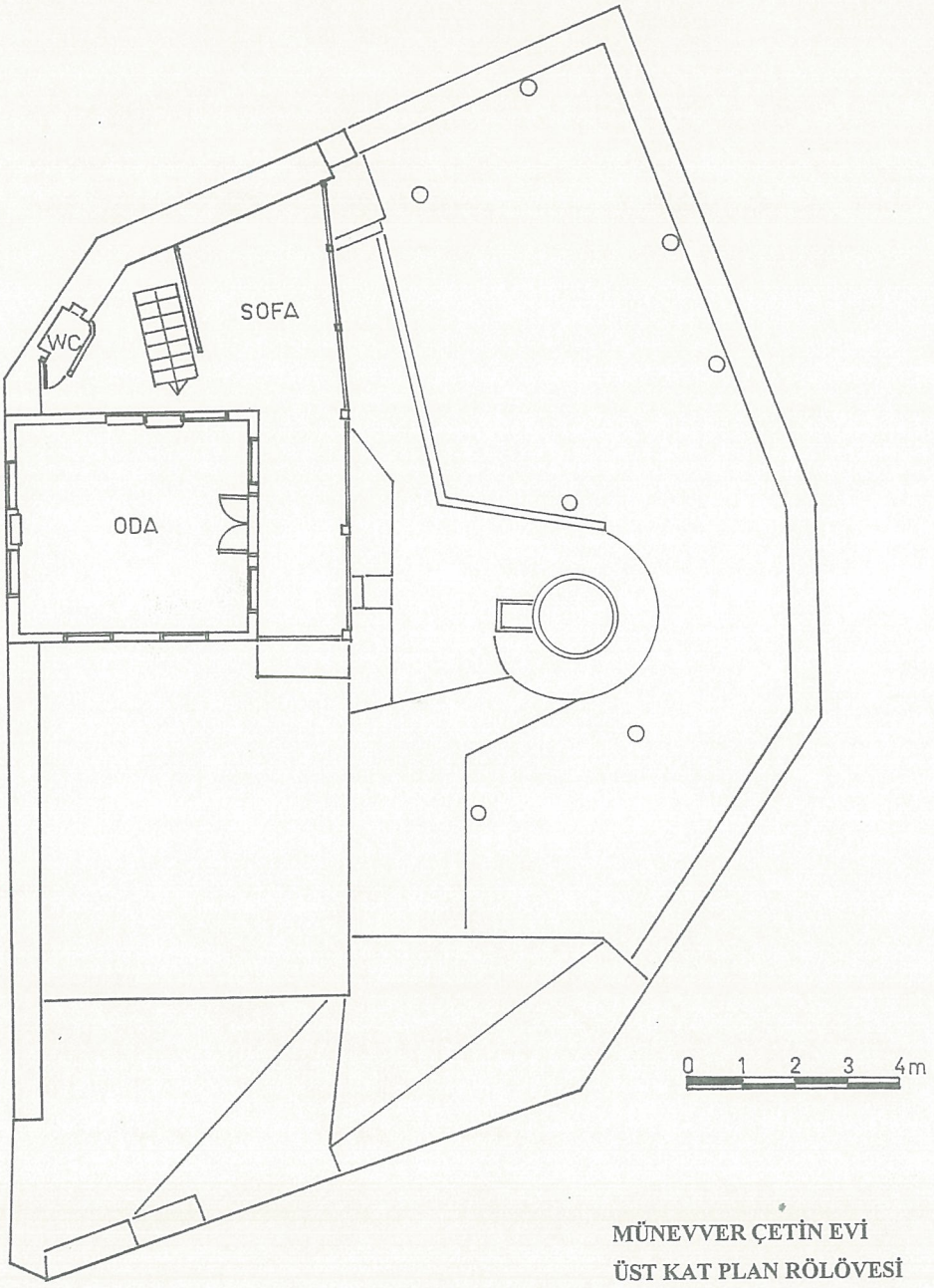
MÜNEVVER ÇETİN EVİ
GİRİŞ KATI PLAN RÖLÖVESİ

T.C. D.E.Ü. FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
MİMARLIK ANA BİLİM DALI
RESTORASYON BİLİM DALI

HAZIRLAYAN :
NEZİHAT KÖŞKLÜK / Y. MİMAR-REST. UZMANI

BULDAN'DA BİR RESTORASYON ÖNERİSİ

Pafta No: 26 30-Y-d / 117 / 1 | **Adres:** Düzalan Sok. No:9

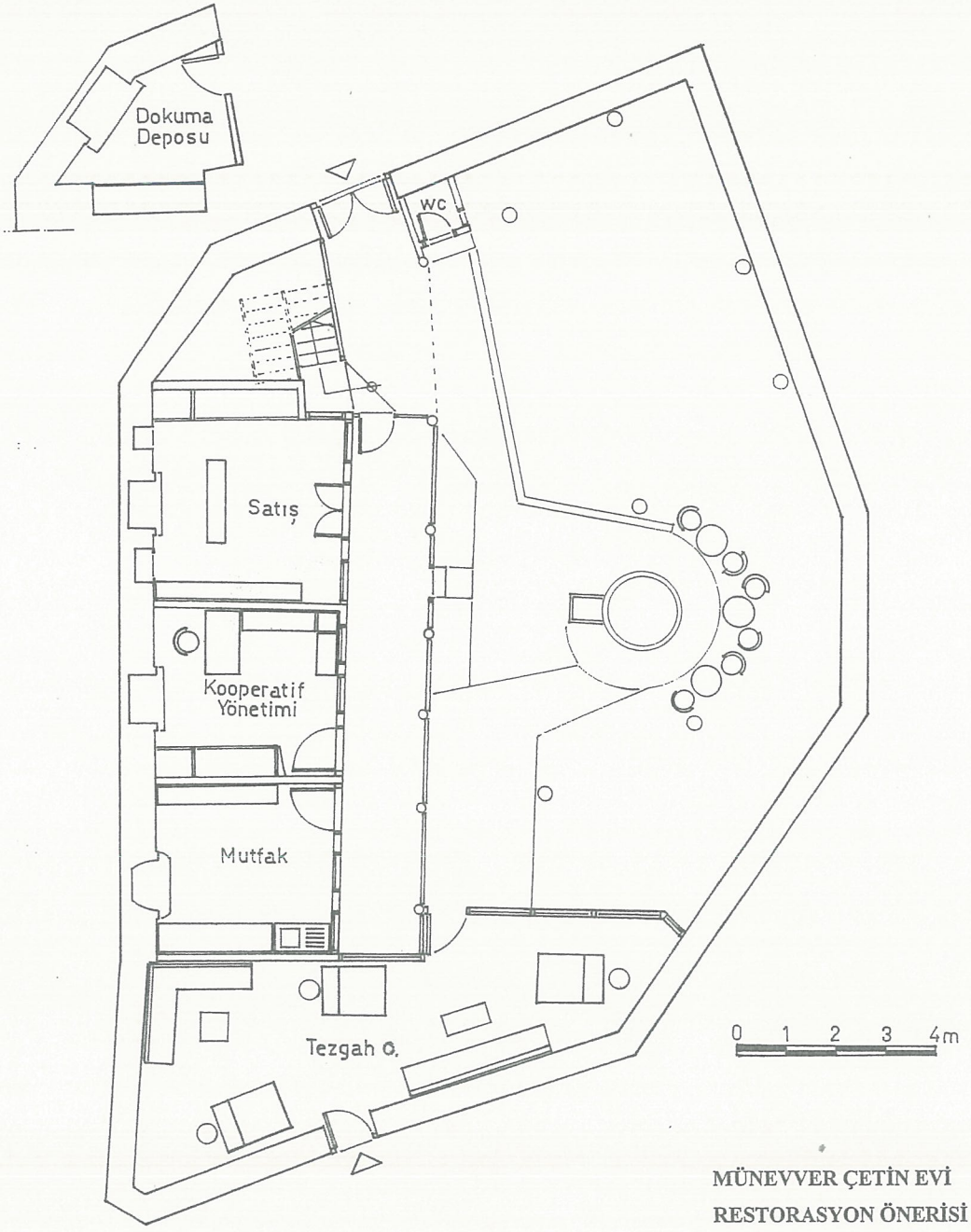
MÜNEVVER ÇETİN EVİ
ÜST KAT PLAN RÖLÖVESİ

T.C. D.E.Ü. FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
MİMARLIK ANA BİLİM DALI
RESTORASYON BİLİM DALI

HAZIRLAYAN :
NEZİHAT KÖŞKLÜK / Y. MİMAR-REST. UZMANI

BULDAN'DA BİR RESTORASYON ÖNERİSİ

Pafta No: 26 30-Y-d / 117 / 1 | **Adres:** Düzalan Sok. No:9

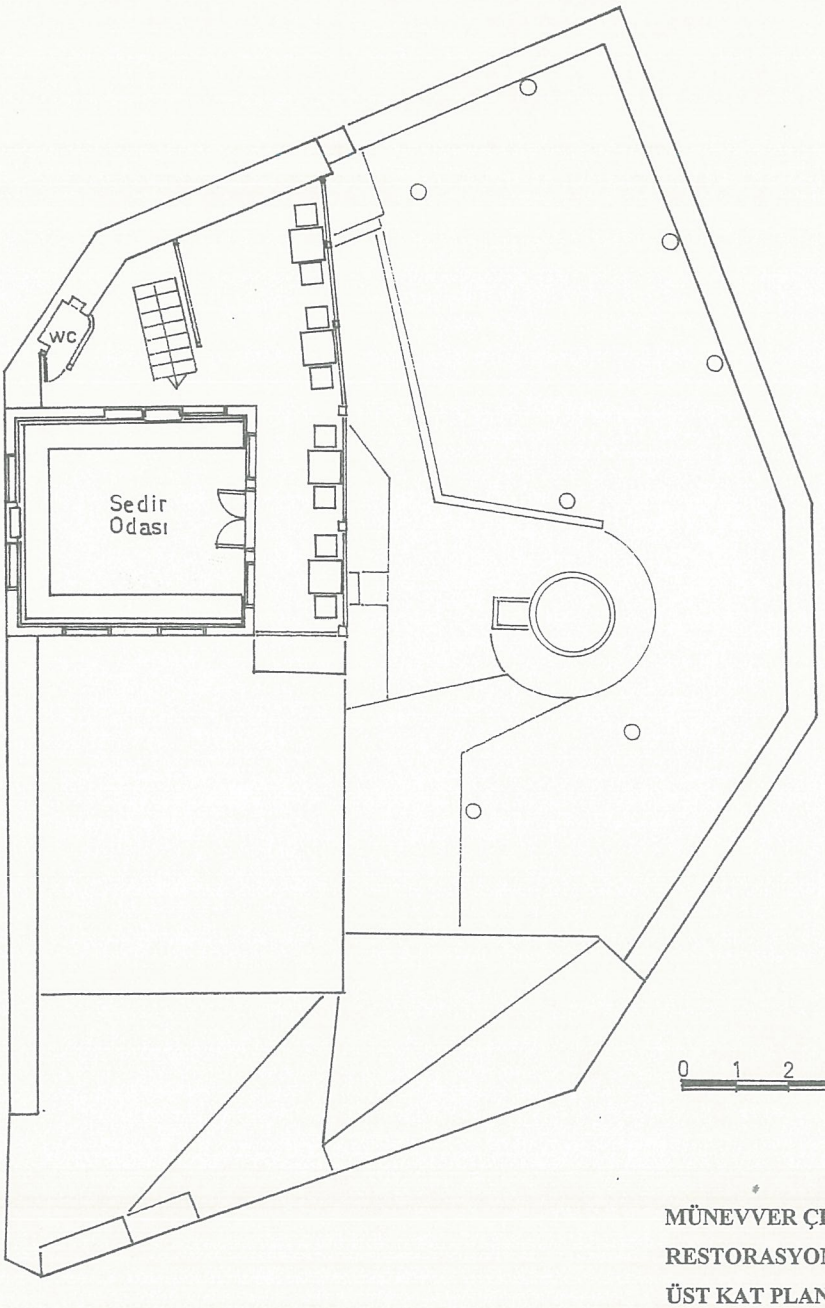
MÜNEVVER ÇETİN EVİ
RESTORASYON ÖNERİSİ
GİRİŞ KATI PLANI

T.C. D.E.Ü. FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
MİMARLIK ANA BİLİM DALI
RESTORASYON BİLİM DALI

HAZIRLAYAN :
NEZİHAT KÖŞKLÜK / Y. MİMAR-REST. UZMANI

BULDAN'DA BİR RESTORASYON ÖNERİSİ

Pafta No: 26 30-Y-d / 117 / 1 | **Adres:** Düzalan Sok. No:9

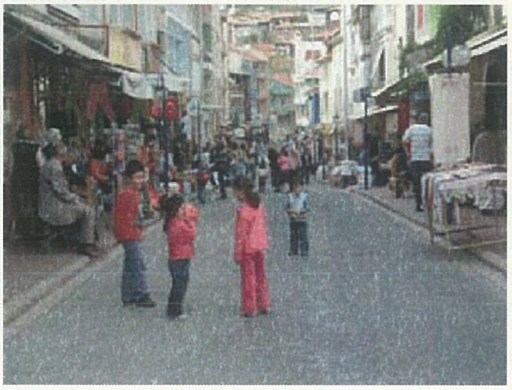

MÜNEVVER ÇETİN EVİ
RESTORASYON ÖNERİSİ
ÜST KAT PLANI

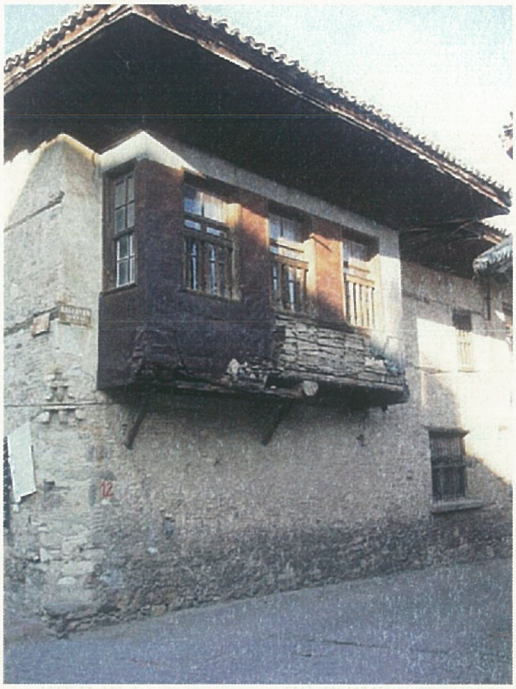
T.C. D.E.Ü. FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
MİMARLIK ANA BİLİM DALI
RESTORASYON BİLİM DALI

HAZIRLAYAN :
NEZİHAT KÖŞKLÜK / Y. MİMAR-REST. UZMANI

PROJE FOTOĞRAFLARI

Şekil 4.1 Buldan Çarşısı'ndan görünümler

Şekil 4.2 Çarşıdaki aynalama yapılacak ev

Şekil 4.3 Münevver Çetin Evi dış görünüm

Şekil 4.4 Dış görünüm

Şekil 4.5 Dış görünüm

Şekil 4.6 Dış görünüm

Şekil 4.7 Bahçe cephesi

Şekil 4.8 Bahçe cephesi

Şekil 4.9 Bahçe

Şekil 4.10 Tezgah odası olarak düzenlenmesi önerilen mekan

Şekil 4.11 Sofa

Şekil 4.12 Sofa ve oda

Şekil 4.13 Sofaya çıkan merdiven

Şekil 4.14 Sofaya çıkan merdiven